KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZS IMRE JÓZSEF
CSAPODY MIKLÓS
CSEKE PÉTER
EGYED ÁKOS
GERGELY ZOLTÁN
GYÁNI GÁBOR
GYŐRFFY GÁBOR
HAJDÚ ÁRON
HERMANN RÓBERT
HÖRCHER FERENC
KOVÁCS KISS GYÖNGY
MARKÓ BÉLA
RIGÁN LÓRÁND
ROMSICS IGNÁC
SZAKÁLY SÁNDOR
TÁNCZOS VILMOS
ZSOLDOS ATTILA

2

III. FOLYAM
2026.
FEBRUÁR

KORUNK – 100
(1926–2026)

KORUNK
FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY
HARMADIK FOLYAM • XXXVII/2. • 2026. FEBRUÁR

TARTALOM

KOVÁCS KISS GYÖNGY • *Korunk* 100 5
BALÁZS IMRE JÓZSEF • A *Korunk*-példa: gondolatok a kultúra áramlásáról 10
CSEKE PÉTER • Kisebbségi szellemi véderőd, avagy: a *Korunk*-szerkesztő Kántor Lajos értékhorizontja 13
GYŐRFFY GÁBOR • Évtizedeim a *Korunk*nál 20
RIGÁN LÓRÁND • A köztes tér jelentései 22

■ **VÁLASZOK A *KORUNK* KÉRDÉSEIRE**
CSAPODY MIKLÓS, EGYED ÁKOS, GYÁNI GÁBOR, HAJDÚ ÁRON, HERMANN RÓBERT, HÖRCHER FERENC, MARKÓ BÉLA, ROMSICS IGNÁC, SZAKÁLY SÁNDOR, TÁNCZOS VILMOS, ZSOLDOS ATTILA válaszai 25

■ **KORUNK 1926–1940**
DIENES LÁSZLÓ • Beköszöntő 43
ELEKES MIKLÓS • Korunk neurózisa 46
KASSÁK LAJOS • Éljünk a mi időnkben 47
FÁBRY ZOLTÁN • Beteg Európa 48
LIGETI ERNŐ • A paradox Kolozsvár 50
MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ • A szelet-embertől az egész emberig 51
GAÁL GÁBOR • Magazin kultúra 52
NEUFELD BÉLA • Világnézet és szexualitás 53
JÓZSEF ATTILA • Egy kisgyerek sír (*vers*) 55
DÉRY TIBOR • A csúcsról (*vers*) 56
RADNÓTI MIKLÓS • Kedd (*vers*) 57

FALUDY GYÖRGY átköltéseiből • Heinrich Heine: Az emigráns halála (*vers*) 58
MÉLIUSZ JÓZSEF • Békegalamb (*vers*) 59
ERDÉLYI ÁGNES • Bukaresti strófák (*vers*) 59
LUKÁCS GYÖRGY • Elbeszélés és leírás. Világnézet és kompozíció 60
TAMÁSI ÁRON • A bölcső és a környéke 61
NAGY ISTVÁN • Brassói témák 63

■ KORUNK 1957–1989

BALOGH EDGÁR • Új humanizmus őrhelyén 67
SZILÁGYI DOMOKOS • Hétmérföldes csizma (*vers*) 69
KÁNYÁDI SÁNDOR • Tövisfa (*vers*) 70
LÁNG GUSZTÁV • Dsida Jenő (Egy életmű problémái) 70
FARKAS ÁRPÁD • Fehér papír (*vers*) 71
PÁSKÁNDI GÉZA • Fenyegetettség és ihletforrás 71
BRETTER GYÖRGY • Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a tragédiában 72
KÓS KÁROLY • Régi emlékek, új tapasztalatok 74
JUHÁSZ FERENC • Szervátiusz 75
HERVAY GIZELLA • Zuhanások (*vers*) 76
BÁLINT TIBOR • Álmok légiója 79
SZILÁGYI ISTVÁN • Ady 79
GÁLL ERNŐ • Nemzedéktől nemzedékig 80
ILLYÉS GYULA • Szövetségesünk: Bartók 82
CSOÓRI SÁNDOR • Cantata profana (*vers*) 83
PALOCSAY ZSIGMOND • Szisz-kapitány vackorfája 84

■ KORUNK 1990–2025

MIRCEA DINESCU • Tánc (*vers, Lászlóffy Aladár fordítása*) 87
FEJTŐ FERENC • Kolozsvár vagy Strasbourg 87
SZILÁGYI JÚLIA • Az én Európám 89
KÁNTOR LAJOS • K mint Korunk – k mint kötés 90
BAJOR ANDOR • Nem értem a kurdokat 92
BENKŐ SAMU • Toleráns nemzeti kultúránk 93
IMREH ISTVÁN • Sokszínű erdélyiség 95
JAKÓ ZSIGMOND • Erdélyiség vagy összmagyarság? 96
OTTO VON HABSBURG • Közép-Euórpa, páneurópa (*Józsa T. István fordítása*) 98
JEAN-FRANÇOIS LYOTARD • Intellektuális divatok (*Kereskényi Sándor fordítása*) 101
CS. GYÍMESI ÉVA • Értéktudat és önreflexió 104
POMOGÁTS BÉLA • Nehéz örökség 106
CSIKI LÁSZLÓ • A kősivatag szöglete 107
KOVÁCS ANDRÁS FERENC • Kölcsey Ferenc lehajtja fejét (*vers*) 109
MÉSZÖLY MIKLÓS • Európa, Közép-Európa – csődök és esélyek? 110
BÁNYAI JÁNOS • Kisebbségi író: Közép-Európa vándora 112
SALVATORE QUASIMODO • A fűzfa ágain (*vers, Gömöri György fordítása*) 115

POSZLER GYÖRGY • Magyar irodalom – világirodalom 116
ANDRÁS SÁNDOR • Négy Nagy Imre-vers 116
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Levétel a Falvédőről 119
HANKISS ELEMÉR • A proletár reneszánsz 120
JOHN LUKÁCS • Félelem és gyűlölet 122
HANS-GEORG GADAMER • „Rítusok nélkül nehezebb lenne az életünk” (*Hajdú Farkas-Zoltán interjúja*) 123
MIRCEA CĂRTĂRESCU • Poéma egy mosdókagylóról 126
CSEKE PÉTER • Mikó Imre élet- és pályaképe 126
CS. SZABÓ LÁSZLÓ • Erdélyi városok 128
KEMÉNY ISTVÁN • Állástalan táncosnő (*vers*) 129
RIGÁN LÓRÁND • Egy arisztokrata Athénban 130
GYŐRFFY GÁBOR • A *Korunk* a cenzúrahivatal jelentéseiben 131
SORIN MITU • Szakítás a nacionalizmussal (*Kántor Erzsébet fordítása*) . . 132
VAJDA MIHÁLY • A Szellem és a szellemek 135
MAROSI ERNŐ • „Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra” 136
GYÁNI GÁBOR • Demokrácia – hatalom 139
CZESŁAW MIŁOSZ • Emberi történetek (*vers*) 142
DÁVID GYULA • Hét esztendőm első két hónapja 142
SALAT LEVENTE • A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából (II.) 146
ESTERHÁZY PÉTER • A Kántor-napló 148
UJVÁRY GÁBOR • Pozitív válaszok Trianonra 151
ILIA MIHÁLY • Egy zöldfülű Kolozsvárt – 1959-ben 153
EGYED PÉTER • 1968–1971: a tiszta boldogság kora 155
VISKY ANDRÁS • Két sírkőre (Végakarat, Szünetjel) (*versek*) 158
MISKOLCZY AMDRUS • Cioran nagy színeváltozása 159
ZELEI MIKLÓS • Tanksimogató 160
VASILE SEBASTIAN DÂNCU • A diaszpóra évszázada? (*Nagy-Hintós Diana fordítása*) 162
KOLOZSI TIBOR • Találkozás Roman Viktorral 163
HORVÁTH ANDOR • Száz nap – kétszáz év 164
KESZEG ANNA • Mitológiák. A város nyílt tengerének stílusegyenruhája 165
TÁNCZOS VILMOS • Négy börtöntörténet az ünnep lényegéről 169
ZSOLDOS ATTILA • A szent király 170
BALÁZS IMRE JÓZSEF • A hang (*vers*) 171
ZALÁN TIBOR • Átvilágító tudatosság (*vers*) 172
RAINER M. JÁNOS • Nagy Imre, 1956 és a szocializmus 174
GÖMÖRI GYÖRGY • Kosztolányi asztala mellett (*vers*) 176
HERMANN RÓBERT • Kossuth Lajos, az örök rebellis? 176
MARKÓ BÉLA • Pótkávé (*vers*) 177
JANOVICS JENŐ • Impériumváltás és színházi élet Kolozsváron, 1918–1919 178
SZAKÁLY SÁNDOR • Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása 180
ROMSICS IGNÁC • Trianon okai 182
KOVÁCS ANDRÁS • A humanista plébános, az asztrológus főbíró és a fejedelmi diplomata háza 183

EGYED ÁKOS • Az 1848-as forradalom kezdetei Kolozsvárt 185
HORKAY HÖRCHER FERENC • Közép-Európa büszkesége és balítélete . . 187
CSAPODY MIKLÓS • Bakancsban a vér 188
KOVÁCS KISS GYÖNGY • A történész mestersége 190
ZUH DEODÁTH • Van-e jó tömegművészet? 191
ABLONCZY BALÁZS • Trianon: egymásra rétegzett balsorsok 192
VIRGIL POP • Bánffy Miklós – a modern ember
(*Pásztor István fordítása*) 194

■ **KÉP**
GERGELY ZOLTÁN

KK
ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)
■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom),
CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYŐRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia,
a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)
■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)
■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR
■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága,
a Bethlen Gábor Alap, az Iskola Alapítvány, a MOL Románia, a Nemzeti Kulturális Alap és az Amerikai Magyar
Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania
■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; http://epa.oszk.hu/00400/00458; e-mail: korunk@gmail.com
■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 120 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;
a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com
■ Revistă culturală finanţată cu sprijinul MOL România
■ Revistă editată de Asociaţia de Prietenie Korunk
(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)
■ ISSN: 1222-8338

KOVÁCS KISS GYÖNGY

KORUNK 100

■ 2026 a centenárium éve a *Korunk* számára. Az 1926-ban alapított lap a Kárpát-medence egyik legrégebbi, ma is megjelenő magyar nyelvű társadalomtudományi/kulturális/irodalmi folyóirata, amely nemcsak az erdélyi magyar tudományos és művelődési életben, közgondolkodásban játszott/játszik megkerülhetetlen szerepet, hanem az európai értékeknek a transzilván kultúrába való beemelésében is.

Néhány oldalnyi lapfelületen bemutatni a *Korunk* százéves történetét legalábbis kettős természetű vállalkozás: egyszerre könnyű és nehéz. Könnyűnek tűnhet, ha a százéves időtengely mentén történő megközelítést választjuk, éppen ebből fakadóan azonban nehéz is. Egy egyszerre kvantitatív és kvalitatív szempontú mélyfúrás eleve kudarcveszélyes vállalkozás, és a folyóirat értékelése talán nem is e szöveg feladata. Miután tehát egy teljességre törekvő elemzés túlfeszítené e rövid írás kereteit, inkább egy vázlat kontúrjainak megrajzolására vállalkozom – futó vonalakkal; értékek és érdemek felvillantását kísérelem meg.

A lap alapítója és első szerkesztője, Dienes László az első szám *Beköszöntő*jében „a kor szellemi keresztmetszetét” ígéri, és programnyilatkozatában az új sajtóorgánumnak két feladatot jelöl meg: egyrészt az erdélyi belső viszonyok szakszerű feltárását, másrészt az erdélyi magyar közösségnek az európai eszmerendszerbe való bekapcsolását. A szocialista eszmeiségű Gaál Gábor, aki 1929 januárjától Dienessel együtt szerkeszti a lapot, ezt az örökséget viszi tovább – általában a Komintern irányvonalához alkalmazkodva.

A *Korunk*kal a Dienes által megrajzolt és a továbbiakban Gaál által továbbfejlesztett lapprofil révén a kezdeti „kísérletező eklekticizmust” követően olyan új, a korszerűen differenciált szellemi élet egészét átfogni kívánó, sőt képes folyóirattípus honosul meg, amely mind az ideig hiányzott a romániai magyar művelődési életből.

A folyóirat százéves története három, egymástól egyrészt koncepcionálisan és formailag is elkülönülő, másrészt egymást nemcsak kronologikusan követő, de egymással szervesen összefonódó szakaszra, „folyamra” tagolható.

Az első folyam időszakában –1926 februárjától 1940 szeptemberéig – a lap havonta (a július–augusztusi összevont számmal, évente tizenegyszer) jelentkezik. Dienes László neve az 1931. szeptemberi számtól elmarad a címlapról, ettől kezdve valójában Gaál szerkeszti a folyóiratot, „felelős szerkesztőként”, majd 1938-tól „főmunkatársként” – amint az az impresszumban is feltűnik. 1935-től felerősödnek a *Korunk* népfrontos törekvései, és a korábbi éveknél is következetesebben irányulnak a romániai szellemi életre. A valóságirodalom iránt már

régóta elkötelezett, a szociológia és szociográfia problematikáit kezdettől felkaroló folyóirat számára elégtétel, hogy ezekben az években fellendül a népi írók falukutató-szociográfiai tevékenysége. A *Korunk* a népi–urbánus vitát a józan elvi szintézis felé tereli, szembefordulva mindkét oldal szubjektív túlzásaival. 1937-ben jelentős szerepet vállal a Marosvásárhelyi Találkozó előkészítésében, és a Vásárhelyi Hitvallásban megfogalmazott kisebbségi platformot a lap végig következetesen képviseli saját törekvéseinek igazolásaként.

A folyóirat első folyamának jelenléte a romániai magyar szellemi kultúra egészének megújítását, szerkezeti és tartalmi korszerűsítését, végső soron egy haladó kultúramodell kiépülését eredményezi. Markánsan hozzájárul ahhoz, hogy a 30-as évek végére a romániai magyar kultúra kisebbségi helyzete és szegényes intézményrendszere ellenére képes legyen asszimilálni a filozófia és a szociológia modern szellemét, a pszichológia eredményeit, a 20. századi természettudományok és technika szemléletalakító anyagát és az új művészeteket.

A lap munkatársainak összetétele időszakonként természetesen változik, de szinte minden lapszámban több országból toborzódik. Ezért a *Korunk*at – indokoltan – „négyországi folyóiratként" tartják számon. Romániai szerzők mellett Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia magyar értelmiségi szerzői is felsorakoznak Dienes és Gaál köré, de jelen vannak a lap hasábjain a magyar baloldali emigráció ismert képviselői is. Az első szakaszban (1926–1928) – hogy csak néhány emblematikus nevet említsünk – az erdélyi Szentimrei Jenő, Magyarországról Hatvany Lajos, Kassák Lajos és Szántó György, Csehszlovákiából pedig Fábry Zoltán írásai emelkednek ki. (Fábry mind a tizenöt évfolyamon át a *Korunk* szerzői közé tartozott.) A második szakaszban (1929–1932) Moholy-Nagy László az emigrációból, Déry Tibor, Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János Magyarországról, Forbáth Imre, majd a Sarló csapatából Dobossy László és Morvay Gyula Csehszlovákiából válik *Korunk*-munkatárssá, míg Romániából Méliusz József és Tamási Áron gyarapítják a szerzőgárdát. És persze a lap felfedezettje: Nagy István. Az első folyam harmadik szakaszában (1933–1935) jelenik meg a szerzők között a fiatal erdélyi nemzedékből Bányai László és Csehi Gyula. Magyarországról Reményik Zsigmond, Veres Péter és Molnár Erik, az emigrációból Lukács György jelentkezik szövegekkel. Az utolsó szakaszban (1936–1940) Balogh Edgár, Bözödi György, Gáll Ernő, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos és Szemlér Ferenc révén a „fiatal realisták" nemzedéke is képviselteti magát a *Korunk*ban. Az első folyam utolsó száma 1940 szeptemberében jelenik meg. A II. bécsi döntést követően előállt új helyzetben Gaál Gábor nem folyamodik a magyar hatóságokhoz a közismerten baloldali lap további kiadásának engedélyeztetéséért.

A folyóirat tizenhat év kihagyás után 1957 februárjában indítja második folyamát Gáll Ernő főszerkesztésével és Balogh Edgárral felelős szerkesztőként. Gáll Ernő a főszerkesztői feladatokat 1984 októberéig látja el, ekkor váltja őt a főszerkesztői székben Rácz Győző.

A lapkoncepció tengelyét ezekben az években – a szerkesztői szándék szerint – a hagyományos profil és tematika megújítása, illetőleg a nemzeti-nemzetiségi sajátosságok összefüggéseinek az „egyetemesség koordinátái közé illesztése" képezi, magába foglalva egyrészt az együtt élő kultúrák kölcsönhatásainak, másrészt a közvetítő hídszerepnek a tudatos, programszerű vállalását is. Az újrainduló lap első évfolyamának (1957) 120 hazai szerzője között 50-50%-os arányban szerepelnek a már a harmincas években is publikáló idősebb és az új rendszerben jelentkező fiatalabb nemzedék tagjai. Bár az új folyam szociológiai és poli-

tikai jellegű írásai nem léphetik át az olykor szigorodó, olykor enyhülő politikai korlátokat, a valóságra áttételesebben reflektáló szövegek révén a lap mégis új színt és új tartalmat ad a romániai magyar szellemi életnek. Az 1956-os magyar forradalom leverését követően egyre erőteljesebbé váló cenzúra azonban tesz arról, hogy a második indulás reményt keltő törekvései elszürküljenek, és a folyóirat szerepe a puszta keretek megőrzésén túl a nagyvilág szellemi életének megtűrt bemutatására korlátozódjék. Az 1960-as évek második felétől aztán, a politikai klíma enyhülésével beköszönt a *Korunk* valóban „jó periódusa", új formákkal, új szerkesztőségi koncepciókkal való kísérletezések révén, nem utolsósorban a tematikus súlypontokban rejlő lehetőségek kiaknázásával. Ezeknek az éveknek a lapszámaiban szerencsésen ötvöződik az erdélyi tematika és a világ szellemi életének bemutatása. Néhány kiragadott súlypont a politikai enyhülés időszakából: helytörténet; strukturalizmus; zene és anyanyelv; Kalotaszeg; képzőművészet; a mai filozófia; Ady; színház; Móricz Zsigmond; szociológia és szociográfia; József Attila.

A lap évfolyamait szervesen egészítették ki az 1973-tól megjelenő *Korunk Évkönyvek,* a *Korunk Füzetek* és a *Korunk-délelőttök* sorozat, amelyeken szakemberek részvételével a hazai tudományos és/vagy kulturális élet egy-egy aktuális teljesítménye, egy-egy jelentősebb új mű megvitatása kapcsán az időszerű elvi kérdések is napirendre kerülnek. E vállalkozásaival a folyóirat nemcsak az erdélyi magyar értelmiség hiánypótló fórumává, hanem tudatformáló, nemzetiségi önismeretet adó intézményévé válik.

Merőben más jellegű fórum szerepét tölti be az ugyancsak 1973-ban indított *Korunk Galéria*. Létrehozója és mindvégig működtetője a *Korunk* akkori irodalmi szerkesztője, Kántor Lajos. A galéria időszaki képzőművészeti kiállításokból kinőtt, részben önállósult intézménnyé válik, amely elsősorban a romániai magyar képzőművészetnek ad otthont. Kezdetben főként a folyóirat képzőművész munkatársait látja vendégül, de a kiállítók köre az évek során egyre bővül. Olyan hazai képzőművészek állítanak itt ki, mint Fülöp Antal Andor, Deák Ferenc, Balázs Péter, Kós Károly, Nagy Albert, Szervátiusz Jenő, Nagy Imre, Mohy Sándor. Emellett tárlata nyílik az Erdélyből elszármazott Barcsay Jenőnek, Buday Györgynek, Dési Huber Istvánnak – hogy csak néhányukat említsük. A politikailag motivált sorozatos akadályoztatások miatt a *Korunk Galéria* 1986 nyarán, a jubileumi 250. kiállítás küszöbén felfüggeszti tevékenységét, ami csak 1990 tavaszán, a harmadik folyam idején indul újra.

A *Korunk* második folyamának prosperáló szakasza, az évkönyvekkel, füzetekkel, író-olvasó találkozókkal és a galéria működtetésével az 1980-as évek elejéig tart. 1984 után, amikortól a politikai rendszer represszív jellegzetességei egyre meghatározóbbakká válnak, a lehetőségek – a többi értelmiségi intézmény, műhely mozgásteréhez hasonlóan – egyre jobban beszűkülnek. A lap működése ekkortól valójában csupán a belterjes szerkesztőségi munkára korlátozódik. A folyóirat szellemiségével ellentétes „kötelező anyagok", a „muss-szövegek" túlsúlya és a fokozott cenzúra jellemzi ezeket az éveket, amelyekben a szerkesztőség abszurd játékok tanújává, részesévé és szenvedőjévé válik.

A harmadik folyam – 1990 januárjától – Kántor Lajos főszerkesztésében indul, aki az előző folyamot lezáró vezércikkében leszögezi: „Számtalanszor csalódott, becsapott olvasóink […] várják a korral szembenéző lapot."

„Harmadszor is (1926 és 1957 után): *Korunk"* – indítja Kántor Lajos az új folyam 1. számában *Történelmi tévedések (Távlatok?)* című visszatekintését és

programadását, amelyben számba veszi a „szerkesztői érdemeket, illetve hibákat és bűnöket” a lap alapításától kezdve, valamint felvázolja a távlatokat. Nem utódlapot kíván szerkeszteni, hanem modern, a kor szellemében összeállított, dialógusra alapozó szemlét. Harmadik folyamában a *Korunk* elsősorban olyan tudományos szakirodalmi tájékoztatás fóruma kíván lenni, amely szerkesztési koncepciójának alapjául az erdélyi és az európai hagyomány ötvözete szolgál: az önismeret, az etnikumközti párbeszéd, a térség kultúrái közti kapcsolatok építése. A folyóirat egyfajta híd szerepét kívánja betölteni az erdélyi és az egyetemes magyar kultúra között. Főként történeti, irodalmi, néprajzi, filozófiai és társadalomtudományi tanulmányokat jelentet meg.

A folyóirat 1990 óta havonta tematikus összeállításokban hívja fel a figyelmet a művelődési és közélet, illetve a tudomány aktuális kérdéseire – általuk egyrészt követve a kulturális mozgásokat, másrészt kezdeményezve az értelmiségi eszmecserék kibontakozását. Néhány kiragadott súlypont-, illetve lapszámcím, ami jól mutatja a tematikai paletta sokszínűségét: *A gyűlölet természetrajza; Nemzetközi intézmények; Beat-nemzedék; Megvádolt értelmiség; Az irodalom transznacionális hálózatai; Magyar történelmi mítoszok; Impériumváltás Erdélyben (1918–1920); A magyar kisebbségek száz éve; Modellváltások; A mi 20. századunk; Filozófusviták; Kérdőjelek kényszerében (vázlatképek a székelyek történetéből); Színházi szférák; Erdélyi magyar politikusok (1918–1989); Gasztronómia és kultúra; A tragédia formanyelve.*

Ugyanakkor a tematikus összeállításoktól függetlenül a *Korunk* reagál a tudományosság és a művészetek új megnyilvánulásaira, kiadványaira, betöltve a tudományos-kulturális ismeretterjesztés általános feladatát is. A tematikus tömbök-súlypontok a laptest terjedelmének mintegy kétharmadát alkotják.

Szerzői között 1990 óta is jelen vannak az erdélyi és az azon kívüli Kárpát-medencei, nyugat-európai és tengerentúli magyar tudományosság irányadó képviselői. Ezzel párhuzamosan tág teret kínál az erdélyi és magyarországi egyetemek diákjainak, magiszteri hallgatóinak és doktorandusainak.

A harmadik folyam szerkesztőségébe induláskor a „régiek”, a második folyam szerkesztői – Jancsik Pál, Kassay Miklós, Kiss János, Székely Dániel és Szilágyi Júlia – mellé több-kevesebb időre felsorakozik Cseke Péter, Heim András, Jakó Klára, Józsa T. István, Kónya Sándor, Kovács Kiss Gyöngy, Salat Levente, majd Kereskényi Sándor és Visky András.

2008 májusától a főszerkesztő Kántor Lajos helyét Balázs Imre József veszi át, őt 2013 januárjától Kovács Kiss Gyöngy követi. A szerkesztőség tagjai 2025-ben: Kovács Kiss Gyöngy (főszerkesztő), Balázs Imre József (főszerkesztő-helyettes), Cseke Péter (szerkesztő), Győrffy Gábor (szerkesztő), Rigán Lóránd (szerkesztő), Kovács Gábor (gazdasági vezető) és Balázs Júlia (titkárnő-tördelő).

A harmadik folyam megújulási szándékát a folyóirat borítójának változása is jelzi. A *Korunk* 1991. évfolyama a Baász Imre tervezte borítóval jelenik meg, míg az 1992. évfolyam Deák Ferenc gondolati higgadtságot kifejező borítójával indít, rajta az azóta is *Korunk*-szimbólumként használt emblematikus kettős K betűvel.

1990 januárjáról a *Korunk* – jobb korszakaihoz hasonlóan – újra ellát szerkesztőségi feladatokon túlmutató tevékenységeket is.

Korunk Akadémia megnevezéssel 2007 óta havonta jelentkező szabadegyetemi történelmi előadás-sorozatot szervez prominens magyar történészek részvételével. Az előadók az évek során problémacentrikus megközelítéssel áttekintették/áttekintik az egész magyar történelmet úgy, hogy prezentációikban egyfajta

egyensúly jelenjen meg a szűkebb értelemben vett erdélyi tematikák és a tágabb kitekintésű témafeldolgozások között, arra is törekedve, hogy a politika-, társadalom-, művelődés- és művészettörténeti súlypontok egyaránt szerepeljenek a sorozatokban. Néhány sorozatcím: *Arisztokrácia – erdélyi arisztokrácia; Történelem és emlékezet; Hősök és/vagy árulók a magyar történelemben; Magyar sorsfordulók; Erdély a történelemben; Trianon 100; Összeesküvés-elméletek a magyar történelemben*.

Az egykor betiltott *Korunk Galéria* utódaként a szerkesztőség *Korunk Stúdiógaléria* néven képzőművészeti kiállítótermet tart fenn, amely elődjéhez hasonlóan hazai – és nagy számban fiatal, pályakezdő – képzőművészek munkáinak ad teret.

A folyóirat mellett működik a *Komp-Press Kiadó*, amely többnyire a folyóirat szellemiségéhez és anyagaihoz társuló köteteket publikál. A túlnyomórészt magyar nyelvű kötetek mellett az évek során román, angol és német nyelvű antológiákkal is jelentkezett (*Cumpăna 1–4., Render1–2., Siebenbürgen – Magie einer Kulturlandschaft*).

A folyóirat 2004 óta nagyrabecsülése jeléül minden évben díjat szavaz meg – a Korunk Kulcsát – olyan szerzőjének, munkatársának vagy támogatójának, aki jelentős szerepet vállal a *Korunk* szemléletátgító, tudatalakító munkájában, és aki írásaival, projektjeivel, egyéb tevékenységével nagymértékben hozzájárul a folyóirat és intézményrendszere munkájának megkönnyítéséhez, jövőjének biztosításához. A Korunk Kulcsa díjazottjai között a magyar tudományos és kulturális élet olyan prominens személyiségei szerepelnek, mint Gyáni Gábor, Ilia Mihály, Horkay Hörcher László, Pomogáts Béla, Poszler György, Romsics Ignác, Szakály Sándor, Tettamanti Béla és Zsoldos Attila Magyarországról, Fejtő Ferenc és Deréky Pál Nyugat-Európából, valamint Egyed Ákos, Kovács András, Könczey Elemér, Markó Béla és Egyed Péter Erdélyből.

A Korunk Kulcsa díj kisplasztikája 2004–2017 között Damokos Csaba, 2017-től Gergely Zoltán képzőművészek munkája.

Mivel a *Korunk* harmadik folyamának alakulásában túlságosan érdekeltek vagyunk, e periódus felülvizsgálatát és értékelését szerencsésebbnek vélem az utókorra bízni. Az utóbbi több mint harminc év szerkesztői szándéka szerint azonban a folyóirat változatlanul és egyértelműen a széles körű szellemi tájékozódást és az európaiságot kívánja szolgálni, sajátos kisebbségi szemleként, nemzetiségi intézményként.

Mivel első két folyamában a *Korunk* egyértelműen baloldali sajtóorgánum volt, amit így is tartották számon, szükséges leszögezni: harmadik folyamában a történelem fordulatait a lap nem egy meghatározott ideológia nézőpontjából kívánta/kívánja szemlélni/értelmezni. Minőségorientált és minőségcentrikus folyóirat, amely a szerzőit nem ideológiai és párthovatartozás alapján kéri fel, hanem szakmai hozzáértés és – mai divatos szóhasználattal élve – kompetencia szerint.

A századik évforduló kétségtelenül ünnep a *Korunk* számára. Az évfordulók – kiemelten a kerek évfordulók – azonban nem feltétlenül a fesztivitásban merülnek ki, ezek sokkal inkább számvetési lehetőségek. Jelen lapszám töredékes korpusza – virtuális hossz- vagy még inkább keresztmetszete – egy 100 éven át gyarapodó szöveghagyatéknak. Egyszerre mérleg és tisztelgés az elődök teljesítménye előtt, ugyanakkor előretekintés és ennek az örökségnek a vállalása.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A *KORUNK*–PÉLDA: GONDOLATOK A KULTÚRA ÁRAMLÁSÁRÓL

A múlthoz való viszonyomat nem az évfordulók szervezik. Irodalomtörténészként, tanárként napi szintű gyakorlat számomra, hogy a múlt darabjai reflektált, lényegi módon legyenek jelen abban, ahogyan dolgozom, abban, amivel épp foglalkozom. Nincs ez másként a *Korunk* száz évével sem. Amikor a magyar szürrealizmusról szóló kötetemen dolgoztam, amikor Déry Tiborról vagy az erdélyi avantgárdról írtam monográfiát, amikor Hervay Gizella költészetét foglaltam össze könyvterjedelemben, valahányszor József Attila vagy Faludy György munkásságáról beszéltem a bölcsészkar diákjainak, újra és újra a *Korunk* folyóirat valamely része volt a munkám tárgya. A lapban megjelent szövegek nélkül aligha írható meg a huszadik–huszonegyedik század magyar irodalomtörténete. Kassák Lajos programcikkei, József Attila Kassák-kritikája és versei, Déry Tibor prózája és verselméleti fejtegetései, Faludy György Heine-átköltései és Villon-átiratai, Hervay Gizella *Zuhanások* című poémájának első változata, Szőcs Géza kisebb kultúrbotrányt kavaró, Weöres Sándorról és Hamvas Béláról szóló 1973-as cikke, az erdélyi magyar irodalom hatvanas–hetvenes éveinek kritikai és irodalmi innovációi – csupán néhány példa arra, amikor magán az épp vizsgált témán keresztül jutottam vissza a *Korunk* különböző múltrétegeihez. De e munkák kapcsán az is rendre kiderült számomra, hogy a folyóiratok soha nem csupán szövegek lelőhelyei, nem az individuális cikkek, írások segítenek a múlt megértésében és feltárásában, hanem mindaz, amit egy folyóirat hatásában, intézményesültségében, kulturális csomópontjellegében jelent. Az, ahogyan részévé válik folyamatoknak, ahogyan kezdeményezi valamilyen témának, problémának a körüljárását, ahogyan közvetíti és előidézi a kultúrák, tudományterületek, művészeti ágak közötti áramlást.

Élénken megmaradtak bennem a huszonöt évvel ezelőtti, 75 éves *Korunk*-évforduló előkészületei: az, amint éppen arról ötletelünk a Nagyszamos utcai szerkesztőségben, hogy ki-ki egy konkrét, alapítás körüli *Korunk*-cikk gondolatmenetére reflektálva ír arról, ami éppen foglalkoztatja. Az, ahogyan európai lapok akkori szerkesztőit (köztük az *Europe*, a *Merkur* vagy a *Lettre Internationale* munkatársait) kértük saját lapszerkesztői ars poeticájuk kifejtésére. Az, ahogyan egy azóta is gyakran emlegetett ankétban költőket, szerkesztőket, irodalomtörténészeket kérdeztünk a 20. század legszebb magyar verseiről, a száz (egészen

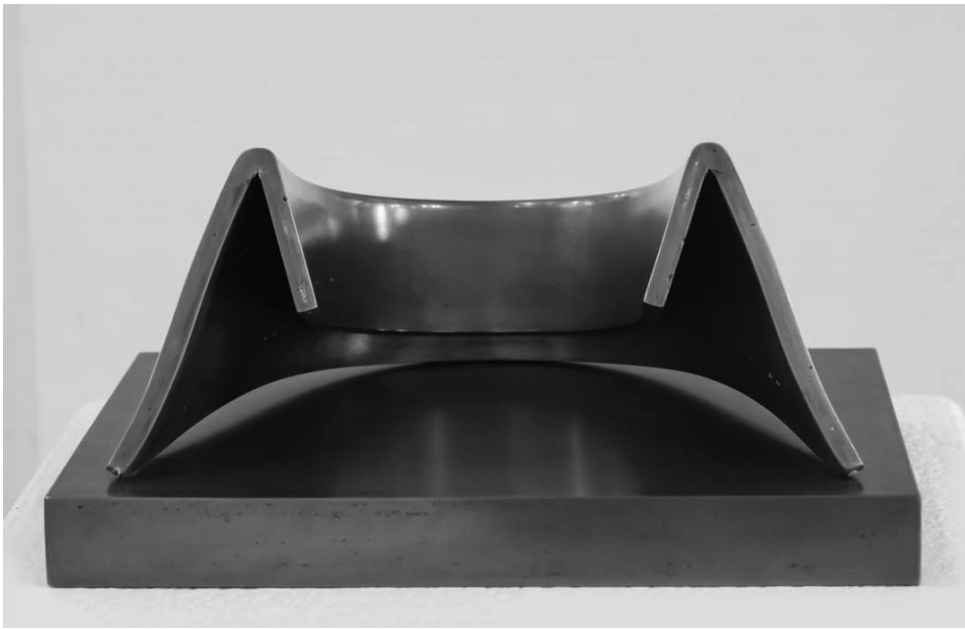
pontosan 104) beérkezett válasz pedig, amelyeket a lapban *Versek versenye*, kötetben pedig *A teremtmények arca* címmel tettünk közzé, egyszerre rajzolta ki a rendszerváltás utáni korszak versszemléletét és az egyes válaszadók egyéni profilját, Balassa Péter, Bori Imre, Domokos Mátyás, Faludy György, Határ Győző, Kibédi Varga Áron, Kovács András Ferenc, Lászlóffy Aladár, Orbán Ottó és mások értékrendjét. Gondolatban ezekig visszalapozva könnyebben rekonstruálható az, ahogyan huszonöt évvel ezelőtt zajlott a szerkesztőség és a világ közötti kommunikáció, és ahogyan 2026-ban zajlik.

Időközben legalább két fontos fordulat is lezajlott a folyóirat életében: az egyik egy költözés a Rákóczi (E. Grigorescu) u. 52. szám alatti székhelyre, amelyik többek között a *Korunk* mint rendezvényhelyszín és kiállítótér lehetőségeit alakította át. A másik egy mediális átalakulás: az internetes kommunikáció általánossá válása, az online médiumok logikájának dominánssá alakulása. Ezek a változások annak láthatóbbá tételét, intézményesítését is jelentették, hogy a *Korunk* nem csupán folyóirat, hanem olyan szellemi műhely, amely rendezvények szervezésével, képzésekkel, gyorsreagálású online jelenléttel, könyvek kiadásával, Kárpát-medencei turnékkal, iskolákban szervezett eseményekkel is kiveheti részét a kultúra és a tudomány áramlásából. Mindehhez az alapot viszont éppen a folytonosság, a lap hónapról hónapra történő megjelenése jelenti, a szerkesztőségi beszélgetésekben megfogalmazódó konszenzus továbbra is erről szól.

Az, hogy egy-egy 128 oldalnyi folyóiratszám döntő találkozások ürügye is lehet, és 128-nál sokkal több folyóiratoldal és könyvoldal felé nyit utat, személyes tapasztalatom. Amikor valamikor az 1990-as évek elején reál szakos középiskolásként a Tamási Áron Gimnázium egyik földszinti termében ültem Székelyudvarhelyen, Kántor Lajos és Cseke Péter prezentációját hallgatva a *Korunk* friss lapszámáról és a lapról úgy általában, nem sejthettem, hogy nekem ehhez a történethez személyes közöm lehet. Utólag persze visszaszálazható, hogy azok a szövegek, amelyek engem a kolozsvári bölcsészkar felé vezettek, azok a személyek, akik tanárként, szerzőként vagy dialóguspartnerként alakították a tájékozódásomat, gyakran éppen Kántor Lajos szerkesztői és kritikusi gyakorlata eredményeképpen, vagy Cseke Péter *Vitorla-ének*beli szerzőtársai közül, esetleg az ő munkáival, személyes kapcsolathálójával összefüggésben kerültek a szemem elé. Az olyan kulturális csomópontok, amilyen a *Korunk* is, természetüknél, jellegüknél fogva vesznek részt a kultúra körforgásában, és természetesen – korszakról korszakra változó módokon – lehetőségük van arra, hogy kiindulópontjai is legyenek egy-egy továbbgyűrűző folyamatnak. Maguk a személyek is a világ összesűrűsödései, energiagócai: arról, hogy hogyan lehet, hogyan érdemes folyóiratot szerkeszteni, én magam Kántor Lajostól és Horváth Andortól tanultam legtöbbet, hiszen az ő esetükben azt is közelről figyelhettem, milyen módon alakul egy ötlet írássá vagy lapszámmá, hogyan hagynak nyomot a lapokon a szerkesztői írószerek. Az, hogy a rendszerváltás utáni közegben milyen lapprofilt alakított ki a *Korunk*, döntő módon nekik köszönhető. Közben gondolatban és ténylegesen sok más *Korunk*-szerkesztővel is beszélgethettem: nagy egyetértéssel figyeltem a lapalapító Dienes László szellemi nyitottságra valló szerkesztői koncepcióját, közvetítő programját; polemikusan, de a szerkesztői teljesítménytől lenyűgözve Gaál Gábor munkáját, mindkettejükről tanulmányokat is írva. De a személyesség is gyakran segített: Gáll Ernőt hallgatva, Szilágyi Júliával, Aradi Józseffel

vagy Visky Andrással beszélgetve mindig egy-egy újabb *Korunk*-univerzum körvonalai váltak számomra láthatóvá. Megvalósult *Korunk*ok és lehetséges *Korunk*ok.

Első saját írásaimat 1997-ben közöltem a *Korunk*ban, ez azt jelenti, hogy a 2026-os a harmincadik olyan évfolyam, amelyikben írással szerepelek, ez már van annyira hosszú időszak, amelyről gondolatban akár érdemes is mérleget készíteni. Ez most nem az az alkalom, amikor erre kellene sort keríteni, annak jelzésére viszont talán elegendő, hogy nyilvánvalóan egy hosszú távú, számomra jelentéses kapcsolatról, meghatározó életszakaszról van szó. Ahogy mondani szokás, életem kitörölhetetlen részéről. Azt remélem a százéves születésnapon, hogy mások életében is döntő találkozásokat, szemléletformáló olvasmányokat jelent a lap sok további évtizedre nyúlóan.

CSEKE PÉTER

KISEBBSÉGI SZELLEMI VÉDERŐD

avagy: a *Korunk*-szerkesztő Kántor Lajos értékhorizontja

„Munkásságotok szellemi-lelki történelmet írt…”
MÉSZÖLY MIKLÓS

1. Egy bibliográfiailag ritkaságszámba menő, művészi kivitelezésű, mindössze ötven példányban megjelent albumból választottam a mottót. A *Korunk* szellemi műhelye ezzel fogadta az északamerikai útjáról hazaérkező intézményfenntartó és kultúraépítő Kántor Lajost 1997. augusztus 8-án. Abban az évben szerkesztettem az 1923-ban jelentkező fiatal erdélyi írók és művészek antológiáját (*Tizenegyek*), s ez a szerkezet (11 + 11) átsugárzott a Kántor-albumra is. Olyan írókat és művészeket akartam felkérni, akiknek a megtisztelő jelenlétével örömet szerezhetek a szépirodalom és a képzőművészet értékvilágában egyaránt otthonos ünnepeltnek. Az írókat illetően nem voltak kétségeim (Ilia, Pomogáts, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár, Esterházy Péter, Mészöly Miklós, Csiki László, Egyed Péter, Visky András), de a képzőművészek felkérésénél elbizonytalanodtam. Még mielőtt Lajos átkelt volna az óceánon, felkerestem közös barátunkat, könyveink arculatépítőjét, Deák Ferencet, aki a *Korunk* ma is fungáló emblémáját is megrajzolta. Ferikó – baráti körben így szólítottuk – a „meglepetéskötet” hallatán annyira segítőkésznek mutatkozott, hogy vállalta a „kegyes csalást”: egy általa tervezett antológiához kért tanácsot. És másnap megkaptam – Kántor Lajos kézírásával! – az albumban szereplő képzőművészek teljes névsorát: Bardócz Lajos, Damó István, Deák Ferenc, Gergely István, Finta Edit, Jakobovits Miklós, Kusztos Endre, Márton Árpád, Simon Sándor, Sipos László, Tettamanti Béla. Ma sem az lep meg, hogy valamennyien megtisztelőnek tartották a felkérést, hanem az: a műkritikus és kiállításszervező Kántor Lajos már 1967-ben meglátta bennük a maradandó életmű letéteményeit.

A Berlini Művészeti Akadémiáról küldött szövegében Esterházy Péter így ütötte le az alaphangot: „Hatvanévesen, még és már, nem érdemes hazudni. Ezért szeretjük ünnepelni őket. Vagy figyelmeztetnek, vagy példát adnak.” Hogy milyen példát adott Kántor Lajos, arról Ilia Mihály írt: „Az irodalomtörténeti érzékenysége mellett az élő irodalomra is mindig volt szeme, figyelme, ideje. Őt nem zavarta az élő író, mint némely szakmabelit. Az irodalmi élet szervezőjének lenni írásban, szerkesztőségben, rendezvényeken időt rabló munka, kényelmet nélkülöző tevékenység, olyan közegben kell mozogni, ahol az érzékenység igen

nagy, sebeket oszt és kap az ember." Az 1971-es „Kántor–Láng" ikertársa kifejtette: „Közös irodalomtörténetünk megírása úgy kezdődött, mint valami iskolai penzum: volt egy akadémiai megbízatás – természetesen Lajos szállította –, s egy határidő (természetesen én nem tartottam be). S voltak végeérhetetlen viták. Betegesen elfogult vagy, mondtam én; betegesen konzervatív vagy, mondta ő. Mikor végre elkészültünk, rájöttünk, hogy mindkettő kellett hozzá. Az elfogultság is, a konzervativizmus is." Tizenöt évvel kényszerű magyarországi áttelepülése után Csiki László mindenekelőtt a kitartást, a folyamatos erőnlétet becsülte benne: „Erő kell a tudáshoz, a (mű)értéshez, reményvesztett vagy hagymázosan reménykedő korokban még a hétköznapi munkához is. Erő kell ahhoz, hogy ne csak túléljen az ember diktatúrát és zagyva szabadságot, hanem élje is az életét: teljesen, tehát soha nem kisebbségben. […] Nem tudom, neveltetése, környezete, városa, az önfegyelme, a feladatvállalása adott-e erőt a célhoz, vagy a cél erősítette, amíg a romániai magyar kultúra munkásából az összmagyar szellemiség alakítójává vált, szellemi erővé maga is."

2. Minthogy évtizedekig munkakapcsolatban álltunk, mostanig azt is hittem, hogy elektronikus levelezésünkben nem sok nyoma maradhatott együttműködésünknek. Hiszen a szerkesztőségi értekezletek – „napirend előtti", „napirend utáni" – alkalmait is kihasználtuk irodalom- és eszmetörténeti diskurzusainkhoz. Amelyek előbb-utóbb beépültek a laptervezésekbe.

A fiatalabb évjáratokhoz tartozó *Korunk*-olvasók aligha tudják: szerkesztőségünk 1991 novemberében vállalkozott első ízben a szórványmagyarság feltérképezésére (*Szórványban*). Már akkor úgy éreztünk, hogy maga a puszta számbavétel is meghaladja erőinket (*Vándorlás, kivándorlás*). Ezért aztán módosítottuk – „korunkosítottuk" – elképzeléseinket; a belső szórványok világától így jutottunk el a szórványgondok egyetemes és ugyanakkor sajátos megközelítéséig.

„Kinek kell a kisebbség?" – ezzel a provokatív kérdéssel nyitottuk az 1995-ös évet. Újólag „a bőség zavarával" küszködtünk, miként a *Kisebbségről – folytatólag* (1995. 2.) tanúsítja. Öt esztendő bőven elegendő volt az illúziótlan egyszavas replika kihegyezésének: *senkinek*. Hiszen: *1)* A '89-es fordulat után újból megtapasztaltuk, hogy az őshonos kisebbség továbbra sem kell az államalkotó többségnek. Belénk égett a botrányba fulladt december elsejei hivatalos román nemzeti ünnep, amikor a hangos füttykoncert és a verbális agresszió ellehetetlenítette Szőcs Géza RMDSZ-főtitkár megszólalását. *2)* Számítani lehetett arra, hogy az anyaország kormánya számára is előbb-utóbb kényelmetlenné válhat a határon túli magyarság léte, amiként a 2004. december 4-én tartott magyarországi népszavazás alkalmával kiderült. A Makkai Sándor püspök elmentelét követő 1937-es *Nem lehet*-vita még produktív lehetett, a 2004-es *NEM*-szavazatok nemzetstratégiai szempontból kontraproduktívak voltak, váratlan explóziójuk a nemzettudat erózióját eredményezte. *3)* Maga a kisebbség is szabadulni szeretne kisebbségi státusától: többség akar lenni. Ha tehetné, anyanemzetéhez csatlakozhatna. Mivel a szülőföldjén ezt nem teheti, az elvándorlást választja – vagy egy más nyelvű és más kultúrájú többséghez, a saját országbelihez (esetleg távolibb külországihoz) asszimilálódik. Tehát előbb-utóbb mindenképpen felszámolja önmagát. Amire az 1988-ban kényszerűen átköltözött Csiki László is ráerősített: „A »kisebbségi« tudatot erősítjük, ahelyett, hogy az ember- és magyarságtudatot erősítenők. Mert mi volna, ha nem fogadnánk el, hogy kisebbségiek vagyunk – a szónak nemcsak számszerű, hanem egyéb értelmében is –, annak minden gör-

csével és következményével? Már csak annál az egyszerű oknál fogva is, hogy a teljes emberi tudattal bíró egyén, közösség csupán *helyzete* folytán kisebbségi. Vagyis hogy a helyzetén és nem önmagán kell változtatnia…" (Csiki László: *Levél a szerkesztőhöz*. *Korunk*,1995. 1. 74–75.) *Egyetlen esély* című írásában (1995. 1. 5–8.) a két világháború közötti tapasztalatokat és az ezredvégi kihívásokat számba véve Kántor Lajos erkölcsi parancsként fogalmazta meg: „Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzilván csillagok pedig felettünk. És semmi más." (Vö.: Weöres Sándor: *Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra*.)

3. A *kivándorló irodalom* (Láng Gusztáv) nyomán támadt űrben megnőtt a kisebbségi írók felelőssége, azoké, akiket Bányai János Közép-Európa vándorainak nevezett. Az újvidéki irodalomtudóssal (1939–2016) a IV. Nemzetközi Hungarológiai Társaság római kongresszusán ismerkedtem meg 1996 szeptemberében. Mielőtt kapcsolatunk megerősödhetett volna, 1999. március 24-én megkezdődött a NATO-erők légitámadása Szerbia ellen. Végtelenül örültem, hogy kéziratkérő levelemre 2012. július 23-án ekképpen válaszolt: „Kedves Péter! Köszönöm a megtisztelő felkérést, a *Korunk* az a hely, ahová szívem szerint tartozni szeretnék..."

Portrévázlatában feltette a kérdést: minek köszönhető ennek a „bizonytalan arcképű és kétes egzisztenciájú" írófajtának a szívós fennmaradása? Válaszában Kuncz Aladárt idézte, aki szerint a kisebbségi csak a politikában kisebbségi, a kultúrában maga az egyetemesség. „A kisebbségi író helyzete – fejtette ki – eleve hátrányos: népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban van, a többségi nép pedig nem érti, és csak közvetve (fordítás útján) értheti a szavát. Eközben pedig kettős vonzástérben él: nyelvében, szellemében, lelkében nem szakadt ki az országhatáron túli anyanemzet történelméből és műveltségéből, legtöbbször a hétköznapjaiból sem, de nem zárkózott el a többségi nép vagy népek történelmétől és kultúrájától sem, ezek hétköznapjaiban él, miközben regényt és verset ír, művének színpadra állítását képzeli el, éppúgy, mint mások, mint minden más író e földkerekségen, és sohasem tudja, hová jut választott foglalatosságával. A helyzet önmagában véve is hátrányosnak látszik, hát még akkor, ha számításba vesszük, hogy a kisebbségi íróra több irányból is nyomás nehezedik: a »világ«, de leginkább a politika felől."

Nem véletlen, hogy a *Korunk* öt évtizedének kétkötetes válogatása (1957–2007) Bányai Jánostól kölcsönözte az emblematikus címet: *Közép-Európa vándora.* (*Korunk-dosszié.* Szerk.: Kántor Lajos és Kovács Kiss Gyöngy.) A *Korunk*-számok legjelentősebb írásai alapján rekonstruálhatóvá vált az a szellemi horizont, amely egyszerre jelezte a '89 előtti évtizedek beszűkített értékrendjét, illetve azokat a pontokat, ahol az önmagát egyetlennek állító marxista ideológia megmegbomlott. Ugyanakkor a rendszerváltás óta eltelt tizenhét év láthatóvá tette azt is, hogy milyen irányban alakulhatott volna a Korunk szerkesztési koncepciója, ha nincs kitéve a kényszerítő körülményeknek.

4. A *Szigetek, szórványok, zárványok*at (2014. 6.) a *Határon túli román közösségek* (2014. 12.) követte. Amint november 6-án megkaptam Vasile Sebastian Dâncu professzortársam írását – akivel együtt raktuk le az egyetemi szintű újságíróképzés alapjait a Babeş–Bolyain –, nyomban átküldtem Lajosnak. A befejezését idézem: „A román diaszpóra bonyolult valósága áthatja a *Korunk* eme számát. […] Teszi mindezt bámulatra méltó szolidaritási gesztussal, természetes és magától értetődő kulturális párbeszédre való felhívással." Este 22.33-kor érke-

zett a válasza: „Kedves Péter, nagyon kellemesen lepett meg Dâncu szövege, a *Korunk* kiemelésével, okos eszmefuttatásával. […] Jó vállalkozás ez, sokat hozhat nekünk. Üdv. Lajos."

Hozott is. Hiszen a kolozsvári írói egyesületben Ovidiu Pecicannal együtt méltatta román kollégák előtt a *Korunk* „szolidaritási gesztusát". A 2016. február 3-i levelemben az maradt fenn, hogy anyagi támogatásért is fordulhattunk hozzá. Rövid ideig miniszterelnök-helyettes volt a Dacian Cioloş-kormányban, így nem lehetett jelen a temesvári szórványkonferencián tartott előadásomon (*O revistă maghiară de 90 de ani despre comunităţile diasporei româneşti* – Egy 90 éves magyar folyóirat a román diaszpóráról), maga helyett viszont elküldte a kisebbségi ügyekkel foglalkozó minisztert, aki elkérte előadásom szövegét. „Azt gondolom, hogy pénzügyi reményeink is valóra válnak. De ehhez még várok egy megerősítést." (2016. ápr. 30. 17:21) Amire Lajos május 2-án ezt írta:

„Kedves Péter, örülök temesvári sikerednek, sikerünknek – mert ez is benne van –, a jó visszhangnak. Barátsággal, Lajos."

Az októberi számba (*Magyar szigetek és szórványok a Kárpát-medencében*) 2015. június 12-én verset kértem [a most kilencvenéves] Tőzsér Árpádtól, akivel egy pozsonyi *Korunk*-találkozó alkalmával ismerkedtem meg. Verset nem ígért – „mert az ihlet ugye kiszámíthatatlan" –, de azzal biztatott, hogy egy naplórészletre mindenképpen számíthatok. „Most kezdem a sorozat ötödik kötetét összeállítani (a negyedik most jelent meg, a könyvhétre), az első fejezete a Tiétek lesz – ígérte. – S itt egy szerénytelen ajánlással, kéréssel jövök: ha Ti is úgy gondoljátok, elküldeném a negyedik kötetet (a címe: *Einstein a Teremtést olvassa*, s a 2005–2007-es éveket fogja be), s ha valakivel októberig megrecenzáltatnátok, akkor egyszerre jöhetne a szemelvény az új kötetből, s a korábbi kötet kritikai reflexiója."

Két nap múlva Lajos ezzel lepett meg:

„Kedves Péter, örömmel olvastam Tőzsér Árpi válaszát. Elképzelhető, hogy naplójáról én írnék. Barátsággal, Lajos."

Tőzsér 2008-as naplójegyzete *Időcsapdák* címen jelent meg (24–36.), Kántor Lajos recenziója a 84–85. oldalon jött (*Kisebbségi gólok? Vagy: Einstein és a Teremtés*). Vers nélkül sem maradtunk: Vári Fábián László barátom a *Sikoly és sóhaj*t küldte Kárpátaljáról – „a csőre töltött torkú holló, a békének hazudott állapot felborzolt tollú madara" rikoltásával.

A *Korunk* ettől kezdve a kisebbségi tudat meghaladásának lehetőségeit és módozatait kereste. Nemcsak a Kárpát-medencében, hanem az óceánon túl is.

A *Szigetek, szórványok, zárványok*at, a *Határon túli román közösségek*et a *Kinek kell a kisebbség?* (1995. 1., 2.), a *Magyarok a szórványságban* (2015. 3.) és a *Magyar szigetek és szórványok a Kárpát-medencében* (2015. 10.) követte. Hogy miként szőttem tovább a január 28-i szerkesztőségi megbeszélésen elhangzottakat, arról az alábbi levélváltásunk tanúskodik: „Írtam Csete Örsnek [a Bethlen Gábor Alapítvány programigazgatójának], hogy hozzon össze Potápi Árpád János (1967–2024) államtitkárral. A márciusi számunkat felhasználhatnák annak a száz Kőrösi Csomásnak [a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasainak] a felkészítésére, akiket a most meghirdetett pályázat eredményeként alkalmasnak találnak majd Amerikába küldeni. Az októberi szám pedig azért lesz/lehet segédeszköz számukra, mert jövőre meghirdetik a Petőfi-programot a Kárpát-medencei magyar szórványok közösségépítése érdekében. A plusz 100 példányok

nem hoznak ugyan sokat a *Korunk* konyhájába, de megváltoztathatnak egy közömbös attitűdöt. Bent a szerkesztőségben is."

A válasz du. 18 óra 6 perckor érkezett: „Jók az ötletek, örülök ennek az építkező gondolkodásnak."

Ekkor arra gondoltam, hogy a négy szórványszámból szerkesszünk egy Komp–Press-kötetet. És a következő esztendőben – a *Korunk* 90. évfordulójára – megjelent a *SZIGETEK – SZÓRVÁNYOK a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Miután Lajos átnézte a kötet tervét, átcsoportosítottam a szövegeket, majd ajánlására a *Szerkesztői visszatekintés (1990–2015)* kibővítése következett, ami a kötet hátlapján is olvasható: „Szétszórattatásunk története olvasható ki ebből a válogatásból, kétségtelenül. Az összkép lehangoló, tagadhatatlanul. Mégsem ez volt a szándékunk, hanem a szórványhelyzetek és -folyamatok bemutatása. A rádöbbentés ugyanis nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a romlás útjába álló/állítható erők is felvillantsák arcukat."

4. Miként került a kiadvány címébe Észak-Amerika?

Az Amerikai Magyar Baráti Közösség vezetősége 2014-ben azzal tisztelt meg, hogy tartsak előadást az AMBK *Itt-Ott*-konferenciáján az Ohio állambeli Reménység tavánál. Az előző esztendőben a *Vajdaság tegnap, ma és holnap* volt a tanulmányi hét programja, 2014-ben az *Erdélyi változások és változatlanságok.* Mihez kezdtünk azzal a történelmi eséllyel, amit az 1989–1990-es korforduló felkínált az erdélyi magyarságnak? Melyek voltak a nagy nyomás alól felszabadult szellemi erők rendszer- és korszakváltó törekvései? Mennyire sikerült hatástalanítani a „sokoldalúan deformált társadalom" érték- és erkölcsrombolásait? Mi az, ami ezekből a változásokból és változatlanságokból látható, illetve rejtve maradt? A kérdések irányából arra következtettem, hogy vendéglátóim előtt nem ismeretlen a *Korunk*. Az '56-os menekült Lauer Kiss Edith, az Amerikai Magyar Koalíció egyik alapítója 2016. február 15-én ezt írta a *Korunk* 90. évfordulója alkalmával: „Minden számot élvezettel olvasok el, mivel minden alkalommal újdonságot, érdekes, általam ismeretlen információt találok benne. Továbbra is erőt, intellektuális kíváncsiságot és kitartást kívánok a *Korunk* csapatának, külön nagy elismeréssel Kántor Lajosnak és Cseke Péternek." (Az *Amerikai Magyar Koalíció jelenléte a Kárpát-medencében* című írásával szerepel a *Szigetek – szórványok*-kötetben – 245–250.). Korábban vált *Korunk*-munkatárssá a brassói születésű orvos, Kovalszki Péter [Ritoók János szerkesztőségi főtitkárnak (1935–1981) a nagybátyja], az AMBK főgondnoka, aki *a diaszpóralétről és magyarságtudatról* értekezett a 2013. évi 1-es számunkban.

A tanulmányi hét utolsó napján arra kértem újdonsült barátaimat, hogy viszonzásul írják meg a *Korunk*nak: miként lehet megmaradni magyarnak a szétszórtságban? Alighogy hazaértem, 2014. november 15-én kinek-kinek személyre szóló levelet küldtem: „*Magyarok a szétszórtságban* munkacímmel tervezi/szervezi jövő évi márciusi számát a Korunk. Szándékunk szerint szerves továbbgondolása a 2014 júniusában felvetett és nagy visszhangot kiváltó kérdéseknek. A *Szigetek, szórványok, zárványok* az erdélyi és bánsági magyar szórványlét bemutatására, a túlélési esélyek tudatosítására vállalkozott. A *Magyarok a szétszórtságban* pedig a témakör észak-amerikai, latin-amerikai és nyugat-európai megközelítéseire épül, a civil társadalmi önszerveződések és intézményépítési tapasztalatok bemutatására törekszik. [...] Számítunk az Amerikai Magyar Baráti Közösség (negyven évvel ezelőtti) alapítóinak és mai vezetőinek (Éltető J. Lajos

történész, Ludányi András politológus-történész, Kovalszki Péter orvos, szerkesztő, diaszpórakutató) írásaira, továbbá az Amerikai Magyar Koalíció egyik alapítójának, a Kárpát-medencei történelmi nemzeti közösségek emberi jogainak biztosítását szorgalmazó Lauer Edithére, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem ügyvezető elnöke tisztét betöltő Szöllőssy Páléra, a Hollandiai Mikes Kelemen Kört alapító Kibédi Varga Áronéra, a Londonban élő Sárközy Mátyáséra… A témakör másik megközelítése ugyancsak ígéretesnek tűnik. Igyekszünk megszólaltatni a Kőrösi Csomások második évjáratát, akik a maguk fiatalos dinamikájával új színt vittek a szétszórtságban élő magyarok önszerveződésébe. Igyekszünk megszólaltatni a Bocskai Rádió, a Kanadai Magyar Rádió- és tévéadások szerkesztőit. Újabb javaslatokat is várunk természetesen – az együttgondolkodás jegyében."

Elsőként az RMDSZ brassói kongresszusa idején megismert – szerkesztőségünket is felkereső – Ludányi András politológus, szociológus és történész írása érkezett meg, amelyre – minthogy fogalomtisztázó jellegű volt – alapozni lehetett a *Magyarok a szórványságban* súlypontú *Korunk*-számot (2015. 3.). (Ludányi András: *A szétszórtsági tudat létrejötte magyar Amerikában. Korunk*, 2015. 3. 4–12.) „A jelen legnagyobb kihívása – fejtette ki Ludányi professzor –, hogy az 1989 óta »kiszivárgó« magyarokat is bekapcsolhassuk a globális magyar kommunikációs és cselekvés hálózatába. Ezekre, a legújabban külföldre kerültekre, Kovalszki Péter adta ezt a nagyon is jellemző megnevezést! Mert nem hullámban, hanem lassan szélednek világnak ezek a magyarok. De a kiszivárgók már most fontos részét képezik a szétszórtságiaknak. Amint Hámos László [a Magyar Emberi Jogok Alapítvány (HHRF) társalapítója és elnöke, 1951–2019). kimutatta, ők az általunk »gyarapodó nemzetrészt« erősítik a szétszórtságban."

5. Az ezredforduló évében megjelent impozáns Kolozsvár-kötetnek (*Kulcsok Kolozsvárhoz*) Kántor Lajos ezt az alcímet adta: *A fel nem adható város.* Ebbe a stratégiai és a taktikai maximába sűrítette 1990 utáni jövőtervezését, intézményteremtő és -fenntartó tevékenységét. Ebben elsődleges szerepet szánt a *Korunk*nak mint szellemi véderődnek. Ezért sem változtatott címet 1989 végén a folyóirat. Még kéziratban olvashattam az új folyamot indító bevezetőjében: „Az átfestések és átkeresztelések, no meg a kétségbevonhatatlanul tisztességes szándékú új életkezdések heteiben mi vállaljuk a ránk testált lapcímet, a megkerülhetetlen, ám tisztázandó múltat. Egyelőre zárójelben szólunk ugyan a távlatokról, s a kérdőjelet is szükségesnek véljük kitenni a szó után, de ezzel nem hitetlen voltunkat akarjuk jelezni, hanem az újabb (s akkor már bizonyára túl nem élhető) tévedések elkerüléséhez parancsolóan szükséges kételkedést, a szüntelen önellenőrzést és a kívülről érkező bírálat jogát."(*Történelmi tévedések [Távlatok?]*)

6. A hatvanadik születésnapra megjelent albumban ezt a dedikációt olvashatom: *„Péternek, köszönettel az 1997. aug. 8-i meg az előző együttlétekét, baráti szeretettel, Kántor Lajos."* A hetvenedik születési évfordulójára a Komp–Press Kiadó jelentetett meg emlékkönyvet Balázs Imre József, Horváth Andor és Kovács Kiss Gyöngy szerkesztésében. Ebben pedig ezzel találkozom: *„Péternek, az életstratégiák keresésében, köszönettel, barátsággal, Kántor Lajos. Kolozsvár, 2007. augusztus."* Nyolcvanadik születésnapjára is készültünk, természetesen. De nem arra, amit Tibori Szabó Zoltán írt *a Kántor nélküli Kolozsvárról* a *Szabad-*

ság 2017. augusztus 7-i számában (*Kántor Lajos nyolcvan éve és öröksége*): „Nekünk pedig a Kántor nélküli Kolozsvárt kell majd kitalálnunk…”

Kitaláltuk-e? Ehhez is megadta a vezérelvet: sose adjuk fel a „tévedések elkerüléséhez parancsolóan szükséges kételkedést, a szüntelen önellenőrzést és a kívülről érkező bírálat jogát”.

GYŐRFFY GÁBOR

ÉVTIZEDEIM A *KORUNK*KAL

Gyerekkoromban, az 1980-as években kupacban álltak a régi újságok otthon, a *Bányavidéki Új Szó* mellett a *Brassói Lapok* is előkelő helyet foglalt el. A *Korunk* neve sokáig elvont fogalom volt számomra, még akkor is, ha gyerekkoromban időnként felbukkant a könyvespolcon vagy az újságkupacban az egyéb kiadványok mellett. Komoly, fontos lapnak tekintettem a borítója alapján, de akkoriban az *Utunk* talán közelebb állt hozzám, könnyebben érthető volt, a szövegek miatt is, de főleg a *Keresztút* mellékletben megjelenő keresztrejtvények miatt. A ritkán és késéssel érkező magyarországi folyóiratok közül színes, érdekes tartalmával az *Interpress Magazin* volt a kedvencem. Persze, a *Korunk*ba is belelapoztam néha: megakadt a szemem a borítón vagy egy-egy különleges címen, aztán futólag, túl sok lelkesedés nélkül, elolvastam néhány bekezdést, és inkább valamiféle ünnepélyes tisztelettel tettem félre. Gyerekfejjel szilárdan hittem, hogy olyan tudósok írnak bele, akikkel soha az életben nem fogok találkozni, mert valahol egy másik dimenzióban élnek. Ugyanúgy voltam ezzel, mint a tankönyvek szerzőivel: a betűk mögött távoli, megfoghatatlan szerzők sorakoztak.

Bölcsész egyetemi hallgatóként már egészen más volt a viszonyom a *Korunk*hoz: kézbe is vettem azt, amit addig csak messziről néztem. Elsőéves magyar főszakosként a folyóirat egyszerre lett filológiai bevezetés, hivatkozási minta és a szövegértelmezést szolgáló gyakorlóterep. A szövegek a folyóiratban és néha a kötelező olvasmányok listájában sorakoztak. A szemináriumokon tanulmányokat olvastunk feladatként, amiket az akkor még fiókos, cetlis katalógusrendszerben kérvényeztünk az első emeleti kari vagy a központi egyetemi könyvtárban.

Utolsó éves bölcsészhallgatóként a Cseke tanár úr által tartott sajtótörténetet vettem fel opcionális tárgyként, amely választás később – mondanám, hogy véletlenül, ha nem tudnám, hogy nincsenek véletlenek – meghatározta tudományos érdeklődésemet, egyben tanári karrieremet is. A féléves előadás-sorozat volt számomra az első találkozás a sajtótörténettel, amelyben a *Korunk* története is hangsúlyosan jelen volt. Ekkor hallottam a folyóirat évfolyamainak történetéről, az 1926-os kezdetekről, a *Korunk* szellemiségének formálódásáról, az 1957-es újraindulásról, a cenzúrával folytatott egyenlőtlen, sokszor abszurd harcról.

A tantárgy abszolválása nyomán született meg a sajtócenzúráról szóló szakdolgozatom, amit 2001-ben védtem meg. A dolgozatot természetesen Cseke Péter irányította: új világ volt ez számomra, a sajtó- és médiatörténet világa, amely szakvezetőm Györgyfalvi negyedi dolgozószobájában tárult fel előttem. A tömött

könyvespolcok, az asztal, de még a padló is tele volt könyvekkel, folyóiratokkal, sokszor a *Korunk* aktuális lapszámaival. A folyóirat szerkesztőjeként Cseke Péter nemegyszer ajándékozott meg valamelyikkel. Az ő ötlete volt az is, hogy szakdolgozatom részeként interjút készítsek Kántor Lajossal, az akkori főszerkesztővel. Az interjú 2000 tavaszán készült el. Otthonában fogadott, és a maga szelídségével válaszolt a meglehetősen megilletődve feltett kérdéseimre. Kántor Lajos egész tevékenysége, életműve a *Korunk* történetével kapcsolódik össze: 1959-től dolgozott a lapnál, eleinte irodalmi szerkesztőként, aztán a művészeti rovat vezetőjeként. A rendszerváltás után majdnem húsz éven keresztül volt a folyóirat főszerkesztője. A beszélgetés során a cenzúra rendelkezései mellett a folyóirat több mint négy évtizedének történetébe is részletes betekintést kaphattam. Amikor nemrég újrahallgattam a felvételt, a magnó már erősen recsegett, alig hallatszott a szöveg: a negyedszázaddal korábban készített interjú ma már kortörténeti dokumentum.

A *Korunk*kal való kapcsolatom harmadik fejezete 2003-ban kezdődött, amikor doktori tanulmányokra iratkoztam. Mivel az értekezésem témája – folytatva a szakdolgozatom témáját – a romániai pártállami időszak cenzúrája és propagandája volt, a folyóirat tartalmát könyvészetként és kutatási tárgyként egyaránt használtam. Miután bölcsész egyetemista koromban úgy gondoltam, hogy a neves folyóiratban magamhoz hasonló halandó csak recenziót írhat, ekkor már hosszú tanulmányokat is közöltem. Az Országos Levéltár Marosvásárhelyi Fiókjában például azt kutattam, hogy a párt propagandaosztálya miként avatkozott a lap tartalmába, melyek voltak a konkrét előírások és tiltások, mi volt a rendszer művelődéspolitikája a kisebbségekkel szemben. A kutatások pontosan adták vissza azt a képet, amit pár évvel korábban a Kántor Lajossal készített interjú nyújtott. A 2006–2007-es években mindig izgatottam vártam, hogy kézbe vegyem az éppen esedékes lapszámot. Ebben az időben jelent meg tanulmányom a női társadalmi szerepekről a kommunista propagandában, valamint az erdélyi szamizdat kiadványokról is.

Aztán a *Korunk* észrevétlenül személyes történetté vált számomra. A legutóbbi majdnem három évben belső munkatársa, szerkesztője voltam a lapnak. Valamikor 2022 tavaszán keresett meg Balázs Imre József, hogy vállalom-e a szerkesztői feladatot. Pár hetes gondolkodási időt kértem, habár tudtam ez első pillanattól, hogy igent fogok mondani. A következő héten éppen Erasmus-ösztöndíjasként utaztam Izraelbe: Haifában üldögéltem a Földközi-tenger partján, és a hullámok hangjától inspirálva döntöttem véglegesen, hogy elfogadom a kihívást. Pár hónap múlva már a szerkesztőségben a nagy mahagóniasztalnál ültem, és a következő lapszámokat terveztük a kollégákkal.

RIGÁN LÓRÁND

A KÖZTES TÉR JELENTÉSEI

Ha ezt a szót hallom, hogy *Korunk*, mindig az a sajátos köztes tér jut eszembe, amelyben az ember egyszerre olvasó, szerkesztő és tanú – és amelyben mégis minden valamirevaló mondatnak át kell haladnia egy nagyobb próbatételen: van-e értelme mások számára is?

A mai kulturális közegben ezt a kérdést nem lehet megkerülni. A szellemi élet törvényszerűen szakágakra bomlott, a diszciplínák technikai nyelvei pedig egyre inkább egymásra lefordíthatatlan dialektusoknak látszanak. Gyakran érzem úgy, mintha egy fogalmi pasziánszjátékot figyelnék: a kutató a saját paklijából húzza ki a kártyalapokat, hogy újra és újra ugyanazt a kirakóst állítsa össze – önmagának. Az így születő szövegek ugyan precízek, olykor briliánsak, de sokszor alkalmatlanok arra, hogy kilépjenek a belterjes elvárási körökből. A közös értelmiségi nyelv válságát valójában ez a mozdulatlanság okozza.

A kultúra relevanciájának valódi tesztje mégis a kommunikálhatóság. Ami nem abban áll, hogy leegyszerűsítjük a gondolatot, hanem abban, hogy kipróbáljuk: át tud-e jutni a szöveg a szakmai szűrőkön túli olvasókhoz is. Ha igen, akkor a tudomány és a művészet képes reflektálni önmagára; felismer külső nézőpontokat, és dialógust kezdeményez. Ha nem, akkor dezorientáció következik: jelentésválság, morális ingerültség és spirituális kimerültség. E tünetek ma már aligha vitathatók.

A *Korunk* számomra éppen azért fontos, mert ebben a válságkörnyezetben is megtartja azt a köztes pozíciót, amely sem a tudományos hermetizmusba nem zárkózik, sem a tömegkultúra sekélyes, mindent egyformára gyalulásának gyakorlatát nem követi. Szerkesztőként ebben a térben mozgok: nem akarok szakfolyóirati aprólékosságot erőltetni, de nem engedem el a fogalmi igényességet sem. Arra törekszem, hogy a szöveg megőrizze intellektuális súlyát, miközben csatlakozásra hívja az olvasót. Ez a munka soha nem önmagáért való: minden bekezdésben számolok azzal, hogy valaki – aki nem tartozik semmilyen tudományos közösséghez – végigolvassa, és joggal kérdez vissza. Ezért vagyok – és szándékosan – zéró intellektuális szégyenérzettel rendelkező olvasója a szerzőimnek. Mindenre rákérdezek, ami az olvasó helyében eszembe jutna. A szerzők többsége ezt teljes természetességgel, sőt megtiszteltetésként fogadja: tudják, hogy nem ellenük dolgozom, hanem a mondatuk létjogosultságáért.

A szerkesztői munka legnehezebben megfogható dimenziója azonban az olvasó szabadságában rejlik. A szerző nem csupán közölni akar valamit, hanem feltételezi azt a szabadságot, amelyben a befogadó létezővé teszi a művet. Min-

den szöveg egyfajta bizalomkérés: ismerd el az én szabadságomat azzal, hogy élsz a sajátoddal! Ez a kölcsönösség az, amit egy kulturális folyóirat állandóan gyakoroltat: lehetőségeket kínál, tájékozódási pontokat rajzol fel. Nem ad kész világnézetet, hanem olyan szellemi környezetet teremt, amelyben az olvasó maga építheti fel világnézetének belső egységét.

Ezt a gondolatot nem én találtam ki – a *Korunk* alapítója, Dienes László már a *Beköszöntő*ben, 1926-ban megfogalmazta. Nem dogmát kívánt létrehozni, hanem egyfajta pluralista teret. Azt mondta – és ez azóta is érvényes –, hogy a lap nem egységes világnézetet kínál, hanem sokféle irányból gyűjtött nézőpontokat, amelyekből az olvasó maga alakíthatja ki saját világképét. Ez a szellemi „bazár" a *Korunk* legszebb hagyománya.

A következő évtizedekben ez persze nem mindig valósulhatott meg maradéktalanul, hiszen a történeti kényszerek és a politikai környezet gyakran beszűkítette a mozgásteret. Mégis a fonál nem szakadt el. Generációk szövődtek egymásba: hosszabb és rövidebb szálak, eltérő gondolati irányok, amelyek együtt teremtik meg a folytonosságot.

Amikor bekerültem ebbe a szerkesztőségi folyamatba, úgy éreztem, mintha egy olyan történetbe lépnék be, amelynek minden szereplője azzal szembesül, hogy a saját korának hangján kell megszólalnia, mégis vállalnia kell az elődök kérdéseit. A *Korunk* nem egyszerűen intézmény: gondolati áramlások találkozási helye. A szerzők, a szerkesztők, az olvasók között állandó mozgás zajlik. A lap hónapról hónapra új súlypontokat munkál ki, de a mögöttük lévő közös kérdés változatlan: miként tehetjük érthetővé azt, amit egyébként csak kevesen hajlandók érteni?

A szerkesztőségben ülve gyakran élem meg azt az egyszerű, mégis döntő helyzetet, hogy én vagyok az első olvasója a kedvenc szerzőimnek. Ez megtiszteltetés, de egyben kötelesség is: a szövegnek nemcsak bizonyos szerkesztői elvárásoknak kell megfelelnie, hanem meg kell nyitnia valamit az olvasóban. Ha ez a kapu nem nyílik meg, a szöveg hiába tökéletes. Ha megnyílik, akkor működik a folyóirat igazi funkciója: a tudatok, nyelvek, világnézetek közötti átjárhatóság biztosítása.

Ezért fontos nekem személyesen a *Korunk*. Nem azért, mintha hibátlan volna, hanem mert mindig képes folytatni a saját, sokszálú hagyományát. Képes teret adni olyan gondolatoknak, amelyek még nem tudják, hová tartoznak; képes befogadni a különböző diszciplínák nyelvét, és közös térbe helyezni őket. Én ebben a folyamatban látom a saját szerepemet is: fenntartani a mozgást, megteremteni a dialógus lehetőségét, és időről időre emlékeztetni magamat arra, hogy a kultúra csak akkor marad élő, ha képes megszólítani akár még azokat is, akiknek amúgy semmilyen kötelezettségük nincs felé.

A *Korunk* számomra végső soron ezt jelenti: egy hely, ahol a szabadság nem jelszó, hanem gyakorlat; ahol a hagyomány nem teher, hanem közös munka; ahol a gondolat nem zárvány, hanem áramlás. A fonál tovább szövődik belőlünk – és egy időre én is egyik szála lehetek.

VÁLASZOK A *KORUNK* KÉRDÉSEIRE

A Korunk *első lapszáma 1926 februárjában jelent meg. 2026. februári, centenáriumi összeállításunkban szeretnénk megszólítani néhány olyan szerzőnket-munkatársunkat, aki jelentős szerepet vállalt/vállal a folyóirat szemlélettágító, tudatalakító munkájában.*

Felkérjük, legyen szíves válaszoljon az alábbi, a folyóirathoz kapcsolódó kérdésekre.

Hogyan/mikor került kapcsolatba a *Korunk*kal?

Mik a benyomásai a *Korunk*ról, a folyóirat szerkesztési koncepciójáról és gyakorlatáról az elmúlt években?

Mit javasolna a *Korunk*nak a jövőre nézve?

Miként látja egy kulturális folyóirat szerepét a mai társadalomban?

Abban a reményben, hogy elfogadja felkérésünket, jó munkát kívánunk,
nagyrabecsüléssel,
Kovács Kiss Gyöngy főszerkesztő
Balázs Imre József főszerkesztő-helyettes

CSAPODY MIKLÓS

irodalomtörténész, PhD, a Korunk Kulcsa díjazottja (2021)

1. A Korunknak 1970-től, elsős gimnazista koromtól vagyok olvasója, amikor még Sopronban is elérhető volt az *Utunk*kal, *Igaz Szó*val együtt. Ebből az időből két, túlzás nélkül felejthetetlen lapszám maradt emlékezetes számom-

A *Korunk* hagyománya a magyar európaiság, a világra látó modernség...

ra, az 1973. novemberi kalotaszegi és az 1974. februári képzőművészeti, azért is, mert az elsővel Kós Károly, a másodikkal Fülöp Antal Andor ajándékozott meg. Mielőtt szegedi bölcsészként a Dienes László, majd Gaál Gábor szerkesztette régi évfolyamokat végigolvastam volna, 1974 nyarán találkoztam Kántor Lajossal, Gáll Ernővel és Balogh Edgárral, általuk kerültem személyes kapcsolatba a lappal, munkatárs csak 1989 után lehettem.

2. A tematikus számok szerkesztése bevált gyakorlat – az invenció szabadsága és a korlátozott lehetőségek kényszere egyszerre. Tervezés és esetlegesség a műveltség növekvő hiányainak pótlásával, az új irodalmi, művészeti, tudományos jelenségekre való odafigyeléssel – a felkészültség és a célratörés előnyeivel és a szétfutó szálak hátrányaival, de mindig a magyar és egyetemes műveltség sokirányú elmélyítésével. A „súlypontos" összeállításoknak ezért inkább csak az előnyeit látom (amikor esetlegességet mondtam, néhány súlyponttémára és az ismertetett művek egy részére gondoltam). A telitalálatos lapszámok közül csak 2025-ből több is említhető: a januári *Színházi szférák*, a februári *Erdélyi magyar politikusok*, a márciusi *A tragédia formanyelve*, az augusztusi *Magyar történelem – a „válogatott tizenegy"*, amelyből a magyar történelem egy délután megismerhető, az októberi *Modernizmus Erdélyben – társadalom, építés, művészet*. Bizonyos számokat egy-egy szűkebb szakterület nem könnyedén író művelői tesznek olyan elméleti-tudományos írások lelőhelyévé, amelyeket szaklap is örömmel közölne. Olyan lap, amelyik az erdélyi magyar „folyóirat-struktúrában" sosem volt meg, ma is hiányzik, nem is mutatkozik lehetőség rá (ez az adottságok tehertétele – másutt a hiány sokasodásának más okai vannak: veszendőbe ment a *Nagyvilág*, internetre menekült a *Színház*, egy sor nagy múltú folyóirat megszűnt vagy vegetál).

3. Ha nem tűnök szklerotikus konzervatívnak, azt tanácsolnám: járt utat a járatlanért el ne hagyj. Akkor sem, ha megkísértenek a vonzalmak és a csábítások, hiszen amellett, hogy úgymond nyitottak vagyunk, leginkább mégiscsak a magunk területe érdekel minket. Ami a sokféle szellemi igény, érdeklődés szem előtt tartását illeti, olvasóként és szerzőként megértem és átérzem a szerkesztés nehézségeit – tájékozódni vágyó olvasókra számítva nem lehet sem minőségi irodalmi lapot szerkeszteni (nem is ez a *Korunk* profilja), sem tudományos igyekezetű ezotériát művelni, sem a másutt hagyományosnak vélt közlönyszerkesztést folytatni. A *Korunk* hagyománya éppen az a magyar európaiság, a világra látó modernség, amelyet Páskándi Géza hirdetett harcosan. Ehhez alakította a lap szerkezetét is, olvasói megerősítésként ennek a gyakorlatnak a követését javaslom.

4. Egy másik kor másik folyóiratának sem „a társadalomban", hanem „csak" az irodalomban jutott némi szerep: ez volt a *Nyugat*, néhány száz, a csúcson is legfeljebb néhány ezer példányban. A *Nyugat* benne gyökerezett a hagyomány folytonosságában, megrajzolta egy kis nemzet nagy irodalmának modern, 20. századi arcélét. Ma, százhúsz évvel később nem hiszek benne, hogy a mai magyar világ(ok)ban egy kulturális folyóiratnak lehetne bármilyen „társadalmi szerepe" akkor, amikor néhány ezernyi igazi értelmiséginek, tudósnak, írónak, művésznek semmiféle szerepe nincs a társadalom tájékozódásának, mentalitásának, műveltségének alakításában. A *Korunk* mégis ennek az értelmiségnek a szellemi luxusa, „a közértelmesség kapillárisa". Nemcsak százévnyi hagyománya van, hanem jövője (sőt még jelene) is, hiszen a Fábián Ernő megfogalmazta „Apáczai-modell" mai viszonyaink között sem vesztett érvényéből.

EGYED ÁKOS

történész, az MTA külső tagja, a Korunk Kulcsa díjazottja (2022)

1. Imreh István a *Korunk* számára az 1988-as évek Erdélyéről kért tanulmányt. Egyébként első írásom a *Korunk*ban 1957-ben jelent meg *Az 1907-es parasztfelkelés* címmel. Rendszeresen az 1970-es évektől közlök a folyóiratban.

2. A szerkesztést nagyon kiválónak látom.

3. Azt javaslom, hogy a folyóirat foglalkozzék nagy témákkal. Például a háborús helyzettel napjainkban. Nyugat-Európa helyzetével. Szeretném, ha az ifjúság olvasná a folyóiratot, és ha a lapot foglalkoztatná az ifjúság jövőbeli szerepvállalása.

4. A mai társadalomban a kulturális folyóiratok több erdélyi témával foglalkozhatnának. Az ilyen folyóiratoknak eligazító szerepük van az ifjúság számára.

GYÁNI GÁBOR

történész, az MTA rendes tagja, a Korunk Kulcsa díjazottja (2015)

1. Emlékezetem szerint negyedszázada történt, hogy felkérést kaptam a lap szerkesztőitől, bizonyára Kovács Kiss Gyöngytől, hogy adjak a lapba írást, amely a *Korunk* egy 1999. évi számában meg is jelent: az írás a polgárosodásról, valamint a magyarországi polgárságról szólt. Azóta számtalan cikkem jelent meg a *Korunk*ban, ezek az írások mindig felkérésre készültek. Egyszer, a közelmúltban arra is lehetőséget kaptam, hogy megszerkesszek (megszervezzek) egy teljes *Korunk* lapszámot a történelmi emlékezetről. Megjegyzem: kivétel nélkül mindig tudományos dolgozatokat adtam ide közlésre, amelyek az éppen kutatott témáimról szóltak. Ilyenformán a *Korunk*ban az idők során megjelent publikációim, amelyek Kovács Kiss Gyöngy figyelmes szerkesztői ténykedésének az eredményei voltak, híven reprezentálják, hogy mi foglalkoztatott az elmúlt évtizedekben kutatói pályámon.

2. Miután a lap az utóbbi évtizedekben tematikus számok készítésére tért át, könnyű mérleget vonni a szerkesztési koncepcióról: azok a témák (12 egy évben), amelyek minden lapszámban az anyag gerincét adják, a lehető legváltozatosabbak, a szellemi élet meglehetősen tág spektrumát érintve. Ezt én szerencsés szerkesztői megoldásnak tartom, mert ennek során fókuszált és koherens lapszámok kerülnek az olvasók elé, ahol egy adott témát jól körbejárnak a szerzők. Saját szerkesztői gyakorlatomból is tudom, hogy milyen nehézségekkel jár így összeállítani egy adott lapszámot, miután az előre megszabott téma kötelez, s egyben korlátoz is: ha valaki(k) nem írják meg szerkesztői felkérésre a cikket, mindjárt probléma adódik a lapszám terjedelmének megtöltését illetően. Viszont kétségtelenek az előnyei is ennek a gyakorlatnak: igen alapos áttekintés adható ily módon a kiválasztott kérdésekről. Én szeretek ilyen folyóiratokat olvasni.

A *Korunk* második sajátossága, hogy nem kisebbségi provinciális, hanem össznemzeti „kozmopolita” folyóirat, amely – ma szinte egyedüliként – képviseli és integrálja a teljes magyar nyelvű tudományos és szellemi életet. Ezért nagyonnagy köszönet jár a lap szerkesztőinek, akik *pártpolitikai elfogultságok nélkül* (ami manapság ritka, mint a fehér holló) teremtenek fórumot minden magyar tollforgatónak, elsősorban persze a tudomány művelőinek széles e magyar hazában.

Végül: a valamikori *Valóság* megszűntével (annak a mai jogutódja már nem is emlékeztet a régi *Valóság*ra) a *Korunk* napjainkban az egyetlen olyan havonta megjelenő értelmiségi folyóirat, amely a szellem igazi tágasságában tájékozódik és

tájékoztat. Erre égetően nagy szükség mutatkozik-mutatkoznék, szűkebben vett hazánkban azonban ma nincs ilyen fórum, és ezt a funkciót újabban egyedül a *Korunk* tölti be. Ez a tény mindennél többet elárul a lap kivételes fontosságáról.

3. Mindenekelőtt javaslom, hogy a szerkesztők folytassák az előbbiekben taglalt gyakorlatukat, amely tematikus számok összeállításával jár együtt. A lehetséges témák esetében pedig egyes vitatott kérdések napirendre tűzését lenne célszerű komolyan venniük úgy, hogy az egymással polémiában álló nézetek szószólói egyazon számban kaphassanak megszólalási lehetőséget. Továbbá: mivel a tudományos közösség tagjai napjainkban erősen nemzetköziesedtek, és például a magyar tudósoknak is ma már tekintélyes hányada él és dolgozik az országhatárokon túl, rendszerint a fejlett nyugati világban, az ő bekapcsolásuk a *Korunk* szerzői gárdájába elkerülhetetlennek tetszik. Hiszen például a három utóbbi magyar származású Nobel-díjas magyar alkotó, tudós és művész egyike sem él Magyarországon, bár az író Krasznahorkai azért, szerencsére, magyarul írja a munkáit. Egy kevésbé kimagasló példát említve, immár a saját szakmámban a fiatal és középkorú magyar történészek közül is igen nagy számban tanítanak és élnek Nyugaton, köztük számos tanítványom. Így az ő megszólaltatásuk is fontos feladata kellene, hogy legyen akár a *Korunk*nak is; már csak azért is, mert többnyire ők is a magyar és közép-kelet-európai történelemről írnak, de közülük csak kevesek munkái válnak a hazai olvasók előtt ismertté, sőt olykor még a szakmabeliek előtt is rejtve maradnak. Ezzel kiteljesedhetne az az univerzális magyar szellemi alkotói kör, amely a *Korunk* révén kerül(het) bele szellemi vérkeringésünkbe.

4. Erre a kérdésre talán már válaszoltam is az előbbiekben. Azzal egészíteném ki mindezt, hogy egy kulturális folyóiratnak ma és mindenkor olyan témákat kell és illik megpendítenie, amelyek aktuális erővel hatnak; ebből nem zárom ki a politikai kultúra égető problémáit sem, hiszen ezek egyrészt élénken foglalkoztatják a művelt közvéleményt, másrészt a tudomány művelőinek is van róla szakmai véleménye. Nem kell félni attól, hogy ezek az olykor kényes témák megosztóak is lehetnek, hiszen nagy baj van akkor, ha mindenki egyformán gondolkodik a köz ügyeiről, az ilyen „egydimenziós" politikai és kulturális atmoszféra az emberi világ dinamizmusának elhozza a végét. A kulturális folyóiratokra szemnyitogató szerep hárul; ami azt jelenti, hogy emészthető formában és módon közvetíti a szűk körű szakmai diskurzusokat az értelmes (olvasó)közönség számára. Ezt várom, ezt várjuk a *Korunk*tól is.

HAJDÚ ÁRON

nyomdaigazgató, a Korunk Kulcsa díjazottja (2005)

1. Az a szerencsés olvasója vagyok a *Korunk*nak, aki havonta elsőként veszi kezébe a nyomtatott folyóiratot. Hogy miért? Harminc éve történt. Bátyám közvetítésével, aki akkor a lap állandó munkatársa volt, 1996-ban keresett meg Kántor Lajos, hogy a lap nyomtatásáról beszéljünk. Akkor neveztek ki a csíkszeredai Alutus nyomda élére, fontosnak tartottam, hogy a *Korunk* is megrendelőnk legyen, és nagyon bíztam a találkozás sikerében. Azóta Csíkszeredában nyomtatjuk a folyóiratot. Kezdetben minden lapszám nyomtatásakor eljött hozzánk Heim András grafikai szerkesztő, hogy a nyomdai munkálatokat felügyelje, de nem voltak minőségi panaszok, viszont nagyszerű barátság alakult ki közöttünk. Nemkülönben Kántor Lajossal is, aki kiváló személyiség volt, és akit rendkívül

tisztelek és nagyon sokat tanultam tőle. Számos könyvet készítettünk közösen, sokat vitáztunk azon, hogy milyen kell hogy legyen egy szép könyv: méretek, arányok, betűtípus, kötésterv, egyenes vagy gömbölyített gerinc, borító. Szerettem vitatkozni, pontosabban egyeztetni vele, hogy milyen legyen a könyv, amin éppen akkor dolgoztunk, mert pragmatikus volt, de ugyanakkor rugalmas is, ha jónak találta javaslatomat. Úgy gondolom, kölcsönös volt a barátság, a tisztelet és megbecsülés, mert a 2011-ben megjelent, általa szerkesztett *Könyv, grafika – Könyvművészet Erdélyben* című kötetben megjelent egy írásom *A ma is élő könyv* címmel, és helyet kaptam a *Grafikusok, tervezők* fejezetben.

Hosszú idő a harminc év, szoros kapcsolat alakult ki közöttünk. Olyan idők is voltak, amikor ez a kötődés segítette finanszírozás nélkül hónapokig megjelentetni a lapot. Nem volt ritka, hogy hét-nyolc hónapig nyomtattuk a lapot bízva abban, hogy sikerül majd a nyomtatási költségekre pályázati úton forrásokat találni. Szerencsére mindig találtak megoldást, és mára a *Korunk* szerkesztősége az egyik legkiegyensúlyozottabb és legmegbízhatóbb partnere a nyomdának. Volt jó is, rossz is, de összességében a kölcsönös megbecsülés és barátság jellemezte az elmúlt harmincéves kapcsolatunkat. Az a nagy megtiszteltetés is ért, hogy 2005-ben elsőként vehettem át az akkor alapított Korunk Kulcsa díjat.

2. Az előző kérdésre adott válaszom alapján nyilvánvaló, hogy nagyra értékelem a *Korunk*at, a szerkesztőség munkáját, és szívesen olvasom a lapot. Fontosnak tartom, hogy a szerkesztőségben történt generációváltás folytatta, mi több, fejlesztette a lap kiegyensúlyozottságát és minőségét, így megőrizte sokszínűségét és a kortárs kérdések iránti érzékenységét. Véleményem szerint a *Korunk* szerkesztési koncepciójának fontos eleme a tematikus számok összeállítása, melyek egy-egy aktuális témát járnak körül mélyrehatóan. Az egyes tematikák lehetőséget nyújtanak az olvasó számára, hogy rálásson a társadalmi és kulturális élet különböző területein zajló folyamatokra, hogy hiteles információk birtokába jusson, és ezekről kiegyensúlyozott véleményt alkothasson. Úgy gondolom, hogy az egyes lapszámok választott tematikája mindig időszerű és vélhetően méltó az olvasók széles körű érdeklődésére. Ezt elsősorban a szerkesztőség, de az egyes lapszámokhoz kiválasztott neves szerzők szakmaisága és hitelessége is garantálja. Ugyanakkor látható a szerkesztőség folyamatos törekvése, hogy közlési lehetőséget biztosítson pályakezdők számára is. A *Korunk* mint akkreditált tudományos lap, azon kevés itthoni fórum közé tartozik, ahol egy közlés nagy jelentőséggel bír egy fiatal szerző számára. A folyóirat rendszeresen foglalkozik kortárs képzőművészeti kérdésekkel is, legtöbbször telitalálat az egyes lapszámok illusztrátorainak megválasztása. Igényesnek tartom a lap tipográfiáját is. Összefoglalva úgy vélem, hogy a *Korunk* folyóirat szerkesztési koncepciója rendkívül széles körű és összetett, a lap a romániai magyar művelődés egyik legfontosabb fóruma.

3. Kitartást, hogy a nyomtatott folyóirat megjelenését továbbra is biztosítsák, hozzájárulva a hagyományos olvasási kultúra megmaradásához. Talán nem vagyok egyedül, akinek nehezére esik egy irodalmi lapot elektronikus formában olvasni. Következetességet, hogy a lap szakmaisága és színvonala töretlen maradjon, és továbbra is teret adjon új, feltörekvő alkotóknak és szerzőknek, hogy bemutatkozhassanak a közönségnek. Szívesen látnék több recenziót és kritikát irodalmi alkotásokról. Az olvasóknak segítségre van szükségük abban, hogy tájékozódhassanak, és hiteles képet kapjanak a romániai magyar irodalom termékeiről.

4. Mint olvasó – véleményem szerint – a kulturális folyóiratok fontos szerepet játszanak abban, hogy a különböző művészeti ágak alkotásait, közismert és

fiatal alkotóit bemutassák a közönségnek. Napjaink felgyorsult világában és információdömpingjében akár mentőövet is jelentenek a kultúra iránt érdeklődőknek, hogy hiteles, jól meghatározott értékrend alapján informálódjanak. Ugyanakkor a közölt írások alapján az olvasók bepillantást nyerhetnek a számukra ismeretlen szakmai műhelyekben folyó tudományos tevékenységekre. Azt gondolom, egy kulturális folyóiratnak kiemelkedő szerepet kell vállalnia az idegen nyelvű kultúrák, ezek szellemi termékeinek bemutatásában is. A kölcsönös megismerés, ugyanakkor a másság elfogadása nagyban hozzájárulhat a különböző nemzetek közötti feszültségek enyhüléséhez, az egymás iránti megbecsülés és értékes párbeszéd megteremtéséhez.

HERMANN RÓBERT

történész, az MTA doktora, a Korunk Kulcsa díjazottja (2020)

1. Először a régi, 1990 előtti *Korunk*kal olvasóként kerültem kapcsolatba – még gimnazistaként Székesfehérváron, majd Budapesten egyetemistaként rendszeres vásárlója voltam a lapnak. Tudtam, hogy Romániában milyen diktatúra van, s meglepett, hogy az adott lehetőségek mellett milyen színvonalas, sokszínű folyóirat jelenhet meg, amelyben rengeteg, számomra kimondottan érdekes történeti, irodalomtörténeti tanulmányt lehetett olvasni. Emlékszem, itt olvastam először a mikrochipekről, s ezeknek az ipari termelésre gyakorolt lehetséges hatásairól. Gimnáziumban volt egy spontán önképzőkörünk, s emlékszem, az egyik barátom ennek a cikknek az alapján vezette le, hogy a szocialista gazdasági rendszer rövid időn belül meg fog bukni, mert nem fogja bírni azt a technológiai versenyt, amelyet a mikrochipek megjelenése gerjeszteni fog.

Ezt követően már szerzőként kerültem kapcsolatba immáron a folyóirat legújabb, III. folyamával; 2002-ben jelent meg egy tanulmányom a Kossuth-emlékév alkalmából Kossuth és Görgei kapcsolatáról, azóta többé-kevésbé rendszeres szerzője vagyok a *Korunk*nak, vagy másfél tucat tanulmányom jelent meg, voltam vendégszerkesztő, sőt egy *Korunk*-könyv szerkesztője is – emellett a Korunk Kulcsa díj boldog és büszke tulajdonosa. No, meg viszonylag rendszeresen adtam elő a Korunk Akadémián különböző 1848–49-es témákról – ezekre az eseményekre is jó szívvel emlékezem.

2. A nem szűk szakmai, hanem enciklopédikus folyóiratokat világszerte két gyakorlat jellemzi: vagy az egyes számok is teljesen vegyes cikkeket, esszéket, tanulmányokat közölnek, kiegészítve esetleg szépirodalommal vagy recenziós rovattal; vagy az egyes számokat valamilyen szűkebb-tágabb tematika alapján szerkesztik. Ahogy elnézem, ez a ritkább – a megállapítást csak némileg árnyalja, hogy különböző emlékévek során az egyes lapok esetleg emlékszámokat jelentetnek meg. Az első megoldást alkalmazó folyóiratok folyamatosan megpróbálják kiszolgálni az olvasóközönségüket – a második megoldás hívei viszont „nevelni” akarják az olvasókat, azaz, mintegy rávenni őket arra, hogy ne csak a szívüknek kedves témákról olvassanak. Az előbbi a biztosabb és kényelmesebb, az utóbbi a bátrabb és kockázatosabb modell.

A *Korunk* az elmúlt években láthatólag a tematikus megközelítést részesíti előnyben, s az egyes számok spektruma kimondottan szélesnek mondható, a számomra oly kedves történelemtől a filozófián, szociológián, irodalomtörténeten és -elméleten át egészen a dizájnig, és még hosszan sorolhatnám. Mindig meglep az a szerkesztői ötletesség és merészség, ami ezeket a nem hagyományos

témákat bemutató számoknál megfigyelhető, s csak gratulálni tudok hozzá. Külön érdekes számomra, hogy az egy-egy tudomány- vagy művészeti ághoz kötődő tematikus számok mellett megjelentek az „asszociatív", egy-egy fogalom, érzelem, jelenség köré épülő számok, amelyekben az egyes írások között valóban csak igen laza kapcsolat van. A *Korunk* ebből a szempontból egyedi jelenség a magyar folyóirat-irodalmon belül, nem tudok más, hozzá hasonló orgánumról.

3. A legegyszerűbb, ha azt írom, hogy „csak így tovább!" Azaz továbbra is ezzel a merészséggel, a tágabb értelemben vett humán kultúra jelenségeinek széles körű bemutatásával, megismertetésével foglalkozzanak. Nyilván szükség és igény van a történelmi, irodalmi, művészeti évfordulós számokra már csak azért is, mert az értő és érdeklődő, de nem szakmai közönség ezekből ismerheti meg a szakma legfrissebb kutatási eredményeit – a kívánatosnak tartott 30 000 karakter nagy fegyelmező erő a szerzők számára is. De szükség van a szokatlan, formabontó megközelítésekre és témákra is.

4. Amikor jómagam felcseperedtem (szocializálódtam), a folyóiratoknak a mainál jóval kitüntetettebb szerepe volt. Ma már nehezen elképzelhető, hogy egy-egy érdekesebb lapszámnak hogyan ment híre, s hogyan fogyott el napok alatt; vagy hogy egy-egy érdekesebb írás nyomán rádió- és tévéműsorok születtek. A magyar folyóirat-kultúrának ez a kitüntetett szerepe és helyzete 1990 után lassan megszűnt – a lapok többsége filléres gondokkal küzd; örül, ha a nyomdaszámlát fizetni tudja; problémák vannak a terjesztéssel, s egyre több az online orgánum. Kimondottan nagy múltú folyóiratok szerkesztőségei gondolkodnak azon, hogy felhagyjanak a nyomtatott megjelentetéssel. Egyszóval, nem túl vigasztaló a kép.

Mégis úgy vélem, hogy szükség is, igény is van a folyóiratokra. Nem ugyanaz az érzés megjelenni egy online lapban, mint egy nyomtatottban – a képernyő illata nem versenyezhet a papíréval. Nem ugyanaz az érzés a képernyő görgetése, mint egy nyomtatott szám lapozása.

De ez csak a szubjektív szerzői és olvasói érzés. Ugyanakkor úgy vélem, hogy ahogy az e-book nem váltotta fel a nyomtatott könyvet, az online megjelenés sem fogja teljes mértékben felváltani a nyomtatott folyóiratot. Vannak olyan műfajok, írások, amiket az ember nem szívesen olvas képernyőn. És ott van a maradandósági szempont is: a számítógépes-internetes kultúra nagyon törékeny alapokon nyugszik, a digitális adathordozók élettartamáról nincsenek megbízható tapasztalataink, a papír azonban – ha csak az európai kultúrát nézem – az elmúlt több mint 500 évben bizonyított.

Összességében úgy vélem, hogy – ha csak a magam szűk szempontjait nézem is – még mindig a folyóiratok a legalkalmasabbak arra, hogy a humán tudományok és kultúra legújabb eredményeit, az új megközelítéseket közérthető módon eljuttassák az érdeklődő olvasóközönséghez. Ezt a szerepüket nem tudják átvenni az online portálok, a blogok, a podcastok és semmilyen más fórum. Nem könnyű s nem mindig hálás ez a küldetés, de a folyóiratok nélkül bizonyosan szegényebbek (és tájékozatlanabbak) lennénk.

HÖRCHER FERENC

filozófus, esztéta, az MTA doktora, a *Korunk* szerkesztőtanácsának tagja, a Korunk Kulcsa díjazottja (2023)

1. 2012-ig sikerült visszakeresnem az eredettörténetet – természetesen a világháló segítségével. Az év márciusában utaztam Kolozsvárra, egy költői életművemről szóló beszélgetésre. Balázs Imre József, a fiatal költő, irodalomkritikus és szerkesztő vezette a beszélgetést. Ja, és az est a Bulgakovban zajlott le, Orbán János Dénes lelkes házigazdai szerepével, vacsorával, éjszakába nyúló beszélgetéssel.

Balázs Imre József aztán interjút is készített velem, ami már a *Korunk*ban jelent meg 2012 szeptemberében: *Az irodalmat nem lehet hazudni. Kolozsvári beszélgetés Horkay Hörcher Ferenccel* címmel. (https://epa.oszk.hu/00400/00458/00584/pdf/EPA00458_korunk_2012_09_074-079.pdf)

Ugyanebben a számban néhány versem is megjelent, a beszélgetés alatt (https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=108667).

Innét, úgy tűnik, megállíthatatlan volt a kapcsolatunk mind szorosabbra fűzése. Legfeljebb azt kell megjegyezni, hogy míg az indulásnál költőként szerepeltem, a későbbiekben elsősorban filozófusként és esztétaként vállaltam szerepet különböző szövegekkel, illetve tematikus összeállítás szerkesztőjeként. Pedig én örülnék, ha költőként is többet foglalkoztatna a lap. Mindenesetre tevékenységemben egyre inkább Rigán Lóránd volt a szerkesztők közül a partnerem, aki mindig lelkiismeretesen végezte szerkesztői munkáját, s ha jól látom, kölcsönösen sikerült egymást inspirálnunk.

Két bizonyíték a laphoz fűződő kapcsolatom erősségére. Hamarosan beválasztottak a szerkesztőbizottságba. 2023-ban pedig elnyertem a folyóirat Korunk Kulcsa díját.

2. Úgy gondolom, a lap nagyon szépen, egyenletes színvonalon tudja hozni azt a szerkesztői koncepciót, amely mentén szerkesztői megbízható teljesítményt nyújtva dolgoznak, s lapszámról lapszámra felvonultatják a magyar nyelvű irodalom és kultúra széles palettáját. Nem szűkül le a *Korunk* érdeklődése nemzedékre, politikai programra, világnézetre vonatkozóan. S ami különösen tetszik nekem: a tematikus számok tematikájának kiválasztása: mindig meg tudnak lepni az épp aktuális vizsgálati anyagukkal.

3. Először is azt, hogy tartsanak ki, akkor is, ha „korunk" nem feltétlenül kedvez a kultúrának, és azon belül az irodalomnak. Hogy tartsanak ki a nyomtatott folyóirat-változat mellett is, mert az ad súlyt egy lapnak. Hogy adjanak lehetőséget az új nemzedéknek – s ne csak az irodalomban, de az elméletben is, de ne feledkezzenek el a „boomer" generációkról sem, amelyekhez már én magam is tartozom. Hogy próbáljanak becsempészni minél többet a lapba az európai kultúra múltjából, jelenéből.

4. Sajnos a híres magyar folyóirat-kultúra virágkora valószínűleg már a múlté. Ám a lapok dicséretes erőfeszítéssel próbálják fenntartani a saját hagyományaikat. Bizonyos értelemben a lapban író, publikáló szerzőknek és a lap potenciális olvasóit jelentő rétegeknek a felelőssége az, hogy a lap fennmaradása biztosítható-e. Nyilván van ebben felelőssége a kulturális politikának is a többségi nemzet szintjén, és a magyar kisebbségi kultúrában is, valamint az anyaországban is. De a kultúra nem tartható fenn vezényszóra. Azt azoknak kell művelnie, akik az adott kulturális közösség tagjai. Így például Neked is, Kedves Olvasó! A kultúra határozza meg a mindennapjainkat, társas környezetünket, világszem-

léletünket – de politikánkat is. Ez adja a kulturális folyóiratok kiemelt jelentőségét és szemléletformáló szerepét.

MARKÓ BÉLA

költő, A Kós Károly Akadémia Alapítvány elnöke, a Korunk Kulcsa díjazottja (2017)

1. Csupa paradoxon a múltunk. Például az is, hogy változékony idő- és eszmejárású korunkban a *Korunk* száz esztendőn át változatlan címmel jelent meg. De a szójátékon túllépve, nemcsak a címe változatlan, hanem a célja is, hogy műfajokat vagy akár szűk pártideológiákat áthidalva az egy és oszthatatlan kultúra otthona lehessen, ahol megfér egymás mellett a tudomány, az irodalom vagy a művészet is. Többé-kevésbé sikerült ez egy évszázadon át. Hol többé, hol kevésbé persze, rendszertől függően. Összességében viszont olyan szellemi műhely volt a *Korunk*, amelyet az újabb meg újabb nemzedékeknek nem kellett még a legélesebb történelmi fordulatok táján sem megtagadniuk. Nyilván nem is vállalhattak mindent és mindenkit, ennek ellenére rendkívül tanulságos, hogy 1989 decemberében, amikor az irányváltás legtöbb esetben névváltoztatást is jelentett, a *Korunk* megtartotta a nevét. Emlékszem, mekkora indulattal cseréltük mi is Marosvásárhelyen az *Igaz Szó*t *Látó*ra, és hogyan lett az *Utunk*ból *Helikon* Kolozsváron. Erdély-szerte az átkeresztelés napjai voltak azok, *Népújság* lett a *Vörös Zászló*ból, *Erdélyi Figyelő* az *Új Élet*ből, sőt még az *Igazság*ot sem lehetett vállalni, *Szabadság* lett belőle. Teljesen új címek tűntek fel a fejléceken. A *Korunk*nak ezek szerint nem volt szüksége ilyesmire. Még akkor sem, ismétlem, ha néhány szerzőjétől vagy szerkesztőjétől ugyancsak meg kellett szabadulnia ennek a folyóiratnak is, ám a folytonossága soha meg nem szakadt teljesen. De nem válaszoltam még a kérdésre, hogy mikor kerültem kapcsolatba a *Korunk*kal. Afféle bevezetőként kezdtem beszélni a száz évről. És nem csak. Ugyanis rá kellett jönnöm, hogy hosszabb az az idő, amióta ismerjük egymást, mint amennyi addig eltelt a *Korunk* életéből. Mert hát, mi tagadás, ezelőtt ötvenöt évvel, 1970-ben fordultam meg legelőször a *Korunk*nál. A főtéren, a Mátyás-szoborral szemben, az akkori Egyetemi Könyvesbolttól két-három házzal odébb, az emeleten volt a szerkesztőség. Akkor kezdtem az első évet a magyar–francia szakon, és rögtön meg is tapasztaltam, hogy a szülővárosomnál, Kézdivásárhelynél legalább tizenötször nagyobb Kolozsváron ugyanúgy otthon érezhettem magam, mert a kezdő poétát nagy-nagy figyelemmel és segítőkészséggel fogadta be a diktatúrában is hihetetlenül pezsgő irodalmi élet. Mondjuk Kántor Lajos, aki az egyik szerkesztője volt a *Korunk*nak, és általa lettem hamarosan szerzője is a folyóiratnak. Verssel mindenképpen, de ha jól emlékszem, valamilyen esszéféleséggel is. Nem volt a *Korunk* par excellence irodalmi lap, mint az akkoriban a Szentegyház utcában működő *Utunk*, de Kántor Lajos, majd az 1972-ben odakerülő Aradi József állandó mentorai voltak a Gaál Gábor Irodalmi Körnek, amelynek én 1971-ben két évre, egészen 1973 őszéig elnöke lettem. Könyörtelenül igényes szellemi műhely volt a *Korunk*, nem felejthetem Szilágyi Júlia okos figyelmét, Gáll Ernő nyugtalan intellektusát, de még a sokat tapasztalt Balogh Edgár javíthatatlan optimizmusát sem. Közelebb állt a *Korunk*hoz egy másik kör, a filozófusok, Tamás Gáspár Miklósék Diotima Köre, de ez inkább csak egyfajta munkamegosztás volt, hiszen Kántor Lajossal attól kezdve már-már napi kapcsolatba kerültünk, együtt terveztük sokszor a Gaál Gábor-üléseket, együtt beszéltük meg a követke-

ző témát. Ő törte meg a kör irodalmi egyoldalúságát is olyan ötletekkel példának okáért, hogy javaslatára meglátogattuk az azóta is félárnyékban maradt, pedig rendkívül izgalmas expresszionista festő, Incze Ferenc műtermét egy főtéri padlástérben. De ismétlem, nemcsak ő, hanem az egész szerkesztőség számontartotta a fiatalokat.

2. Sommás véleményem a *Korunk* szerkesztési koncepciójáról talán az lehetne, hogy: van szerkesztési koncepciója. Ugyanis nem mindegyik lapunkról mondható ez el. Voltam én is másfél évtizeden át lapszerkesztő, majd voltam főszerkesztője a *Látó*nak, egy ideig ténylegesen, aztán már inkább csak névlegesen, de mindenképpen tudni vélem, hogy még egy irodalmi folyóirat koncepciójához sem elegendő minél jobb verseket, novellákat, esszéket meg kritikákat begyűjteni és közölni egy bizonyos arányban. Hát még egy sokkal összetettebb profilú lapnál, amelynek címe alatt az szerepel, hogy: fórum, kultúra, tudomány. Ráadásul úgy ismeretterjesztő és tudomány-népszerűsítő is, hogy közben az illetékes szakmai grémiumok által elismert, vagyis akkreditált kiadvány. Ami pedig a koncepciót illeti: úgy tud a *Korunk* összmagyar érdekű lenni, hogy erdélyiségét nem téveszti szem elől, mi több, láthatóan ennek a transzilván jellegnek az érvényesítésére törekszik. Fontos program ez. Szeretem azt is, hogy számról számra egyetlen téma köré szerveződik a lap, ami nyilván arra készteti, sőt kényszeríti a szerkesztőket, hogy hónapról hónapra felejtsék a rutint, tehát a szó szoros értelmében szerkesszenek is, ne csak kéziratokat kérjenek és rostáljanak. Valószínűleg nehezebb így lapot csinálni, de olvasóként csak méltányolni tudom. Ha a számok súlypontosak, az mindenképpen hasznos. Persze hajdani tapasztalatom szerint hónapról hónapra helyet kell hagyni emellett a jó értelemben vett aktualitásnak is. A lényeg: a *Korunk* ma is pótolhatatlan, nem pedig egy a sok közül.

3. Erdélyben ma sem a múltról, sem a jövőről nincs termékeny vita. Sőt nem nagyon van semmilyen vita. Holott a mostani globális válságban, amikor felbomlani látszik a huszadik század végén és a huszonegyedik század elején kialakult politikai, kulturális, de akár morális értékrend is, nagy szükség van arra, amit a *Korunk* eddig is művelt: közelebbi vagy távolabbi történelmünk tanulságainak megfogalmazására. Mint ahogy nagy szükség lenne az alapvetően konzervatív, tradicionalista erdélyi magyar társadalomban a modernizációs igény felerősítésére, minél nagyobb teret adva egy kritikus értelmiségi szemléletnek. Száz év hagyománnyal a háta mögött a *Korunk* igazán nagy súllyal szólhat hozzá a következő száz év programjához úgymond.

4. Rendkívül rövid idő alatt változott meg világszerte a nyilvánosság szerkezete, és ez nemcsak a kommunikációs eszközök változását jelenti, hanem a közélet eddigi hierarchiája is felborult. Eltérően az álnevek mögé rejtőző úgynevezett kommentelőktől vagy trolloktól, a hamis hírek gyártóitól és terjesztőitől, egy kulturális folyóirat látható, olvasható, megőrizhető, számonkérhető. A szerzőknek és szerkesztőknek van arcuk. Vagyis van felelősségük is. Ez egyidejűleg esztétikai és etikai felelősség is. Ma látszólag a kulturális élet nem a folyóiratokban, nem a színházakban, nem a koncerttermekben, nem a könyvbemutatókon zajlik, hanem a digitális térben. De ez ne tévesszen meg minket! Minél inkább meg akarják kerülni a hatalmon lévők – legyen szó kulturális vagy politikai hatalomról – az „írástudókat”, és minél inkább próbálják azt sugallni, hogy mindenki „írástudó”, aki írni tud, annál inkább tudatában kell lennünk annak, hogy mekkora szükség van az olyan műhelyekre, mint például a *Korunk* is. Folyóiratot

szerkeszteni: szakma. Akár papíron, akár képernyőn. Ez a szakmaiság ma sem helyettesíthető semmi mással.

ROMSICS IGNÁC

történész, az MTA rendes tagja, a *Korunk* szerkesztőtanácsának tagja, a Korunk Kulcsa díjazottja (2010)

1. Először az 1980-as évek elején kerültem kapcsolatba a *Korunk* akkori szerkesztőivel, miközben Bethlen István nyomait kerestem Kolozsvárott és általában Erdélyben. Ennek azonban nem lett folytatása. Valójában 1998 óta tartozom a folyóirat szerzői közé. Ekkorra készültem el a *Magyarország története a XX. században* című munkámmal, amelyből – még megjelenése előtt – Kovács Kiss Gyöngy, a folyóirat történelmi rovatának szerkesztője részleteket kért közlésre. 2003-ban előadtam a *Korunk* budapesti konferenciáján, majd 2005-ban ennek kolozsvári folytatásán. 2007-ben egyik első előadója voltam a Korunk Akadémia rendezvénysorozatának. Közben újabb tanulmányaim is jelentek meg a lapban, amelyek elismeréseképpen 2010-ben a szerkesztőség az évről évre kiadott Korunk Kulcsa díjjal jutalmazott. Ezt követően szinte minden évben jelent meg egy-egy tanulmányom a folyóiratban, s a Korunk Akadémia rendezvényeinek is egyik állandó előadója voltam. Sőt a lap szerkesztőbizottságaként működő „grémiumnak" is egyik magyarországi tagja lettem. *Nemzet, állam régió* címmel korábbi írásaimból 2013-ban emellett egy kötetet is összeállítottam a Korunk–Komp Press Kiadó számára. Együttműködésünk fontos eredményének tartom, hogy elfogadva felkérésemet Kovács Kiss Gyöngy az *Atlantic Research and Publications* kiadóvállalat számára, amelynek akkor szerkesztője voltam, 2011-ben vaskos kötetet állított össze Erdély 16–18. századi történetéről. Az angol nyelvű és a Columbia University Press által terjesztett kiadványban – *Studies in the History of early Modern Transylvania* – 18 tanulmány jelent meg zömmel erdélyi magyar történészek tollából. (Ennek folytatása, a Hunyadi Gábor Attila által szerkesztett kötet – *State and Minority in Transylvania, 1918-1989* – 2012-ben került a világ nagy könyvesboltjaiba.) Együttműködésünk egyik utóbbi produktuma *A magyar kisebbségek 100 éve* című tanulmánykötet, amely a Magyar Tudományos Akadémia 2022. szeptember 22–23-ai reprezentatív konferenciájának az előadásait tartalmazza, s amelyet Kovács Kiss Gyöngy szerkesztésében ugyancsak a Komp-Press Kiadó jelentetett meg 2023-ban.

2. A *Korunk* a Kárpát-medence legrégebb óta megjelenő kulturális folyóirata. Ez önmagában véve is nagy eredmény, hiszen a politikai változásokat mintegy felülírva a magyar kultúra folytonosságának a bizonyítéka. Ráadásul nemcsak a romániai magyar nyelvű, hanem a határokon és világrészeken átívelő összmagyar kultúra kontinuitásának is a tanújele. A *Korunk* vitathatatlanul erdélyi és azon belül kolozsvári folyóirat. Mindig az volt, s ma is az, hiszen itt szerkesztik, itt jelenik meg, és innen terjesztik. Tartalmi szempontból azonban egyáltalán nem provinciális, s még csak nem is regionális. Szerkesztői európai perspektívában gondolkodnak, s szerzőik között a világ minden részének magyarul író intellektueljei megtalálhatók. Elsősorban persze a Kárpát-medenceiek, de mellettük a Nyugat-Európában és Amerikában otthonra találtak is. Ez a lap második nagy erénye. A határok nélküli magyar szellemiség képviselete. A harmadik: a szigorú professzionalizmus. Eltérően az anyaországi lapoktól, amelyek a társadalom megosztottságához hasonlóan évek óta vagy jobb- vagy baloldali tartal-

makat közölnek, a *Korunk* szerkesztőitől távol áll ez a világot jókra és rosszakra, barátokra és ellenségekre felosztó attitűd. Ha az írás szakmai szempontból áll a lábán, akkor mindegy, hogy ki a szerzője, a *Korunk* közölni fogja. Viszont nem fogja közölni, bárki is a szerzője, ha a szakmai mércének nem felel meg. Pláne, ha a tudást direkt politikai lojalitással vagy kritikával próbálja pótolni. A szerkesztőbizottság tagjaként tudom, hogy a szerkesztők ilyen okokból nem egy esetben nagyon jól ismert magyarországi szerzők írásait is elutasították vagy átdolgoztatták. Nem igaz tehát az a 2024-ben megfogalmazódott vád, hogy politikai szempontból a *Korunk* részrehajló lenne. Volt idő, amikor az volt, de ma már évek óta nem az. A lap nagy erényének tartom továbbá, hogy a társadalomtudományok összességének a képviselete mellett szépirodalmat is közöl, sőt illusztrációként képzőművészeti alkotásokat is.

3. Erre nagyon könnyű válaszolnom. Maradjon olyan, amilyen az elmúlt években lett. Legyen továbbra is a határok nélküli magyar nyelvű szellemiség orgánuma, tartsa meg diszciplináris sokoldalúságát, és ne engedjen semmiféle politikai nyomásnak. Röviden: maradjon meg a magyar kultúra kufárok nélküli ökumenikus templomának. Talán magyarországi jelenlétét és a digitális térben való megjelenését lehetne markánsabbá tenni.

4. Nem vagyok optimista. Az internet minden papíralapú sajtótermék jelentőségét aláássa. A folyóiratokét is. Korosztályommal együtt én persze ma is Gutenberg-galaxisában élek. Legjobb barátaim a könyvek, s híreket változatlanul újságból szeretek olvasni kávé mellett. Ha valamit nem tudok, gyakran még mindig könyvtárba megyek. Mi azonban már a kimenő nemzedékhez tartozunk. S az utánunk jövők számára Gutenberg világát egyre inkább a digitális tér világa váltja fel. Ez nem jó vagy rossz, számukra ez a természetes. Lehetséges, hogy a papíralapú kulturális folyóiratok évei ugyanúgy meg vannak számlálva, ahogy a 70 pluszosoké.

SZAKÁLY SÁNDOR

történész, az MTA doktora, a Korunk Kulcsa díjazottja (2013)

1926 februárjában jelent meg a *Korunk* folyóirat első száma és azt követően már sok-sok lapszám változatos tartalommal, de mindig ugyanazzal a céllal: kultúrát közvetíteni az olvasók számára, megőrizni a magyar nyelvet, irodalmat, történelmet, képzőművészetet, s kitekinteni a világra. Ha nem is a nagyvilágra, de legalább a bennünket körülvevőre.

S mikor fogalmazódtak meg bennem a most leírtak? Valamikor az 1970-es, 1980-as években. Egyetemi hallgató voltam az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, nappali tagozaton, történelem–könyvtár szakon. A Külügyminisztérium Könyvtára könyvtárszakos hallgatókat keresett, amolyan könyvtári segédmunkára. Jelentkeztem, és az órarendem biztosította lehetőségek szerint heti két-három alkalommal is visszaosztottam a könyveket, rendeztem a folyóiratokat, később katalóguscédulákat gépeltem, majd egy idő után már szakozhattam is.

A folyóiratok, hetilapok között a határainkon túli magyar nyelvűek is ott voltak. Akkor kezdtem el forgatni a *Korunk* számait is. Nem állítom – mert nem lenne helytálló –, hogy mindig mindent elolvastam, de azért…

Később megismertem személyesen Kántor Lajost, majd Kovács Kiss Gyöngyöt. Ez már a 2000-es évek „hozadéka”. Közben olvashattam a *Korunk* valamely

számában egy Sz. G. monogrammal megjelent ismertetést a *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban* címet viselő tanulmánykötetemről.

Az idők folyamán egy-egy írás erejéig szerzőjévé is váltam a folyóiratnak, előadója a Korunk Akadémiának.

S miként láttam, illetve látom a folyóiratot immár „külsős/belső szemmel"? Megfelelően kiválasztott témák, az adott témák megírásához a legjobbnak tartott szerzők – mindenféle világnézeti, politikai stb. elvárások és fenntartások nélkül! –, hitelesség, nyitottság és pontos megjelenés.

Lehet-e, kell-e ennél többet elvárni egy folyóirattól, amely nem tagadta meg soha eleit, és a legnehezebb időszakokban is szolgálta mindazt a célt, amelyet alapítói megfogalmaztak. Hogy ez mennyire nem volt egyszerű és könnyű? Arról azok beszélhetnének, akik átélték azokat az éveket, amelyeket ceauşescui korszaknak nevezhetünk.

A *Korunk* sok mindent megélt és átélt, és ami a leglényegesebb, ma is él! Ez az élni vágyás teszi lehetővé, hogy nyitott legyen minden nála jelentkező szerző számára, akikkel szemben a szerkesztőség alapvetően egy elvárást támaszt: minőség.

S van-e, lesz-e jövője az ilyen elvárásokat támasztó folyóiratnak? Szerintem igen. Még akkor is, ha napjaink online világára ez a legkevésbé jellemző. A gyors hír, a különböző írásokból összeollózott, megcáfolhatatlannak beállított értékelések, állítások és így tovább.

Mindez a *Korunk*tól távol áll. A szerkesztők nemcsak átveszik a kéziratokat, de el is olvassák azokat, ha kell, egyeztetnek a szerzőkkel, és fórumot biztosítanak, adott esetben a vitáknak is.

Magam úgy vélem ennek a jövőben is így kellene lennie. Van, aki a változtatásokban hisz, és van, aki úgy véli, mindig szükséges a megújulás. Bizonyára ebben is van igazság, de magam úgy vélem, hogy néha a változatlanság is jelenthet egyben megújulást. Sokszor tapasztalhatjuk, hogy a nagy változáson, „ráncfelvarráson" átesett napi- és hetilapok, folyóiratok egy idő után visszatérnek a „régi formára". Ez alatt nem a külcsínt értem, sokkal inkább azokat az elveket, amelyeket az elődök megfogalmaztak.

Magam úgy látom, hogy a *Korunk* esetében is érvényes az a régóta és sokszor emlegetett mondás, miszerint „Az érték a mérték."

S hogy ezt az elvet mennyire és miként lehet érvényesíteni a jövőben, szükség van-e/lesz-e kulturális folyóiratokra, mennyiben formálhatják azok ízlésünket, miként irányíthatják rá figyelmünket a különböző művészeti ágakra, segítenek-e múltunk megismerésében? Ez az alapvető kérdés. Lehet válasz gyanánt erre mindenféle elméleteket felállítani, hosszú filozófiai okfejtésbe bocsátkozni, miközben a válasz – legalábbis a részemről – nagyon egyszerű: a kulturális folyóiratokra szükség van, azoknak meghatározó tudat- és ízlésformáló szerepük kell hogy legyen a jövőben is. A jövő mérhető belátható években és évtizedekben, és ha majd a *Korunk* indulásának 150 évfordulóján utódaink is hasonló felkérést kapnak, és veszik a fáradságot, hogy válaszoljanak, akkor talán előveszik a *Korunk* folyóirat e számát is, amelyből képet kaphatnak arról, hogy 2025-ben, 2026-ban kik és miként vélekedtek arról, hogy jó, hogy van *Korunk*, és remélték, hogy majd lesz még akkor is.

Az ezen gondolatokat „számítógépe billentyűzete" segítségével megfogalmazó „*Korunk*-barát" szerző bízik abban, hogy a *Korunk* folyóirat fennmaradása

dolgában „tévedhetetlennek” bizonyul majd, és 2076-ban is lesznek szerkesztői, szerzői – és ami a legfontosabb – olvasói a *Korunk*nak!

TÁNCZOS VILMOS

néprajzkutató, az MTA külső tagja, a Korunk szerkesztőtanácsának tagja

1. Először Csíkszeredában a Matematika–Fizika Líceum (ma Márton Áron Főgimnázium) diákjaként találkoztam a folyóirattal és annak szerkesztőivel. A magyartanárnőm szorgalmazta az előfizetéseket az *Utunk*, az *Igaz Szó* irodalmi lapokra, valamint a *Korunk*ra. A házi archívumomban még megvannak azok a folyóiratszámok, amelyekre 1977–1978 táján vékonypénzű diákként hellyelközzel előfizettem. Ezt a korszakot a mai közbeszéd és az oktatás túl sematikusan kezeli, holott a valóság ennél sokkal árnyaltabb. Ebben az időben a magas színvonalú kultúrához – könyv, folyóirat, színház, komolyzene, hanglemez, művészeti album, művészfilm stb. – olcsón hozzá lehetett jutni, még a Nyugatról jött kultúrához is, bár ez utóbbihoz valamivel kissé mégis drágábban. Az anyanyelvi kultúrára akkor Erdélyben tömegigény volt: a Kriterion-könyvek több tízezres példányszámban jelentek meg, a hét erdélyi magyar színház folyamatosan telt házzal játszott, az említett folyóiratokat is nagyon széles körben olvasták, és nem csak a humán értelmiség. A szerkesztők és a terjesztők állandó kapcsolatot tartottak az olvasóikkal, így a középiskolákkal is. Aradi József *Korunk*-szerkesztőt például egy akkori *Korunk*-találkozón ismertem meg. Néhány évvel ezelőtt, sok évtized múltán volt szerencsém újra elbeszélgetni vele itt Kolozsvárt, és bevallom, igen megtisztelő volt számomra, amikor ő is emlékezett arra, hogy mi először 1977–1978 táján a csíkszeredai középiskola dísztermében találkoztunk, és hogy én őt akkor – magyar szakra készülő ifjúként – valamilyen társadalomtudományi kérdésről faggattam. Kapcsolatom Aradi Józseffel és bizonyos mértékig magával a folyóirattal később elmélyült. Mi, magyar szakos egyetemisták, rendszeresen jártunk be a Monostori út elején, a régi vármegyeháza (mai városháza) földszintjén lévő szerkesztőségbe, ahol másokkal is találkozgattunk. Esténként itt zajlottak a *Korunk* társadalomnéprajzi körének ülései is, ha jól emlékszem, kétheti vagy havi rendszerességgel. Továbbá itt került sor a Korunk Galéria kiállításaira, amelyek ugyancsak eseményszámba mentek, mert nemcsak a kiállított képzőművészeti alkotások, hanem a kiállításmegnyitók is érdekesek voltak, és ilyenkor művészi műsorok (vers, zene) is elhangzottak.

A szerkesztők asztalai körben egymás mellett álltak egy nagy teremben, amelynek ablaksora a Monostori útra nézett. A legtöbb asztal mellett rendszerint ült valaki, Szilágyi Júliára, Veress Zoltánra, Kántor Lajosra, Herédi Gusztávra emlékszem. Azt hiszem, az idő tájt a szerkesztők kötelező módon naponta bejártak a szerkesztőségbe. A nagy tekintélyű és felfelé, a hatalom irányába mindenért a hátát tartó Gáll Ernő főszerkesztő szobája oldalt a bejárattól jobbra volt. Ővele voltaképpen csak később, 1990 után, a Kriza Társaság révén ismerkedtem meg személyesen. Aradi József – számunkra: „Jocó” – asztala mindjárt balra, a bejárati ajtó mellett volt. Ő maga viszonylag keveset írt, de korszerű szellemi tájékozottsága és intelligenciája egészen kivételes volt. Általa valami szabadabb levegő áramlott felénk. Rendszeresen bejárt a bukaresti francia kulturális intézet könyvtárába, ahol Nyugaton kiadott könyvekhez jutott hozzá. Hatalmas személyes könyvtára volt, több nyelven olvasott, kölcsönzött is könyveket. Roland Barthes, Jurij Lotman, Mihail Bahtyin, Jacques le Goff – ilyen szerzőkről lehetett

vele jókat beszélgetni. Emlékszem, egyszer azzal adta át nekem A. J. Gurevics *A középkori népi kultúra* című orosz könyvét, hogy fordítsak le belőle egy részt a *Korunk* számára. A fordítás persze lassan, nehézkesen ment, közben a könyv Magyarországon rövidesen megjelent, de a magyar–orosz szakos diáknak adott feladat élő bizonysága a szerkesztő naprakész tájékozottságának.

A *Korunk* baloldali orientációjú folyóirat volt, és a baloldaliság jegyében minden korszakában támogatta a szociográfiai érdeklődésű népi írókat és társadalomkutatókat, amelyekhez magam is vonzódtam. De még ennél is többről volt szó. Az 1970–1980-as években eleinte érthetetlennek, furcsának tűnt számomra, hogy itt, a *Korunk* köreiben feltűnik egy olyan eszmeiség, amelyik mintha azt hirdetné, hogy a demokrácia, az egalitarizmus, a szubszidiaritás stb. jegyében önszerveződő népi társadalmak, mint amilyen a demokratikus székely paraszti társadalom volt valaha, az erdélyi értelmiség számára is valamiféle követhető modellt jelenthetnek. De később, amikor épp a *Korunk* révén megismerkedtem az 1930-as évek eszmei útkeresésével, nevezetesen az Erdélyi Fiatalokkal, Venczel Józseffel és körével, kissé a kereszténységszocializmus eszmekörével, végül megértettem ezt a gondolatot, amelyet akkoriban Imreh István, Egyed Ákos, Nagy Olga, de még az urbánusabb érdeklődésűek is, például és legfőképpen a hozzánk akkor talán legközelebb álló Aradi Jocó, sugalmaztak, sőt magyaráztak nekünk, fiataloknak. Egyik évfolyamtársammal ebben a szellemben ekkor írtuk a *Közösségi formák műhelye* című első, szárnypróbálgató „tanulmányunkat", amelyik a folyóirat 1983/5-ös számában jelent meg. Mindez ma már utópikusnak hat, de akkor diktatúrában éltünk, és egymásra támaszkodva kerestünk valami eszmei kiutat.

2. Az éves perspektívában előre megtervezett tematikus *Korunk*-számok mind érdekesek és minőségiek. A tematikus jelleg lehetővé teszi az átgondolt, olykor egységes elméleti alapokon nyugvó koncepciózus szerkesztést. Minden lapszám jelentős tudományos reflexiót, olykor szintézist jelent az adott témakörben. Ez a szerkesztési elv azonban óhatatlanul korlátoz is: megköveteli a témához való igazodást, ami olykor egy adott szerkesztői koncepcióhoz vagy egy adott tudományos paradigmához való igazodással egészül ki. Ily módon a folyóirat nehézkesebben tud válaszolni az éppen aktuális kulturális kérdésekre.

3. A most 100 éves *Korunk* minden történelmi korszakában érzékeny volt az újra, a világot meghatározó korszerű eszmei értékekre. Ezt az örökséget, úgy vélem, tovább lehetne vinni úgy, hogy a folyóirat közben megvalósítsa az egyetemesség és a lokalitás (erdélyiség) egységét. A baloldali eszmeiség történelmi örökségének felvállalását is helyes irányultságnak tartanám, éppen azért, mert az igazi baloldaliság – értelmezésemben ez nem valamiféle progresszív liberalizmus, hanem a szociális problémák, a szegénység iránti érzékenység – nincs jelen kellő súllyal a mai magyar kulturális életben, az oktatásból pedig végképp hiányzik.

4. A mai össztársadalmi tudat az új mediális viszonyok között rendkívül fragmentálttá vált. Mivel különböznek a világról való tájékozódás médiumai és intézményei, az emberek világértelmezését és társadalmi viselkedését eltérő eszmék határozzák meg. De a mai kornak is vannak olyan közös társadalmi problémái, amelyek az embereket foglalkoztatják. A *Korunk*nak – hagyományaihoz híven – ezekre kell reflektálnia.

ZSOLDOS ATTILA

történész, az MTA rendes tagja, a Korunk Kulcsa díjazottja (2018)

1. A kérdés értelmet ad annak, hogy fegyelmezett munkavállalóként kénytelen vagyok több-kevesebb pontossággal dokumentálni történészi tevékenységem különféle mozzanatait. Kizárólag publikációim listájára hagyatkozva ugyanis félrevezettem volna az olvasót, mivel első írásom 2015-ben jelent meg a *Korunk* hasábjain, valójában azonban a kapcsolat néhány évvel távolabbi múltra tekinthet vissza: már 2011 tavaszán alkalmam volt előadást tartani a Korunk Akadémia rendezvényén. Minden bizonnyal egy megtisztelő felkérésnek tettem eleget, ami alighanem annak volt köszönhető, hogy az idő tájt kezdett rendszeresebbé válni az erdélyi és partiumi magyar tudományos és kulturális élet személyiségeivel és intézményeivel kialakuló kapcsolatom, mely a korábbiakban legfeljebb alkalomszerűnek volt mondható. A *Korunk*kal kialakult együttműködés azonban valóban a 2010-es évek közepétől vett új lendületet további írások és előadások révén, s a kapcsolat ma is élő, aminek egyik bizonysága ez az írás.

2. Valóban csak benyomásokról lehet szó, bár a *Korunk* rendszeres olvasója vagyok. Módszeres elemzésre azonban, hozzáértés híján, bizonyosan nem vállalkozhatom. Az említett benyomások mindazonáltal szerfelett kedvezők. A szerkesztői gyakorlat igen széles körből meríti a lap témáit: egy-egy szám az adott vezérfonalat követve izgalmasan változatos, nem is beszélve az egyes évfolyamokról, illetve utóbbiak egymásra következően felépülő sorozatáról. Tekintve, hogy kulturális folyóiratról van szó, feltételezve továbbá, hogy a kultúra lényegéhez tartozik a sokszínűség – és a magam részéről kész vagyok ezt feltételezni –, a folyóirat ezen legfőbb jellemzője olyan erény, amit nehéz lenne túlbecsülni (és nem is érdemes próbálkozni vele). Felfedezni vélek ugyanakkor egy másik, nem kevésbé jelentős, a szerkesztési koncepcióval és gyakorlattal elválaszthatatlanul összefüggő jellegzetességet: a *Korunk* úgy erdélyi – és persze, magyar –, hogy eközben ízig-vérig európai. Napjainkban ez korántsem számít magától értetődőnek, éppen ellenkezőleg, számos jele mutatkozik annak a törekvésnek, mely egyfajta szembenállást tartana kívánatosnak e téren. Személy szerint Európa bármely pontján otthon érzem magam – Lisszabonban éppúgy, mint Budapesten vagy Kolozsvárt –, s az, hogy ez utóbbi város múltjában és jelenében ma már jobban kiismerem magam, mint két évtizeddel ezelőtt, jelentős részben éppen a *Korunk*nak köszönhető.

3. Nehéz kérdés, s nemcsak azért, mert tanácsokat osztogatni roppant veszedelmes dolog, hanem azért is, mert még emlékszem arra, milyen volt az, amikor valamely folyóirat szerkesztőjeként én kaptam tanácsokat és javaslatokat. Ezek nem minden esetben voltak teljesen ostobaságok, de mindig erőfeszítésembe került, hogy magamba fojtsam a „Na persze, ha te azt tudnád, kedves barátom …” kezdetű mondatot. Ha mindettől mégis eltekintek, akkor elsőként arra gondolok, hogy nincs az a centenárium, mely indokolhatóvá – érdesebben fogalmazva: menthetővé – tenne valami olyasmit, amit „megújulás”-nak szokás nevezni lelkendezve. Személyes tapasztalataim szerint bármi, ami „megújul”, szükségképpen rosszabb lesz, mint volt, s a kérdés csupán az lehet: vajon mennyivel? Így van ez a legtöbb esetben még akkor is, ha a „megújulás” jelszava nem csupán álcaháló, hanem valóban jó szándék áll a háttérben. Efféle kérdés felmerülésekor mindig eszembe jut Andrzej Stasiuk azon története, amelynek színhelye egy Magyarországon megszervezett nemzetközi írótábor, ahol az amerikai instruktorok szóvá teszik, hogy írásaiban nem fejlődnek a hősök, amit azzal kommentál:

„próbáltam megmagyarázni nekik, hogy […] már elegem van a változásból, szeretném, ha a világ végre tartós lenne […], hogy épp a mozdulatlanság tölt el csodálattal" (Jurij Andruhovics – Andrzej Stasiuk: *Az én Európám.* Két esszé az úgynevezett Közép-Európáról. Ford. Körner Gábor. József Attila Kör – Kijárat Kiadó, Bp., 2004. 109.). Stasiuk egyébiránt – írásainak olvasójaként nekem legalábbis úgy tűnik – igencsak érti a Varsó és a Duna-delta között elterülő világot, és sem ő, sem Andruhovics nem lehet ismeretlen a magyar olvasók előtt: műveik némelyike, magyar fordításban, ott sorakozhat a könyvespolcokon.

4. Ez még nehezebb kérdés. A kulturális folyóiratokról nem rendelkezem olyan mélyreható ismeretekkel, amelyek megalapozhatnának egy, akár csak elfogadható választ, s ez még inkább igaz a mai társadalomra még akkor is, ha ez utóbbi fogalom értelmezési tartományát leszűkítjük, a folyóirat nyelvét alapul véve, a magyar – erdélyi, romániai és magyarországi – társadalomra. Felületes ismereteim alapján az mégis megkockáztatható talán, hogy az emberi civilizáció történetében volt már daliásabb korszaka a kultúrának a mainál, miként az azt hitelesen közvetíteni képes médiumoknak, így a kulturális folyóiratoknak ugyancsak. A digitalizáció némely áldását magam is élvezem nap mint nap (még úgynevezett okostelefon nélkül is), eközben azonban annak szintén tudatában vagyok, mekkora árat kell fizetni a gyorsaságért és a kényelemért. Amennyire tudom, már kétségtelen kutatási eredmények igazolják az információszerzés új módszereinek és eszközeinek az ember kognitív képességeire gyakorolt kártékony hatásait, s ha valóban így van, amiben nem látok okot kételkedni, a fejlemény nem lep meg különösebben. Én még ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelynek tagjai között nem számít ritkaságnak, hogy valaki egy-egy új lapszámot vagy könyvet beszerezve alig várja azt az időt, amikor egy kényelmes karosszékben elhelyezkedve végre ráérősen beletemetkezhet új olvasnivalójába. Korosztályom vállalkozó kedvű egyetemistái még folyóiratot alapítottak – ezek némelyike idővel komoly rangot vívott ki magának a tudományos életben –, mai utódaik inkább blogot írnak, ha ugyan. Gondoltam már arra nemegyszer, hogy ebből a szempontból helyzetem nem sokban különbözik attól az 5. század eleji Dél-Galliában élő római polgártól, akinek áll még a városa, de a távoli dombok gerincén már fel-feltűnnek a gót lovasok. A *Korunk* – és a hasonló folyóiratok – szerepe mi más is lehetne korunkban, mint a civilizáció, a kultúra őreként helytállni?

KORUNK 1926–1940

DIENES LÁSZLÓ

Beköszöntő

(Részlet)

[…] Korunk gondolkodása, akárhova nyúl, mindenütt problémát talál. Mi a probléma? Egy megoldatlan kérdés. Egy kérdés, amelyre nem tudunk meggyőző feleletet találni. S ma csupa ilyen megoldatlan kérdések vesznek körül.

Problematikus lett körülöttünk az egész világ. Problematikus életünk gazdasági alapja, az egyszerű kenyérkereset, amelynek szintén elvesztettük szilárd bázisát, problematikusak társas életünk alapformái, amelyek megrázkódtak, sok helyen megnyíltak alattunk, problematikusak szellemiségünk kiélésmódjai, amelyek vagy kiapadtak, vagy idegen vágányra terelődtek. Problematikus a tudomány, amely saját maga alatt vágja szigorú önkritikájának baltájával a megtámadhatatlannak látszott alapot, problematikus a művészet, amely csak keresést tud felmutatni, de elért eredményt nem, problematikus a vallás, amelynek hagyományos formáiból kiszikkadt az élet, s amely új formát a lélek transzcendens vágyainak adni még nem tud, problematikus maga az élet, amelynek tartalmat és célt csak a problémákat lebíró hit és meggyőződés adhat.

Nyúljunk bármihez, a legkisebbhez vagy a legnagyobbhoz, problémává válik kezünkben minden. Olyanok vagyunk, mint a görög monda

Az sem lesz talán mindenkinek kedvére, hogy e szemle hasábjain nem ritkán különböző felfogások megnyilatkozását, sőt egymással ellentétes világnézetek ismertetését fogja találni, és bizonyára fel fog hangzani a kritika, hogy a szemle nem hirdet egységes világfelfogást.

Midás királya, akinek pénzsóvár kívánságát túlságosan meghallgatta az ég, s minden arannyá vált kezében, amihez ért. Úgy vagyunk mi is. Mintha értelmünket megátkozta volna egy isten, hogy minden, amihez hozzányúlunk, apró darabokra hulljon szét, amelyeket egészbe összeforrasztani azután többé soha ne tudjunk.

S miként Midás király, úgy mi is túlságos nagy sóvárságunk büntetéseképpen jutottunk idáig. Felfedeztük a logikus értelem fényét, beleszerettünk csillogásába annyira, hogy most már csak benne megvilágítva akartunk látni mindent. Neki adtuk néhány évszázadon át teljes magunkat, s csak mikor már mindenünket végletekig kiélezett racionalizmusunk romjaivá változtattunk, csak akkor ébredtünk rá, hogy a csillogás, amely elvakított, csak a hasogató fejszéből kipattanó szikra s nem a világot egyesítő élet derűs állandó fénye volt.

Renaissance-nak nevezzük ma is még azt a kort, amelyben az európai emberi lélek e negatív oldalra való kiélezése megkezdődött. A Renaissance tényleg az az idő, amikor az európai emberiség azt a meggyőződést nyeri, hogy a dolgok megértéséhez csak úgy lehet eljutni, ha előbb szétszedi őket. S azóta három évszázadon át nem csinál egyebet, mint élesíti az értelem boncoló szerszámát, s szétszed, felvág, kinyit mindent, amihez csak hozzá tud férni.

S a racionalista analízis segítségével tényleg óriási eredményeket ért el a részletismeretekben: mindenről megtudta, mint a bábuját szétszedő gyermek, hogy nincs belől semmi. A pozitivista-természettudományi kutatás legnagyobb eredményének annak felismerését tekinti, hogy a dolgok látható részei mögött nincs láthatatlan mag, amely összetartja őket, az érzéki-tapasztalati jelenségek mögött nincs metafizikai, a fizikai eszközök hatáskörén túl fekvő szubsztancia, amelynek a jelenségek csak megjelenési formái volnának.

A mindent szétvágó értelmi analízisnek ez volt s csak ez lehetett az eredménye: jelenségek színes, változó világa, amelyet nem tart össze semmi. Egy végtelenül gazdag, ezer formájú káosz, amelyben hiába keresünk egységet.

Egy századokig tartó, hosszú analitikus-kritikus korszak nagyszerűen véghez vitt destrukciójának eredményei vagyunk mi magunk s ami körülöttünk van, minden alkotásunk. Anyagi és szellemi romok vesznek körül: régi termelési formák, amelyekről kitűnt, hogy csak a kizsákmányolásra válnak be, de nem a társadalmi termelés problémájának megoldására, régi társas együttélési formák, századokon át intézményekbe kijegecesedve, amelyek alkalmatlanoknak bizonyultak az embernek emberhez való viszonyát kielégítően megoldani, régi stílusok, amelyek nem tudják kifejezni többé mai meglátásainkat, régi kutató módszerek, amelyek nem tudnak választ adni mai problémáinkra, régi hitek, amelyekben ma már nem tudunk hinni, mert nem felelnek meg lelkünk legmélyebb vágyakozásainak.

A bomlás sivár képe, amelyet korunk mind anyagi, mind szellemi téren nyújt, nem egy gondolkodót hangolt pesszimizmusra. Megjósolták és megjósolják a nyugati világ alkonyát: kultúránk felbomlóban, társadalmi testünk feloszlóban, gazdasági vérkeringésünk megzavarva, lelki egyensúlyunk megbomolva, gyors iramban sietünk a pusztulás felé. […]

Az új szintézisnek tehát, amelynek jönnie kell, hogy Európában új életerős kultúra fakadhasson, szüksége van a most lezáruló analitikus kor eredményeire, de szüksége van éppen úgy arra is, hogy az európai lélek kiszabaduljon a túlzottan egyoldalú analitikus beállítottságból, s felébredjenek a szintézisre nélkülözhetetlen intuitív képességei.

Annak tehát, aki egy alkotó jövő eljövetelét akarja, két irányban kell dolgoznia: egyrészt igyekeznie kell kiválogatnia a múlt eredményeiből azokat az elemeket, amelyek a jövő épületének építőköveiül felhasználhatók, másrészt pedig hozzászoktatni saját magát és kortársait az új szintézis szükségességének gondolatához, s ami ezzel együtt jár, felébreszteni az ehhez szükséges pozitív alkotó lelki képességeket.

A jelen füzettel útjára induló szemle ehhez a munkához akar hozzájárulni erejéhez képest. Fő rendeltetésének azt tekinti, hogy a Nyugattól e kissé félreeső helyen, a maga szerény hatás lehetőségei között, ráébressze az embereket azokra a nagy problémákra, amelyek megoldása nélkül nyugodt építő jövő el nem jöhet s adalékokkal hozzájáruljon ahhoz, hogy a nagy nyugati szellemi áramlatok közvetlen érintésétől elzárt, de gondolkodó és tépelődő emberek könnyebben tisztázhassák önmagukban azokat a fájó kérdéseket, amelyek elől egy igaz ember sem zárkózhatik el.

A feladat természetéhez képest a szemle tevékenységének igen sokrétűnek kell lenni. Mint mondottuk, a korunk lelki krízisét okozó ellentét a legkülönbözőbb területeken, a politikában és gazdasági életben éppen úgy, mint a vallásban és a művészetben egyformán megnyilatkozik s mindenkinek azon a területen tudatosítható a legjobban, ahol a legotthonosabb. Ha tehát az építő lelkiismeret felrázása és a köztudat megtisztítása a célunk, nem korlátozhatjuk magunkat egy speciális területre, hanem mindenütt ott kell lennünk, ahol a ma nagy problémája megnyilatkozik. Ez bizonyos tarkaságot fog okozni, amit talán félre fog érteni az, aki nem érzi meg a szemle igazi intencióit, de amit, úgy véljük, örömmel fog fogadni az az olvasó, aki mindenben meg tudja érezni a problematikusat.

Az sem lesz talán mindenkinek kedvére, hogy e szemle hasábjain nem ritkán különböző felfogások megnyilatkozását, sőt egymással ellentétes világnézetek ismertetését fogja találni, és bizonyára fel fog hangzani a kritika, hogy a szemle nem hirdet egységes világfelfogást. S a külsőségek szerint a kritikának igaza is lesz. Mert amennyiben egységes világfelfogás alatt a tantételek egységes rendszerét értik, amelyekre esküdni kell, annyiban tényleg ez a szemle nem fog egységes világfelfogást képviselni. Nem pedig azért, mivel meggyőződésünk, hogy ilyen értelemben ma senkinek sincs egységes világnézete Európában. Aki mégis állítja, hogy van, az vagy önmagát vagy a világot csalja meg. Tartalmában kiegyenlített, egységes világnézete csak annak lehet ma, aki a tények bizonyos része előtt szándékosan behunyja szemeit. Az ilyen egyoldalúsága miatt egységes világnézetből mi nem akarunk, mivel ez nem szolgálhatja a jövőt, amely csak a jelen ellentéteinek szintézisén épülhet fel.

A világnézeti egység azért mégsem fog hiányozni a szemléből. De ez az egység nem külső lesz, hanem belső. Nem arra törekszünk, hogy bizonyos tételeket addig ismételjünk olvasóink előtt, amíg azokat elfogadják. Senkire sem akarunk a régi dogmák helyére újakat ráerőszakolni. Szándékunk szerényebb, de egyúttal hasznosabb is: az olvasó elé akarjuk tárni közérthető, egyszerű szavakkal azt a matériát, amelyből önmaga belső világnézeti egységének felépítésén dolgozhatik. A szemlénk egységét nem a papíron, hanem az olvasók lelkében akarjuk megvalósítani. Mert célunk erőnkhöz képest azon dolgozni, hogy Európa mai papiros egysége helyébe az európai lélek eleven alkotó egysége szülessék meg, amely megteremtse majd a mai ellentéteket grandiózus szintézisbe foglaló új európai kultúrát. […]

(1926. 1.)

ELEKES MIKLÓS

Korunk neurózisa

(Részletek)

Nem kell sem szociológusnak, sem politikusnak lenni ahoz a megállapításhoz, hogy korunk az egyensúlyzavarnak nyugtalanító állapotában van. Minden kornak megvoltak a maga bajai, mindig voltak elégületlen és magukat kiélni nem tudó embercsoportok a társadalmi rétegződésen belül, tehát minden kornak megvolt a maga betegsége. De ma az, ami régebben csak részjelenség volt, általánossá vélt. Válság van. Gazdasági életnek, politikának, szociális együttélésnek, végső elemzésében az emberi életnek válsága. A szociológus hajlandó az egészet a gazdasági élet megbomlására visszavezetni, a politikus a politikai élet erőviszonyainak eltolódására. Mindezek lehetnek igazak és helytállók – de végeredményében az emberi lélek hozzájárulása nélkül nem jöhettek volna létre, és hatásaikban is az emberi lélekre verődnek vissza. A kínzó nyugtalanság és bizonytalanság érzésében enyhítő volna valamivel tisztábban látni az okokat és eredményeket, megcsinálni a kor lelki mérlegét, nemcsak azért, mert a megismerés kíváncsisága hajt erre, hanem mert a tájékozódás egyben lehetőséget nyújt a jövő kilátásainak megítélésére.

Amikor válságról beszélünk, akkor természetesen nem egy lokális jelentőségű jelenségre gondolunk, hanem egész Európának válságára, melyet a különböző fekvésű országok különböző mértékben mutatnak fel. Ha ezt a különbözőséget tekintetbe vesszük, mindjárt szemünkbe ötlik, hogy szoros összefüggésben van az országoknak háborúban való részvételével és ennek mértékével. Egy délamerikai polgár, aki a háború kitörése óta csak nemrégiben látta viszont Európát, megdöbbenve állapította meg, hogy a háború Angliát *érintette,* Franciaországot *megsebezte,* és Közép-Európát *lesújtotta.* Fokozatot látott, amely a háború okozta veszteségekkel egyenes arányban áll.

[…]

Konstatáltuk, hogy korunk beteg, és feladatunk, hogy tüneteit elemeire bontsuk szét, és megállapítsuk, milyen részeiben és milyen mértékben tért el az egészségestől. Ha korunk jellemző tünetére akarunk rámutatni, kétségkívül első helyen áll az *erőszakosságnak feltűnő előretörése.* Az emberi életnek, szabadságnak, morális és testi épségnek régen volt akkora veszedelme, mint ma. A politikában ezt a diktatúrák fejezik ki. Fascizmus, bolsevizmus és másnemű diktatúrák szükségképpeni következményei a kor lelki állapotának. Politikai gyilkosságok Németországban éppúgy, mint Bulgáriában megszokott módszere lettek a politikai érvényesülésnek. Az „egyéni akció" hírhedt megjelölése csak enyhe kifejezés, eufémia arra a lelki regresszióra, amelyet az ember végigcsinált, amikor érdekeinek életeket áldoz fel. Mert éppen az különbözteti meg a primitív embert a fejlettől, hogy ösztönös akarásait alá tudja rendelni mások életérdekeinek. Van azonban még egy aggasztó jelenség korunkban, s ez az, hogy *nemcsak egoisztikus érdekek azok, amelyek veszedelmes tettekre ragadnak embereket, hanem az erőszakosság maga öncéllá vált, valóságos szadizmussá fajult,* s a kegyetlenkedési hajlam tömegeket tud mozgósítani más embercsoportok ellen. Ez ébredt föl a háború kitörésekor lelkesedő tömegek lelkében, ez fűtötte a harctér minden szörnyűségében az egymás ellen rohanó feleket. Valami elementáris és primitív ösztön, mely ott szunnyadt az emberiség lelkében, mint egy rég elfelejtett emlék az őskor egymással küzdő vadjainak életéből, amint alkalma adódott, feltört a

mélyből, és elfoglalta mindazokat a pozíciókat, melyeket addig a kultúra építményei tartottak megszállva. Rá kell mutatnunk hangsúlyozottan erre, mert ez egyik jellemzően neurotikus vonása korunknak. […]

(1926. 1.)

KASSÁK LAJOS

Éljünk a mi időnkben

(Részlet)

Az új művészet jelszava: vissza az életbe! De ez nem az előkelő pantheisták és az együgyű természetbarátok nyelvén van mondva. Távol áll tőlünk a pátosz és mechanikus szerszámmal szemezzük le a fáról a gyümölcsöt. Vissza az életbe tehát annyit jelent: mennél intenzívebben élni.

1926-ban vagyunk. Minden embernek önmaga iránti kötelessége a világ mennél teljesebb megismerése. A világ megismerése az ember élni akarását gátló anyagoknak és erőknek a megismerése. A világ ismerete átsegít bennünket a betegségek farkasvermein, és megköveteli tőlünk mai életformánk gyökeres átalakítását. Harcba állít bennünket nem egymás ellen, önmagunkba egymásért az emberi érvényesülésünket csökkentő elemi erők ellen. A világ megismerésében tehát az én és kozmosz egymáshoz való viszonya tisztul nyilvánvalóvá. Általában mindig erről van csak szó. […]

A falvak elektrizálása, az óceán átrepülése, a városok koncentrikus átépítése, a szépművészetek utilitáris átértékelése mind az ige beteljesedésének kezdetét jelenti. Praktikusan élni, és érezzük, hogy ez az élet nem esne nehezünkre. Emberi természetünkből eredően nem az általánosan szépet, mint esztétikai fogalmat, hanem a dolgoknak önmagukban való tökéletességét, mint egy tisztultabb élet törvényét keressük. Tagadjuk az alkotó munka közötti „nagy" értékkülönbséget, és így csak természetes, hogy nekünk úgynevezett új művészeknek is le kell vonni a végső konklúziókat. Elődeink bizonytalan esztétikai értékelésével szemben a tökéletesség princípiumát állítjuk fel. Mert az önmagáért szépet nem ismerjük, de bizonyos, egy tökéletesen megépített gép vagy tökéletesen megszerkesztett vers nem lehet csúnya. Lehet nekem vagy neked ellenszenves, de ez nem a gépnek vagy versnek szépségmeghatározása. Amennyiben tehát a szép fogalmát használni akarjuk, a szép nem az, ami tetszik, hanem ami relatíve tökéletes. Ezt a tökéletességet a konstrukció egysége határozza meg.

Hogy mi a konstrukció törvényét felismertük, ezzel az élet és világ alaptörvényét ismertük fel. Tehát a magunk létezéstörvényét is. És ennyiben tisztán áll előttünk alkotásainknak, mint önmagunk más, új formába állásának tárgyi és etikai értelme. Ezenkívül pedig nincs mérték, mellyel hozzánk és munkáinkhoz közeledni lehetne. Kétségtelen, csak az ért meg bennünket, illetve csak az foghatja fel munkáink életjelentését, aki önmagában már szintén eljutott a fejlődésnek erre a konstruktív fokára, s csupán csak passzív, improduktív voltában különbözik tőlünk aktív, produktív emberektől. Természetesen nem hirdetjük munkásságunk világmegváltó jelentőségét. De hisszük, hogy benne egy kornak, a mi korunknak kultúrája vagy kulturálatlansága reprezentálódik. Mert az új művészet értelmezésénél nem formai különcködésről, nem egy különös individuum különös vonaglásáról, hanem egy új embertartalom új formákban való kifejeződéséről van szó. És ezzel nem azt akarjuk mondani, ami tegnap volt, az

minden rosszul volt, csupán annak az érzésünknek adunk sajátos formát, ami a saját életérdekében tiltakozik minden tegnaptól ránk maradt törvény ellen. Ezek a törvények meghaltak önmaguk teljességében, és mi élünk – kell, hogy művészetünk egy legyen a körülöttünk élő élettel. A nagy tradíciókon kérődzők hasonlók a hullarablókhoz. A fiú nemcsak az apja folytatása, hanem a nagy folytonosságnak is egy láncszeme.

[…]

És aki most azt mondja, amit csinálunk, az nem művészet – igaza van! A művészet az ő értelmezésében a kiegyensúlyozott korok dekoratív fölülépítménye. Végeredményben tehát dekadencia.

Mi egy kialakuló kor kezdetén állunk. Egy új kor előtt, egy új típust kezdő ember. Művészet, mint önmagáért való szép, nem érdekel bennünket. Nem könnyűkezű cizellálók, hanem nyughatatlan feltalálók és vassal, cementtel és üveggel dolgozó építőmesterek vagyunk.

Fiatalok és konstruktőrök.

Köztem és közted meg akarjuk húzni a legrövidebb összekötő vonalat, az egybehangzó ritmust és az ökonomikus megoldást keressük.

Nem értetek meg bennünket?

Idegenek nektek a mi alkotásaink?

Nézzétek meg a gazdaságosan leegyszerűsített ruhákat, a körutak fényreklámjait, az új házak sima, komoly ábrázatát, a munkások tornaegyesületeit, a villamos bódéitokat, az egyre tökéletesebb formájú és gyorsabban rohanó autókat, a kirakatablakokat, az egyre elhatározottabb és új rend megteremtését óhajtó önmagatokat – és kell, hogy igazat adjatok nekünk.

(1926. 6.)

FÁBRY ZOLTÁN

Beteg Európa

(Részlet)

Európa beteg, Európa menekül, Európa halott. Nem Spengler szobajátékká kopott Untergang-filozófiája, nem Ilja Ehrenburg gyilkos Európa-szerelme és halottvirasztása, nem a cáfolhatatlan tények bizonyítják, de a kétségbeesett mentőkísérletek: Páneurópa és a revü, Mussolini és a Vatikán, Népszövetség és Zörgiebel, misszionárusok és szakszofon és mindenekelőtt a fellegvármentalitás emberei, a „szellem: Európa" individuálhedonistái, Európa szervezett koronaőrei Flake-tól Suarès-ig. A francia André Suarès a német Neue Rundschauban a feltámasztott Európát állítja a jövő perspektívájába. Suarès igazi koronaőr: beszédét a félelem determinálja, tehát kell, hogy bátorságot szuggeráljon önmagába, ellenséget kisebbítsen, fellegvárban higgyen, és fellegvárért harcoljon. Ázsia? Feminin. Sohse lehet igazi ellenség. Európa halott? Erre az ázsiaiak maguktól sohse jöttek volna rá, öngyilkos európaiak beszélték be nekik. Az igazi erő individuális. Európa az individuum szolgálatában a szellem egyetlen fellegvára. A morál tehát: Európa. Európa a minőség; minden más mennyiség. A mennyiség pedig sohse lázadhat a minőség ellen: Ázsia sohasem lehet ellenség. Ázsiától nem kell félni, mint ahogy nem kell félni a négerektől és a termeszektől. A fellegvárból meg sem látni őket: hangyatömegek csupán, kik nem méltók, hogy meglássák a szellem isteni ragyogását. Az igazi ellenség a barbariz-

mus, és így ellenség Amerika is. „A barbarizmus: a rombolók és újrakezdők. Az újrakezdés az emberiség örök szégyene. Az európai eszme lényege: védekezni minden ellen, ami nem európai szellem, érzés és rend." Tehát: Ázsia ellen, Amerika ellen, Afrika ellen és Szovjetoroszország ellen, noha „a tömeg, a természet, a föld: kommunista". És itt ennél a pontnál, ahol Suarès a szellem szentségét akarja szembeállítani a barbár veszélyekkel, önmagát cáfolja. Európa szintén tömeg, természet és föld, mért kell a szellemnek a valósággal ellenkező útra térni? Mért kell szemet hunyni Amerika előtt, mért megtagadni és a barbárok sorába taszítani, holott USA az európai szellem egyetlen legitim gyermeke, az európai szellem igaz eredménye és kikristályosodása. A szülő megtagadja gyermekét, de a valóságban együtt halad vele az igazi ellenség ellen, a jövő perspektívája, a tömegakarat ellen, a tett ellen, a próba ellen, melynek célja a tömeg mennyiség-értékét minőségértékké fokozni. Suares-ből a szellem álarca alatt az igazi, az az individualista európai beszél, aki tudatosan negligálja a gazdasági, szociális meglátásokat, aki a „szellem" fellegvárába vonul, hogy ne lássa a tömegek, az élet igazi arcát, „Európa" anachronizmusát, hogy így elérhessen a védekező arisztodemokráciához, mely a szellem segítségével megvethető, elvethető, szétta-posható hangyarajjá bélyegez embereket, milliókat. A „szellemi oligarchák" néha álarcrántóan vetik el a sulykot, mint például Suarès: „Kína és India bölcsei kéne, hogy a nagy európaiak mellé álljanak, hagyják nyugodtan magukra a kínai és indiai milliókat." Az európai szellem tehetetlenségét, kapkodó önzését, halott voltát ily leplezetlenül kínosan ritkán dokumentálták. A félelem a fellegvármentalitás tömeg ellenséges arcát vetítette.

Szellem a fellegvárban: menekülés, negatívum. Elkülönülő szellem, ma: gyávaság, valóságtagadás, önatmoszférateremtés. Alig egy páran, akik őszintén ismerik be a menekülés tényét: protestálón, küzködőn, tiszteletet, parancsolón és anachronisztikus községbe olvadón. Ezek a szentek, az aszkéták. Ez a XX. század egyetlen szentje: Hugo Ball. Az agy, az ész, a kritikai lelkiismeret első és utolsó aszkétája, ki menekülően, gyerekes sietséggel viszi szent voltát, a halott katholicizmus tömjénes pantheonjába, hogy így elveszítse belső önerejű szentségét, és csak a gyerek maradhasson, az elfáradt, az elpihent gyerek, aki édes gyümölcsként kóstolja és szopogatja a szavakat „Credo... et in unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam"... Ball. 1912-ben Hülsenbeckkel és Klabunddal együtt folyóiratot indított *Revolution* cím alatt. Már az első számot elkobozták Ball egyik Szűz Máriát profanizáló verse miatt... Háború. Ball menekül. Svájc. Megcsinálja a Cabarett Voltaire-t, megalapítja a Dadát. „A mi kabarénk gesztus. Minden szó, minden hang, minden mozdulat egyet bizonyít: ennek a lealázó kornak nem sikerült, hogy tiszteletet csikarjon ki belőlünk. Ugyan mi imponáló és tiszteletreméltó is volna benne? Ágyúi? Nagydobunk hangosabb. Idealizmusa? Népi és akadémiai kiadásában már rég nevetséggé vált. A grandiózus csataünnepek és kannibáli hőstettek? A mi önként vállalt őrületünk, illuziólelkesedésünk a fenébe kergetik." Ballék Dadája kétségbeesett kulturtiltakozás volt, gyerekes nyelvöltögetés. De ép ez az egyenlőtlen harc, ez a macskazene hívta fel és ébresztette valóságra az elaltatott lelkeket, mert a fantasztikus grimaszok mögött ott volt a félelem döbbenetének gorgófeje, a menekülés ténye, a csőd cáfolhatatlan anarchiája, a rettenetes játék: pont pont vesszőcske. Vég, ami után csak új kezdet jöhet. Likvidálás. Változás. Átértékelés. Forradalom. És Ball, aki a kabarében püspöki ornátusban darált mágikus evangéliumokat, aki Krapotkinnal és az anarchizmussal kacérkodott, ez az em-

ber, kinek kabaréje srég vizavi állt azzal a házzal, ahol egy bizonyos Lenin nevezetű orosz lakott, a világmészárlás egyetlen tiltakozó hősének, Liebknecht Károly meggyilkolása hírére idegesen jegyzi naplóját: „Valahogyan kívül estem mindenen. Ezen a napon különös módon arra emlékszem, hogy gyerekkoromban ötvenszer egymásután olvastam el Bouillon Gottfried kereszteshadjáratát. Oh, hogy szerettem Tankrédot és Clairvauxi Bernhardot." Ball kitárt karokkal menekül a nihil elől a nihilbe, az „alap"-hoz, megmámorosodik a szentektől, a patrisztikától, megírja hallatlan szépségű Bysantinisches Christentumját, és Európa leglázasabb napjaiban tessini magányában magához öleli az Acta Sanctorumot, a testvéri segítséget: „Most már jöhet akármi, tántoríthatatlan alapon állok". A mindennaphoz vezető lépés helyett a mindennaptól megváltó lépés. Szent menekülés! Ball esetében szentté válás csakugyan „A cél: transzcendentális életet élni. A mi hírhedt gondolkodóink megelégedtek a transzcendentális teóriával." Nem hinném, hogy Ballt a katholikus hierarchia szentté avassa, nem konvertita ő, akivel dicsekedni) lehet, és megtérése még csak nem is párizsi gesztus, mint Cocteau és Max Jacob esete. Az ő katholicizmusa az őskeresztények, az Assisi őskommunizmusa, és igaza van azoknak, akik meglátták, hogy az egész naplókönyv földalatti témája: küszködés a lenini kommunizmussal. De ez a szent alaphoz menekülés pozitív valóságában szomorú és negatív játék: önmagáért való aszkétizmus, az agy tüzének hideg lobogása, menekülő és őrző kriptamécses, önmaga körül világító. Az elfáradt ember szent gyönyörrel száll imaginér, világtággá szugerált cellájába, és elfeledkezik a kinti legyilkolt milliókról, akikért élt és lázadozott még tegnap, és idegenül nézi a feltörő új erőket, akiket még ő segített előcsalni, de akiket már nem ért. Menekül, hogy ő is bizonyítsa: Európa beteg! Legjobbjai aláaknázott fellegvárakba és bedűlt katakombákba huzódnak. […]

(1929. 7–8.)

LIGETI ERNŐ

A paradox Kolozsvár

(Részlet)

[…] Kolozsvárnak marad Erdély, Temesvárnak marad a Bánság. A politikai centralizálás törekvése már kevesebb akadályokba ütközött. Kolozsváron tekintélyes magyar intézmények működtek már a múltban is, EMKE, EME, itt van az erdélyrészi református és unitárius püspökség székhelye, itt székel a római katholikus státus, Kolozsvár nagy múltú magyar város, szinte automatikusan vették hát tudomásul, hogy Kolozsváron székeljen a Magyar Párt is, és innen irányíttassék a tagozatok élete. Ebbe a megoldásba a tudat küszöbe alatt belejátszott az a körülmény is, hogy a románság az összes erdélyi városok között éppen Kolozsvárt akarta leginkább elrománosítani, és hogy Gyulafehérvárról az erdélyi románság Kolozsvárra tette át a főhadiszállását. Immár két erdélyi nemzet is centrumává avatja Kolozsvárt, mi sem természetesebb, hogy a magát külön nemzetiséggé deklaráló zsidóság – amely elhatározás természetesen erdély zsidóságának csak törpe hányadát öleli fel – hasonlóképen itt vélte helyesnek felállítani a Zsidó Nemzeti Szövetség centrumát. Kolozsvárra került át a szociáldemokrata munkásság vezetősége is, és minden ilyen politikai és parlamenti párt képletét magára öltő megmozdulás önmaga körül kitermelte a központi sejtet, az

erdélyre szóló intézmények egész sorát. E pillanatban Kolozsvár palettájának minden más erdélyi és bánsági várostól megkülönböztethető színkeveréke, hogy itt az új nyugati országrész politikai tűzhelye, és innen lehet legjobban hallani Erdély és Bánát szívverését. Egyedül a szászok mellőzik érthető okokból Kolozsvárt, noha e városnak meg van a maga szásznémet hangja, ha mindjárt erőtlenül is. Ezek a különböző politikai erőfeszítések a városban bizonyos feszültséghez vezetnek, bizonyos lappangó polgárháborúféléhez, amely fellángol, vértelen formájában, valahányszor választásokon, vagy nem választásokon, de a népi érvényesülés lobogóját kell győzelemre vinni. Minden más városban, ahol megfordultam, nagyobb az összeműködés, a társadalmi élet hajszálcsöves áramlása, mint éppen minálunk. Itt Kolozsváron ha akarom három, ha akarom négy világ is él egymás mellett: magyarok, románok, szászok, zsidók, és ezek nem igyekeznek tudomást venni egymásról, kitépik magukat minden közös társadalmi érintkezésből. Érdekes, hogy míg a Kolozsváron székelő angol, francia, osztrák, csehszlovák, magyar, német, olasz külügyi képviseletek a diplomáciai testület doyenjének vezetése alatt időnként megtalálják nemcsak az érintkezés, de a barátságos társadalmi kapcsolatok szálait is, addig Kolozsvár autokton nemzetiségeinek nincs egyetlen közös foyerje sem, ahol hébe-korba összejöhetnének az emberek, pláne tekintetbe véve azt, hogy a gyakorlatban még a városi autonómiának sincs meg a korszerű testülete, és így az előbb említett nemzetiségközi találkozások rendszeresítése fokozottabban indokolt. Valahogy úgy érzem, hogy a népek közötti gondolatfluktuációnak ez a mesterséges eldugaszolása ismét jellemző kolozsvári tünet, amelynek egyik oka nemcsak az, hogy e város eredendőleg konzervatív és elzárkózó – mint említettük, – a magyarok még maguk között is elzárkózók, hogyne volnának elzárkozóak más nemzetiségekkel szemben? – de azért is, mert a brüszk népesítési politika megbontotta a lakosság kifejlődésének természetes folyamát, és máról holnapra egyetlen mozdulattal a város lakosságának harminc százalékát az „illetékesség" lovagjává avatva, kicseppentette Kolozsvárt a többi vegyes lakosú kisvárosokat annyira jellemző intimitásából. […]

(1929. 11.)

MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ

A szelet-embertől az egész emberig

(Részlet)

[…]

A szelet-ember

Csak, ami a saját élmények egészéből kikristályosodik, csak (az lesz az ember igazi építő anyaga. Ezzel szemben a mai nevelés elköveti azt a hibát, hogy elsősorban egyes élmények szerzésére fekteti a fő súlyt.

Ahelyett, hogy saját középpontját tágítaná, mint ahogyan azt a primitív ember léte kényszerűségéből teszi, amikor egy személyben vadász, kézműves, építő mester, orvos stb. a mai ember – összes többi képességeit kihasználatlanul hagyva – csak egyetlenegy mesterséggel foglalkozik. A tradíció, a tekintély súlya megfélemlítik a mai embert, bizonyos élményterületeken túl nem merészkedik.

Szakember lesz belőle. Nincsenek többé eredeti élményei. Állandó harcban ösztöneivel a külsőleges tudás erőszakot vesz rajta, belső biztonsága eltűnik,

nem mer többé saját magának szeme sem lenni. A specialisták, mint egy hatalmas titkos szervezet tagjai, elzárják az utat a sokoldalú egyéni élményekhez, amelyek pedig az egészséges ösztönű ember számára nem csak lehetségesek, hanem biológiai jóléte miatt egyenesen kívánatosak.

A hivatás megválasztása gyakran külső indokok alapján történik: az ember cukrász lesz vagy asztalos, mert éppen akkor e hivatásokban tanulóhiány mutatkozik; az ember ügyvéd lesz vagy gyáros, mert átveheti az apja üzletét.

A hangsúly az egyes hivatások éles elkülönítésén, a specializálódáson van; a kereslet uralkodik.

Így lesz az ember lakatos vagy ügyvéd vagy építész, stb. (egy zárt szeletben) és még a jobbik eset, ha a hivatás-ember tanulmányai befejeztével még szaktudását tovább bővíteni igyekezik, ha a maga speciális szeletét, amit az életből kivágott a maga számára, a végtelenbe igyekszik tágítani.

E ponton felmondja a szolgálatot egész eddigi pedagógiánk, a számtalan hivatási tanácsadó és pszihotechnikai alkalmassági vizsga dacára. Minden kizárólag a mai termelési rendszer bázisán működik, amely a javak termelésének csak külső alkalmait ismeri.

A hivatás ma minden egyéb, csak nem egy közület céljaival és szükségleteivel való szolidaritás. A tulajdonképpeni élet a „hivatás" mellett folyik, amely gyakran kikényszerített és gyűlölt.

A jövőnek szüksége van az egész emberre

Az ember szeletszerű kiképzése ma nem kerülhető el. Nem szabad azonban, hogy annyira menjen, hogy mellette az ember elsorvadjon – az oly nagyra tartott szaktudása mellett. A szelet ember a központi, a közületben organikusan belenőtt emberben kell gyökerezzék: erős, nyílt, boldog, mint amilyen gyermekkorában volt. Ezen organikus biztonság nélkül a leggazdagabb szaktudás is (a felnőttek e „kiváltsága") tisztára mennyiségi gazdagodás, anélkül, hogy általa az ember életintenzitása fokozódna, életének köre tágulna. Csak az érzés tisztaságával és a tudás józanságával egyformán felfegyverzett ember képes magát a speciális hivatásnak még oly komplikált követelményeibe beledolgozni s (az egész életet uralni. Csak ezen az alapon találhatja meg az ember azt az élettervet, amely a közösségen belül a megfelelő helyre állítja. […]

(1930. 2.)

GAÁL GÁBOR
Magazin kultúra

Akadtak kultúrszociológusok, akik a havonta, megjelenő képes folyóiratok, magazinok Európa-szerte szaporodó számát kitörő örömmel üdvözölték – erőteljes igazolását látva ebben annak az örvendetes fordulatnak, hogy az európai intellektualizmus elvontsága visszatért a képekben való, „képszerű" gondolkodáshoz. Tényleg örvendetes volna ez a fordulat, ha a képszerűség ellenében nem esik áldozatul ezekben a folyóiratokban, illetve magazinokban a gondolat. A kultúra előbb említett szociológusai azonban erre is találnak magyarázatot, és úgy értelmezik, hogy a mai modern európai embert lelkileg és szellemileg a civilizáció üzeme nyűgözi le; se ideje, se energiája nyugodtan olvasni, elmélyülni és gondolkozni. A modern ember jellemző vonása napjainkban valami fáradtság, ami

az esztendők sorozatos csalódásaiból született. Ezt a fáradtságot már csak a lárma és a szenzáció, a rövid pár mondatban fogalmazott ötlet és a kiabáló kép tudja felvillanyozni. S kétségtelen jobb magyarázat nem is hozható fel a magazinok bámulatos kelendőségére, ellenére. aránylagos drágaságuknak. Hogy a Berlinben megjelenő Ullstein-féle egy márkába kerülő Uhu s a Scherl-féle *Das Magazin* havonta 200.000 példányba kerül forgalomba, ez a legkevesebb mert az ugyancsak Ullstein-féle *Illustrierte Zeitung* hetenként 1.844.130, a Münchener *Illustrirte*. Presse 600.000 a *Grüne Post* pedig 937.530 példányban jelenik meg, nem is említve egy sereg más, ugyancsak német illusztrált lapot, amelyek megjelenési példányszáma jóval túl a százezren, két-, három-, négy- öt- és hatszázezer körül mozog. Jól jegyezzük meg, Németországra nem pedig Amerikára vonatkoznak ezek a számok....

A kultúrpolitikában és irodalomkritikában Németországban is számos esetben felmerült a panasz a jelenkori irodalmak és így írók átlagos színvonalának a mélypont felé való tendálása felől. Az előbbi számok világosan utalnak arra, hogy annak a bizonyos nívósüllyedésnek valójában mi a magyarázata. Nagyon sok momentumon kívül: – az a vállalkozói szellem és vállalkozói apparátus mely ezek mögött a magazinok mögött áll... A magazinkiadók tiszta üzleti vállalkozások, a kulturális felelősség minden nyoma nélkül. Következik ez abból, hogy periodikus folyóiratok jövedelmezővé való tételéhez, vagyis igen magas példányszámban való megjelentetéséhez nagy tőkebefektetés szükséges. Hogy viszont ez a tőke megfelelő módon kamatozhassák, azaz a lehető legmagasabb példányszám elérhető legyen, ahhoz az a bizonyos alkalmazkodás szükséges, mely a lehető legkisebb ellenállás vonalát keresi: – az állásfoglalások nélküli, a gondolkodni nem szerető – ahogy a kultúrszociológusok mondják – a fáradt olvasót. Ezeknek a magazinoknak a kultúrpolitikáját így ugyanaz az elv meríti ki, mint Bata cipőgyáros üzletpolitikáját: a lehető legolcsóbban a lehető legkényelmesebb árut szállítani. Hogy azután ennek következtében ezekben a magazinokban a szellemtelenség, a szenzáció, a csinálmány, a fontoskodás, a rekordmánia, a felületesség, a divathajhászás s a mindezekkel rokon vizenyő-cinizmus uralkodik, s a mai káoszból kivezető értékeszmények háttérbefolytása pusztán azért, mert ebben a magazinkultúrában bármely eszmény már eleve érdektelen és kényelmetlen, mert követeléseket támaszt az olvasóval szemben, s mert az olvasótól a magazin árán kívül semmi egyebet nem követel, se lelkiismeretet, se leszámolást, sem azzal, ami adva van, sem azzal, aminek adva kéne lenni – mindez következetes velejárója annak a „kultúrtevékenységnek", amit a magazinok oly rettentő nagy példányszámban mindenütt Európában életben tartanak. (Kolozsvár) (1931. 6.)

NEUFELD BÉLA

Világnézet és szexualitás

(Részlet)

Mielőtt ezt az összefüggést elemeznők, tisztáznunk kell a címbe írt fogalmak tartalmát. Mit értünk világnézet alatt? Ez a megjelölés éppenséggel nem találó, mivel a szó végződése „nézet", („szemlélet", Anschauung) azt a benyomást kelthetné hogy a világnézet valamely szemlélődő, passzív magatartás kifejezője. Ez a feltevés azonban tökéletesen hamis. Minden világnézet lényegében állásfoglalás

a világ és a társadalom kérdéseiben. A világnézet lényegileg aktív, dinamikus fogalom. Nem csupán világnézet, hanem világalakítás. (Weltgestaltung.) Nem csupán arra törekszik, hogy a létet átfogja, hanem normatív elveket állít fel. Nem, ami van, hanem ami legyen – végső célzata.

A szexualitás fogalmának szűk értelmezése csupán az ivarszervekkel összefüggő nemi jelenségeket fogja át, holott a fogalom a nemi ösztön valamennyi megjelenési formáját képviseli, amelyekben a nemi ösztönenergia kifejezésre jut. A pszichoanalízis libidó fogalma – amely a nemi ösztönök hajtóerejét jelöli meg – eredeti fogalmazásában azonos volt a szexualitással; később azonban a libidó fogalma átváltozott, s Freud utolsó metafizikai írásaiban a plátói Eros elvébe torkolt.

Mi hát a kölcsönhatás világnézet és szexualitás között? A kézenfekvő felfogás nyilván ez volna; miként értékeli valamely konkrét világnézet a szexualitást, s minő szerepet juttat annak az egyén egész életében. Mivel a világnézet normatív jellegű, ez az értékelő funkció kétségtelenül sajátja. Elméletileg lehetséges a kölcsönhatást olyanképpen is vizsgálni, hogy miként hat a szexualitás elsődlegesen valamely konkrét világnézet kialakulásánál? A világnézet problémájának irodalma bizonyos lelki alkatokat genetikus összefüggésbe hoz bizonyos világnézetekkel, s azt véli, hogy lelki habitus és világnézet között adaequát vonatkozás van. Minden konkrét lelki alkatnak adaequát világnézeti kifejezése van, s ez a korreláció tipikus és kimutatható. E. Spranger, (Lebensformen) K. Jaspers, (Zur Psychologie der Weltanschauungen) Müller-Freienfels (Persönlichkeit-und Weltanschauung) említett műveikben megkísérlik a világnézeti lélektan típustanát megalapozni. Müller-Freienfels felvázolja az erotikus ember típusát is, s az erotikus világkép elemeit. Ez a kísérlet azonban egészen vázlatos, s a felületen mozgó. Mindazáltal érdekes, hogy ez a szemléleti mód is felvetődik, a típuskutatás feladata ennek szempontjait kidolgozni, és objektív jelentőségét megállapítani. Maga a beállítás, a világnézetet a szexualitás prizmáján keresztül látni, éppenséggel nem abszurd. Szexualitásunk nem csupán függeléke létünknek és lényegünknek, miként azt a hivatalos tudomány tanította, hanem elementáris hajtóereje megnyilvánulásainknak, amiként azt teremtő szellemek, kivált Schopenhauer és Nietzsche felismerték. Schopenhauer tétele „az akarat gyúpontjában a szexualitás áll, vagy Nietzsche mondása „egy ember nemiségének foka és jellege, szellemének legfelsőbb csúcsáig felér" a nemiségnek primär jelentőséget tulajdonítanak az ember teremtő megnyilatkozásaiban. S Freud szublimálási elmélete, amely az egyén valamennyi szellemi megnyilvánulásában az eredeti libidó transzformációját látja, determinálja a kérdés felvetését, hogy egy genetikus világnézeti-pszichológia a nemiség primär karakterének alapján, megalapozható volna-e? A pszichoanalízis (Psza.) materiális konstrukciója (libidomennyiség, libidogazdaságosság etc. erre vallanak) az értékek relativizmusáig jut el – mivel a szellemi értékek az eredeti libidó származékai – s ebben a gondolati-strukturális felépítésében a Psza. a dialektikus materializmus elméletével rokon, (amint ezt egyik előző írásomban „Marx és Freud" kifejtettem) amely materiálisan alapozott, s az ideológiát a gazdasági szerkezet felépítményének tekinti. De ezentúl nem találunk támpontot arra, hogy az egyén nemiségének konkrét konstellációjából származtassuk le annak világnézetét. Feltételezve – de nem ismerve el – az elméleti következtetések helyességét, egyelőre híján vagyunk a megbízható anyagnak, amely az oksági szemlélet érintett módját lehetővé tenné.

[…]

Kétségtelen, hogy a mi korunk az aszkétikus szexuálmorál lazulását érte meg. Kiválóan gazdasági okok idézték elő ezt a változást. Éspedig: a) a nő bevonulása a termelési folyamatba, s ami ezzel együtt jár, a családi élet meglazulása, b) a lakásínség, amely a serdülő gyermek számára a nemi élet közvetlen ábrázolása a szülők példáján keresztül, c) a tömeges munkanélküliség, amely egyrészt a házasodást akadályozza, s ugyanakkor a prostitúciót mozdítja elő, amely tömeges gyermekelhajtást eredményez, avagy kivételesen az óvszerek alkalmazására késztet.

Bár az önmegtartóztatási morál gyakorlati jelentőségéből veszített, a tudattalan visszahatások – mint bűntudat a tilalmak áthágása következtében – nem kevésbé hatékonyak, s pathogen jelentőségük érintetlen. Az a körülmény, hogy a legtöbb törvényhozás a nemiség extragenitális és nem heteroszexuális megjelenési formáit bűncselekménynek bélyegzi, egyik végzetes következménye a keresztény világnézetnek. A tilalmak megszegése büntetést és megvetést idéz fel, s azok követése viszont gyakran reaktív neurózisokat vált ki. Freud a tömegek lelki nyomoráról beszél, joggal lehet a tömegek szexuális nyomoráról szólani. A társadalom valamennyi rétegét érinti a baj. A tömegankétok, amelyeket Max Hodann, s Wilhelm Reich túlnyomóan munkás körökben rendeztek, a különféle ösztönzavarok elrémítő elterjedettségét mutatták azokban a rétegekben is, amelyek legkevésbé állanak a keresztény világnézet befolyása alatt. […]

(1932. 11.)

JÓZSEF ATTILA
Egy kisgyerek sír

A sötét szoba sarkában zokog
egy tehetetlen, guggoló gyerek.
Sír, mint a cipő alatt a homok,
vergődik, mint a nehéz tengerek.
Könnyes, miként északra nyíló
völgy.
Könnyes, mint könnyes a szem
ürege.
Könnyes, miként a kő alatt a föld.
Könnyes, miként az ablak üvege.
Sír, mint ahogy a vízben sír a mész.
Sír, mint a víz sír a fedő alatt.
sír, mint a holt fa, melyet tűz emészt.
Sír, mint csarnokban a futószalag.
Melybe az ember, állat és növény
belehelt minden élő meleget
s jegesen porlik sziklák peremén–
sír, mint a szél az Érchegység felett.
Sikolt, mint ölben újév malaca.
Sikolt, mint kés-él, ha köszörülik.
Sikolt, mint rozs, ha szeli a kasza.
A tepsiben a hús nyöszörög így.

Mint könyvelő, ki csendben hazatér,
ruháját rendben székére teszi,
ágy szélén mereng, morog, útrakél
– puffannak apró, gyors lépései
egy síkra havat kóstolva üget
a zöld holdfényben, merev éjszakán,
kotor vakog, nyalná a sós eget –
így vonít ő; a pusztán a magány.
Vinnyog, mint hántott kukoricacső.
Vinnyog, mint szalma az alvó alatt.
Vinnyog, mint hülye, kit nyom az idő.
Vinnyog, mint eb, mely ostorba harap.
A sötét szoba sarkában zokog
egy tehetetlen, guggoló gyerek,
szaporáz, mint a könnyű motorok,
ellustul, mint a nehéz tengerek.
(1933. 7–8.)

DÉRY TIBOR

A csúcsról

Patak mentén, mely finom és buja füzek lábait mossa
s kenyérszínű, ért táblák közé vezet
s onnét sinek mellé, hol bokrokba akadva
mint asszonyhűség remeg a vonatfüst s a fütty sima madarai
még a völgykatlan fölött keringenek,
az emeletes városokon át s a csendes, sötéthúrú erdőkön
s odébb, a pettyes piros faluban, hol egy kapu alól
szelíd borjú ügetett feléd és megszagolt,
autók és szekerek nyomában, melyek mögött a porállatok
felkelnek és némán imbolyognak a napfényben
vagy a tengerpart habmarta vörös sziklái közt,
hol a víz fölött ferdén egy pinia ringatózik
s tobozait a dallamos öbölbe hullajtja –
bármerre lép érzékeny lábad, vándor
az idő kihullott ősz hajszálán jársz,
mely a lassan növő világban fehéren kanyarogva mini az országút,
egy nyári délután, ha merőlegesen süt a nap
s elérted férfikorod érett óráját,
az illatos nagy hegyet,
felkunkorodva hirtelen a csúcsra emel.
Szétnézel. S megérted életed tájait.
Hátad mögött a mult. Szemben a violántúli jövőből
felmerülnek egy percre – mini víz alól – a világ meghitt formái
s játékba állnak. Az elfogódott patakot nézed, a mélyben,
mely hogy a hegy lábát megkerülte, felbuzog
és szint vált. S már megdagadva sebesen tör előre
s gyorsan növekedő hajókat vesz hátára s odébb,

az évek hegységén túl a feszülő tengerbe ömlik. S a vonatot látod,
mely imént elhagyott s hogy most egy messzi országban kiköt,
az utasok már őszülő hajjal szerteszélednek a városban,
bőröndjeikből emlékek hullanak. Mögötted a piros falu
a földnek lassan forgó korongján eléd gördül
s felemelkedik mint egy fa. A parti sziklákat nézed,
a gőzölgő tengert, mely a régi dalra nyitja száját
– oly régi mint a fájdalom –
s hátrébb a síkon, az alkonyat vörös koszorúi alatt,
önmagadat, egy gyorsan menetelő fellázadt tömegben,
ismerős, egyre öregedő mozdulatokkal
rohanva a füstölgő sir felé, mely hosszú utad végén,
ott hol a nyomorgók láncaikat rázzák
s a felszálló porfelhő a tájat lezárja,
egy új szabadságharcban eldűlni hiv.
(1933. 9.)

RADNÓTI MIKLÓS

Kedd

Szeretőd hajnaltól tanít,
este lehuppan az ágyra,
alig, hogy evett valamit.
Szeretne ellakni veled
akár négy szál pipacs között
s tűrné az éji meleget,
de birtok a föld és a ház,
dühödt eb síkos fogakkal,
csámpás csősz furkóval vigyáz.
Igy bicskás rokonok nyakán
éltek és homlokotokra
beszédjük árkokat dumál.
Ők a rend s a társadalom,
szuszogástok is ellesik
s bogaruk mászik a falon.
De figyeljétek a tüskés
világot folyton s legyetek
gazdagok torkán rossz nyelés,
ijedt hajnali íz! sütött
libamájon keserü görcs;
s mert lustul az, ki rég ütött,
hát üssetek s hegyes kések
lessenek a jelre, mitől
fölröpül majd a kedvetek!
(1933. 10.)

FALUDY GYÖRGY átköltéseiből

Heinrich Heine: Az emigráns halála

Bár tudtam: a győzelmet meg nem érem,
s utolsó cseppig el fog folyni vérem,
s a matracsírban ősz lesz a hajam:
szabadságharcok elhagyott állasát
huszonhat évig védtem egymagam.

Ott álltam éjjelnappal őrt az ágyuk
mellett a vártán rőt zászlók alatt,
barátaim jót szundítottak sátruk
mélyén s mindig felkeltett hortyogásuk,
ha bóbiskolni kezdtem néhanap.

Igy töltöttem el száz unalmas éjet
és gyakran elfogott a félelem
(mert én is féltem: csak hülyék nem félnek)
s hogy elkergessem, egyegy gúnyos ének
melódiáját kezdtem hirtelen.

Gyakran jött rám a német tölgyek vágya,
de álltam készen és lövésre várva,
s ha egy gyanus gazember jött közel:
jól céloztam s bitang, zsíros hasába
egy tűzforró golyóbist küldtem el.

Történt az is, hogy oly bitang akadt,
ki lőtt oly jól, mint én – és mit tagadjam –
nem egyszer volt a hosszú harc alatt,
hogy a golyokból egyet én is kaptam:
sebeim égnek, vérem elszalad.

s tudom, hogy a frankfurti csalogányok
dalát nem hallom meg már sohasem.
De itt kitartok még az őrhelyen.

És hogyha egy nap egy golyó megölt:
akad majd száz, ki helyemet betöltse,
mert dicstelenül nem hullok a földre,
veretlen voltam s kardom nincs eltörve,
csupán a szívem az, mely összetört.

S a németek nagy örömére végre
én, Heinrich Heine, feljutok az égbe,
s ha igaz az, hogy néha rosszat tettem,
úgy majd az isten törvényt ül felettem
és megbocsát, mert az a mestersége.
(1935. 7–8.)

MÉLIUSZ JÓZSEF
Békegalamb

Bizony, bizony már régesrég elröpültek az öröm és béke galambjai,
az olajágat ne is keresd sehol. Ami nincs meg nem találhatod!
Száguldó felhők sötét titkokat sodornak és szörnyű végű
mély rejtelmeket borzongat a fölöttünk vonuló forgatag.
Holtak teste lendül át a kéklő messzi távon: ez a mi világunk
gyötrő börtönként lezárt. Futnod belőle ne hidd, hogy lehet.
A vértől iszamos mezőn túl, amott száll, szálldos a fehér galamb,
repül, repül, el nem éred. Pedig sikongó szívében
nyugalmadat lendíti a messzi semmibe, a gyász szegélyű ég felé!
Cikkanó szárnya ó, hogy verdes csapdos. Miért engedted el?
Béke, Béke térítsd már észre az esztelen mulasztókat! s Te galamb,
kezükbe fegyvert, fegyvert hozz nekik, védelmedre gyilkosat!
(1937. 2.)

ERDÉLYI ÁGNES
Bukaresti strófák

Megérkeztek a hollók Bukarestbe,
(ünneplő, vén hivatalnoksereg,)
az erdő zengő kristállyal belepve,
jég zizzen ott s az ágon hó remeg.

Hegyek alatt a hóba fúlt kisváros
üzött el engem s konok közönye,
az egyformaság és a pletykagyáros,
röghöz tapadt pénzgyűjtők özöne.

E roppant ifjú város betakar,
emlőjén lóg ezernyi furcsa szerzet,
(erdei holló s szélhordta magyar,)
kiket az éhség és az élet kerget.

Üvöltöző uccai árusok,
Kelet s Nyugatból ízes keverék,
fényes körút s gyanús sikátorok,
csodás blokkházak s alattuk szemét –

a Város vagy nekem! Habzsolsz mohón
és dúsan terített asztalodról
hulló morzsán bár, éhen mégse hal,
– erdei holló s szélhordta magyar.
(1937. 7–8.)

LUKÁCS GYÖRGY

Elbeszélés és leírás. Világnézet és kompozíció

(Részlet)

Minden költői kompozíció, épp kompozíciós elveiben, világnézetileg a legmélyebben meghatározott. Vegyünk lehetőleg egy egyszerű példát. Walter Scott legtöbb regényében – gondoljunk pl. a *Waverley*-re vagy az *Old Mortality*re – a középpontba aránylag középszerű, az ábrázolt nagy politikai harcokban határozatlan embereket állít. Mit ér el ezáltal szerkezetileg? A határozatlan hős a két tábor között áll, a *Waverley*-ben a Stuartok mellett álló skót felkelők és az angol, az *Old Mortality*ben a puritán forradalom és a Stuart-féle restaurációs kormány képviselői között. A véglet pártok jelentős képviselői így kölcsönösen a hős emberi sorsával hozhatók összefüggésbe: a politikai végletek nagy alakjai ezáltal nemcsak társadalmi-történelmi, hanem emberi szempontból is a költői alakítás tárgyai. Ha Walter Scott valóban jelentős alakjainak egyikét állította volna elbeszélése középpontjába, úgy lehetetlen lett volna azt ellenfelével emberi, cselekményszerű vonatkozásba hozni. A regény „fő és államakció" maradt volna, azaz egy jelentős történeti esemény leírása, nem pedig megrázó emberi dráma, amelyben egy nagy történeti konfliktus minden tipikus képviselőjét a maga kibontakozott emberségében ismerünk meg.

Ebben a kompozíciós módban mutatkozik Walter Scott nagy epikai képessége. Ez a képesség azonban nem tisztán művészi meggondolásokból ered ? Maga Walter Scott az angol történelem felfogásában egy „középső", a véglet irányok közt közvetítő álláspontot foglal el. Walter Scott ugyanolyan mértékben állást foglal a radikális puritanizmussal, különösen annak plebejus áramlatával, mint a Stuartok katholizáló reakciójával szemben. Walter Scott kompozíciójának művészi lényege így Walter Scott politikai-történeti állásfoglalásának a tükre, világnézetének a megnyilatkozási formája. A pártok közt álló hős nemcsak kompozíciós értelemben kedvező lehetőség a két párt emberileg élő alakítására, hanem egyúttal Walter Scott világnézetének a kifejezése. Scott emberi-költői jelentősége természetesen abban jelentkezik, hogy ellenére a hősei iránt érzett világnézeti-politikai előszeretetének, világosan látja s meggyőzően alakítja, hogy a végletek energikus képviselői emberi formátumban hőseit mennyire felülmúlják.

Ezt a példát mi egyszerűsége miatt választottuk. Mert Scottnál minden bonyolultság nélkül s mindenekelőtt közvetlen az összefüggés a világnézet és a komponáló mód között. A többi nagy realistáknál ezek az összefüggések többnyire közvetettebbek és bonyolultabbak. A „közép" helyezésű hősök epikai-kompozicionális alkalmassága a regény szempontjából formális-kompozicionális elv, amely a költői gyakorlatban a legkülönbözőbb módon nyilatkozhat meg. Ez a „közép" helyezésű jelleg egyáltalán nem szükséges, hogy emberi középszerűségként jelentkezzék, keletkezhet társadalmi helyzetből, lehet egyszeri emberi szituáció következménye, és így tovább. Csak az a fontos: megtalálni azt a központi alakot, akinek a sorsában az ábrázolt világ minden lényeges véglete kereszteződhet, aki körül azután a totális világ a maga mozgalmas ellentmondásszerűségében felépíthető, így közvetít pl. a vagyonnélküli nemes Rastignac társadalmi helyzete a Vauquer-pensio világa és az arisztokrácia világa között, így közvetít Lucien de Rufoempré belső határozatlansága az arisztokratikus, zsurnalisztikus s más törtetők és a D'Arthez körüliek valódi művészetre irányuló tiszta törekvése között.

A költőnek azonban szilárd és élő világnézettel kell rendelkeznie, a világot a maga mozgalmas ellentmondásszerűségében kell látnia ahhoz, hogy egyáltalán módjában álljon a hős szerepére alkalmas ember kiválasztása, akinek a sorsában ezek az ellentmondások kereszteződnek. A nagy költők világnézetei rendkívül különbözőek. S a mód, ahogy ezek a világnézetek epikailag-szerkezetileg megnyilvánulnak, még különbözőbbek. Mert minél mélyebb, minél differenciáltabb, minél inkább az élet tapasztalataiból táplálkozik az ilyen világnézet, annál különbözőbb és változatosabb a kompozicionális kifejezése.

De világnézet nélkül nincs kompozíció.

(1937. 11.)

TAMÁSI ÁRON

A bölcső és a környéke

Képek egy székely falu mai életéből

(Részlet)

Sighisoaránál új világ kezdődik.

Sok falusi cipekedik az odorheiui vonat felé, amelyben csobogni hezd a székely beszéd. Vidáman és színesen csobog, mintha nem a bajlátott föld kezdődnék, hanem a vadvirágos paradicsom. A szavak izét és zamatát csak nyalintom, hogy az étvágyam otthonra épen megmaradjon.

Másfél óra múlva hosszan fütyül a vonat. Legényesen kezdi, aztán egyre öregszik a fütty, majd végelgyengülésben meghal. Így jelzi, hogy vége van itt, ebben a székely anyavárosban, a vonatos világnak. A sínek megszakadnak s fel a Hargitáig vagy a Nyikóvölgyén Praidig már csak szekerek zörögnek vagy gyalogosok bandukolnak, 5060 kilométeres távolságra. Egy kicsit keserű dolog ez. Keserű, hogy ennyire elhanyagoltak minket már a boldog időikben. De bizonyára csak figyelemből tették: azért, hogy ártatlanok maradjunk.

Múló dolog azonban a keserűség, mert ahogy kiszállok a vonatból, már csak a szívemben táncol valami, és a szemem keresgél. Meg is látom mingyárt a szekeret, amelyet előmbe küldtek a faluból. Egy szürke és egy pej a szekér rúdja mellett hersegteti a szénát. De nemsokára már úgy zörgetik a hamuszürke felhők alatt a szekeret, mintha lakodalomba mennénk. Vállamra kanyarítom a pokrócot, a kalapot a szemembe rántom a mintha csak ezt várták volna a mogorva felhők is, egyszerre kibomlanak és hullani kezd belőlük a hó.

Mire elérjük a falut, már úgy ülök a szekéren, mint egy hóember. Az emberek mégis tudják, hogy kinek a szeme csillog ki a havas kalap alól. S itt már lépésben döcög a szekér, végig a falun, bent a völgyben, ahol a Nyikó mellett kanyarog az út, hosszan a hosszú falun. Aztán felbukkan a ház, amelyben születtem. Ahogy meglátom zsindelyes havas tetejét, különös izgalom fog el. Fáj bennem az öröm, és nem tudom, hogy leszökjeme a szekérről, vagy rajta maradjak.

A kapu nyitva van, és rossz állapotban csüng a kerítés mellett. Mégse bánom most a kaput, mert édesanyámat pillantom meg. Ott áll a ház béjárata előtt. Kisebb, mint valaha. Talán azért, hogy emiatt is jobban lehessen szeretni. Szép csizma van a lábán, és fekete ruhát öltött, mintha vasárnap volna. Kicsi fehér zsebkendőt tart a kezében, amely mintha ölelésre indulna, amikor meglát. Aztán mégis visszaengedi és úgy néz, mintha királyt hozott volna a szekér.

Amúgy havason átölelem és hallom, hogy sír.

Este a puha lámpafény alatt, mind együtt vagyunk: édesanyám és a kilencvenéves Sári nannyó, az öcsém és három leánytestvérem, s az ő gyermekeik valami kilencen. Két leányka a főszereplő: Ilonka és Magdó. Ilonka az öcsémé, Magdó a húgomé. Mind a kettő háromesztendős. Ilonka barna és a szeme huncut. Az anyja kedvesen biztatja illedelemre:

– Eredj hamar, és csókolj kezet Áron bácsinak! – mondja.

– Gyere hamar! – mondom én is, mire csakugyan megindul a leányka, ügyesen parolát csap a tenyerembe, aztán megfordítja a kezemet, és rácuppant egy csókot. Hamar az ölembe kapom, és barátkozom én is, hiszen sohasem láttuk még az életben egymást.

– Tán nem ismersz? – kérdem.

– Hogyne volna úgy, mikor maga Áron bácsi! – feleli a gyermek.

– S hát még mit tudsz rólam?

– Azt, hogy nekem pogácsát hozott. – S kit szeretsz a legjobban?

– Magát! – mondja gondolkozás nélkül. Felemelem a mutató ujjomat, és enyhén megmozgatom:

– Vigyázz, mert megmondom anyádnak és apádnak, hogy engem szeretsz a legjobban.

Ilonka hányiveti mozdulatot tesz, és így szól:

– Én nem bánom, ha meg is mondja, mert apám s anyám úgyis tudják, hogy őket is a legjobban szeretem.

Jobban megnézem ezt a háromesztendős leánykát, akiben minden benne van már, ami a világban szükséges: okosság, önzés és diplomácia. Gondolom, egy másik próbát is teszek véle: felemelem a kanapéra, és az ablakon keresztül megmutatom neki a holdat.

– Hát az mi? – kérdem.

– Hát a nap! – mondja.

– S azt te honnét tudod?

– Azt mindenki tudja.

– S hát a holdat ismerede? – puhatolom tőle.

– Óh, mit kérdez! – néz rám oktató szemeikkel Ilonka: – hiszen ez a nap a hold, mert éjjel úgy nevezik.

Azzal leugrik a padról, odaszalad az anyjához, és azt mondja neki halkan:

– Édesanyám, Áron bácsi mindenit kitudakolt!

Ilonka után a Magdó mutatványa következik. Éppen olyan, mint kicsi korában a húgom: arany haja van, és süt a két nagy szeme, mint a kifényesített dió. Őt is kézcsókra buzdítja az anyja, de a gyermek elfogódottan vonakodik. Ilonka csak nézi a dolgot, de aztán rászól a háromesztendős rokonra és barátnőre:

– Lódulj, Magdó!

A parancs használ, mert Magdó is odajön hozzám és megtisztel egy parolával.

– Vigasztaljad Áron bácsit! – biztatja tovább az anyja.

Hamarjában nem tudom, hogy miért kéne vigasztani engem, de aztán kioktatnak és azt mondják, hogy hajtsam a tenyerembe a fejemet, és tegyek úgy, mintha nagyon búsulnék valamiért. Úgy teszek, ahogy mondják. S akkor Magdó átöleli a nyakamat és édes mennyei hangon vagy mint egy lágyszavú galamb, így szól: – Édes kicsidőm...

Melegen nevetnek mindnyájan rajta, majd beáll a csend. Úgy ülünk a régi fészekben, mint ismét összebújt madarak. Megtelik ki nem mondott szavainkkal a

szoba, amely olyan most, mint egy óriási hangszer vagy mint egy ősforrás, amelynek vizén keresztül tündérek énekelnek.

Ezt érzem éppen, amikor öcsém arra biztatja Ilonkát és Magdót, hogy énekeljenek valamit. A leánykák kuncognak, majd egymásra néznek s végül összefognak. De az ének nem akar menni sehogy.

– Üljetek a bölcsőbe s úgy! – mondja nekik az öcsém.

A két leányka beléül a bölcsőbe, amelyben én is feküdtem valaha. Itt újból egymásra néznek, hogy egyszerre mozdíthassák a bölcsőt. El is indítják sikeresen a rengetést s ahogy ritmusban reng a bölcső, ők is megtalálják az énekösvényt s a sárgalábú gólyáról dalolnak.

Ahogy megilletődve hallgatom őket, egyszerre az jut eszembe, hogy majd titkon én is beléülök a bölcsőbe, hátha magam is jobban tudok úgy dalolni a nagy magyar családnak. […]

(1938. 6.)

NAGY ISTVÁN

Brassói témák

(Részlet)

A reálista író reggel fél hatra érkezik Brassóba. Bőrutánzatú böröndje után hiába kapkodnak a hordárok. Harmadosztályon utazott. Egész éjjel álmatlanul gyűródott a bevonulók között. A Székely Alkalmazottak Szövetkezete által rendezett felolvasásra hivatalos. Fogadtatására senki sem jött ki, hogy kényelmes szállodába kalauzolja, mint a divatos erdélyi írónagyságokat. Önhatalmúlag sem intheti magához az „egyest”, hogy a kijelölt szállásra hajtasson: nem akarja szaporítani a rendezőség költségeit, a sajátjából meg nem futja. Egyelőre még gyalog sem készül nekivágni a városnak. Minek felzörgetni vasárnapi pihenőjéből a kapunyitogató cselédet. Ez az időpont nyáron is elég korainak számít. Most ősszel, október végén, amikor az alacsonyan kóborló fellegek belébotolnak a Cenk gerinceibe, még hajnalnak is túl korai. Különösen vasárnap. Ráadásul hűvös eső permetez. Éjféli sötétség mindenfelé, az állomás környéke is néptelen. Csak a várótermekben gubbasztanak álmos, örök utasok. A harmadosztályon heringmódra zsúfolódnak egymás hegyén-hátán. Kemény fapadokon, vaskos katonaládákon, padok alatt s az öszszeköpködött cementen. Ruháikat nem kell félteniük a gyűrődéstől. A legfoltosabbakat, a legkopottabbakat vették fel erre az alkalomra. Talán az ősz beálltával munkanélkülivé vált madárijesztőket vetkeztették le valahol. Csak éppen testüket, lelküket és gondjaikat nem hagyhatták otthon a fogason, lógva. Ezekből a gazdagabbak sem viselhetnek két rendet. Ott nyomorognak velük a várótermekben, a zsúfolt vagonokban. Arcuk közömbös, borotválatlan. Tekintetük fénytelen, befelénéző. Általában a civil lény, az érzések, vágyak, szeszélyek, örömök és bosszúságok bonyolult lelki együttese behúzódott testük legbelsejébe. Néha nagy ritkán egy-egy pillanatra reménykedve néznek ki a fej ablakán, tarte még a zord idő? Azután dideregve húzódnak vissza a tudatalattiba, hogy a derűsebb múlt emlékeivel vigasztalják magukat. De leginkább az alvásba temetkeznek a bizonytalan jövő gondjai elől...

A peronkijáratnál vasúti portás őrködik. Az ő arca is gyűrött, kialvatlan. Rézgombos mundérjában csak a hivatali kötelesség virraszt, az ember nincs jelen. Kissé siralomházaknak tűnnek ezek a mai III. osztályú várótermek. Az utasok,

ha dübörögve vonat érkezik, eltorzult arccal riadnak fel. Csak a halálraítéltek lehetnek ilyenek a végső pillanatot jelentő kulcszörgéskor...

Az író hétóráig együtt szenved fáradtságtól vonagló témáival, akkor reggelszámiba vehető világosság ereszkedik alá a hegyekből, s elindul. Közben autóbuszok röfögnek elő valamerről, s újabb utasokat szórnak le az állomás előtti térségre. Ezek azonban többnyire viharkabátos turisták vagy footballszurkolók. Az előbbiek Predeálra, az utóbbilak Bukarestbe utaznak, a „román–magyar válogatottra". Null-nullra vagy legalább is egy-egyre tippelik a várható eredményt. A centercsatár és a halfsztárok bravúrjaiba belékalkulálják a különböző külügyminisztériumok ama vágyát is, hogy most az egyszer ténylegesen „barátságosnak" kell lennie a mérkőzésnek. A másnapi sporthírekből aztán ki is derült, hogy jól tippeltek. A kelet-európai béke javára egy-egy volt az eredmény.

A reálista író a sohasem alvó valóságot fülelve kigyalogol az állomási hajnalból. Nem is kell nagyon megerőltetnie a fülét. Kopott bőröndjével sokat vesződik útközben. Kölcsönkért holmi, fogantyúját nem régen dróttal reperálta ki tényleges tulajdonosa, de olyan sikerrel, hogy az író ujjai nem férnek be alája. Kénytelen a hóna alatt cipelni, pedig meglehetősen nehéz. Saját szerzeményű könyvekkel teli. A felolvasás végén székely legények fogják árulni a hallgatóság között, s a bevétel 30 százaléka szövetkezetük javára megy. Takarékoskodnia kell tehát az autóbuszköltséggel is, hogy minél több maradjon neki. Korántsem a saját hasznára, hanem a még kifizetetlen nyomdaszámla miatt.

Boszús, de nem zúgolódó. Tudja, hogy a bőröndcipelés Erdélyben és mindenütt, ahol az irodalom a népnevelést is szolgálja, éppen olyan szerves része a reálista irodalomnak, mint maga a téma. Az elmúlt év folyamán kiadott írásai után kb. 50 ezer lejt kerestek a nyomdászok, papírkereskedők, terjesztők, míg ő alig 45 ezret fordított a saját szükségleteire. Ha munkája értékét illetőleg kételyei támadnak s ha parazitának gondolja magát, akkor mindig eszébejut ez a kereseti arány, és ez új önbizalommal tölti el.

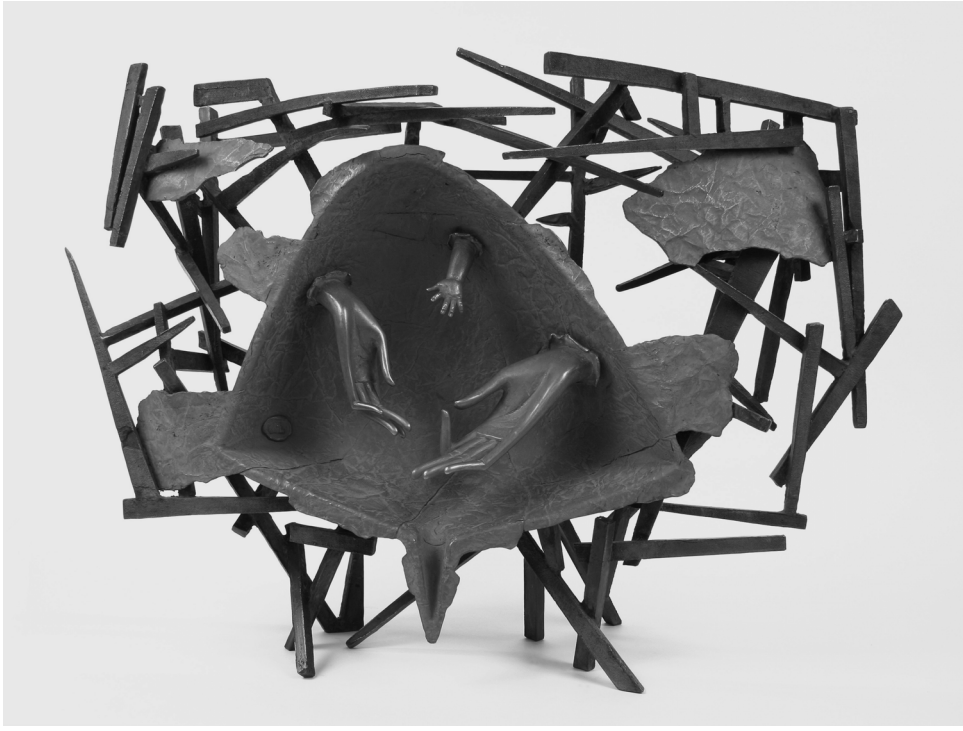
„Vidámnak azért éppen nem mondható, amint egyik hóna alól a másik alá cseréli a nehéz táskát. Lába alatt zörgő faleveleket seper a szél. A járdaszélén sorakozó gesztenyefák ágai már csak a kimúlt nyár friss csontvázai. Útja a Serg, Sil nevű gyárak előtt visz el. Komor épületeik között az esőben tisztálkodó vasárnapi csend motoz. A háttér ködében óriási cethalként úszik a tarajos Cenk. Farkuszonyával valahol Predeál közelében evez, míg Erdély felé fordult szája nyeli a felhőket, és hideg zuhanyként löveli magából Brassóra. A város még mindig néptelen, csak a törvényszéki köröndön ácsorog néhány turista. Szászok, szokatlanul szűkszavuk. Talán arra gondolnak: tényleg vége volna a 600 éves erdélyi túrának, és a Führer hazarendeli őket, kezükből: kiparancsolja a szögesvégű botot és fegyvert nyom a helyébe? Alig egy éve, a nagy német „élettér" büszke előőrseinek hitték magukat, ma szorgalmasan bizonyítani próbálják, hogy elszásziak...

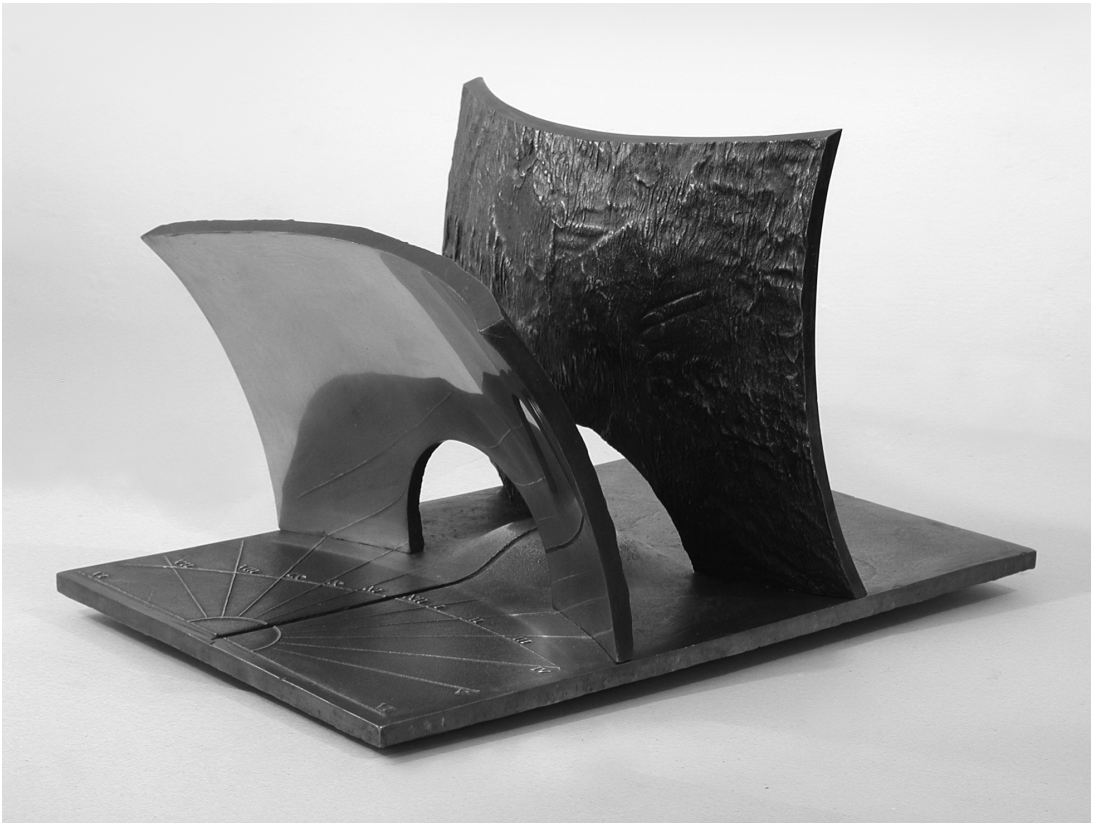
A vendég író feléjük tart. Az általa keresett ucca után való tudakozódás jó alkalomnak kinálkozna, hogy élőszót váltson velük, de azok úgy látszik, megsejtették szándékát. Közeledtére hirtelen hátat fordítva dugják össze a fejüket, mint a vad ménes, ha rúgásokkal akarja távoltartani a ragadozó farkascsordát...

A körönd másik oldalán lyukas esernyő alatt kis zsámolyon, friss péksütéményt áruló férfi kuporog. Füles kosarát lába közé véve, szemét merőn rászegzi a letakart portékára, és türelmesen vár. Rá sem hederít a szemben lévő autóbuszmegállónál szaporodó turistákra. Nyilván tudja, hogy az ő üzlete szempontjából

fölösleges lények azok a világon. Olykor, ha felnéz, mindig balra tekint, a külváros felé, de arról egy árva lélek se közeledik. Üres uccák ásító szájában odvas fogakként sorakoznak az útszéli fák. Felhőpillái mögül sanda pillantásokkal néz, le rájuk az álmos nap, aztán megint elszundít. A süteményes ember is nagyokat ásít, a bőröndjébe kapaszkodó, író szája is megvonaglik. A szász turistáknál ért kudarc után jóleső bizalommal közelít a kiflis emberhez. Nemcsak azért, mert apafiú viszony fűzi a néphez, hanem, mart ő is árult valamikor perecet és vizet mozikban. Tíz perec és tíz pohár víz után egy-egy krajcár járt neki. […]

(1939. 12.)

KORUNK 1957–1989

BALOGH EDGÁR

Új humanizmus őrhelyén

(Részlet)

[…] Filozófiánk sajátossága, az elmélet és gyakorlat egysége, lehetővé teszi, hogy a természettudományokat és társadalomtudományokat együtt ápoljuk a technikai alkalmazások tudományaival, azzal a céllal, hogy a természet és a társadalom nagy átalakításának korszakában minden értelmes embert a változatos folyamatok, a nagy építkezés tudatos részesévé tegyünk. Szocialista iskolarendszerünket a legfelsőbb fokon kiegészítve új, általános műveltséget szorgalmazunk. Olyan szocialista értelmiséget kívánunk (s ide számítjuk mindig az öntevékenyen tanuló, olvasó fizikai dolgozókat is), mely egyfelől behatol a mozgó anyag fizika–kémiájába, az élő anyag biológiájába s a gondolkozó anyag pszichológiájába, másfelől kiismeri magát a társadalmi fejlődés törvényei közt, a politikai gazdaságtan, a történettudományok, a jog- és államelmélet s az ideológiai felépítmény egyéb, irodalmi-művészeti kategóriáiban, hogy e teljes világkép birtokában magasabb fokra fejleszthesse az ipari műszak tudományágait, a mezőgazdaságot és állattenyésztést, az orvostudományt, a szocialista demokráciánknak megfelelő közigazgatást és annak védelmére a hadtudományt, valamint a pedagógia szép emberségét. Ezzel rá is mutattunk az új *Korunk* teljes érdeklődési skálájára.

Folyóiratunk Kolozsváron jelenik meg, abban a városban, ahol már négyszáz évvel ezelőtt magyar irodalmi és történeti műveket, hangjegyekkel ellátott énekeskönyveket nyomtak, s ahol az egyetemi oktatásnak is négy évszázados a múltja.

A dolgok azonban, s a hozzájuk fűződő feladatok, nem csupasz önmagunkban léteznek, nem éteri elvontságban jelentkeznek. A mai dolgok évszázados emberi örökség különböző változatai. Más és más helyi sajátosságok szerint más és más a nemzeti alakjuk, s így tartalmilag egyazon emberi feladataink is sokféleképpen színeződnek.

Folyóiratunk Kolozsváron jelenik meg, abban a városban, ahol már négyszáz évvel ezelőtt magyar irodalmi és történeti műveket, hangjegyekkel ellátott énekeskönyveket nyomtak, s ahol az egyetemi oktatásnak is négy évszázados a múltja. Ez a régi kultúra fejlődésének minden szakaszában felvetette és tükrözte az erdélyi magyarság román és szász környezetének, örménységgel, zsidósággal való kapcsolatainak sajátos kérdéseit, s reálisan felmérte csereviszonyát mind a germán–latin, mind a szláv–bizánci műveltség felé. E nagy hagyományt folyatta és emelte korszerű szintre, a proletár nemzetköziség vonalára, az 1926-ban megindult *Korunk*, amikor népek találkozóhelyén népek testvéri egymásrautaltságát hirdette, szemben mind a román nemzetiséget fenyegető magyar polgári nacionalizmus revizionista uszításaival, mind az ország nemzeti kisebbségeit elnyomó román polgári nacionalizmus türelmetlen kihívásaival, s szemben a románságot és magyarságot egymás ellen kijátszó, valójában mindkettejük leigázására törő nyugati imperializmusokkal. E szerepében érdemelte ki a *Korunk* nemcsak az egyetemes magyar irodalom legjobb alkotóinak bizalmát és becsülését, hanem a román, csehszlovák és jugoszláv szellemi élet haladó egyéniségeinek rokonszenvét és írói bekapcsolódását is. Amikor 1940 őszén a bécsi döntés kettéosztotta Erdélyt, forrpontjára hevült a nemzeti gyűlölködés és a Duna völgyére rászabadult a hitleri német hadigépezet, a *Korunk*at elnémították.

Az erdélyi magyar dolgozók ma a román nemzet dolgozóival együtt építik a közös haza új, emelkedő életszínvonalú, szocialista rendszerét, az országban viszont állampolitika lett a román nép és az együtt élő nemzeti kisebbségek jogegyenlőségének politikája. A külpolitikában is nagy a változás. A mai Romániát szoros baráti kötelék fűzi mindazokhoz a szomszédállamokhoz, melyekkel a múltban idegen ármány és saját uralkodó osztályainak önző törtetése folytán szemben állott, s ez a baráti kötelék, a szocialista országok szolidaritása, megóvja együtt élő népeinket a közösen elszenvedett imperialista kizsákmányolások megismétlődésétől. Ilyen viszonyok között csakis magasabb fokon teremtődhetik újjá a *Korunk* sajátos hivatása: az a hagyományos törekvésünk, hogy a népek egymásrautaltságát fejezzük ki. Ami a régi folyamban még vágy volt, program, népért síró és néphez hű, igaz kevesek szenvedélyes harci jelszava az elnyomó hatalmasságokkal szemben, az mai helyzetünkben másabb lehet: tettek méltatása, vívmányok igazolása, tudományos és művészi dokumentáció, s ami mindennél több, kezdeményezés a továbbmenetelre, a teljes szocialista kibontakozás távlatainak megnyitása. […]

(1957. 1.)

Hétmérföldes csizma

Jócskán stilizált világgal,
éles kontúrokkal és
éles fény-árnyékkal kellett
megküzdeni – érdekeltek
bölcs kínjaid, megismerés!
Érdekeltek – s fájni kezdtek.
Hát erre nem számítottam.
(Komolyan végződött ez is,
mint minden, amibe könnyű
kaland-kedvvel belefogtam.)
Külön szem kellett minden színre,
külön fül minden neszre-zajra,
és kellett a Kunst der Fuge,
hogy szívemet beiktassa
a világ összefüggéseibe,
s kellett a hétmérföldes-csizma-hit,
kellett a suhanás
kábulata, szédülete,
hogy fölrúgjak mindent, ami
– úgy véltem – hét mérfölddel hátra-
maradt, tisztuljon – tűzzel is! –
végre az ember szép világa;
– igen, kellett a lobogás,
mely minden „semmiségen" túlvisz –
míg –: vigyázat, hohó,
hogy meg ne perzseljük magunk is! –
Naggyá nőttem erényeimben,
hibáimban is nagy vagyok.
Ha lassabban is, mint szeretném,
de csak előre haladok,
s minden fájást muszáj megfájnom,
ha szívem leég is tövig –:
mert ez a föld a szívem földje.
És hát, dolgozom, addig is,
amíg lábam beletörik
a negyvenkettes félcipőbe.
(1963. 11.)

KANYÁDI SÁNDOR

Tövisfa

Nem emlékszem már (pedig hányszor
szúrt belém tövise), van-e
gyümölcse? Mintha valami bogyók,
vagy affélék lettek volna rajta úgy ősz fele,
vagy az se, csak tövis, tövis,
a törzsön is?
Vágtuk, irtottuk: újrasarjadt,
s amit kivágtunk, csontkeményre
száradt, szikrázva ugrott
vissza róla a fejsze éle.
A tüze szinte olthatatlan,
virradatig-tartón parázsló;
nem láttam én még fában ennyi
önvédelmet és konokságot.
Találgattam, már gyerek-ésszel,
titkát ennek az irthatatlan,
szívós fának, melyről a fejsze
még holtában is visszapattan.
Most értem csak: a történelmet
szolgálja inkább, nem a tájat –
kéznél volt mindig, mikor kellett
máglyának avagy koronának.
(1964. 6.)

LANG GUSZTÁV

Dsida Jenő

(Egy életmű problémái)
(Részlet)

„Költő, semmi más" – írta halálakor Molter Károly, s a göröngyként koporsójára dobott ítélet mintha máig ott nehezülne emlékén.

Közvetlen utókora nem akart mást látni benne, mint az öncélú szépség valóságtól menekülő énekesét, az elefántcsonttoronyban élő rímvirtuózt. Népszerűségéből, költészetének halk szavú szépségéből így kovácsolt hangos érvet a politikamentes művészet híveinek tábora, a baloldal pedig (amelyet személyesen maga ellen hangolt az újságíró Dsida néhány ellenszenves megnyilatkozása) fanyar hallgatással dobta életművét az ellentábor soraiba. S mikor verseit – jó tíz évvel ezelőtt – úgyszólván a feledtség sötétjéből kellett józan napvilágra hozni, értékelő szó helyett elfogult tanúk pörösködtek felette; volt buzgó híve, aki „félreérthetetlenül forradalmi" hangot is kihallott költészetéből, mások viszont mint valami lelki ragálytól óvták tőle a közvéleményt. Érthető hát, ha első elemzői óvatos taktikával próbálták menteni költészetét Méliusz József és Szilágyi András elmarasztaló véleményével szemben. „Elégedjünk meg azzal, hogy lényegében és fő vonásaiban sohasem haladásellenes" – kerüli meg az egyenes értékelést Földes László terjedelmes tanulmánya is, és a nemrég megjelent, minden

eddiginél bőkezűbb Dsida-válogatás előszavában (a sok kitűnő részletmegfigyelés, árnyalt verselemzés mellett) Szemlér Ferenc is lényegében Földes László alapgondolatát finomítja tovább, a könnyed költészetté szublimált életörömben, s a halál előtt érzett őszinte megrendülésben jelölve meg a Dsida-mű egyedül élő értékeit, jelentéktelen költői konvencióvá fokozva le (s hallgatva el) az érett verseiben oly nagy szerepet játszó vallásos elemet.

Az olvasóban önkéntelenül támad a kérdés: szüksége van-e a költőnek védőügyvédre, s ha igen: szükségünk van-e nekünk a költőre, aki védelemre szorul? Hiszen a költő szállóige-szépségű sírfeliratában megmondta, mit vár tőlünk, amikor arcának „romló földi mását" a felejtés mögé rejtve az egyedül illetékes tanúkra – verseire bízta azt az adósságot, amellyel az ember az emberiségnek, a költő az utókornak tartozott. […]

(1967. 3.)

FARKAS ÁRPÁD
Fehér papír

Cikkanó jég-villámlás, ropogó fehér penge,
mért lobban Tod az Északi Fényt
éppen az én szemembe?
Fényed a bőrön átsüt,
csontomon átvilágít,
kék-öblű világomban
csonttörő tűzre lázít,
sav-marta csönd sír bennem,
elvékonyuló, félénk,
mint tömött rucák gyomrában a rézpénz –,
városok, rázkódások sarjadnak fel a csöndből,
falvak, hegyek moraja
a bőrömön dörömböl;
sustorgó záporok,
zuhogjatok,
segítsetek! –
fenyőim vont esernyők,
átdöfnek, szétfeszítnek –
(1967. 5.)

PÁSKANDI GÉZA
Fenyegetettség és ihletforrás

„Fegyverek közt hallgatnak a múzsák" – így a rómaiak, „akasztófa alatt a gondolatok" – egészítette ki egy régi párbeszédében e sorok írója.

Mi okunk lenne azt hinni, hogy a rémült ember, az egyes ember fűhöz-fához való kapkodása, fejvesztettsége, a „Bernát a mennykőhöz" állapota nem ismétlődik a tömegek szintjén, hogy az egyes ember állapotát nem ekhózza meg ezerszeresen a tömegpsziché? Amikor Hitler lerohanta a kisebb és nagyobb államokat, a népek nagy részének átmeneti lebénulása következett. Ez a „lebénulás"

vagy a teljes etikai inhibíciót szülte (kollaboránsok), vagy az etikai rezisztenciát (ellenállási mozgalom), esetleg: taktizáló középutasokat minden osztályon, rétegen belül. A „csak a láncaikat veszíthetők", a szegényebbek általában inkább ellenálltak, mint a „mindet veszíthetők". Így állt elő az az abszurdságában is tipikus magatartás, amelyet Ady *A grófi szérűn*ben megírt: a nem a saját tulajdonát siratót szegénységet. Nem kell azonban azt hinni, hogy ez a magatartás valami ember felettien önzetlen heroizmus szüleménye. Ennek oka főként a szegénységnek az a reménye, hogy ellenállásával a nemzeten belül nagyobb rangot vív ki magának, s így a társadalom jó egzisztenciával jutalmazza. A történetírók gyakran hajlamosak arra, hogy ezt az évszázadosan beidegződött „népi jutalomvárást" ne vegyék tekintetbe, s a népi ellenállást egyoldalú megvilágításban tüntessék fel. Természetesen más a helyzet, amikor szervezett tömegről volt szó, melynek érdekei a kizsákmányolás viszonyai között az ellenállásban nyilvánulnak meg a legélesebben.

Vannak idők, amikor „teljes lerohanásról" MÁR vagy MÉG nincs szó, mert a társadalom vagy utána, vagy előtte áll. Ilyenkor a lebénító rémület helyét a fenyegetettség közérzete veszi át. Ha a teljes lebénulásban „hallgatnak a múzsák", addig fenyegetettségben nem szűnik meg a múzsák élete. Gondoljunk csak az elbukott forradalmak utáni korszakokra, pl. 1848 utókorára. Pesszimisztikus líra születik (Vajda, Komjáthy Jenő, Reviczky). Másik vonulat az idillikus-nosztalgikus epigonlíra (Lisznyai, Tóth Kálmán). A pesszimista vonal az igazabb, realistább, hiszen való történelmi helyzetet tükröz, míg az epigonok idillje talajtalan.

A MÁR korszaka a megtorlástól való fenyegetettség, a MÉG-é a jövő bizonytalansága. A két idő néha nagyon közel esik egymáshoz. A második világháború után például: még el sem vitték az utolsó ló tetemét a sarki fűszeres elől, máris új veszély (atomfenyegetés) érkezett. Ilyenkor se pesszimizmusra, se optimizmusra nincs erő: két gyors csapás között a lélek paradox állapotba kerül: tehetetlenül kacagni kezd. Ez a pszichés állapot szülte az abszurdot a művészetben.

„Nekem pénzt hoz fájdalmas énekem" – írja József Attila. A művész ellentmondása: átkozza azt, ami által művész. Mások dicséretre méltatlan tetteinek felmutatása von glóriát a feje köré. Művész feladata: cipelni mások szorongását művében, hogy ő maga fölszabaduljon – de boldogsága nincs, legfeljebb mint az orvosé, aki gyógyít, de tudja: a beteg a kórházon kívül rongyokban él és éhezik.

(1971. 6.)

BRETTER GYÖRGY

Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a tragédiában

(Részlet)

A Nagy Mű készen van, Isten elégtétellel néz körül. Saját akaratából és saját gyönyörűségére létrehozta a világot, s ott legel valahol a Földön a tökéletesség szimbóluma, az első emberpár is. A gondviselés kegyelméből nincsen semmi bennük, ami ellenállás volna, áttetszőek, tiszták, akarat nélküliek, nincs erkölcsük, jóságuk értelmetlen, mert nem létezik a rossz, létük a tiszta lét, egységük Istennel maga a közvetlen azonosság.

De Isten sem volna tökéletes, ha a Nagy Művet nem tudná értelmezni: ő emanálta magából a világot, de mit kezdjen vele? Hogy megértse az önálló létre bocsátottat, még egy világot emanálhat, amely emezzel szemben, ezt kiegészítve

értelmezhetővé teszi a már létezőt. Vagy csak Istenben volna léte a világnak? Akkor ő nem volna azonos önmagával, s ami nem azonos önmagával, abban mozgás van, levés, törvény. Belső törvénye volna, parancs, amelynek engedelmeskednie kell?

Nem; ő mindenható, saját akaratából hozza létre azt, amit létrehoz, s ha ennek nincs ellenállása – nincs önállósága sem, s ismét létre *kell* hoznia egy világot, majd szülnie kell végtelenül és fájdalmasan a törvény terhétől kínra kárhozottan, mindig egy új világot, vagy ismét önmagába kell szívnia a már létezőt, hogy ne legyen Más, csak ő, az, aki önmagával abszolút azonos.

Ha van valami önmagával abszolútan azonos, akkor nincsen többé levés, nincs mozgás, s ha nincs mozgás, akkor nincs törvény, ha nincs törvény, akkor nincs mit megérteni: lehet-e tökéletes az, aki nem képes tökéletességét átlátni, érteni? Törvény kell: vagy önmagában, vagy a világban önállót kell létrehoznia, a tiszta tartamot lüktetéssé változtatni, a kezdet és vég értelmetlenségét megszüntetni. Ahogy Jakob Böhme írja: „semmiféle dolog ellenállás nélkül magát meg nem ismerheti; mert ha nincs semmi, ami ellenáll neki, akkor mindig csak kimegy magából, s nem tér meg ismét magába. De ha nem tér meg ismét magába, mint abba, amiből eredetileg kiment, akkor nem tud semmit a maga ősállagáról."

Arra kényszerül – furcsa dolog –, hogy felvegyen egy konstrukciós elvet, amely azonos vele, belőle fakad, és mégis más, mint ő. Lucifer a konstrukciós elv: a Mindenhatóval szemben a *szükségszerű* SEMMI, az, ami a tiszta lét önmagával való ellentéte. Kettőjük egysége a levés, amelyből a minőség, az önálló létezés, az öntörvénnyel rendelkező formák létrejönnek. Adám most születik meg: látszatból szubsztanciává válik, szembenézhet az Eszmével, kihasíthatja a végtelenségében egynemű, tehát nem létező időből a maga idejét, a maga mozgásterét, hogy az Eszme ámulva lássa majd: ez is ő, ebben is ő fáj: szenvednie kell, különben nem Mindenható, a szenvedésben végre érzi magát, önmagát választhatja, amikor vállalja ezt a világot (Simone Weil).

Tessék: Madách úr *Az ember tragédiájá*ban így fogalmazza meg azt a konstrukciós elvet, amely az Egész értelmezhetőségének kulcsát adja számára. A kiindulás – szellemében – tisztán hegeliánus: közép-európai módra. A tiszta fogalmiság helyett – sorskérdések, küzdelem a reális történelemmel, barbár módon képtelen mélységeket járva, a tiszta spekuláció felemelő magassága helyett valami eszeveszett gyötrődés a sors miatt. S ha Böhme Hegel szerint „azért küzdött, hogy felfogja, megragadja a negatívat, a gonoszt, az ördögöt Istenben", akkor Madách azért, hogy felfogja, megragadja a pozitívat, a jót, a tisztát a történelemben, az emberi lehetőséget az emberben.

A reformkor gondolkodóinak (költőinek) szellemi vívmánya a haza, a szabadság, a haladás fogalma. Úgy tűnt számukra, hogy a nemzet szabadsága egybeesik a haladással, s a haladás kielégítően értelmezhető a racionalizmussal. A szabadság tartalma tehát elvont; egy partikuláris fogalmat egy absztrakt (meghatározatlan) fogalommal értelmeznek, ám a mindig konkrét élet nem hajlandó absztrakt racionalitásként megnyilvánulni. Átfogóbb, de konkrét tartalmú kategóriára van szükség, félre kell tenni a haladás elvont követelményét, s azt vizsgálni, hogy mi a lét immanens tartalma függetlenül az eddig megtett történelmi útból származó absztrakciótól, a haladás fogalmától.

*Az ember tragédiájá*nak magyar előzménye két vers, *A vén cigány* és a Mezőberényben keletkezett *Szörnyű idő*. Mindkettő a küzdelem árát és célját tudakolja a sorstól, de a válasz – hiszen válasz az nincs –, nem mondható el, csak

a hit marad, a dadogás, a képtelenség láttán egyetlen tiltakozó mozdulat: ez nem lehet! Megszűnt a logikus beszéd, most már csak a beszédnek kell megszűnnie, és akkor megszületik a semmi, az örök hallgatás. De a semminek nincs léte, marad tehát a küzdelem az önmagáért és önmagában vett *emberi* küzdelem, az ember immanens céljáért: emberi feltételeiért. Petőfi reménye 1849-ben a nemzetköziségben szolidáris emberiség: ha valaki megmarad a pusztulás után, talán el tudja mondani a pusztulást is, talán lesz, aki megérti a dadogásban az őrült csendet. Vörösmarty 1855-ben már tudja: van, aki elmondja, de nincs, aki a dadogásból megértse: rajta át is vérzik a történelem szövete (Pilinszky). Dadogjon hát önmaga számára, mást nem tehet; dadogjon végtelenül, mint az imamalom, és mondja csak: azért is.

Az egyetemes emberi dadogás fenomenológiája: ez Madách. Többé nincs megállás a partikularitások körében, nemzeti–nemzetközi, haladó–reakciós, szabad–elnyomott, racionális–irracionális az összemberi feltételeknek rendelődnek alá; a kérdésfeltevés megfordul: a nemzeti, a haladó, a racionális csak annyiban kifejező fogalom, amennyiben az egyetemes rajta keresztül nyilvánítja ki magát. A magyar gondolkodás első szintéziskísérletét látjuk: ez a gondolkodás önmagát most egyetemes-emberinek tételezi, hogy partikularitásában világosságot teremtsen.

Pesszimizmus? Olvassuk csak el a Római Klub jelentését, és isten veled, búbánat. A pesszimizmus: tartalmatlan kifejezés az objektivitás logikájára. Madách nem pesszimista: a világmozgás fő tendenciáját keresi, s közben megszabadul a látvány mérgétől. Ennyi az egész: a hegeli konstrukciót – amely logikájában elvisz a kegyelem új állapotáig – Madách széttöri, szintéziskísérletében az ember többé nem a történelem logikájának kiszolgáltatottja, hanem Ő az, aki a történelem logikáját megteremti. Nagyszerű hurrá ez akkor, amikor minden összedől; végre megint el lehet kezdeni, végre is élni, emberi módon élni a feladat. […]

(1973. 2.)

KÓS KÁROLY

Régi emlékek, új tapasztalatok

(Részlet)

[…] Már fiatal építész koromban hivatásosan foglalkoztam a várostervezés és -rendezés problémájával, ami pedig minden építőművészi feladat között a legnagyszerűbb, mert minden időben és mindenütt a világon a város mint technikai és képzőművészeti alkotás az illető társadalom kultúrájának és civilizációjának legteljesebb, legnyilvánvalóbb és legjellemzőbb fokmérője. De azonkívül meghamisíthatatlan tükörképe, meghatározója az illető társadalom belső szerkezetének, életberendezésének, gazdasági és szociális helyzetének, fizikai és szellemi világának. Ezért nagy, minden más műszaki és művészi problémánál összetettebb és sokoldalúbb és egyben tehát felelősségteljesebb munkafeladat a városépítő és városrendező feladata, akinek nemcsak technikusnak, hanem közgazdásznak, szociológusnak és mindenekfelett egész, érett művésznek és a jövőbe látónak is kellene lennie, hogy feladatának megfelelhessen.

A várost is, a falut is a maga sajátos rendeltetése, funkciója teszi várossá, illetve faluvá... Ez a rendeltetési különbözőség eredményezte a városi és falusi ember életformájának olyan természetes különbözőségét, ami a város, illetve falu külső megjelenésében is természetesen megmutatkozott mindenkor és minde-

nütt, helyesebben a középtengeri klasszikus ókorban, a középkorban és újkorban egészen a XIX. század végéig. Azért határoztam ezt meg így, mert azt a falut és várost, melyet az előbbiekben jellemeztem, az európai társadalmak sajátos rendi berendezése alakította ki a középkor folyamán, éspedig háromféle módon: leggyakoribb esetben a várost egy katonai erődítés, vár védelmében csoportosított, telepített iparos és kereskedő nép alapította meg és fejlesztette ki. Ezek a legrégibb városok. Kevésbé gyakori az az eset, amikor egy iparos és kereskedő embercsoport nem egy meglévő vár védelmében alapítja a maga városi munka- és lakótelepét, hanem az iparos-kereskedő lakosság alapít magának erődített várost. Végül megtörtént az is – de ez legritkábban és csak az újkorban már –, hogy valamely falu valamilyen okból iparos és kereskedő polgárvárossá alakult át.

Erdélyi városaink alakulása is a három típusnak megfelelően történt. És természetes, hogy vannak városaink, melyekben az alakulásmódok keverednek. Kolozsvár például tiszta típusa a vár védelmében keletkezett városnak. A szász városok legtöbbje viszont közvetlenül az alapítók által erődített városként született meg. És van faluból keletkezett városunk is (Balázsfalva s talán Sepsiszentgyörgy).

Letagadhatatlan valóság, hogy a régi városokból a múlt század folyamán felduzzadt nagyvárosok már a századforduló idején nem tudták, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel és a legkülönbözőbb, állandóan módosuló szükségmegoldásokkal tudták funkciójukat teljesíteni: hogy egyrészt lebonyolítsák a naponkénti és egyre növekvő személy- és teheráru-forgalmat, másrészt biztosítsák rohamosan szaporodó lakosságuk számára a megfelelő emberi élet lehetőségét. Ehhez aztán hozzájárult az is, hogy az akkori politikai és városvezetőségek iparokra nem gondoltak, aztán a tőkések, kereskedők palotái mellett a nagyvárosok legjellegzetesebb vonása a külvárosi nyomortanya lett.

A századforduló óta eltelt szinte félszázadnyi idő alatt azonban a nagyvárosok duzzadása nem szünetelt, sőt a technika további fejlődése ma már az egész világot egyetlen gazdasági termelő és fogyasztó területté fejlesztette; nincsen többé távolság, és nincsen szállítási lehetetlenség. A koncentráció viszont a termelést és elosztást mind olcsóbbá és racionálisabbá teszi, tehát a jövendő tényező városa kétségtelenül a nagyváros.

Ennek a nagyvárosnak technikai és művészi megoldása a legközelebbi jövő, sőt már jelen egyik legfontosabb és legsürgősebb feladata. És a nagyobb gondot az fogja okozni, ha az új város régi városrangból fejlődött ki vagy fejlesztendő ki, tehát nem az új társadalom új városát kell felépíteni, hanem a régi várost kell átépíteni új, korszerű várossá a régi várostársadalomból átépülő új várostársadalomnak úgy, hogy minél kevesebbet pusztítson el a régiből. […]

(1973. 11.)

JUHÁSZ FERENC

Szervátiusz

Él Kolozsvárott két nagy művész, két elemi szobrász, lángoló ember, robbanó szív, örökös termékeny mámor és szenvedés, apa és fia, Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor. Elfojthatatlan teremtő daccal és virágzó termékeny mámorral, következetes konok akarattal dolgoznak, teremtenek, teremtenek és dolgoznak, mert tudják, hogy a teremtő munka és a teremtő szent akarat az egyetlen lehetséges létállapot, a fönnmaradás és a megmaradás egyetlen reménye és szerelme.

Dolgoznak kőben, fában, fémben, szikár és puhább anyagokban, teremtenek törékeny és feszülő, mállóbb és szikrázóbb anyagokkal, hogy nemcsak művükben, de hitükben és emberségükben is megmaradjanak, hogy nép, hit, történelem, múlt és emberi áldozat ne hamvadjon el a jövő előtt, ki ne hamvadjon szívünkben és szívükben a termékeny teremtő akarat, hogy ne égjen szívünk és lángarcú életünk, mint a világtér kopár dörejeiben a lüktető árva égitestek. Mondják az egyszerűek és megaláztatásra szántak, mondják a megváltó-jelöltek és ragyogni kiválasztottak sorsát és kegyelmét, elmondják a számukra szilárd anyagokban, mondják Dózsa üszkös-fekete vak arcát, a farönk-rücsök-ősi, izzó fémpánttal koszorúzott, tűzben-szétrepedt Ős-dacfejet, mondják Dózsa tüzes rostokon, izzó rácsokon ugráló szívét, amely lánggal szökdös és füsttel hörög, mint égő párduc, mondják Petőfi teremtés-titkú, faodú-szemű, fatajték-csipkés-szempillájú, harmatragyogású fejét, mondják Adyét, a zord és könyörtelen ébenfa átokarcú zárt próféta-fejet, mondják a szenvedőket, megalázottakat és elesetteket, mondják az emberi világot átizzadt és verejtékkel kristályosra átitatott vállán cipelő nép hatalmas életét, a forradalmat és a szenvedést, a hiteket, látomásokat, temetőket, mondják az emberi világot vállukon hordozók emberiség-keresztjét, s mondják a Megváltó-fiú óriás imádkozó-sáska-csontváz-jelenését, a megváltó akarat kemény hitét, amely érc-csillag-lángolásként, önmagát-szétüvöltő kozmikus testként a néma űrben, szívünkben, fémrücsökgyökér-mellkasával, fém-virágcsontváz-kezével és fém-Tejút-lábával diadalmasan robban és ragyog.

(1974. 2.)

HERVAY GIZELLA

Zuhanások

Lírai oratórium négy hangra
(Részlet)

„Olyan, mintha még hallanál,
mintha szeretnélek még."
PAUL CELAN

Még egy emelet magány.
Lélegzetedben alszom el.
Még egy emelet magány.
Szájad szélét horzsolja leheletem.
Még egy emelet magány.
Kiülsz fölém az égre.
Még egy emelet magány.
Tenyeredbe zuhanok.
Alvadt hajam
arcodon végigcsorog.
Még egy emelet magány.
Ma reggel megöltem magam
élve földreszálltam a tájon...
Még egy emelet magány.
...ahol nincs te és én,
csak mi vagyunk,

nincs múlt és jövő, csak jelenlét.
Még egy emelet magány.
Tenyeredben születnek újra a dombok,
összefutnak az utak ráncaiban,
ahol jártam, s ahova igyekszem.
Még egy emelet magány.
Feljön a felhő...
szemed alatt
fekszem a fűben.
Még egy emelet magány.
A nap útja homloktól homlokig...
Még egy emelet magány.
...felkel és lenyugszik,
míg meglátjuk egymást.
Még egy emelet magány.
Hajnal van és én nap vagyok.

Egy mondat,
amit ketten írunk,
és nem tudnád se te nélkülem,
se én nélküled.
Ez a fa most szól a levelével.
Ha nem tudok válaszolni, elcsügged
és visszahátrál a fák közé.

Nincs magány,
csak félünk a találkozástól.
Még egy emelet magány.
Most írom homlokomra a ráncot,
amiről fölismerhetsz,
ha eltévedek.
Még egy emelet magány.
Homlokomról az út a semmibe csorog.
Ha nem találsz rám,
elfeledlek.
Még egy emelet magány.
Ha sokáig nem jössz,
arcod átrendezem,
kiretusállak.
Még egy emelet magány.
Az épülő házak odvai
kivándorolnak a kizöldült ég alá.
A visszhang visszahull
a védtelen torokba.
Kiürül az ég.

Valaki mindig válaszol.
Kihez ütődik ez a mondat?
Kérdezlek és más felel.

Elgyűrűzik a szerelem,
minden gyermek mindenkié,
minden mondat végtelen,
jár az idő körbe-körbe,
egyre lejjebb, egyre följebb,
valaki mindig válaszol,
egymás szemébe költözünk.
Olyan közelről nézlek,
hogy nem is látlak már.
Kiürül az ég.
Valaki mindig válaszol.
Nem az enyém ez a szerelem
és nem a tiéd.
Ma reggel nőni kezd a vekker,
és nem hagyja abba
már soha.
Nem tudunk már csak úgy szeretni,
ahogy a puszta létért vergődő bogár.
Sárba merülő táj az arcunk,
elmosolyodni se tudunk,
csak mikor visz egymástól messze a vonat.
Távol vagy,
és én egy másik hiányban élek.
Valaki mindig válaszol.
Hívj fel, írj levelet,
küldj egy hajszálat legalább,
hogy el ne tévedjek egyedül.

Mert azt hittem három héten át,
hogy a jobb karom vagy
s én a bal karod.
Két napom van:
egyik szemed meg a másik.
Két nap alatt
vándorolok a földön.
[…]
(1974. 3.)

BÁLINT TIBOR
Álmok légiója

Mindmáig hiába törekedtem sorssal, világgal, átokkal szembe könyöklő dacos arcának megrajzolására.

Talán azért, mert számomra Ő mindig Jelenés volt, akár az égig érő tűzoszlop. S ha meggondolom, akkor is tűnt fel, amikor eljött az idők teljessége.

Amikor a jót el kellett választani a rossztól, az álnokságot az igazságtól, a sötétséget a világosságtól. Érkezését pedig boldog prófétai sóhaj előzte meg:

Áldott legyen, ki eljövend,
Az idegen, nagyálmú Gyermek,
Kit küldtek régi bánatok.

Verseit félrevonulva, ijedt örömmel olvastam, mint aki nemcsak egy óriási szív harangvirága alatt rejtőzik, amelyen átremeg a költői erő fénye, de részese valami örök titokzatosságnak is.

Igen: élni míg élünk, / Igen: ez a szabály. / De mit csináljunk az életünkkel, / Ha fáj? – visszhangoztam később az ő kérdését.

És válaszként a rímek ősi hajnalát idézte elém, vérrel átitatott, aranytól ragyogó képeit, és arcomat a karéj kenyértől és az egyéni gondoktól a közösségi sors és a történelmi sors felé fordította, hogy eszmélkedéseim éveiben ez tápláljon.

Kérdésemre nem versekkel felelt, hanem nagy életmegnyilatkozásokkal; nem cifra szolgáit küldte fogságba esett testünk és lelkünk kiszabadítására, hanem álmok légióját és indulatának forradalmi szabadcsapatait.

Móricz Zsigmond szélességében terjesztette ki a nép és a magyarság fogalmát, Ady mélységében mélyítette el. Ezért szerettem meg benne egy életre a közösséget, a fajtát, amelyhez tartozom, sorsának jó és rossz napjaiban egyaránt.

Ezért jut eszembe, valahányszor idegenből érkezem haza, *A föl-földobott kő*: a tékozló fiú, aki*

Messze tornyokat látogat sorba,
Szédül, elbusong s lehull a porba,
Amelyből vétetett.
(1977. 9.)

SZILÁGYI ISTVÁN
Ady

Jött mindennek, hajtotta, hozta lánctépő, teremtő ősi indulat. Jött törvénytagadó igazságtevőnek, s mondott ezernyi elélt, rozsdás igenre dacos nemet. Jött a külső Szilágyból, az Érmellék fele olvadó lankáktól száz hepehupán át a bort vérező, bort verejtékező dombtarajok fele; jött vörös-fényes őszön, holdas nagy téli éjen, harsogó tavaszban Zilah fele, Kelet fele. Mintha e romhegy Meszesnek akarta volna vetni a hátát ifjan, hogy itt töltse föl példázatos lelkét sok százados szándék, mielőtt Nyugatnak, Holnapnak, Európának szegül. Innen hajszolta ál-

*Bálint Tibor jegyzete a Román Televízió 1977. május 15-i magyar adásában közvetített zilahi Ady-ünnepségen hangzott el.

moknak légiója Őt, a kegyetlen sorsú született kegyosztót, ki lett Istent sírva káromló zsoltáros – öreg magyar szavakkal protestáló újhites. És ide tért vissza valahányszor Anteuszként, e földet megérinteni. A születés és halál között feszülő élet próbája a teremteni bírás. Sorsát, küldetését történelem és népsors határozta meg. Nem volt oly szellemi béklyó, mit ne kísérelt volna meg elszakítani, szétẗörni irodalomban, társadalmi közgondolkozásban egyaránt.

A magyar líra kényes, büszke pávájának szinte tékozlón tépte ragyogó tollait, s szórta a jövő szelébe, mely tovább örvénylik e tájon emberöltők sora fölött hitet éltetőn. Mert – hadd mondjuk vele –: „lám még mindig élünk", igen, ez a helyzet velünk: itt Európában, és itt Zilahon is.

(1977. 9.)

GÁLL ERNŐ

Nemzedéktől nemzedékig

(Részletek)

[…]

A romániai magyar kultúrában nem először (s feltehetően nem is utoljára) szólal meg a nemzedéki probléma. Időnkénti kiújulása – mint mindenütt a világon – nálunk is nagyobb sorsfordulókat, a történelem menetében bekövetkezett cezúrákat s a hozzájuk kapcsolódó értékrianásokat tolmácsolt. Mindegyiknek megvolt a maga jellege, mélysége és tartama, s noha az egyes rajok hangadói úgy érezhették, hogy velük új szakasz nyílik, sőt talán új időszámítás kezdődik, a jelenlegi vitát – önáltatás nélkül – egyedinek, messzemenően fontosnak minősíthetjük. Ismeretes, a nemzedékek szembesülésében nem csupán az egymást követő-korosztályok természetadta különbségeire vagy ellentétére kell figyelmeznünk. Hátterüket és tartalmukat legtöbb esetben bizonyos válságok határozzák meg, s e szabály alól a mostani sem kivétel. Sajátosságai éppen abból származnak, hogy az egész emberiséget foglalkoztató ún. globális kérdések kiváltotta kínos dilemmák idején, olyan körülmények között bontakozik ki, amelyek több tekintetben új alternatívákra ösztökélnek. Az összetett helyzet szorításában nemzedékeink kapcsolata számos tehertétellel bonyolódott, súlyosbodott. Az elődök bizonyosságai nemegyszer illúzióknak mutatkoztak, időtállónak hirdetett értékek pedig nemcsak átértékelésre szorultak, hanem egyszerűen leértékelődtek. Megingott nem egy régi jelkép hitele, és számos olyan fogalom vagy rítus, amely egy közösség szükségleteit, törekvéseit közvetítette, kiürült, s ily módon elvesztette vonzerejét. E feltételek közepette érthető, ha sokszor úgy érezzük, hogy apák és fiúk, sőt nagyapák és unokák egymáshoz való viszonya – legalábbis az eszmeiség az értékorientációk síkján – konfliktusos. (A képlethez még az is hozzátartozik, hogy a közéletben a negyvenes évek vége óta vezető szerepet játszott generáció most van búcsúzóban.)

Szerencse, hogy anakronisztikus tilalomfák ledöntése után a nemzedéki feszültségeket már nem kell megkerülnünk. Szociológiai, kultúrtörténeti, erkölcstani és axiológiai boncolgatásuk a hazai szakirodalomban visszavonhatatlanul polgárjogot nyert, sőt – a népesedési tényező szerepének fokozódó tudatosulásával – mind a társadalmi fejlődés és homogenizálódás, mind a hagyományok és a jövő kutatásában nélkülözhetetlenné vált.

A nemzedékek és teljesítményeik a történetiség jellegzetes megnyilvánulásai, éppen ezért tanulmányozásuknak is a historizmus követelményeihez kell igazodnia. Ebben a megközelítésben, a Tizenegyek jelentkezését (1923) az első erdélyi kisebbségi generáció fellépéseként tartjuk számon. Azok a fiatalok, akik az antológia szerzői voltak, a polgári radikalizmus és az Elsodort falu szellemében próbáltak az új helyzetben tájékozódni, Anatole France-ot, Nietzschét, Wilde-ot, Comte-ot, főként pedig Adyt olvasták, és arra a nyugtalanító, számukra létfontosságú kérdésre kerestek választ: lehetséges-e önálló erdélyi irodalom? A gyűjteményes kötet megjelenésének tizenegyedik évfordulóján Jancsó Béla megállapíthatta, hogy a fiatal írók kollektív kiállásában már jelen volt a nemzedéki harc, az erdélyi magyar ifjúsági öntudat ébresztésével pedig – felekezet feletti összefogásban – a népet kívánták szolgálni.

A Tizenegyek színrelépésében az egymást követő generációs törekvések jellegzetes irodalmi-művészi megfogalmazására s arra a sajátos ideológiapótló szerepre ismerhetünk, amelyet – mint tudjuk – a literatúra nálunk sokáig betöltött. Tény, hogy a későbbiek során a költők és elbeszélők már nem sajátították ki az új nemzedékek képviseletét; e feladatban a társadalomkutatókkal, illetve a közéletben tevékenykedőkkel (Erdélyi Fiatalok, Hitel, Vásárhelyi Találkozó) kellett osztozniuk. Ez a körülmény azonban mit sem von le múltbeli, sőt jelenlegi érdemeikből. Akár szociológusok, akár költők fejezték ki az egymást követő korosztályok életérzését, rendszerint egy maroknyi írástudó vállalta ezt a küldetést. Igaz, a két világháború között az ifjúmunkás mozgalommal új, forradalmi erő kapcsolódott be, de a fiatalság tömegeihez viszonyítva az ifjú kommunisták és szocialisták szintén csak kisebbségnek számítottak.

[…]

A felszabadulás utáni első, tudományos kritériumok alapján is nemzedékinek tekinthető jelentkezés – mint láttuk – a *Forrás*-szerzőké volt. Kántor Lajos, akit joggal e nemzedék kritikusának tekinthetünk, az irodalomba való betörésüket értelmezve, „hangváltás"-ról ír. (A *Korunk*nak egyébként kétségtelen érdemei vannak az első *Forrás*-költők elfogadtatásában.) Ez az új hang azt a megváltozott nemzedéki szituációt tolmácsolta, amelyre az ötvenes évek közepétől kezdődő „olvadás", a dogmatizmus és az irodalmi sematizmus áttörése volt jellemző. ígéretesen kezdett a marxizmus reneszánszaként ismert alkotó szellemi folyamat kibontakozni, s ugyanakkor reményre jogosítóan hódított tért a szocializmus, a nemzeti sajátosságok, az emberség és a demokratizmus egységének korparancsa. Véget ért a hagyományok szűkkeblű értékelése, és fokozatosan lehetővé vált a kitekintés a széles nagyvilágba. A nemzedéki fellépés sem számított többé diverziónak.

[…]

A hetvenes évek elején jelentkező, erősen elméleti beállítottságú fiatal esszéírókkal viszont feltétlenül valami új és jelentős kezdődött. A *Szövegek és körülmények* (Bukarest, 1974) című tanulmánygyűjtemény szerzőinek gondolatvilágára már azok a megváltozott társadalompolitikai, tudati és lélektani mozzanatok nyomták rá bélyegüket, amelyeket fejtegetéseink elején érintettünk.[1] Ilyen feltételek között, a fiatal elméleti írók a filozófia, a szociológia, az esztétika, valamint a nyelvtudomány területén kívántak egy új hullámot elindítani, s kezdeményezésük újszerűsége mindenekelőtt ebben ragadható meg. A felszabadulás utáni romániai magyar művelődésben ők az elsők, akik nem irodalomban, hanem a széles értelemben vett társadalomtudományokban léptek fel az újrakezdés igé-

nyével. Tarjaim!, ethoszbeli vonatkozásokban törekvéseikre a minden konformizmust elhárító, erkölcsi fogantatású vizsgálódás, az előző nemzedékek elkötelezettségeinek, fogalmi rendszerének és nyelvének bírálata, sőt elvetése volt jellemző. A fiatal kritikusok nem csupán radikális programjukkal, hanem naprakész tájékozottsággal, színvonalas, gyakran frappáns kifejezési formákkal robbantak be a művelődési életbe.

(1980. 1–2.)

JEGYZET

1. Ki kell továbbá emelnünk Bretter György szerepét a ,,szövegírók" csoportosulásában. Kétségtelen, hogy a *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről* című írása (Párbeszéd a jelennel. Bukarest, 1973. 128—143.) eszmeileg ösztönző hatást gyakorolt a fiatal elméleti írókra, akik eleinte főként a ,,szimbólumok vizsgálatában", bírálatában vélték nemzedéki feladatukat megtalálni.

ILLYÉS GYULA
Szövetségesünk: Bartók

Vigasztaló jelensége a történelemnek, hogy a művészet és tudomány kiemelkedő alkotóit kiemelkedő közéleti hellyel is megkínálja. Alig valami ellenszolgáltatás fejében. Zálogul legfeljebb valamiféle elkötelezettséget kíván az emberi tisztesség köznapian nehezen körülírható rendszerében. Ami különben az említetteknek amúgy is született tulajdonságuk.

A Bartókról írt versem az úgynevezett személyi kultuszos idők (a Rákosi-korszak) mélypontján keletkezett. Sok mellékkörülmény folytán lett külföldön is pályafutása. Címét csaknem mindenütt erre változtatták: *Óda Bartókhoz*. Holott Bartók akkor már nem élt, és ódát közönségesen élő személyhez írnak.

A hetilapot, ahol a vers megjelent, nyomban elkobozták. Menesztették rögtön a jóhiszemű zeneértő szerkesztőt is, azok, akik a verset magukra vették. Nem azért, mert nem értettek a zenéhez, mert Bartókot kezdettől, hivatalosan is dekadensnek nyilvánították. A vers „címzettjei" így ők lettek. Lényegében nekik szólt. A versben Bartók szövetségesünk. Mint annyiszor.

Hosszú volna fölsorolni, kik miért bélyegezték akkor az én Bartók-versemet is elnémítandónak, épp a bartóki lényegre-tapintás, valóságfölfedése miatt. Akkoriban az esztétikai kritika is a hadászat kifejezéseivel élt. A „főcsapás"-t valóban az a mondat kapta: növeli, ki elfödi a bajt.

Nem az én asztalom fölszolgálni, föltárni a vers ilyen-módon keletkezett közéleti pályafutását. Ennek sok kanyara volt, sok döccenője is. Volt – van – emelkedője is. Paradoxnak hangzik, de igazságot takar: örömömre szolgál, hogy nem egy helyen, ahol szabadon olvassák, szavalják, így Magyarországon is, hatást és kommentálást a vers nem politológiai vagy etikai, hanem prozódiai, azaz esztétikai tulajdonai révén vív ki magának.

A vers így mégis Bartók szellemének hódol. Annak a másik vigasztaló jelenségnek, hogy az egyenes vonalú művészi erőkifejtés egyenes jellemet is fejleszt. Az alkotókban éppúgy, mint az értőkben; az alkotások megbecsülőiben. Így lesz minden nagy művészet egyetemes érvényű, emel mindenféle határ és elhatárolás fölé. Ez magyarázza, hogy a szolgálat, amit Bartók a román népnek és kultúrának is tett, büszkeségünk nekünk, magyaroknak is.

(1981. 2.)

Cantata profana

Bartók Béla emlékére

Nem mentünk haza ma sem,
nem mentünk haza, fiúk.
Hiába sikálta el anyánk a késeket,
hiába mosta le
görcsös asztalt.
Átmetszett nyakkal,
vére iszapjában
hiába jajdult föl a lúd.

Nem is üzentünk,
nem is írtunk –
mintha árvíz sodorta volna el kezünket.

Húsvét nem húsvét többé,
a kisöpört ház
nem a mi házunk.

Ki az az öregember ott?
Ül a fehér fal lidérce előtt,
ül a világvégi cigarettafüstben.

Arca szétnyomott vesszőkosár.

Talán minket vár,
minket keres,
minket szeretne látni,
az ablakon túli utcában,
rövidlátó életében.

Ne keress bennünket,
ne várj,
te, dohányszagú öregember,
te, kutyaól-mell szegény.
Nem vagyunk már a te fiaid.
Ha ajtó nyílik, mintha kések.
S ha szólunk,
félrebeszélünk, mint a hamistanúk.

Rádrontanánk csak, mint a légnyomás,
rázkódnánk melletted,
mint a villanytelep.
Széthasadna a tányér,
a borospohár
s a vállig nőtt hajunk: földrészek gyökérzete,
átszőné gyomrodat,

s lenne belőled szőr-kosár,
szőrember,
fölpörzsölhet halott.
(1981. 2.)

PALOCSAY ZSIGMOND

Szisz-kapitány vackorfája

Legutolsó utad előtt,
aminek egyedül indultál,
írád,
hogy aztán egy vackort is szeretnél
magad fölé,
s a vackorfára mászni sok-sok
gyermeket,
és sok-sok gyermek taposson
ama halmon

ültetnék neked, KAPITÁNYOM, kettőt is,
de kivágnák fejedtől azt a vackort,
mert vásott fattyúnak,
jöttment fickónak tartják a vackort;
vándor és „aljanép" bigyója,
LELENCHÁZ árnyéktartója,
polgárok száját félrehúzza;
széna alatt megpuhulna

Kormányosod mit tehet?!
ide ültet egyet NEKED
szépet, vénet, bozontos sokvirágút,
a gyermekek majd felmásznak erre a vackorfára s

„vackor elcsapja hasukat,
anyjuk eljajveszékeli őket,
apjuk elnadrágszíjalja őket,
a felnőttek elagyabugyálják őket,
mert rátapostak a halomra,
letiporták a selyem sarjút,
fölmásztak a vackorfára,
vackor elcsapta hasukat –"*

És így – így megy tovább feletted az élet
örömmel, hasmenéssel – EGYÉBBEL;
tudom, hogy a sarjú alatt
majd megérnek!
(1984. 6.)

*Szilágyi Domokos sorai

KORUNK 1990–2025

MIRCEA DINESCU
Tánc

A halál az utcákon újságot olvas,
mit halott csavargók arcán talál,
és kocsmába jár és poharat forgat,
és itt a halál, és ott a halál.
Hát húzd meg magad és nyaljad a talpát,
vagy légy nagyvilági, mind édeskevés,
a Hagia Szophia fénylő hatalmát
tükrözheti benned a vér meg az ész.
Ó, finom kis haláltánc, csörgesd a láncot,
mely érzékeny szolgaság eszköze lett,
e húsunkban lüktető örök Bizáncot,
hogy hol Európa, hol pedig Kelet.
(1990. 1.)

Lászlóffy Aladár fordítása

Mi jobbat, szebbet kívánhatnék [Strasbourg] ikervárosának, Kolozsvárnak, mint hogy, ege kitisztultával, néki is megengedje a sors, hogy azzá legyen, amely szerepre hivatott: a magyarság és románság kibékülésének, együttélésének és Európába való közös illeszkedésének jelképe és központja.

FEJTŐ FERENC
Kolozsvár vagy Strasbourg

Nagy örömmel értesültem arról, hogy Kolozsvár és Strasbourg ikerpárra leltek egymásban. Bár Strasbourgot közelebbről ismerem, mint Kolozsvárt – amelyet főleg történet könyvekből, fényképekről meg Kolozsvári Grandpierre Emil, ifjúkori barátom önéletrajzából ismerek –, érzelmi kötődésem Kolozsvárhoz, egész Erdélyhez nem csekélyebb, mint Strasbourghoz, amelynek egyeteme gyakran lát vendégül, és nemrég tudományos tanácsa tagjává választott. De idő-

sebb erdélyi barátaim talán még emlékeznek arra, hogy Gaál Gábor *Korunk*jának, hol a magam nevén, hol Fülöp Ferenc névvel hosszú éveken át munkatársa voltam, és a *Korunk*ban jelent meg első, hosszabb lélegzetű tanulmányom József Attiláról, amelyben, egyike a kévés elsőknek, kiemelkedő költői nagyságát méltattam.

De Strasbourggal való megbarátkozásomat is magyaroknak köszönhetem. Először 1956-ban találkoztam vele az alkalomból, hogy az '56-os magyar menekülteket, többek közt Király Bélát, Kéthly Annát, a rajnai város hatóságai és lakossága meleg ünnepélyességgel fogadta, és egy régi jó barátom, Bajcsa András, aki egy építészmérnöki irodában folytatott munkája mellett arra is talált időt, hogy Magyarországon kezdett Montaigne-fordítását folytassa, Strasbourgban telepedett le. Bajcsa kitűnő kalauz volt a város kanyargós utcáin keresztül, és együtt sétálgatva, minden alkalommal megújuló ámulattal és megrendüléssel szemléltük a székesegyházat, a román és gótikus stílus egybenövésének ezt a remekét, amelyben egy hajdani csodálója, Goethe, „a fönség és a kecsesség, a hatalom és a báj szövetkezésének" illusztrációját látta.

A kép, amely Kolozsvárról él bennem, már csak azért is hasonlít képzeletemben Strasbourghoz, mert a két egymástól oly messze eső város ugyancsak a pluralisztikus civilizációnak gyermeke, a stílusok éppúgy keverednek épületeiben, mint az emberek, vallások, nyelvek, etnikumok kerületeiben. Ha Strasbourg évezredes történelmét a germánok és franciák civakodása töltötte be, egyetemeinek alapköveit francia király rakatta le, mielőtt a német nyelvi művelődésnek és nemzeti tudatra ébredésnek egyik központja lett.

Nem felejthetjük el, hogy egy Johann Wolfgang Goethe nevű diák az egyik szálló lépcsőházában ott találkozott az éppen könnyzacskógyulladásban szenvedő Herderrel, aki nemcsak az elzászi népi költészetre, hanem az óhéber költészetre is felhívta figyelmét, és akitől megtanulta, amit az erdélyi magyarság tudósai, írói és költői, Apáczai Csere Jánostól Aprily Lajosig és Kányádiig ugyancsak tudatosítottak, hogy a költészet nem magánügy és magánszórakozás, hanem Welt- und Völkergabe, népügy és világadottság. Strasbourg története arra tanít, hogy uraságok múlnak, de a nép, az emberség és a műalkotás marad, ha ügyelnek rájuk. Egyenruhák váltakoztak, de a város képe nagy vonalaiban az maradt, amivé a strasbourgi Hausmann, a francia Gayot intendáns, a középkori sikátorokat áttörve, de a lényeges értékeket megtartva, már a XVIII. század vége felé korszerűsítette.

Kolozsvár és Strasbourg. Elzász és Erdély. Három háború folyt Elzász birtokáért. A francia uralom éppúgy rajta hagyta nyomait, mint a vilmosi császárság, és a nácik ütötte sebek ma sem gyógyultak be egészen. De, és itt a példa – Strasbourg többé nem Erisz almája, hanem a német és francia géniusz kibékülésének, az európai egységnek a szimbóluma, az Európa Tanácsnak, az Európa Parlamentnek székhelye. Strasbourgot a két nemzet kiengesztelődése tette igazában azzá, amire földrajzi helyzeténél és vegyes népességénél fogva hivatva volt. Életerőt, szorgalmat, jólétet, műveltséget sugárzó központtá.

Mi jobbat, szebbet kívánhatnék ikervárosának, Kolozsvárnak, mint hogy, ege kitisztultával, néki is megengedje a sors, hogy azzá legyen, amely szerepre hivatott: a magyarság és románság kibékülésének, együttélésének és Európába való közös illeszkedésének jelképe és központja.

(1990. 6.)

Melyik Európa? Es mióta és mennyi az enyém belőle? Mintegy húsz évszázada lakják őseim időszámításuk ama 5750 esztendejéből, melyet a szellemi Európa saját hagyományaként tisztel az ótestamentum érdemén. Paradox-e, hogy azt az oly gyakran megsértett tízparancsolatot, mely nem ezen a földrészen született, európaiságunk erkölcsi kötőanyagaként fogadjuk el, mint vallások, kultúrák, etnikumok közös kincsét?

Mekkora Európát vallhatok a magaménak? Szárnyaszegett vándorkedvemnek komor sorompók szabtak szűk határt. Térképemen a Finn-öböltől a Dalmát-tengerig követhetem a nemcsak gondolatban megtett utakat. Kilométerekben sem kevés, élményben mérhetetlen – és mégsem elég. Az enyém Auschwitz, ahova igazi európaiak szolidaritása révén nem hurcoltattam el gázkamrára ítélt gyermekként; de rokonok és játszópajtások kínhalála jogosít fel, hogy lelki birodalmam rettenetbugyraként ne tudjam, ne akarjam kitépni személyes útikönyvemből; és Weimar is az enyém, bár ott sem jártam, de maga Goethe hagyományozta rám is, a legegyetemesebb Európa-modell, Faust nagylelkű gesztusával. És nem fehér folt, hanem meghitt városom Párizs, ahova –, minden szeptemberben eszembe jut – „tegnap beszökött az ősz", s ha nem koptattam is köveit, tudom hogy „A Rue Cujas sarkán egy kissé lejt a járda".

Olvasás és írás, végtelen sorok békés seregei hódították meg nekem ezt a kiismerhetetlenségében is ismert földrészt. Már az ókori görögök felajánlották Prométheusz tüzet, Ariadné fonalát, Odüsszeusz fortélyát – örök hálára köteleztek vele; örökségem a mejeutika, hogy kérdezzek fáradhatatlanul, és Szókratész bürökpohara, hogy ne feledjem, az értelmiségi rangját nem kitüntetéseinek számával, hanem szellemi bátorságával mérik.

Gettólakók ivadékaként, hogyan, milyen jogon lehetek büszke a középkori katedrálisokra? Hadd válaszoljak a filozófus, teológus és orvos Maimonidesszel, aki a XII. században így fohászkodott: „Istenem, telítsd lelkemet a művészet és minden élőlény szeretető vei... Tégy mindenben mértékletessé, csak a tudomány szereteteken legyek telhetetlen!"

Nem kaptam meghívó levelet, se útiköltséget Shakespeare-től, Swifttől, Boswelltől. Virginia Woolftól, Beckettől – nincs, nem is volt, hátha lesz angol vízumom. (A Doveri átkelés személyes élményem mégis: Cs. Szabó László volt a szellemi idegenvezetőm, ugyanő, akinek honvágya a közép-kelet-európai földönfutó keserűségével hangolta át a Római muzsika édes zengzeteit.)

A mi európai közösségünk inkább kulturális, mint földrajzi vagy politikai természetű. Talán elég a dialógushoz, talán kevés. Nem biztos, hogy értenék a felsoroltak, kik és milyenek vagyunk. Ám hinnem kell, hogy értjük-értem őket, különben hogyan tudtam, mertem volna írni róluk. Európa-képem csonka lenne nélkülük – az 6 Európa-képük hiányos nélkülünk. Szükségletemmé váltak, s mindig készségesen a rendelkezésemre állnak, valahányszor közös barátaink, a könyvek útján meghívom őket, hogy mint József Attila Thomas Mann-nak, elmondjam az emberhez méltó vagy olykor éppen méltatlan gondokat.

Hiszen furcsa ez az én Európám. S mert ilyen furcsa, nem hiszem, hogy csak ahhoz van közöm az Európa-szimbólumból, az Európa-valóságból, amire büszke lehetek. A húszas években egy francia antropológus archaikus közösségek életet vizsgálva valahol a Csendes-óceán térségében, hosszú időt töltött egy –

tisztesség ne essék szólván – kannibál törzs körében. Megtanulta nyelvüket, megismerte szokásaikat, megnyerte bizalmukat. Megtudta, hogy valahányszor gyűjtögető-vadászó életformájuk nem biztosítja a létfenntartáshoz szükséges táplálékot, a szomszéd törzsekkel vívott hadakozás során dől el, melyik lesz jóllakott győztes, melyik legyőzött élelem. A „tapasztalatcsere" során tudósunk mesélt a törzsfőnöknek arról a saját földrészén lezajlott háborúról, melynek kimenetele életek millióiba került. „Ti győztetek?" – kérdezte felcsillanó szemmel a törzsfőnök. „Igen" – vallotta be nem túl önérzetesen az antropológus. „És hogy tudtatok annyi embert megenni" – hangzott fel a hitetlenkedő kérdés. „Nem ettük meg őket! Mi nem azért háborúzunk..." „De hát akkor miért kellett annyi harcost, asszonyt és gyermeket elpusztítani?" – döbbent meg a törzsfőnök. Az európai tudós ekkor jött rá, hogy az emberevők kezdetleges idiómájával nem lehet kifejezni azokat a bonyolult érték- és érdekszempontokat, ideológiákat és területi igényeket, etnokulturális különbségeket, melyeket a gazdag, pontos, árnyalt európai nyelvek tökéletes fogalmi apparátussal uralnak, mindenre – a háborúra, népirtásra is – magyarázatot kínálva.

S ha rákérdezek újra meg újra, reménykedve és kétkedőn-szorongva hazámra és házamra, jogomra és kötelességemre, országfokra és Európára, arra, amit örököltem, s arra, amit tovább kell adnom, nem először idézem azt a Szabó Lőrincet, számomra az igazit, aki vall:

Tanítóm minden, ami él, apám a múlt egész világa s addig terjed hazám határa, ameddig az agyam elér.

(1990. 6.)

KÁNTOR LAJOS
K mint Korunk – k mint kötés

Egy új év, egy új évtized (az évszázadban s az évezredben az utolsó) ismét megszólalásra, vallomástételre kényszeríti a szerkesztőt. 1989/1990 forradalomlázas fordulóján egyáltalán a folytathatóság ügyében kellett színt vallani, ami természetesen feltételezte a „történelmi tévedések" visszamenőleges hangsúlyozását, hogy – bár óvatosan zárójelet és kérdőjelet egyszerre használva – utalni lehessen a távlatokra. A *Korunk* volt a tét, a harmadik folyam megalapozása. És amilyen távol került (nem csupán évtizedekben számolva) 1990 a folyóirattörténetünkben meghatározó 1926-tól s talán még távolabb 1957-től, olyan elrugaszkodással kellett startolnunk, hogy megpróbáljunk helytállni az új sajtómezőnyben, még inkább pedig a kihívások, a feladatok sűrűjében. A régóta időszerű, 1989 decemberében nálunk is nyilvánosan lehetővé vált képzúzások és zászlótépések korában egy hatvanöt éves, nemzetiségi, kisebbségi sorshoz kötött, liberális-baloldali múlttal megáldott-megvert vitafórum – egy romániai magyar értelmiségi folyóirat – mi mást tehetne, mint hogy szakítva az elődök világnézeti egyoldalúságaival, a lyukasztott zászlók lyukjára írja: Credo, quia absurdum…

Mégsem utolsó kört szeretnénk futni, tépett zászló alatt, hanem egy nem behatárolt, hosszabb táv új szakaszában kívánjuk felvenni a versenyt nálunk fiatalabb és sokkal fiatalabb versenytársakkal. Csupán 365 nap alatt, illetve letelte után látnunk kell, mennyi szomorúság, tanácstalanság gyűlt épp a forradalmat vívott egyetemista és munkásifjúság arcára. Mi, akik több csalódást értünk és szenvedtünk meg az elmúlt évtizedekben, talán több reménnyel vágunk a közös

útnak, mint azok, akik első csalódásuknál tartanak. Már a diktatúra alatt és az eufóriás első napok, hetek után ugyanis tudhattuk, tudnunk kellett, hogy ebben a térségben csak hosszú folyamatban érvényesülhetnek azok a szükségszerű (forradalmi) változások, amelyek tőlünk egy kicsit nyugatabbra és északabbra egyértelműbben – bár ugyancsak súlyos belső ellentmondásoktól terhelve – mennek végbe. Nemcsak a modern természettudomány és a filozófia, hanem a politikai realitás is mondatja velünk: most igazán *téridőben* kell gondolkoznunk, vagyis nem szabad hagyni, hogy időt és teret egymás ellen – és ellenünkre! – játsszon ki bárki is.

Ezt vonatkoztatnunk kell mindenekelőtt a „menni vagy maradni" évek óta egyre tragikusabb formákat öltő erdélyi, romániai dilemmájára. Mert a kivándorlás kérdését így is tételezni lehet: aki elmegy, időt vagy teret veszít? Van, aki a „sajátosság méltósága" (ma egyre vitatottabb) tétele nevében és sokszorosan (folyamatosan?) meggyalázott gyakorlata következtében választja az országutak, városok (országok), szükséglakások vándora státust. Mások az európai szabadságeszményre hivatkoznak – és ebbe nyilván beleértik (s ők a legőszintébbek!) a gazdasági perspektívákat, az itthoni távlathiányt. Pontosabban: türelmetlenségüket a mozdulatlanságnak mutatkozó csigalassú változások miatt. Egyszóval, hogy időt nyerjenek, feladják a számukra természetszerűen adott teret, mást keresnek helyette, és ezzel újabb – egyre inkább világméretű – konfliktushelyzetbe kerülnek. Ha végül is szerencséjük lesz, és valóban megnyerik (visszanyerik életükből, a sokaktól el orzottból) az időt, előbb-utóbb felébred bennük a vágy, az igény valamiképpen betölteni mégis az elhagyott, az elveszített teret, visszakapcsolódni – sikeres üzletemberi, szakemberi, esetleg politikusi minőségben – a szülőföldhöz. Ma lényegében már ennek is tanúi vagyunk a közép-kelet-európai, annyit vitatott térségben. Ez a folyamat nyilvánvalóan történelmi, tehát nevetséges volna publicisztikai ráhatással, retorikával próbálni változtatni a tényeken. A gazdasági törvények azonban erősebbek az etikaiaknál, épp ezért vélhetjük, hogy a jelzett folyamat immár kétirányú mozgásként is felfogható. És természetesen van még egy, korántsem elhanyagolható tényező: sokmilliós serege azoknak, akik meggyőződésből vagy nehézkességük miatt, vagy egyszerűen azért, mert másként el sem tudják képzelni az életüket, mint ahogy és ahol eddig élték – maradnak. Maradnak a szülőföldön, esetleg épp a szülőfaluban, szülővárosban. A *téridőt* az ő szempontjukból – a mi szempontunkból is újra kell gondolni, megpróbálva idő és tér változását ebben a földrajzi-politikai régióban is a világszinthez közelíteni (némileg).

Íme a koordináták, melyek között az új *Korunk* helytállni próbál. Kategóriák, konstellációk, korrekciók, kritériumok – csupa figyelmeztető „k", amelyek legújabbkori történetünket írják. A régebbi, előző történetből – emlékezetünk s az idegen szavak szótára segítségével – melléjük kell írnunk e szintén k betűs szavakat: kaleidoszkóp, kaliber, kapitalizmus, katalizátor, katasztrófa, kommunizmus, kompromisszum, konstruktivizmus, kozmopolita, kozmosz, kultúra, kultusz, kurzus, kvantum. A *Korunk*-kezdő „K"-ból remélhetőleg jó néhány kihullt, kihull fokozatosan a rossz emlékű kísérőfogalmakból, de marad a legfontosabb: *kultúra*. A magyar nyelv értelmező szótárából pedig – mert hát magyarul írunk – ugyancsak illik ide másolnunk a számunkra fontos k betűs (számtani? mértani?) sort: kapocs, kapu, kar, kard, Kárpátok, kenyér, kérdés, kéz, kezdet, kiáltás, korszak, költészet, kőműves, könny, könyv, körkép, kötelez, közeleg, közösség, közvélemény, közvetít, kulcs, kutat, külföld, küzd.

A kulcsszót szándékosan kihagytam a felsorolásból, hogy a többi fogalmat is magyarázzam, erősítsem vele: *kötés*. Amiképpen őseink mondták, új *kötést szerzünk*. Maibb szóhasználattal – amit azonban a kereskedelem erősen devalvált – új szerződéskötést ajánl olvasóinak a *Korunk*. Tovább nem részletezve a feltételeket, kérjük, nézzék meg, mit kínálunk az új folyóirat-borító alatt…

Kolozsvár, 1990. december 20–21.
(1991. 1.)

BAJOR ANDOR
Nem értem a kurdokat

Nem is értem, mit akarnak a kurdok, amikor azt sem lehet tudni, hányan vannak, kétmillióan, tízmillióan vagy húszmillióan, mert a kurdokat meg sem számolták becsületesen a kurdok. És nem lehet azt sem érteni, még mit is szeretnének a kurdok, amikor van nekik öt szép és becsületes hazájuk, és nem lehet tudni, ez miért kevés a kurdoknak. Vajon még mit is akarhatnak a kurdok, amikor írhatnak arab betűkkel, latin betűkkel, sőt cirill betűkkel is, de úgy látszik, háromféle írás még mindig kevés a kurdoknak. Talán a kínai jelekre is fáj a foguk, vagy ki tudja, az indián csomóírásra is, az ógermán rúnákra is, nemkülönben az egyiptomi hieroglifákra, hogy még avval is körmölhessenek a kurdok. Nem lehet megérteni ezeket a kurdokat, hogy még mit akarhatnak, amikor a törökök elfogadják töröknek, az irániak iráninak, az arabok pedig arabnak a kurdokat. De ez sem elég a kurdoknak, és addig mozgolódnak, amíg a törökök arabnak, az irániak töröknek, az arabok pedig irániaknak nézik a kurdokat. Azonban evvel sincsenek megelégedve a kurdok, szájalnak, lövöldöznek, és képesek kiagyalni, hogy újabban mérgesgázzal is irtják a kurdokat, és nem is tudom, mit akarnak evvel elérni a kurdok. Hacsak nem azt, hogy ezt a képtelenséget megcáfolják a törökök is, az irániak is, mert csak nem vesznek össze az irániak a törökökkel, a törökök az arabokkal mindössze azért, mert mindenféle rémséget képesek kitalálni a kurdok. Teljességgel érthetetlen, hogy mit akarnak a kurdok, amikor bárhová menekülhetnek, lévén hogy az égvilágán senki se irtja mérgesgázzal, mint a poloskát, a kurdokat. Én igazán nem értem, miért volna olyan nagy istencsapása az emberiségre, ha annyi jóakarat, segítség és támogatás után csakugyan kipusztulnának a kurdok, és miért kerítenek a kipusztulásuknak ekkora feneket, kétség sem férhet hozzá, hogy a kurdok. Sőt tulajdonképpen azt sem értem, kik is valójában a kurdok, miért ugrálnak, panaszkodnak, harcolnak, menekülnek, és miért akarnak mindenáron kipusztulni, ha a kurdok igazából kurdok. És teljességgel senki sem érti, valósággal vannak-e kurdok, vagy csak azt állítják magukról, hogy kurdok, és közben egy szedett-vedett gyülevész népség, amely így szeretné magát megkülönböztetni azoktól, akik egyáltalán nem kurdok. Én legalábbis végképp nem értem, miféle vidéki szűk látókörű banda lehetnek a kurdok, akik azt képzelik, hogy az emberiség bármiféle jelentőséget tulajdonít a kurdoknak, és valahol is a nagyvilágban, akár egy miniszter, akár egy természetbarát vagy akár egy állatvédő társaság pénztárosa szívpanaszokkal szanatóriumba kerül, pusztán attól a közömbös hírtől, hogy mától kezdve egyáltalán nincsenek többé kurdok.

(1991. 5.)

Kevés olyan pontatlanul használt tulajdonfőnév van közéletünk nyelvezetében, mint Erdély", talán csak a belőle képzett fogalom, *az* „erdélyiség" információtartalma bizonytalanabb. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy nyomtatott írásbeliségünk és hírközlő szóbeliségünk fogalomhasználata nagymértékben nélkülözi a tudományos megalapozottságot, s helyette mindent eláraszt a könnyed vagy könnyelmű zsurnalizmus.

Persze magam is ennek a könnyedségnek a csapdájába, esem, mikor néhány sorban válaszolok e folyóirat szerkesztőinek olyan kérdéseire, melyeknek szabatos kifejtése terjedelmes tanulmányt igényelne.

Erdély *földrajzi-történelmi kategória*, semmiképpen sem azonos azzal a 102 000 négyzetkilométer nagyságú területtel, melyet az első világháború után a békeszerződés Magyarországtól Romániához csatolt.

A *történelmi Erdély* földrajzilag jól körülhatárolható: kelet–nyugat irányban Zágontól Sebesvárig, észak–dél irányban a Meszestől a Fogarasi-hegyekig foglalta magában a Kárpátok ölelte 57 000 négyzetkilométernyi térséget. Erre a területre terjedt ki a középkori magyar királyság idején az erdélyi vajda joghatósága. Mohács után, a fejedelmi korban, időről időre változott a nagysága annak a területnek, melyet János Zsigmondtól kezdve Apafi Mihályig az uralkodó magáénak mondhatott. A Habsburgok hangzatos elnevezésű tartománya, a Nagyfejedelemség, hozzávetőlegesen azonos volt a történelmi Erdéllyel. Ennek a térségnek történeti-szervezeti emlékeként él még a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség – mint egyházkormányzati egység –, melyet éppen az elmúlt napokban emelt érsekségi rangra a Vatikán.

Az utóbbi évtizedek román történetírása meghonosította a *három román ország* fogalmat. Havaselve (Munténia) és Moldva mellett harmadik országként Erdélynek (Transilvania) nevezi Románia Kárpátok övezte térségét, mellyel a trianoni békeszerződés okán gyarapodott az ország.

A mai Romániában élő magyarságnak öneszmélkedésében és politikája meghatározásában természetesen az ország egész területén élő magyarsággal kell számolnia, és a partikularizmusokat nagyon körültekintően kell figyelembe vennie. Mert nem kétséges, hogy például az „erdélyiség" fogalmával nem sokra megyünk mondjuk a temesi Bánság vagy a Partium magyarjai mai politikai-művelődési gondjainak számbavételében és megoldásában.

Az erdélyiség *politikai és esztétikai kategória*. Múltja van. Koronként változó megjelenésében állandó meghatározó sajátosság a soknyelvűség és a többvallásúság számontartása. Bölcsője Európának abban a régiójában ringott, ameddig *még* kiterjed a nyugati kereszténység, ahova *még* elhatott a reformáció, és ahol az európai kultúra nagy stíluskorszakai: a romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszicizmus, ha ütemeltolódással is, de rendre meghonosodtak, s részévé tették az itteni alkotásokat a kontinens művelődési életének. De ebben az európai régióban jelen van *már* a bizánci egyházi hagyomány is, zenében, folklórban, díszítőművészetben pedig a kelet-európai és balkáni elemek csodálatos egymásmellettiségét és a Nyugattal is érintkező kölcsönhatását érzékelhetjük.

Az erdélyiség vagy transzszilvanizmus az idők folyamán, mint *védekező,* még inkább mint tapaszideológia jött létre. Mindig a birtokon kívülinek volt érdeke az erdélyiségben megkapaszkodnia. A kedvezményezett helyzetű igyeke-

zett megfeledkezni róla. (Kivétel talán 1848 előtt Jósika Samuék ókonzervatív erdélyisége.) Létrejöttében a nemzeti szupremációtól való félelem és a vallási türelmetlenségtől való rettegés egyaránt közremunkált. Transzilvanisták voltak (Hitlerig) a szászok, mert II. András magyar királytól 1224-ben kapott és utódaitól megerősíted kiváltságlevelük (Andreanum) elnyerése óta féltve őrizték a maguk önkormányzatát, transzilvanisták voltak a XIX. századi erdélyi román kultúra rangos művelői: a Baritok, a Cipariuk, mert féltették népüket, főleg a román polgári értelmiséget az asszimilációtól, és a transzilvanizmusban keresett politikai távlatot Ady Endre. Talán ő az egyetlen, aki birtokon belüli helyzetben hangsúlyozta, hogy Erdély mindazoknak közös tulajdona, akik benne laknak.

A traszilvanizmus huszadik századi magyar változata egyrészt *építészeti,* másrészt *lírai* fogantatású. Kós Károly az elsőnek, Reményik és Áprily a másodiknak a formába öntője. Az általuk a szép bűvöletében létrehozott alkotások alapozzák meg a később esszékben kifejtett vélekedést, hogy a magyar kultúrán belül van egy történetileg jól körülhatárolható vonulat, melyet éppen a magyar–román–szász együttélés történelmi permanenciája tesz megtartó erejű értékké a kisebbségi sorsban.

A traszilvanizmus végig megmarad művészeti vagy mondjuk: „művelődéspolitikai" kategóriának. Erdély leghűségesebb tudós fiai – akik igazán ismerték földjét és népeit –, például Kelemen Lajos vagy Szabó T. Attila, soha meg nem próbálták, hogy tudományos kategóriát faragjanak belőle. Ők ugyanis tisztában voltak azzal, hogy Erdélyen belül is sajátos értékeket és szépségeket őrző kisebb tájegységek is vannak, ugyanakkor azt is vallották, hogy a magyar művelődés egészében érvényesül a közlekedőedények törvénye. Szenczi Molnár és Petőfi születésének és örök nyugalmának a helye – Szene és Kolozsvár, illetőleg Kiskőrös és Fehéregyháza – szimbolikus kifejezője a magyar kultúra egyetemességének. És ez érvényes a román kultúrára is. Gheorghe Lazár Erdélyből indul el, hogy Bukarestben megszervezze a görögöt kiszorító román felsőoktatást.

Minden valamire való kutatónak rá kellett jönnie, hogy Erdélyben egymás mellett három nemzet kultúrájának sajátos *variánsai* jöttek létre, de ezek a variánsok szerves részei az anyanemzet egyetemes műveltségének.

Az esztétikai fogantatású, de végül is politikai programként is megjelenő erdélyiségtudat máig érvényes felfogás szerint Erdélyben három olyan minőségű műveltség jött létre, hogy azt a numerikus szemlélet nem degradálhatja kisebbségi jellegűvé, csak a kisebbségre jellemzővé egyik nemzet esetében sem.

A „kisebbség" fogalmával nincs értelme hadakozni, ha azt úgy fogjuk fel, hogy egy nemzetrész saját többségi anyanemzetétől külön él egy olyan országban, ahol a többség más nyelvet beszél, mint ő. A baj, a lelki sérülést okozó fogalomhasználat akkor adódik, mikor a „kisebbség" nem egyszerűen numerikus tényt jelöl, hanem jogi, gazdasági, művelődési alacsonyabb rendű helyzetet jelent, és az ebből következő valós megnyomorítottságot. Ezért értem meg azokat, akiknek ez a fogalom nem tetszik, noha – mondom – a fogalom önmagában puszta tényt, számbeli állapotot fejez ki.

Az erdélyi magyarság megvan. Számban, vagyonban, intézményekben és lelki erőben megfogyatkozva még megvan. Az erdélyi zsidóság szinte teljes eltűnése, a németek számának rohamos csökkenése és a megindult magyar elvándorlás sem hozta meg a párt- és államprogrammá emelt homogenizálás diadalát. A városrombolás után ehhez végig kellett volna vinni a falurombolási programot is. Erre már nem volt idő. De a városrombolás mérhetetlen következményeit nem-

csak a régi városlakók sínylették meg, de az új blokklakók százezrei is meg fogják szenvedni. A homogenizálás nyomában a nemzeti kérdés és a nagy tömegben munkanélkülivé váló városlakók ügye egy időben sürgeti a megoldást. S a homogenizálást semmilyen új elnevezése (pl. harc a szeparatizmus ellen) és igényének semmilyen rangú törvényben való kodifikálása nem emelheti a politikai realitások közegébe. A nemzeti homogenizálásnak nem lehet jövője, mert a XIX. századi nemzetállam mindenhatóságának vágyálmát a XX. században csak diktatúra feltételei között lehet érvényesíteni egy több nemzet lakta térségben. A nemzetállamot és az államnemzetet éppen az internacionalizmust hirdető, de arra fittyet hányó kommunizmus diszkreditálta – remélhetőleg Európában véglegesen.

De az államnacionalizmus politikai és morális alkonya ellenére a kultúrák nemzeti jellege az egyetemesség és nem a partikularizmus felé tart. A nemzeti kultúrák kohéziója úgy erősödik, hogy közben megőrzi minden táji fogantatású értékét és szépségét.

A jövő a toleráns nemzeti kultúrákban és azokon belül is a sokszínűség kibontakoztatásának a lehetőségében van elrejtve. Ennyiben van esélye az erdélyiségnek. Az autonóm, független egyén az autonóm kisközösségben fog boldogulni Erdélyben éppen úgy, mint körülötte mindenütt. S akkor majd értetlenül tekint vissza a maradék a mai idők acsarkodásaira. Én ezt sajnos már nem érem meg.

(1991. 10.)

IMREH ISTVÁN

Sokszínű erdélyiség

(Részlet)

[…]

Tanulságos Erdély törvénykönyveinek lapozgatása. A XVII. század derekán olyan jogszabálygyűjtemények, mint az *Approbatae Constitutiones* és a *Compilatae Constitutiones* megszületése jelzi az egységesülést, a központosító kohézió megnövekedését. Ugyanakkor éppen a kodifikáció révén válik felismerhetővé a sajátos jogok és kötelezettségek nagyszámúsága. (A megőrzött jogi sokszínűségről árulkodnak például azok az artikulusok, amelyeknek külön címzettje a magyar, székely, román, szász, cigány, örmény, zsidó, görög, rác, habán újkeresztény vagy az idegen.)

Milyen szerepük volt a részeknek, a kis, helyi, partikuláris formációk nagyobb sűrűségének az erdélyiség, a fejedelemség kori „közszellem" formálásában? Erőt, akaratot, célt eleink mindenesetre e műhelyekben munkáltak ki, s ezeket rangosították egyesek országos érdekűvé. Sok odaadást, ragaszkodást, szeretetet, önfeláldozási készséget viszont e kisközösségek maguk éltek fel. Többen vélekednek úgy, hogy minnél szűkebb körű a „communitas", annál intenzivebb a hozzátartozás, a betagolódás, annál szorosabbak az egybefogó kötelékek. Példa rá egyebek között a XVII. századi Kolozsvár (l. Bálint József és Pataki József *Kolozsvári emlékírók* című kötetét).

Vegyük csak szemügyre például a nótáriusok eskütételének szövegét. Az ami meglepő, az a várost hazának minősítő fogalmazás. Az ifjú Heltai Gáspárról. 3611-ben írják, hogy ismeretes, miszerint „ökegyelme eleitől fogva, mind ez ideig ez városnak úgy, mint édes hazájának, minémű nagy hűséggel és szeretettel

szolgált...” 1618-ban Stephanus Politoris dicséretében is hazaként jelölik a várost. Csak 1647-ben ígér hűséget Árkossi Máté deák uram az „országnak” is, „hazának” is: „Az országnak, fejedelmének, azután az városnak mint hazámnak hűséggel akarok lenni.”

1659-ben Linrzig János szűcsmester, főbíró kész a halálba menni, feláldozni magát a közösségért, hogy mentse a töröktől szeretett „hazáját”, városát. Az, aki janicsárkézben odakiáltja, a falak biztonságában lévő polgártársainak, hogy: „énnekem most meg kell halnom. Az várost meg ne adjátok” – az példája tud lenni a zárt kisközösségek közszellemformáló erejének. […]

(1991. 10.)

JAKÓ ZSIGMOND
Erdélyiség vagy összmagyarság?

Előre kell bocsátanom, hogy egyrészről a legidősebb nemzedékhez tartozom, másrészről nem tekinthetem magam törzsökös erdélyinek, mert a Partiumból, nagyon erősen hagyományokat őrző bihari családi környezetből származom. Látószögem tehát, amelyből az erdélyiségtudat alakulását megítélem, lényegesen eltérő lehet az általánostól.

Nézetem szerint Erdély és az erdélyiség mai fiatalabb nemzedékeink számára alig jelent többet, mint a tiszántúliság vagy a dunántúliság az ott élőknek. A transzilvanizmus már a két háború között súlyos sebeket kapott a polgári Románia kisebbségi politikájától, a kommunista diktatúrától pedig a halálos csapást is elszenvedte. Ahogyan ritkult azoknak sora, akiknek még pozitív élményei is voltak az erdélyi együttélésről, ugyanúgy nőtt az olyanok száma, akik naponta megcsúfolva látták azokat az értékeket, amikben apáik még többékevésbé hittek. Az erdélyi magyarságnak 1918 után saját bőrén kellett megtapasztalnia, hogy a transzilvanizmus lényegében csak a hatalomból kirekesztett kisebbség vagy a politikai élet perifériájára szorultak vágyálma, melynek gyakorlati hatása alig ér túl a személyi-társasági kapcsolatokon. Az erdélyi román értelmiség az uralomváltozás után sietősen átváltott a regáti normákra, és egy évtized múltán már csak vezetőrétegének legkiemelkedőbb családjai őriztek meg egyet-mást a közös hagyományokból. A szászok is hamarosan hűtlenek lettek az erdélyi sorsközösséghez. Előbb a Német Birodalom felé tájékozódtak, majd a nemzetiszocializmussal kacérkodtak, végül a kommunizmus közös nyomorúságaiból anyaországukba menekültek. Mindezek következtében, a transzilvanista elképzeléseknek akkor is össze kellett volna omlaniok, ha az elnemzetietlenítésre eleitől fogva céltudatosan törekvő kíméletlen román nemzetiségi politika rideg tényei már korábban nem győzték volna meg a kisebbségieket arról, hogy ez az ideológia tartalmát vesztette és nem több irreális nosztalgiánál.

Bár soha annyit nem harsonáztak a kisebbségek és a többségi nemzet testvériségéről, közös harcairól, mint a kommunista korszakban, a nemzetiségieket soha nem érte több egyéni és közösségi sérelem, mint e diktatúra időszakában. Az erdélyi magyarság zöme ebben az időben vált lélekben is valódi kisebbségivé, mert környezete – a Székelyföld kivételével – ekkor lett idegenné és ellenségessé irányában, mellyel szemben az óvodától a temetőig szakadatlanul védekeznie kellett. Az Erdélybe tömegesen betelepített többségiek új, számára idegen erkölcsöket, társadalmi normákat, szokásokat hoztak be, és türelmetlen sértő-

döttséggel igyekeztek reákényszeríteni. Szinte már az otthonában sem élhetett saját módja szerint. A tervszerű településpolitika révén megváltozó népességi viszonyok következtében a kisebbségiek hamarosan arra ébredhettek, hogy szülőföldjükön, ott, ahol elődeik is századok óta éltek, megtűrt, állandóan gyanúsítható idegenekként, másodrendű állampolgárokként kezelik őket. Ezekkel a módszerekkel fél évszázad alatt ki is ölték a kisebbségiekből, hogy országukat továbbra is hazájuknak érezhessék. Az 1989. decemberi események nyomán még egyszer felvillant a halovány remény, hogy a kisebbségek és a többség viszonyát európai normák szerint újra lehet rendezni. Amikor azonban kiderült, hogy a kisebbségi sérelmek orvoslásáról a nemzeti állam bűvöletében élő többséggel még tárgyalni sem lehet, a transzilvanizmus a végső kegyelemdöfést is megkapta a fékét vesztett román nacionalizmustól. A mai romániai kisebbségi tömegek jelentős részét már sem anyagi érdekei, sem pedig a vigasztalan helyzete elviseléséhez is erőt adó érzelmi szálak nem kötik szülőföldjéhez – amint ezt a Szakadatlan és menekülésszerű kitelepülés beszédesen bizonyítja. A helyükön kitartók, a közösségükért felelősséget érzők és vállalók száma erősen megcsappant. Magatartásukat a többség nyíltan ugyan nem, de magában idejét múltnak minősíti. Bár mindnyájan jól tudjuk, hogy az egyszerű magyarok milliói minden körülmény ellenére szülőföldjükön fognak maradni, ezek sorsa egyre kevesebbet nyom a latban, amikor az egyén a maradás vagy menetel kérdésében dönt. A nehézségek, a közösségi felelősség előli megfutamodás már legjobb értelmiségi családjainkban sem szégyenlendő dolog.

Keserves dolog kimondanunk, hogy a nemzetiségi és kommunista elnyomás következményeként erkölcsileg, szellemileg és anyagilag egyaránt elnyomorodott erdélyi magyarság – saját megítélése szerint is – többé nem tud saját lábán, egymagában megállni. A demokrácia erői pedig Romániában még hosszú ideig annyira gyengék maradnak, hogy önmaga megmentéséhez segítségre onnan józanul nem számíthat. Az önazonosságukhoz és szülőföldjükhöz továbbra is ragaszkodók ma már elsősorban nem erdélyieknek, hanem az elválasztó országhatárok ellenére létező egységes, virtuális magyar nemzet egyik szerves részének tekintik közösségüket, és így kívánják megóvni nemzeti létüket a mindent elöntő balkanizmussal szemben. Magyarország magasabb szellemi életének nyitottsága Európa és a nagyvilág felé, az átalakulás biztatóbb kilátásai egyaránt ebben az irányban hatnak.

Véleményem szerint a Romániában élő magyarság tudatát már ma sem, a jövőben pedig még inkább nem erdélyisége, hanem kisebbségi helyzete fogja megkülönböztetni az egységes magyar nemzettesten belül. Azt hiszem, ugyanaz lesz a helyzet a Jugoszláviában, Szlovákiában és Ukrajnában élő, szintén belső emigrációba kényszerített, az államélet szférájából kirekesztett magyar nemzetrészek esetében is. Megítélésem szerint a Magyarország határain kívüli magyarság, külső *és* belső erők kényszerítő hatására, nem a visszavonhatatlan elkülönülés, hanem hosszú távon a szellemi és tudati integrálódás felé halad. Ez persze nem jelenti a helyi sajátságok, színek, ízek elmosódását sem a szemlélet és a gondolkodás módjában, sem a művelődés különböző terein, az irodalomban vagy a művészetekben. A más népekkel való együttélés, a többnyelvűség, különböző kultúrák és életformák ismerete a határokon kívüli nemzetrészeket mindig sajátos vonásokkal fogják megkülönböztetni az összmagyar szellemiségen belül. És éppen ez teszi a jövőben nélkülözhetetlenné a kisebbségi nemzetrészeket a saját hazájában élő magyarság és szomszédai közötti tartós, jó kapcsolatok fenntartá-

sában. A közel fél évszázadnyi szinte hermetikus elzártság az anyaország és a kisebbségi nemzetrészek között ma már láthatóan nem az elkülönülés, hanem az integrálódás irányában ható erővé vált. Külön erdélyiségtudatnak is csak ebben a fentebb vázolt keretben és mértékben látom a létjogosultságát és jövendőjét.

(1991. 10.)

OTTO VON HABSBURG
Közép-Európa, páneurópa

Páneurópai szemszögből, pontosabban magaslatról Közép-Kelet-Európa „új világának" eseményei hasonló kiváltó okaik, közös vonásaik, sőt átfedéseik révén egyazon stratégia szerint látszanak rendeződni – no, persze nem közösnek mondható politikai-gazdasági vagy más elméleti megfontolások alapján. E közös jelleg spontán, azaz természetes voltában gyökerezik a nagyobb távlatokban gondolkodók bátorsága, hogy a történések erővonalainak vélt fókuszában közös célt fedezzenek fel. Otto von Habsburg Zurück zur Mitte *című, a bécsi–müncheni Amalthea kiadónál 1991-ben megjelent kötetében e cél perspektívájából pásztázza végig kontinensünk radikálisabb változásokat felmutató „felét", esszéi nemzetek, korproblémák, történelmi alternatívák és az újabban kialakult politikai metanyelv alapfogalmai, illetve – függőlegesen – a megújuló társadalmi rendszerek szerkezete szerint rendeződnek. A kötet végül is olyan szintézis, amely egyszerre látlelet a nagy fordulatok utáni Kelet-Közép-Európáról, ugyanakkor tisztázó jellegénél fogva hozzájárul az elvont fogalomnak, a vágyott célnak: Páneurópának az egyre valóságosabbá tételéhez. Az itt közölt két esszé hűen példázza ezt.*

J. T. I.

Vissza a középpontba

Nem olyan régen az utazó, aki Münchentől kelet felé indult, útján végig ugyanazt a képet látta maga előtt. A bajor fővárosból való elutazásnál a vonat még tele volt, útközben egyre többen szálltak ki, és egyre kevesebben be. Salzburg és Linz között a fülkék már félig üresek voltak, Bécsbe már többnyire vagononként kettő-négy utassal érkezett meg a vonat. Az embernek az volt az érzése, ez itt a végállomás; mögötte áthatolhatatlan fal van, amely azt, ami a Duna térségének népeit annak idején összekötötte, most könyörtelenül szétválasztja.

Bécs éppolyan kihalásra ítéltnek tűnt, mint Németországban Berlin a maga falával. A népesség a hagyomány szerint általában kelet felől nyugat felé áramlott; nem esetleges, hogy Bécsben többnyire szláv és nem más neveket találunk. A város Kelet kivándorlóiból élt.

Azáltal, hogy a második világháború és a totalitarizmus elharapózásának következményeként tiltották az ember életterének szabad megválasztását, Bécset is halálra ítélték. A statisztikák világosan beszéltek: az emberek legtöbbjének életkora 65 év fölött volt Bécsben, Berlinben is egyre kevesebb a fiatal! A városok túl nagynak tűntek az „új realitások" számára.

Ma, akárcsak Prága vagy Budapest, mindkét metropolis a legjobb bizonyságot nyújtja arra, hogy a „realitásokkal" a második világháború után szégyenletesen visszaéltek. Nagyon is keresték a gyávákat, hogy jelenüket örök értékűnek kiálthassák ki. Ez volt még magukon a magasabb politikai emeleteken is a helyzet. Olyan emberek, mint például Willy Brandt, aki a fordulat után sírástól elcsukló hangon üdvözölt egy új korszakot, akkor arról beszéltek, hogy csak az

örök maradiak nem alkalmazkodnának az adottságokhoz. Ezzel szemben azok, akik történelmi távlatokban gondolkoznak, és ideológiailag nem gyepesedtek be, képesek felismerni, hogy a helyzet mégsem szánalomra méltó. Elítélték, revansistaként diszkreditálták őket csak azért, mert állították: Európa felosztása nem a történelem végszava.

Közép-Európában maradéktalanul megmutatkozik, hogy a vándorlás az élet alaptörvénye. Magyarország fokozatos liberalizálásának és ennek a keleti KGST más államaira való kihatása eredményeként új helyzet jött létre: aki ma átkel a magyar–osztrák vagy a cseh–bajor határon, látja a múlttól elválasztó óriási különbséget. A „Vasfüggöny" helyén ma természetes és akadálytalan az átkelés egyik országból a másikba. Bár még nem tökéletes minden, a magyar vagy a cseh–szlovák határon is általában olyan a nyugati utazókhoz való viszonyulás, mint az EK belső határain belül, ahol közösségünk jogelveit már tudomásul vették anélkül hogy Európa törvényszékének ítéletére várnának. Országról országra nő a népesség mozgásának szabadsága, fiatalok vándorolnak Nyugat felé, mások, elsősorban emigránsok visszatérnek Közép- és Kelet-Európa államaiba. Egyszerre ismét nyilvánvalóvá lesz a dunai népek szolidaritása, az összetartozás Magyarország, Csehország, Morvaország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország és Ausztria vagy Bajorország között, a barátság, amely egyébként az emberek szívében mindig megőrződött.

Mert valamit nem ismertek fel eléggé: Magyarország nagy előrelépése – úgy is mondhatnók, Magyarország Közép- és Kelet-Európa liberalizálásában betöltött vezető szerepe – nem utolsósorban arra vezethető vissza, hogy az osztrákok a legsötétebb időkben is arra törekedtek, hogy mindig nyitva tartsanak egy ablakot a szomszédok felé, hogy bátorítsák a magyarokat, hogy megmutassák nekik, létezik még a szabadságnak olyan világa, ahol nem felejtették el őket. Az osztrákok a válságos időkben is, különösen az 1956-os magyar forradalom leverése után sokat tettek azért, hogy Magyarországot vendégszeretően magukhoz emeljék, amit egyébként a nyugati közösségben senki sem tett meg.

Nem csoda, hogy ha a volt Jalta-vonalon túl utazunk, az az érzésünk, a Duna-térség újra kezd Európa középpontjává válni. Az emberek ismét így gondolkoznak, és nem olyan egyoldalúan Ausztria felé orientálódva, ahogy azt korábban tették. A tény legfőbb bizonysága az 1995-ös Bécs–Budapest-világkiállítás terve, amely Közép-Európa felszabadulásának eredménye. Bécs és Budapest, Prága és Pozsony egyetértésben dolgoznak, és metropolisai egy nagyobb térségnek, amelyhez közben Közép-Európa különböző más népei és országai is felzárkóztak.

Volt idő, amikor Bécs a halódás benyomását keltette. A város lehangoló volt. Legjobb esetben egy fényesebb múlt műemlékének tűnt, akárcsak Prága, Budapest vagy Drezda, amelyek még sanyarúbb sorsot értek meg. Ma a helyzet épp ezzel ellentétes. Ha Európa visszatalál a középpontba, Bécs – és az egész térség – újra a remény, az ugrásszerű felfejlődés és a jövő jelképévé válhat. Az a fontos, hogy politikusai méltónak bizonyuljanak a nagy fordulathoz.

Bűn

A modern vagy állítólag modern politika sajátossága, hogy elméletileg radikálisan elítéli a hozzátartozók, honfitársak büntetőjogi felelősségre vonását, a gyakorlatban azonban tovább műveli azt. Ez pedig visszaesés a barbárságba. Például a 18. században magától értetődő volt, hogy ha bizonyos államok háborúztak

egymással, az rendszerint relatíve kis mértékben hatott a civil lakosságra. A krónikák tanúsága szerint a Franciaország és Anglia közötti háború idején XIV. Lajos a legtermészetesebb módon invitált asztalához angol személyiségeket, amennyiben azok épp Franciaországon utaztak át – ami ugyancsak minden további nélkül lehetséges volt.

Ezzel szemben ma az ilyen személyeket legalábbis internálnák, hiszen a háború fogalmát az egész népre kiterjesztik. Hogy ezt bizonyos emberek demokratikus előrelépésnek tartják, az csak vakságuk jele.

Nyugat szellemi hanyatlásának egyik különösen téves kifejezése a népek kollektív felelősségének fogalma – ez pedig elsősorban vallási örökségünk pusztulásából származik. A materializmus egy nagy gép apró részecskéjévé minősíti le az embert, amely részecske mindenesetre fontos alkatrésze a gépnek. Hibás azon vétkekért, teljesen függetlenül attól, hogy részes ezekben, vagy sem. A keresztény filozófia épp ellenkezőleg, mindig a személyes felelősség fogalmát ismerte el. Az embert Isten olyan teremtményének tekintette, akinek ő jogokat adott, amelyek azt megilletik, és amelyeket kormányok vagy más kollektív szervezetek nem vitathatnak el tőle.

Ennélfogva az is világos volt, hogy ezt a felelősséget nem lehetett másra átruházni. Következésképpen a kollektív bűn fogalma mélyen kereszténységellenes beállítódásról árulkodott, amely abszolút ellentmondásban áll európai földrészünk géniuszával.

Ilyen fontolgatásra kényszerülünk, mikor sajátos reakciókra figyelünk fel azokban az országokban, amelyek az utóbbi időben szabadultak fel a kommunizmus hatalma alól. Különösen a néhai NDK-ban élnek sokan olyanok, akiknek bűntudatuk lehet valami miatt, ami közreműködésük nélkül is megtörtént volna. Azzal vádolják magukat, hogy nem tanúsítottak elégséges ellenállást a rezsimmel szemben. Becsületes embereket, akik sohasem kompromittálták magukat a totalitárius hatalomhoz fűző viszonyukban, fokozatosan hatalmába kerít a tudat: részesei a kollektív bűnnek, amely tulajdonképpen túl van már az egyén felelősségének határain. A volt NDK esetében bizonyosan számolnunk kell egyéni bűnökkel, például az afféle emberek esetében, mint Markus Wolf, Hans Modrow vagy Erich Honecker. Ezek súlyos gaztetteket követtek el, de ez ellen a nép nem tehetett és nem tehet semmit. Tudnunk kell, hogy az NDK rendszerét idegen csapatok építették ki ideológiai szempontok szerint és a választók beleegyezése nélkül. Magunkat kérdőre vonni, hogy tehettünk-e volna többet a rezsim ellen, emellett pusztán egyéni, mindenesetre biztosan nem kollektív probléma.

Viktor Franki professzor, a neves gondolkodó Bécsben, Ausztria hitleri lerohanásának évfordulóján mondott beszédében hangsúlyozta: a hősiességet csak saját maga ösztönözheti. Gondolatát a mára alkalmazva így fogalmazhatnánk meg: egy nemzet sorsáért való felelősséget az egyének viselik, és nem a nép mint egész. Ezen a körön belül vannak a jogi szempontból bűnösök és ártatlanok. Rajta kívül már csak a Mindenható hajthat végre egy utolsó ítéletet.

A komplexusok zavaró elemek a magánéletben és a politikában egyaránt. Ezért rendkívül szégyenletes lenne a jövőre nézve, ha effélék kiformálódását kívánnánk azokban az országokban, amelyek épphogy visszanyerték szabadságukat. A valódi bűnösöket keményen meg kellene büntetni, a tömegek esetében azonban vastag vonalat kellene végre húznunk a számítások alá.

Emellett szükséges volna folyton szem előtt tartanunk, milyen rombolóan hatott a kollektív bűn tézise a nemzetiszocializmus napjának leáldozása után.

Joggal mondták, hogy így Hitler örök életét vigyázták. Még mindig születnek olyan határozatok, amelyeknek semmi közük hozzá és szörnytettéhez – de amelyek az ő árnyékában élnek. Magától értetődően nem lenne szabad bolygatni a múlt sötét dolgait, de aki a személyes bűnt a kollektívvel helyettesíti, a következő totalitarizmus számára készíti elő a talajt.

Józsa T. István fordítása

(1992. 6.)

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD
Intellektuális divatok

Jean-François Lyotard (1924) filozófus, a párizsi egyetem professzora Michel Foucault-hoz hasonlóan úgy véli, hogy korunk társadalomtudományos gondolkodásának alapkérdése az értelmiség státusának, szerepének és szociális funkciójának meghatározása. Lyotard figyelmeztetése szerint a mai értelmiség már nem tekintheti magát azonosnak valamiféle egyetemes szubjektummal. A kritikai társadalomszemléletben olyan eszközt kell látnia, amelynek segítségével végre megszabadulhat a teljességelv rögeszméjétől, és egy valós történelmi önismeretre tehet szert. Lyotard ugyanis a 20. századi értelmiség önértékelési válságának egyik fő okát a fejlődésfogalom tisztázatlanságában véli felfedezni. A posztmodern teoretikusaként arra törekszik, hogy az önszemlélet és a társadalomfelfogás értékpluralizmusának szükségességét bizonyítsa.
Az alábbi fordítás a Tombeau de l 'intellectuel (Editions Galilée, Paris, 1984) német változatának (Grabmal des Intellektuellen. Herausgegeben von Peter Engelmann. Edition Passagen, 1985) alapján készült. A német kiadást a magyarországi Dabason nyomták. A lefordított esszé is kalandokra tekinthet vissza: eredetileg a Corriere della Sera 1983. május 4-i számában jelent meg.
Az Intellektuális divatok Lyotard jellegzetes szövegei közé tartozik. Nem citál halomra klasszikus és modern szerzőket, idézeteit sem magyarázza oldalakon át, és nem taglal állandóan magvas fogalmakat. Inkább elbeszél és megjelenít, mégis meggondolkoztatóbb-meggyőzőbb számtalan tudományos értekezésnél. Az a boldog kor – írja például –, amelyben a diszenzusról mint általános érdekről konszenzus van. A szerző ebbe a nem tősgyökeresen francia (és nyelvileg, eszmeileg nehezen németesíthető vagy magyarítható) szójátékba sűrítette kultúrfilozófiáját.
Szerb Antal a rá jellemző szeretetteljes kajánsággal írja egyik kedvencéről, hogy úgy tudja elmondani a csodálatra méltó nagy dolgokat, hogy közben mögöttük mindig érezhető legyen a valóság borzongató törpesége. Lyotard ezt fordítva csinálja. A valóság hervasztó kopottságáról mesél, de úgy, hogy azért reménykedve megsejthessük: valahol vár a fény.

K. S. J.

Régi koroktól napjainkig az intellektuális divatok rendelkeztek és rendelkeznek a maguk sajátos intézményeivel: udvarokkal, szalonokkal, újságokkal, folyóiratokkal, médiával. Ezek azonban nem pusztán eszmék vagy művek terjesztésének tűnékeny eszközei. Általuk válnak a különféle retorikák alakzatai kristályosan áttetszővé, s főleg jelképes erejűvé, képi kifejezései pedig megmerülhetnek az emelkedett tömörség és a rendkívüli mozgalmasság körforgásában. Jelszavak ezek egyfajta hangvételt jeleznek. S e hangvételre mindig rátapad egy jelképes érték. A közösség, amint szavakat cserél, bennük újra és újra magára ismer. Abban kevésbé, amit tulajdonképpen jelentenek, abban inkább, ahogy szolgálatkészen figyelmeztetnek a dolgok különbözőségére.

A fejedelmi és királyi udvaroktól az avantgárd kiadványokig, a reneszánsztól a jelenkorig a bölcsesség híres szavai szellemi divatokat indítottak útjaikra. A gondolkodás így válhatott tekintéllyé, hatalommá – az egyház, a fegyver, a pénz, a politika uraival szemben is. Igaz, e divatok tették lehetővé a szellem merkantilizálódását is. Ma a média mágnásai – olykor még az eszmék közmondásosan kolduszegény szülői is – szép pénzhez jutnak egy-egy újabb divatszertartás „ősbemutatója" után. A merkantilista csere benyomult a kultúra szférájába, és ráerőszakolta a maga megkülönböztetési szabályait. Az ember manapság éppen úgy számol a kulturális kifejezésmódok közti különbségekkel, mint ahogy megkülönbözteti az öltözködési stílusokat, a gyártásmódokat, esetleg a pénznemeket. Az értékkülönbség persze mindig időnyerést jelent: gyorsabb lehetsz, mint mások, sőt első is lehetsz – a kulturális divatok jelszavait akár házhoz is szállíttathatod (mint a legújabb terméktípust), mindeközben hasonlítasz a többi társadalmi lényre, ám máris különváltál, sőt kiváltál embertársaid közül. Milyen különös ez: miközben kielégítetted azt a vágyadat, hogy különbözzél, elvben már szét is romboltál minden különbözőséget. A divat tájain ugyanis hiába keresnéd az igazi egyéniség hazáját. A jelszavaknak, amelyek az örök különbözőségről beszélnek, nagyon rövid az életük.

Az intellektuális divatok feltételezik azt az igényt, hogy még gondolatban sem akarok olyan lenni, mint mások. Egy közösségi kultúra, ha ugyan létezett valaha ilyen, önmagában soha nem elégséges. Ösztönszerűen szubkultúrákra tagolta magát, s ezzel sok egymással versengő áramlat, eszmekör, stílus, szekta színrelépését tette lehetővé. Effajta versengésnek volt köszönhető a reneszánsz olasz városállamainak irigylésre méltó életereje. Ott az ember soha nem akart lemaradni semmiről, mindig elsőnek akart szóhoz jutni, vinni akarta a szót, kezdeményezni akart, kockáztatni, készen akár az elmúlásra is. Íme a különcködés szélsőségességig hajszolt élet- és játékmódja.

Talán már a peloponnészoszi háború is a divat hatalmának következtében terebélyesedett ki, hiszen akkortájt egyszerre divat lett meghalni a haza dicsőségéért, s nevünket netán névadó héroszként hagyományozni a hálás utókorra. A divat tette lehetővé talán azt is, hogy eszmékre, gondolatokra vonatkozó kifejezések egy idő után a kulturális körforgásban tulajdonnévként szerepelhessenek. Természetesen ilyen jellegű versengés nem alakulhat ki csupán olyan közösségi kultúra talaján, amely a különbözőségnek is nevet kölcsönöz. Már-már arra hajlanánk, hogy ez a civódásokat kedvelő különbözőségigény fölöttébb kívánatos és irigylésre méltó. Hiszen hatására a boldog korok a megszokottól való eltérést általános érdeknek tekintették, méghozzá közmegegyezés alapján. Mi több, a történelem folyamán minden közéleti játéktér szívesen büszkélkedett azzal a népességgel, amit újabban „értelmiségi rétegnek" szokás nevezni.

Klasszikus és modern ellentmondása nem időrendi természetű. A klasszikus nem mindig a régi, az ókori. A modern pedig „az idő megélésének alkotói módja", sajátos „időszokás", olyan értelemben, ahogy gondolkodásmódról és étkezési szokásokról is lehet beszélni. Mindez azonban nem olyasfajta éber ráfigyelés a jövőre, amellyel szükségszerűen együtt jár a múlt elhanyagolása. A higgadt jövőszemlélet nagyon is klasszikus vonás, és az újnak mint újításnak a hagyománnyal való szoros kapcsolat méltóságát kölcsönzi. A korszerű szemlélet pedig nem más, mint energikus érzékenység az esemény mint olyan iránt, annak hajszás hirtelenségében és közvetíthetetlen közelségében. Lefegyverzi a tudást, a

tudatot is. Az esemény ugyanis performatív: megesik. A divat így üdvözülve azonosíthatja magát ama vágyában, hogy történendő legyen.

Ámbár mihelyst megtörtént, az esemény már sokkal inkább egy hír csupán, amely vánszorogva körbe-körbe jár, s az adott társadalomszerkezetet lazító ereje egyre csekélyebb. Miközben behavazza az elmúlás csöndje, nem marad utána más, csak formájának bizonytalan emléke, amellyel az idő üzen. A bűnügyi regény például az esemény olyan paradigmatikus megvalósulásává teszi a bűncselekményt, amelyen keresztül az idő megmutatja önmagát.

Divat és esztétika között bizalmas viszony áll fenn. Tegyük hozzá, ez utóbbi a 19. század folyamán úgy jelent meg, mint a fokozódó jelentésvesztés poétikája. A művek értéke egyre inkább a közönség véleményeként van jelen, és egyre kevésbé függ attól, aki kínok között létrehozta. A kultúra „örök törvényeit" egyre inkább felváltják az elemeire bomló közízlés „szabályai". Az ízlés ugyanis a közös érzékenység olyan formája volt, amely általánosan elfogadott szabályokhoz igazodott. Az ízlés közösségisége megbízható értékösszefüggésként lehetett „egyedüli követelmény". Megállapítani valamiről azt, hogy ez szép, annyit jelentett, hogy az adott alkotást (mint kulturális értéktárgyat) bárki szépnek, jónak stb. találja. Ez a szemlélet, amelyet nemrég még az egyedi érzékelés vita nélkül elfogadott, talán végérvényesen a múlté. A helyében megjelenő azonban elitista, de legalábbis kisebbségi jellegű maradhat még nagyon sokáig.

Az effajta elitista, kisebbségi követelés mindig a legbiztosabb ismertetőjele a modernnek. A modern ugyanis folyamatosan felmorzsolja a határait annak, amit az ember „biztonságosnak" tart a gondolkodásban, művészetben, tudományban, technológiában, politikában. Egy „modern alkotó" számára a műben mindig az van, amit megalkotott, s számára: az azonos az alkotás fogalmával.

A filozófia talán – legalábbis amióta kritikainak nevezi magát – modernnek tekinthető. Igaz, megnevezhetnénk a határok eme fürkésző-faggató vizsgálatát az „avantgárd" fogalmával is. A mai idők szellemi divatja ugyanis szívesen tünteti ki magát ezzel a címmel. Nem teljesen jogosan. Az ilyesfajta fegyverek még a fegyvertény végrehajtása előtt visszafelé sülhetnek el. Az „avantgárd" fogalom használatának jogossága csak addig terjed, ameddig a következetesen kritikai szellem szabályokat szegő bátorságának birodalma tart. Véleményem szerint jócskán kell még várnunk arra, hogy ennek a birodalomnak a mindig megújító biztonságát a maga kiterjedtségében megtapasztaljuk.

Kereskényi Sándor fordítása

(1992. 8.)

CS. GYÍMESI ÉVA

Értéktudat és önreflexió

(Részlet)

1. Kedvelem ezt a szót: *deríteni*. Roppant érzékletes kifejezés arra a műveletre, amit a bortermelő végez el, ha ad magára, amikor a bort „a benne lebegő szennyező anyagoktól könnyen ülepedő csapadék létrehozásával megtisztítja" (ÉrtSz). Az értelmiség ennek az igénknek inkább az első jelentését használja, azt, amelyik a szellemi munka elvontabb fogalmi mezejébe illik, hiszen a dolga – többek között – fényt deríteni valamely ismeretlen, avagy bonyolult jelenségre, illetve problémára. Ez az *ő* teljesítménye, s az alkotó értelmiség egy részét ezért fizetik.

„Deríteni" azonban, ha most a kultúrára vonatkoztatjuk, ennél többet jelent: kritikus alapállást és folytonos önreflexiót. Ez a művelet az értelmiség értékszűrő tevékenysége, amelynek révén – akár önmagát sem kímélve – próbálja „leülepíteni" a kultúrát szennyező, a tisztánlátást zavaró, az értékelést torzító „idegen testeket", mindazt, amit hatalmi vagy egyéb érdekek vegyítenek a kultúra mint önérték közegébe.

Olykor maga az értelmiség is érdekelt abban, hogy ezt a tevékenységet elmulassza. Példa erre a diktatúra korszaka, amikor a kultúrát átjáró ideológiai ködöt az értelmiség egy része nem kritizálni és eloszlatni, hanem fenntartani igyekezett, talán egzisztenciális megfontolásból, hiszen ha nem teszi, egyszerűen nem tud megélni, mert kívülreked az intézményen. S hogy tompítsa ezzel járó lelkiismereti feszültségeit, elnapolta a saját szerepére vonatkozó józan önreflexiót. Ehelyett a maga számára – erkölcsi kárpótlásul – kitermelte a képviselet- és szolgálatideológiát, miszerint *ő*, az állami intézményeken belül megmaradva, az elnyomottakért tesz szolgálatot, hiszen a kultúrát – akár a hatalmat kiszolgálva is – valahogy „működtetni kell". Az önértékelésnek ez a módja főként a humán értelmiséget jellemezte, hiszen körünkben a műszakiaknál is kevesebb esély volt arra, hogy valaki a szakmájában igazán profi legyen, s ne kelljen más természetű elégtételeket, erkölcsi elismerést, ellenzéki érdemeket hajszolnia.

Valljuk be, nem csupán kritikai, de tisztán szakmai szerepét sem tölthette be az a társadalom- vagy irodalomkutató, aki a társadalmi jelenségekre – saját jól felfogott érdekében – nem használt (mert ha közölni akart, nem is használhatott) pontosan kidolgozott, egyértelmű fogalmakat. Kitalált, tetszetős metaforáinak fátyla alatt csak részben derülhetett fény arra, miben is vagyunk, mi történik a társadalomban, milyen is ez a kultúra.

Márpedig kétséges, hogy a nyugati szaktársak értenék azt a rejtőzködve védekező belterjes és cinkos nyelvhasználatot, mely a hatvanas évek végétől kezdve a romániai magyar kultúrában helyzetünk és alapvető problémáink megnevezésére kialakult.

Ezt a fülledt belterjességet külön fokozta, hogy a legégetőbb kérdéseket érintő véleménykülönbségek szinte automatikusan elfojtódtak, úgyszólván lehetetlen volt valamiről is vitatkozni anélkül, hogy magunkat avagy partnerünket ki ne szolgáltassuk. Kialakult a „védekező kollektivitás" görcse: a különvélemény már-már közösségellenes bűnnek minősült, a monológ vált uralkodóvá. Kultúránkat még ma is megüli a lefolytatlan viták lepedéke, a szóvirágos homály, mely az egykori vitapartnerek tényleges álláspontját elfedi, és jóhiszemű kibeszélések helyett gyanakvóan méregetjük egymást. Am az is kérdés, hogy itt vannak-e még az egykori legméltóbb vitapartnerek, nem közülük került-é ki az az elit, amelyik

ma már Erdélyen kívül él? Legtöbbjüknek most más problémáik vannak, mi pedig – kisebbségben – ugyanazokkal küszködünk.

2. Mert változott-e valami? A történelmi fordulat után bekövetkezett intézményalapítási lendülettel viszonylag szélesre tárult a nyilvánosság, de a kultúra „derítésre" vár. Az értelmiség túlnyomó része ugyanis nem nézett szembe a diktatúra alatt betöltött felemás szerepével, és még mindig abban a hiszemben él, hogy neki nem szakmája, hanem társadalmi megbízatása van. Holott a viszonylagos demokráciával a képviselet kérdése helyére került: csak az nevezheti magát képviselőnek, akit megválasztanak.

A diktatúrából átmentett önjelölt „képviselői" szerep nyilvánvalóan válságba jutott, mert közösségi érvényessége kérdésessé vált. Viszont a határok megnyitásával a kisebbségi értelmiség bekerült a maga temészetes közegébe, a viszonylag akadálytalanul áramló magyar és egyetemes kultúrába. És itt előbb-utóbb csak az a minőség mérettetik meg, ami a kultúra számára egyedül fontos: a szakmai teljesítmény, a szellemi produktum, aminek, mint ilyennek, a társadalom számára értéke van.

A megkülönböztetés, ami eddig talán kényszerűség volt, hogy tudniillik van az összmagyar kultúra és ezenkívül a kisebbség kultúrája, amely azért egy kicsit más, nos, ez a különbségtétel tarthatatlanná vált, vagy hamarosan azzá válik. A közönség számára megszaporodott választékban csak az az érték fog elkelni, ami érdeklődésre tarthat számot azon túl is, hogy Erdélyben hozták létre.

És miért ne? Információhiányra többé nem illik hivatkozni: ma már csak az nem szerezhet meg forrásműveket vagy külföldi ösztöndíjat a szakmai önképzésre, aki élhetetlen vagy szellemileg is képtelen rá. Ugyanez érvényes azokra is, akik nem közölnek a rangos magyar vagy nyugati folyóiratokban. A szakmai versenyképesség, főleg a mai fiatalok számára, egyre inkább a tehetségen és kitartáson fog múlni. A tanulási lehetőségek vonzáskörzete máris átlépi az anyaország határait, és ha a megcélzott szakmát, teszem azt, Oxfordban érdemes tanulni, az erdélyi diák csupán az anyaországiak példáját követi majd, amikor ösztöndíjasként ő is oda megy.

A kettős értéktudat alapja megszűnőfélben van tehát, talaját veszti az az értelmiségi, aki eddig másodállásban művelte tulajdonképpeni foglalkozását, mert főleg abból élt, hogy ő a nemzeti kultúrától elszigetelt, védelemre szoruló kisebbség „képviselője".

Elkerülhetetlen a feladat: az értéktudat kritikája és az őszinte önreflexió. Mert kérdésessé vált az egész úgynevezett „kisebbségi kultúra" önálló státusa, és benne a mi helyünk, az értelmiségiek szerepe is, akik haszonélvezői lehettünk annak a kettős mércének, amelynek alkalmazása a magyar kultúra mesterséges megosztottságának zordabb évei alatt talán még indokolt volt.

Ha nem lenne így, e kérdésekkel akkor is nekünk kellene legelőször szembenéznünk, mert kultúránk átvilágítását, az elmulasztott önreflexiót, a „magunk revízióját" nem helyettesíthetik sem a történelmi helyzetből adódó mentségeink, sem az engedékeny anyaországi közvélemény elismerései. Az utóbbi ugyan csábító konjunktúrát kínál azon keveseknek, akik jobbára szakmán kívüli érdemeik okán, talán a túlélés hőseiként, most bevonulhattak egy élő panoptikumba, amelyet szentélyhez illő áhítattal szabad csak megközelíteni. De többségünkre kegyetlen verseny vár a szellemi értéktermelés piacán. […]

(1992. 8.)

POMOGÁTS BÉLA

Nehéz örökség

Kelet-Európa politikai hagyományai

(Részlet)

[…]

A közép- és kelet-európai társadalmak politikai kultúráját, amely persze korábban sem követte teljes mértékben a nyugat-európai mintákat, szinte végzetesen törte meg az a politikai berendezkedés, amelyet a második világháborút követő szovjet birodalmi és kommunista ideológiai expanzió ráerőszakolt. A régiónkban berendezkedő kormányzatok, amelyek maguk is erőszakkal (mint Csehszlovákiában és Magyarországon) vagy választási manipulációkkal (miként Romániában) kerültek uralomra, miután megsemmisítették vagy megbénították az alighogy létrejött demokratikus intézményeket, a sztálinizmus „politikai kultúráját" vezették be. A társadalom egész gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszere felett kívántak korlátlan hatalmat gyakorolni, „politikai kultúrájuk" ennélfogva a féktelen erőszakra és a hazug propagandára épült, s nem ismerték el sem az egyének, sem az emberi közösségek jogait és érdekeit. Olyan kétpólusú társadalmat hoztak létre, amelynek felső szintjén a kis létszámú vezető réteg uralkodott – ez különben maga is hierarchikus módon vett részt a hatalom birtoklásában és gyakorlásában –, alsó szintjén pedig azok a „dolgozó tömegek" helyezkedtek el, amelyeknek az uralkodó politikai elitet el kellett tartaniuk, meg kellett valósítaniok a vezetés megalomániás terveit, ráadásul dicsőíteniük kellett azokat, akik kisajátították munkájuk eredményeit. A „sztálinista" rendszernek ez a vegytiszta formája legtovább Romániában maradt fenn, egészen Ceauşescu uralmának 1989-es bukásáig. (Ez is magyarázatul szolgál arra, hogy a közép-európai régió országai között miért Romániában a legnehezebb bevezetni a demokratikus politikai kultúra intézményeit és politikai szokásrendjét.)

A „sztálinista" rendszer „politikai kultúrája", ha kisebb mértékben nyilván változott is az idők során, tulajdonképpen szerves struktúrát alkotott, és ez azért volt lehetséges, mert ez a „politikai kultúra" nem volt idegen sem az orosz, sem más kelet-európai társadalmaktól. Ezek a társadalmak – különösen az oroszországi – korábban is hagyományosan egy kétpólusú rendszer keretében helyezkedtek el. Sztálin azért tudta viszonylag könnyűszerrel kialakítani saját uralmának kétpólusú, szerkezetét, mert igazából csak restaurálnia kellett a cárizmus tradicionális – a mindenkori orosz politikai kultúrát megszabó – gazdasági-politikai berendezkedését. Korábban a mindenkori cár és az autokrácia legitimitását feltétlenül elismerő alattvalók, később, a sztálini diktatúra kiépülése után a „nép vezére" és az őt buzgón istenítő tömegek kétpólusú rendje hozta létre újra ezt a hagyományosnak tekinthető politikai szerkezetet.

A történeti és politológiai irodalomban szinte közhelyszámba megy, hogy a cárizmusnak, illetve a sztálinizmusnak ez a „politikai kultúrája" lényegét tekintve bizánci eredetű, s a késő római, illetve konstantinápolyi birodalom despotikus hagyományait követi. Erre utal a kétpólusú rendszer igazgatását ellátó – az egyszemélyi hatalomnak kiszolgáltatott, a tömegekkel szemben viszont mindenható – *bürokrácia*, az uralmi és az alattvalói szféra egymástól történő tökéletes elszigeteltsége, továbbá a hatalmi berendezkedés szimbólumrendszere és ikonográfiája, illetve a hatalomgyakorlás sajátos szemiotikája, amelyben minden leírt és le nem írt szónak, minden szertartásnak és minden gesztusnak különleges

jelentése és jelentősége van. Ez a bizánci eredetű hatalmi rend és rítus teljes mértékben áthatotta a szovjet típusú társadalmakat, és meghatározta az emberek mindennapi életének érdek- és értékkereteit.

Kevesebb szó esik arról, hogy a cári és a sztálini önkényuralom közös gyökerekből fakadó politikai kultúrája megőrzött egy, talán rejtettebb mentális örökséget: az Oroszország fölé nehezedő tatár uralom ázsiai típusú despotizmusának hagyományát. Az orosz földek – az 1224-es Khalka menti vereségtől egészen az 1380-as Kulikovo mezei győzelemig, tehát több mint százötven keserves esztendőn keresztül – tulajdonképpen a tatárok uralma alatt vagy állandó támadásaiknak tüzében éltek, s a különböző orosz fejedelmek a tatár kánok adófizetőiként, vazallusaiként rákényszerültek arra, hogy elfogadják az ázsiai nomád birodalmak kegyetlen uralmi rendszereit, illetve azokat a hatalmi, politikai és erkölcsi normákat, amelyeket ezek a rendszerek kialakítottak. A francia történész, Rambaud (akinek *Oroszország története* című munkája a múlt század végén magyarul is megjelent) e szavakkal jellemezte a moszkvai fejedelmeket: „A moszkvai fejedelmek eszközei a fondorlat, a romlottság, a lélekvásárlás, a kán előtt való meghunyászkodás, az egyenlő rangúak iránt való hitszegés, az árulás és gyilkosság. A kán adószedői és rendőrei voltak egyszerre. De mégis ők teremtették meg és növelték nagyra az új Oroszország csíráját. Ezentúl van szilárd középpont, amely körül sorakozik Oroszország egész történelme."

Az orosz politikai ideológiában ma is megjelenik az a vélemény, amely szerint Oroszország csak félig európai ország, félig azonban ázsiai, pontosabban teljességében „eurázsiai", és az oroszországi politikai hagyomány csak részben szláv, részben azonban mongol. N. Trubeckoj, L. Karszávin, G. Vernadszkij, P. Szavickij és mások, nagymértékben a hivatalos szovjet ideológiával szemben – amelyet mint a nyugati eredetű marxizmus termékét elutasítottak – igen alapos okfejtésekkel érveltek amellett, hogy az orosz politikai kultúrának milyen erősek az ázsiai (turáni) gyökerei. „Az orosz Európában ázsiai, Ázsiában európai" – állapította meg A. Steinberg, az orosz emigráció egyik filozófusa, 1991-ben Párizsban. […]

(1993. 3.)

CSIKI LÁSZLÓ

A kősivatag szöglete

Paul Drumaru barátomnak

„Milyen nyelven álmodsz?" – kérdeztem, amikor még nem a valóságot, nem az eltelt éveket láttuk álmunkban – a valószerű álomnál nincs lidércesebb.

Mostanra azt kérdezem már: mit álmodsz? Mennyi az erőd a felejtéshez? Miféle nemlétezők képződnek meg, amikor munka helyett a falnak fordulsz? Nem munka az is, akár a felejtés? Látod magadat olyankor?

Kiérsz egy sárga síkság köveire, s a megtanult szavak sincsenek körülötted, csak a forróság neszez. Csak a sarkokat, érdes éleket kirajzoló fényesség, csak a süket aszály. A félelem mint a boldogság előérzete. Itt megtörténhet bármi, megtörténhet a nemlét, felperzsel a nap, felszippant a derült ég.

Láthatatlan alagutak a mézes levegőben szerteszét, párálló járatok. Véghetetlen végükön hűs derengés. Bíborba hajló mélykék lehet. Akárha a hóban nőtt óriási encián tölcsérébe jutnál, ha nekimerészkedsz, ki a kánikulából, és onnan

átcsurogva... Oda. Élőn, mégse létezőn már, vagyis érzékenyen. Lefele egy virág gyökerén, elsózva nedveit.

Ekkor szólal meg egy hang. Érthetetlen, de ismerős. Mintha hús szagát hozná a szél. A vágóhíd falának dőlt vérehulló fecskefű zizegését. A kisváros főterén feketén átgördülő mozdony pöffenéseit.

Egy kislány édes sikolya még – mint mikor a párás borospohár kristályhangon zendül, ha nedves ujjadat végighúzod peremén, és tündöklő képek hullanak le onnan. Valaki egyre dörmög a beázott pincemélyből, sziszeg egy csapzott bajszon át. Kergetnek egy tolvajt, dobog a hídon, átfut az éj falán, hősként visszavetül rá. Egy asszony, akit furcsa mód anyának hívnak, naphosszat kiáltozza egy étel nevét. Esőcsepp koppan le egy bogárra. Harangoznak is, kong az ágyúérc, sírba rejtett fejedelmi koronák homlokdíszein pengnek a beomló kavicsszemek. Iromba tyúkok pittyegnek – lehet – a hátsó udvaron a porban, a mozi falán hangszóró üvölt. Ez az a nyár.

A paplan nesze is, persze, hajnalonta, és a titokzatos pukkanások.

Mindez egyetlen hangba sűrűsödve. Egyetlen, mély *a* hang az. Ez árad szét a távoli sivatagban, a kőlapok felett. Szíven üt. Mintha a szív szót a hanggal ejtenéd.

Az anyanyelv maga szól így. Megtalált.

Megrémít, futásra mozdít. De ő diktálja már az ütemet.

A zsigereiden éppen átfúródó lassú lövedék érzete ez. Amint az önszerelem kitör, s párod nélkül is sajgó kéjt okoz. A mozdulatlan várakozásban belülről tested falának tántorodik valaki másik. Nem lendít ki, lerogyva földre sem teper, jelzi csak, hogy majd elhal.

Itt van most tehát, és azt mondja: jaj. A hang miatt mondja, nem egyébért, példaként. Ez az az *a* hang, ebben a néma indulatszóban. Te nem ejted ki, csak tudod, s hiszed talán, hogy egyedüli tudója vagy. Boldogít s megaláz az esendő tudás. Végére érsz mindennek, amint belekezdesz.

Az anyanyelv állapota ez, félelem s gyönyör egyaránt gyötör. Egy perc csupán, de végleges, egy villanás, s örök.

Közben a síkon, az egyetlenül serkedt fűszál bugájából búg az a hang. Az *a* vagy talán a nyílt *e*.

Az *o*, a bökő *ö*, az *u*.

A lyukas ég közepéről tűz a nap, irányt nem mutat a kőlapokon, árnyékodat is alád gyűri. Az a hang egyre szól, kitölt. Zeng már a tested.

Valami furcsa remegés: ijesztő és vágyott. Az egész tér ilyen. Így vakít, így old szét pezsgő, izzó burájában a végtelen határ.

Tudom, hagyod, hogy megtörténjen. Tudom, elengeded kezedből az összes szerzett tárgyakat, eldobod a kulcsot, nem kapaszkodsz. Semmi nem a tied, de a mindenség körülötted.

Az **a** hang kitartva szól.

A, á, e, i, o, ö, u, ü.

Nyolc hangzó, semmi egyéb.

(1993. 6.)

Kölcsey Ferenc lehajtja fejét

Szatmári iskolám ünnepére

Keresztülnéz a lelki drótsövényen:
át-áttekinget tán egy arc Csekéről...
És látja a Tekintetes Úr, hogy dúlnak még
a szép magyar romantikák, dühöngenek még
honni hiúságok: csárdásosztók és asztaldöngetők közt
hervad az emberség hivalkodó csokrétája,
a büszke kalapba betűzött, hervad a szerelem rózsája,
hervad a mosoly a szájról – szavakról hangsúly, ékezet,
jelentés... De megvagyunk még. Majdnem megvagyunk –
köszönjük, sajnos, változatlanul... Kinézünk
most az Alma Mater ablakán, kibámulunk,
mint nyelv alól a bánat...

És látja a Tekintetes Úr.
Mert a Tekintetes Úr már mindeneket lát.
Látja a szatmári adózó nép nyomorát.
Látja Petőfi lovát Erdőd felé ügetőben – épp oda
rúg ki a Szamosra. Szilágyi Domokos hatalmas homlokára
pillant: Hamletet látja, Krúdyt a ködben, Adyt, ki részeg
konflison kering, a Dsida-fasor jegenyéi alatt
látja zokogni Jenőkét, Móricz Zsigmond nyakasságát
látja, a Károlyi grófot, a Vécsey-házat, no meg a szatmári békét,
ama szégyenletest. Komorló nézése néha megakad a Kazinczy
utca és a Vörösmarty utca sarkán: zárdában látja Kaffka
Margitot, spilhózniban kovácsandrásferencet,
ah, nicsak, oh, bizonyára engemet is lát!
Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát.
Látja a Láncos templomot is, lánchordta, a hajdani skólát,
a természetrajzi szertár szekrényei mögött illúziókat lát,
bölcsen lappangó falfestményeket: Bethlen Gábor bevonulását
látja, Rákóczi, hajh, reformátorokat, pedellusokat,
kálvinistákat, iskolamestereket lát, Bercsényi, hajh,
látja Pázmány Pétert és Tyukodi pajtást, hitújítókat, hajh,
hitrombolókat, hajh, s ezerszer is hajh, agg ravaszdiak!

Mert a Tekintetes Úr már mindeneket lát:
nyögve Mátyás bús hadát, Bendegúznak vérét
a természetrajzi szertár szekrényeiben...
A történelmet látja: spirituszban
a kibelezetteket, üvegszemmel a kitömötteket,
vitrinekben a megnyúzottakat, a szabadságra
preparálta kát... Árpád hős magzatjait:
boldogságukban szinte-szinte úsznak,
lebegnek fojtó, édes formalinban...

Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát.
Röntgenkonrádként átlát Jánoson, ki portás volt,
s eladta rossz gerincét... így megmaradt nekünk.
Kitartott, lám: vacog, fehérük, ám vigyázzban áll.
Itt a csontváz, forgassátok érett ésszel Jánosunk!
Állkapcsa leng, mert megbűnhődte már. Állkapcsa
kattog: titkon énekel. Más szózat ez, máskeblű nép.
Állkapcsa klattyog: folyton énekel. Lazultan bár,
de rendületlenül. Vert hadunk csonthalmain győzedelmi
ének. Balsors, akit régen tép: János, lát a Tekintetes
Úr! Lát Kölcsey Ferenc, mert szertenézett, s nem lelé –
újra lehajtja fejét, lehanyatlik a lélek...
(1993. 10.)

MÉSZÖLY MIKLÓS

Európa, Közép-Európa – csődök és esélyek?

(Részlet)

[…]

Közép-Európa? – Európa egyik zugolya. Európa a glóbus még kisebb zugolya. A ránk köszöntő új század bizonyára másképp méri be az arányokat és fontosságokat, mint eddig. A holnap tétje gyaníthatóan nem az lesz, amit ma deklarálunk.

Mi Európa? A szkepszis úgy is kérdezhetne: vajon nem egy dinamikus alexandrizmus látványos letéteményese – ahol az agora és Latium maradék szenátorai gőggel dohognak, és lényeg szerint nem igazán értik, amit körülöttük az egyre több arcú világ beszél? A finis irodalmához elgondolkoztató adalék Kavafisz *Barbárokra várva* című verse – ahol a város vezetői díszbe öltözve kémlelik a távolt, hogy jönnek-e a barbárok. S elhangzik a kínzó aggodalom szava: mi lesz, ha csakugyan nem jönnek?

Ám hogyan is kezdődött az európai mese? Az újkori alakulásnak van egy szimbolikusan jelentős mozzanata: mikor Szent Johanna az egyik utolsó vallatásnál így fogalmazott: „A franciák Franciaországban, az angolok Angliában ez a béke." Azt hiszem, nem kell lebecsülni ennek a halk mondatnak eszmei jelentőségét, ha az európai típusú nemzetállamok jellegéről és következményeiről meditálunk. Ez a típusú nemzetállam diadalmas, és nagy eredményeket biztosító új korszak feltételeit teremtette meg. Mindenekelőtt a védetten és kodifikáltan elkülönülő nyelvek, kultúrák, irodalmak stb. keretét törvényesítette – másrészt a máig gyakorolt és érvényes politika, politikai gyakorlat eszköztárát alapozta meg. Vagyis először tett kísérletet arra, hogy – a népek amorf és archaikus-familiáris tömbjei helyett – céltudatos szerveződésként autonóm nemzetmolekulák organizmusát próbálja együttműködtetni.

Mai válságtüneteink problémáját aligha választhatjuk el ettől az új alakulástól. Az infámia be van építve az emberi történésbe. S mindig a sikeresség üzemzavara a legmegrázóbb. Az európai nemzetállamtípus és eszme drámai üzemzavarral küzd. A homogenitásra való törekvés tragikusan szembekerült a személyes és általános emberjogi normákkal, melyek összehasonlíthatatlanul világosabbak és morálisan kötelezők számunkra, kint a múltban. Szkizofrén helyzet: egyre hevesebb és véresebb nemzetállami jó lelkiismerettel követjük el mindazt, aminek

az eszmei igazságtalanságát mégse tartjuk magunkhoz méltónak deklarálni. A minoritások öntudatosodása feloldhatatlannak tűnő konfliktusba került a hatalmi-politikai eszköztár adott lehetőségeivel. Ilyen egyszerű és mechanikus az ezredvég drámája, szinte az egész glóbuson. A mese régi – de mai és holnapi eszközeink birtokában mégsem hasonlítható már semmilyen régihez.

Ami meghaladhat bennünket: a vér és lélek szerinti mesztic-ember. Akit a história – bármit teszünk is ellene – könyörtelenül úgyis hitelesít. Az embert, akinek mesztic a morálja, képzelete, filozófiája, irodalma. És a szépsége. S mégis megmarad a hazája. Szeretném ezt megismételni: és mégis megmarad a hazája, nyelve, kultúrája, lelke. Mert nincs ellentmondás ebben. Csak a mai tudatunk és reflexeink vélik úgy, hogy ez a históriai önfeladás forgatókönyve.

Közép-Európa?

Közelítsünk másképp: Európa kezdettől fogva a közös mű, közös vállalkozás. Lehet megtagadni, de benne hagyott nyomát senki nem operálhatja ki. Európa nem vitrin, melynek bizonyos egyesek őrzik vagy őrizhetik a kulcsát. Se messianizmussal, se fegyverrel nem igényelhető ez a kulcs. Európa telhetetlen emésztő: vészcsengős hidrolízise, fermentumai tették naggyá. Ami itt csírázott, és a jövőben is itt csírázhat ki, legalábbis speciális esete a csírázásnak.

Tudom, hogy kockázatos, de megpróbálok rögtönözve néhány – talán nem teljesen hibás – apercu-t tenni. És csupán a szűkebb régión belül maradva.

Vajon hol csírázhatott volna ki másutt a lengyel irodalom hallatlanul fontos és úttörő hozzájárulása a modern abszurdhoz, az abszurd ontologizáláshoz… –

a cseh irodalom páratlanul szuggesztív teljesítménye a köznapiság és közvetlenség metafizikájának a megteremtésében… –

a szlovák irodalom Európából kiveszni látszó rurikus érzékenysége, ami egy holnapi zöld életérzés figyelmeztetője is… –

a horvát–dalmát–szlovén irodalom alkati hídszerepe a balkáni mediterránum európai kibontakozásában… –

a szerb irodalom érzékenysége a heroikus történelmi lét s annak kifinomult és könyörtelen szomorúsága, poézise és életgazdagsága iránt… –

a román irodalom latinosan fegyelmezett, lélegzően televény avantgárd bizantinizmusa és mesélőkedve… –

a magyar irodalom bujkáló egzisztencializmusa és mazochizmusa, s benne a magány anekdotikusan öngyilkos önirónia… –

vagy az orosz irodalom, mint az európai irodalom tudatalattijának és fölöttijének folyamatosan ösztönző irritációja –?

Erősen szimplifikált apecu-k ezek. De arra talán jók, hogy a tanulságra tegyék a hangsúlyt. Vagyis – felhasználnunk kell egymást, és tudnunk kell azt is, hogy mit és kitől kapunk. Csak ilyen értelemben lehetünk európaiak és világpolgárok – akiknek van hazájuk is. Minden egyéb nosztalgia önző provincializmussal kokettál; s előbb-utóbb a különböző fundamentalizmusoknak készíti elő a talajt – politika-pszichológiailag. […]

(1994. 2.)

BÁNYAI JÁNOS

Kisebbségi író: Közép-Európa „vándora"

(Részlet)

Megrajzolható-e vajon, akár elnagyolt vonásokkal is, a kisebbségi író portréja? Van-e „az író portréja" mellett értelme a megszorításnak, hogy nem a „nemzeti", hanem a „kisebbségi" íróé ez a virtuális arckép? Vagyis nem a magyar, nem a szerb, nem a horvát íróé, aki kéziratai fölé görnyedve nyugodtan tölti napjait a nemzeti – tehát a magyar, a szerb, a horvát és így tovább – állam fővárosában vagy valamely vidéki székhelyén, hanem a kisebbségié, aki mindig egy *másik* állam országhatárai között ír, a többségi nép számára idegen és legtöbbször ismeretlen nyelven, egy idegen irodalmi tradíció kontextusában. S eközben nem mondhatja azt, amit az emigráns író, hogy ideiglenesen külföldön tartózkodik, mert születésének a helye, a szülőföld nem „külföld", nem is „szabadon választott haza", hanem a történelem könyörtelen játékának különleges produktuma, ami elől, bármerre tekinget is, nincs kitérés. A kisebbségi író helyzete, úgy látszik, eleve hátrányos: népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban van, a többségi nép pedig nem érti, és csak közvetve (fordítás útján) értheti a szavát. Eközben pedig kettős vonzástérben él: nyelvében, szellemében, lelkében nem szakadt ki az országhatáron túli anyanemzet történelméből és műveltségéből, legtöbbször a hétköznapjaiból sem, de nem zárkózott el a többségi nép vagy népek történelmétől és kultúrájától sem, ezek hétköznapjaiban él, miközben regényt és verset ír, művének színpadra állítását képzeli el, éppúgy, mint mások, mint minden más író e földkerekségen, és sohasem tudja, hová jut választott foglalatosságával. A helyzet önmagában véve is hátrányosnak látszik, hát még akkor, ha számításba vesszük, hogy a kisebbségi íróra több irányból is nyomás nehezedik: a „világ", de leginkább a politika felől. A világ kihívásaira válaszolni akar, és válaszol is, hiszen az időszerű irodalmi törekvéseken belül akar élni és alkotni, nem lemaradva és nem kívül rekedve. Eközben a politika, Közép-Európa legtöbb irodalmának hagyományos társadalmi és közösségi elhivatottságát hirdetve, vállalást és vállalkozást kér rajta számon, a kisebbségi közösség „sorsának" felvállalását, mintha ez a „sors" könnyebbé válhatna az írói felvállalás nyomán. Arról viszont említést sem kell tenni, hogy a „világ", avagy az „irodalom" és a „politika" ilyen értelmű „nyomása" sohasem – vagy a legritkább esetben – kerül összhangba egymással, s ezen ütközések szilánkjai gyakran sebzik véresre a kisebbségi író önismeretét és önbizalmát. Olyan zsákutcába kerülhet ezáltal, amelyből nincs visszafelé vezető út, és ha volna, akkor sem lehetne tudni, hogy ami kiútnak látszik, az nem újabb zsákutca-e vajon.

A „hátrányosnak" mondott helyzet, a kisebbségi író élet- és léthelyzete annak folytán alakult úgy, ahogy alakult, hogy a nemzettestről a történelem határokat rajzoló keze leszakított egy részt, és ezt a részt egy másik állam többségi – államalkotó – népéhez rendelte társnak vagy alattvalónak, egyre megy. S ez a leszakított népcsoport életének természetes alakulástörténete során, az asszimilációnak úgy-ahogy ellenállva, sok-sok életrajzot, magatartásformát, életvitelt, attitűdöt és sok-sok különös portrét termelt ki magából, többek között azét az íróét is, akinek az arcképe után kérdezünk, miközben tudjuk, hogy kérdéseink körül túl sok a bizonytalanság, a ködösítés és még több az értetlenség.

Mégis milyen vonásokkal rajzolható meg, ha megrajzolható, ez az arckép? Először – legalábbis ez olvasható ki a politika nyomásából – a kisebbségi íróval szemben támasztott közösségi elvárások vonásait kellene erre az arcképre rávinni. A közép-európai irodalmakban cseppet sem megy ritkaságszámba az író politikai megmérettetése, és aki nem kimondottan harcias alkat esetleg a kitiltottak és elfeledettek között találhatja magát, mások viszont, éppen a politika ráfogásai nyomán, akár silány művekkel is az „élvonalba" kerülhetnek. Akár így, akár úgy, az „elkötelezettség" a közép-európai, de főként a kisebbségi író hagyományos tehertétele. Danilo Kis a magyar költészet szerb nyelvű antológiájához írt előszavában éppen ezt az elkötelezettséget kutatva mondta, hogy a költő (az író) „ilyenkor leginkább elveszíti a játszmát", mert „magára vállalja azoknak az irodalmi és nem irodalmi formáknak a premisszáit, amelyek szükségszerűen degradálják". Ha a nemzeti irodalmakban az ilyen játszmavesztés igencsak gyakori eset, a kisebbségi irodalmakban szinte törvényszerűen fordul elő. Mert amott a „modernitás ingája" (Heller Ágnes–Fehér Ferenc) a liberális szabadságteóriák jegyében „adhat hangot" az író „választásainak és preferenciáinak", a kisebbségi társadalmakban viszont nem, mert ott még fel sem szerelték a „modernitás ingáját", tehát esély sincs „az inga legparadigmatikusabb" mozgására, „amikor az »individualizmus« és a »közösségi« (társadalom és közösség) szélső pontja között leng". Mert ha „a modernitás lényegileg individualista", a kisebbségi társadalmak eddigi történetük során leginkább az individualizmust törték apróra, mert a mindennapi élet nehézségeire hivatkozva és az eltűnés – az asszimiláció – veszélyét hirdetve csak „mikrodiszkurzusokra" adtak alkalmat és lehetőséget, belekényszerítve a kisebbségi írót a partikuláris szűkös kereteibe. Ami már önmagában véve is játszmavesztés. Amin persze nem kell keseregni, hiszen az ilyen játszmavesztés nem mindig méltatlan, sem méltóságon aluli vereség. Még akkor sem, ha a kisebbségi író portréján a politikai elvárások mellé nyomban oda kell rajzolni a vereség vonásait is.

Az arckép harmadik, figyelmet érdemlő vonása a nosztalgia. Az „egészről", a „teljesről", sőt a „világról" való beszéd a kisebbségi író számára csüggesztő nosztalgia. Fárasztó és viszontagságos álomkergetés; illúziókba való menekvés, reménytelenül visszhangtalan szófűzés. Mert a „világ" (mint „egész") bármelyik pontján is éljen, a kisebbségi író a peremvidéken, a peremkultúrában és ennek kietlenül sivatagi szürkeségében él. Minek következtében élete leginkább csak afféle kölcsönvett gesztus, magatartás, életmód. A kisebbségi írónak a mindenkori peremvidéken a rész jutott osztályrészéül, morzsa az asztalról, maradék és fojtogató hiány- meg magányérzet. Minthogy reménytelen, ezért oly erős vonás az arcképén a nosztalgia.

Ebben a helyzetben a kisebbségi író előtt két járható és nagyobbára már be is járt út nyílik. Sören Kierkegaard nyomán mondom, hogy egyrészt a prófétáé, aki felháborodik az individualitást tagadó sivatagi szürkeség láttán, és lázadást hirdet a vidékiesség, a banalitások, a nyomasztó kényszerhelyzetek és -pályák ellen. És másrészt az ironikusé, aki eltekint az írói létezés eme nyomorúsága, a megkövült „premodern" állapotok felett, nem fogadja el az adottat, de nem is lázad ellene, hanem zárójelbe teszi, minimalizálja: egész egyszerűen máshová néz, oda, ahol – véli tévesen – még elérhető számára az „egész", a „teljes", a „világ". Mindkét út járható, természetesen. Egyik sem tekinthető sem hősiesnek, sem árulásnak. Az első feltételezi, hogy van egy közösség, a kisebbség társadalma, amely meghallgatja a próféta szavát, és életében, gondolkodásában követi e

világba kiáltott szó irányát. A prófétát vállalkozásai és vállalásai reprezentálják. A próféta, bár a kiválasztott szerepét vette fel, nem kívülálló és nem magányos: „oda" tartozik, mert – úgy véli – van hova tartoznia. És ahova tartozik, azt eszményíti is, megtartására, megőrzésére törekszik. Eközben nyilván nem nyomasztja a „modernitás ingájának" hiánya, mert nem törődik túl sokat az individualitással, szívesen lemond róla, és másoktól is megköveteli, hogy a „dinamikus individualitás" helyett a „statikus odatartozás" önfeláldozó gesztusát fejlessze világ- és társadalomszemléletté, például azt hirdetve, hogy ez most nem a novella- vagy versírás ideje, hanem a cselekvésé. Szemben az ironikussal, aki az odatartozás és önfeláldozás nemes gesztusában feloldhatatlan problémát lát. Megoldhatatlan kényszerhelyzetet, és ezért a kívülállást, a magányt, a függetlenséget választja. Még akkor is, ha tudja, hogy választása a játszma elvesztését jelenti, függetlenül attól, hogy zárójelbe tette az elvárásokat. Eközben szembe is kerül a prófétával, s ennek a szembesülésnek – a „mikrodiszkurzusok" sok változata bizonyítja – mindenkor a modernitás ingájáról a cirkuszi porondon vigyorogva nosztalgiázó ironikus a vesztese. A próféta szónoklatával szemben porba hull és elsárosodik az ironikus komor és személyes dala.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy a végső elszámolásban nincs kegyelem sem a próféta, sem az ironikus számára. Ezek a járható utak egyformán a szakadékba vezetnek.

Szakadékba zuhanó ember – ez a kisebbségi író, akár az ironikus, akár a próféta attitűdjét tűzte életrajzára. És ezt az örökös zuhanást kellene – ha lehetne – rárajzolni és ráírni arra a keresett portréra. Pedig mintha fennállna egy harmadik lehetőség is. Az, ami Hamvas Béla bölcs ezoterizmusából olvasható ki. A peremen létezés e nagy kitapasztalója ugyanis azt írja, hogy „az embernek nem környezete van, hanem világa". Ami nyomban megnyugtathatná a peremen élő kisebbségi írót, ha nem volnának oly rossz tapasztalatai a nosztalgiájába fogott „világot", az „egészet" és a „teljest" illetően. Hiszen Hamvas Béla magyarázata igencsak meggyőző: „Az ember világa nem valamely földrajzi hely vagy nép vagy osztály vagy faj vagy vallás vagy világszemlélet, hanem az egész teremtett kozmosz, éspedig lélek- és szellemvilágával együtt, vagyis az egész természet." Amiből nyomban kiolvashatja a magára figyelő kisebbségi író Kuncz Aladárnak azt a régi – megnyugtató – különbségtételét, miszerint a kisebbségi csak a politikában kisebbségi, a kultúrában – minthogy a kultúra valójában az, amit Hamvas Béla „világnak" és „természetnek" mond – maga az egyetemesség. Az írónak pedig, ha nem hangzik túl patetikusan, éppen ehhez van köze. A világhoz és a természethez, ami a kultúra, és nem a környezethez, ami a politika. Mégsem lehet ez azonban ilyen egyszerű.

Mert kit is látunk magunk előtt, ha a kisebbségi író ez ideig figyelembe vett arcvonásait összeadjuk? A zuhanást közérzetre váltó vándort. Egy különös, régiesre fakult, mert idejétmúlt és avítt álmokkal küszködő alakot, aki legtöbbször a világ figyelme elől kitérve járja Közép-Európa mellékútjait. […] Ő az, akit némi elnéző malíciával kisebbségi íróként tartanak számon a közép-európai irodalmi hagyományban és (vélt) modernségben. Könnyen eltéveszthető célpontja ő asztalt verő indulatoknak, kemény elvárásoknak és parancsolgatásoknak. Így könnyen szem elől veszíthető, annyira áttetszővé és légiessé, mellékessé kopott már hosszú vándorlásai során. Korszerűtlenné különösen az évezred utolsó évtizedében vált, a nagy fordulatok és változások idején. Hiszen ha jól meggondoljuk, a kisebbségi író a gyászosan kimúlt rendszer egyik igencsak sajátos szín-

foltja volt Közép-Európában. Különösképpen az a kisebbségi író, aki a magyar irodalomhoz tartozva, kisebbségi irodalmakat formálva, magyarul, a magyar irodalmi tradíció kontextusában írta verseit és regényeit, novelláit és drámáit, miközben mindvégig tudta, hogy az irodalomban nincs sem kisebbségi regény, sem kisebbségi vers, csak regény van és vers. Mást sem tett tehát, csak ezt a belső kételyt, az írói létezés kételyét figyelte magában és másokban. Hogy leküzdhető-e, hogy feloldható-e a kettősségeknek az a sorozata, amely mindenkor körülvette. Hogy megtudható-e végre, miféle út a mellékút, és mit jelent a mindenkor úton levés állapota meg közérzete. Ami egyúttal a sehová sem tartozás ténye is. És hiába háborgott azért, mert a kettősségek egyik oldala létezését, a kisebbségi író puszta meglétét saját egyenlőség- és egyenjogúság-számláinak rendezésére használta, amikor mutogatta őt a világnak, a másik oldal pedig titokban tartott és suttogóra fogott érdeklődését fordította feléje, mintha ezzel csillapíthatná kétes forrású lelkiismereti vívódásait. Kicsúszni az egyik oldal szorításából vagy a másikéból – egyre ment, benne maradni akár az egyikben, akár a másikban, egyaránt életveszélyes volt.

Ha a mellékutak elhagyatott és mégis kétes szándékú érdeklődéssel figyelt vándora a kelleténél ritkábban, de tükörbe nézett, valójában semmit sem látott, csak a tükör tiszta felületét, szellemalakokat sem; a kisebbségi írónak nincs Esti Kornélja. Hiszen az író és neve mellett a „kisebbségi” szó csak helyet jelöl, helyzetet és körülményt, nem tartalmat és nem értelmet. […]

(1995. 1.)

SALVATORE QUASIMODO
A fűzfa ágain

De hogyan is dalolhattunk volna
az idegen lábával szívünkön,
a tereken elhagyott holtak közt
a fagytól merev füvön, a gyermekek
báránybégetése és az anya sötét
üvöltése közt, aki a távírópóznára
felszögezett fiához rohan?
A fűzfa ágain, mintegy áldozatként,
felakasztva függtek lantjaink,
finoman ingadozva a bánatos szélben.

Gömöri György fordítása

(1995. 7.)

POSZLER GYÖRGY

Magyar irodalom – világirodalom
(Részlet)

[...] Régóta nincs egyetlen fészek és góc. Részfészkek és részgócok vannak. Amik egymásra vagy a hajdani fészkekre és gócokra figyelnek vagy figyelhetnek. Az innen jövő hangok tölthetik be Európát és a világot. Sok változatban, termékeny polifóniában. Más lehetőség nem adott: saját szólammal, egyéni hangszínnel belépni az összhangzatba. Belesimulva, ám megkülönböztethetően. Nyilván felmerül a provincializmus réme. Mármint a megkülönböztethető saját szólamban, egyéni hangszínben. De ismeretes Illyés igazsága. A kétfajta provincializmusról. Provinciális, aki Ozorától nem látja Párizst. De provinciális az is, aki Párizstól nem látja Ozorát. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvényes, esélytelen a világirodalomban. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Párizs és London között érvényes, Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvénytelen, ugyancsak esélytelen a világirodalomban. Hogy is mondja Babits? Az egyes mű legyen általános, hordozza az egyetemes emberség bélyegét. Az egész irodalom legyen különös, hordozza az egyszeri nemzetiség vízjelét. Egyetemes emberségén is érződjék, hogy Pesten vagy Debrecenben, Kolozsvárott vagy Vásárhelyen, Újvidéken vagy Szabadkán, Kassán vagy Pozsonyban fogantatott. Minden részfészek és részgóc csupán saját szólamát énekelheti a nagy énekkarban. Ettől lesz a különbségeket is őrző egységgé a nagy kompozíció. Gondolhatunk Arany Jánosra. Elméleti remekében nemcsak arról értekezett, mit merített Zrínyi Vergiliusból és Tassóból. De arról is, miben különbözött Zrínyi Vergiliustól és Tassótól. Meg szó lehet a történelmi időszámítás különbségéről. Hogy a Lajtától keletre másként múlik az idő. És e más idő megszólaltatása – költői színvonala függvényében – lehet lehangoló provincialitás, de lehet felemelő univerzalitás is. […]

(1996.9.)

ANDRÁS SÁNDOR

Négy Nagy Imre-vers
(Részletek)

Négy Nagy Imre-verset írtam, előtte pedig egy cikket az *Egyetemi Ifjúság* 1956. október 28-i számába. A cikk mintegy felszólította Nagy Imrét, hogy nyilatkozzék meg egyértelműen a forradalom mellett. Hármas meggyőződés diktálta. Elsőnek az, hogy Nagy Imre népszerűsége rohamosan és jogosan csökken az emberek között; másodiknak az, hogy igen jó volna, ha ő állna a forradalom élére, és erre meg is van a lehetőség; mivel, ez volt a harmadik meggyőződésem, az első napokban félrevezették. Erre az utóbbira volt példám. Az írószövetségben Erdei Sándor mondta nekem, hogy amikor előző nap felhívta Nagy Imrét telefonon, az tőle tudta meg, hogy ő lett a miniszterelnök, holott a rádió már bemondta, s a telefonhívásra is ezért került sor. A cikk az emberekhez többes szám első személyben szólt, és azt mondta, adjuk meg Nagy Imrének a lehetőséget, hogy megnyilatkozzék, s ha nem teszi, csináljuk tovább nélküle.

A véletlen folytán – az *Igazságnak* akartunk egy társammal interjút készíteni Nagy Imrével – jelen voltam 30-án a Parlamentben egy találkozáson Nagy Imre

és a vidék küldöttei között. Várnunk kellett, s beengedtek a terembe. A találkozás elején Nagy Imre határozottan a Varsói Szerződésből kilépés ellen volt, mondván, nincs ilyesmire felhatalmazása, kétharmados parlamenti többség kell hozzá. Amikor a küldöttek közül többen kiabálni kezdtek, hogy mit kétharmados többség, ez forradalom, Nagy Imre szinte magából kikelve mondta: akkor *ő* lemond, *ő* törvénytelent nem tesz. Volt, aki mondta, mondjon le. Elég nagy volt a feszültség. Valaki közbekiáltott, hogy semlegességet akarunk. Nagy Imre erre meglágyult. „Tényleg azt akarják?" – kérdezte, és amikor a hatalmas téglaalapú asztal körül ülő társaság megerősítette: „Azt. Igen, azt" – akkor megnyugodott, elmosolyodott és visszaült.

Úgy hiszem ma is, hogy az a találkozás fontos volt, egyik oka lehetett, hogy Nagy Imre másnap kimondta a Varsói Szerződésből kilépést és a semlegességet. Nagy Imre, gondolom, ezen a találkozáson (is?) tapasztalhatta meg, hogy a forradalom az *ő* akkori ítélkezése szerint valóban nem a kapitalizmus egyszerű visszaállítására és nem a másik táborba átállásra irányul. Egyik okom arra, hogy a forradalom harmadikutasságát minduntalan hangsúlyozzam, éppen ez. A harmadikutasságra akkor Jugoszlávia mellett és előtt Nehru Indiája volt a gyakorlati példa; mai megítélése külön töprenkedést igényelne, most itt csak akkorról szólok.

Mindezt pedig azért írom ide, hogy jelezzem, nem kritikátlanul éreztem és gondolkodtam Nagy Imréről, semmiképpen sem úgy, mintha *ő* vezette volna a forradalmat. Olyan embernek tartottam, akit rossz nyelvek szerint a forradalom magával sodort, a magam nyelve szerint a forradalom magára ébresztett, és valódi miniszterelnökké emelt. Ehhez a vásárhoz is ketten kellettek, és Nagy Imre végül is ott volt, teljesen. Ezért is bukott el számomra a forradalom másodszor és egyetlen napon, nem hetekre és hónapokra nyúló lassúsággal, az 1958-as kivégzéssel. Híre így rázott meg, ebből a megrázkódtatásból íródott és jelent meg akkor a *Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában.* […]

Nemesvita, 1996. június 28.

Gyászmise
a Hattyú utcai kocsmában

mert úgy érezték a magányban elapadt akkor a városi
esteli zaj csak egy távoli villamos csengője harangozott furcsán
az éjszaka szelíden súlyosan gördült végig az utcán
gumikerekű ezüstös gyászkocsi

jönnek az elhunyt rokonai
muszájból szemet hunyt rokonai
tegnap még nevető rokonai
holnap már nevető rokonai
sohasem feledő rokonai
és utálkoznak a történelemtől

hadd gyónjunk a rumok urának
a cifra borok kegyes asszonyának
gyónjunk a titoktartó pálinkának –
fullaszt az utálat

jöttünk hogy gyászoljuk a reményt
a szegényt a jót nagy imrét
gyertyaláng mosolyával
a hitük lobbant el ismét
gyere komám térdeljen a kedvünk
alázatos gyalázatos kedvünk
rövidzárlatozó büszkeségünk –
nincs mivel kérkednünk
jöttünk hogy apáink módján
sirassuk újra magunkat
nékünk a győzelmek helyett
védtelen hősök ha jutnak
palackok orgonasípjain ömlik a gyászdal
rezegnek zengenek a falak a koponyák
füstölgő fényben tankok ölelkeznek gépfegyverzokogással
s az elkínzott csapos az oltárnál veri az orgonát

„Miképp az meg vagyon írva
a mosógéphez szóló
harmadik utasításban —
fehér gyolcsot tarka szeméttel
ne moss össze a gyászban."

„És ne hidd, a megváltást nyújtá
néked az ügynök, az álnok,
s nem kell magad vádakkal verni —
vérből feketült szennyet
a csalfa mosógép se vesz ki."

„Fiam, ki hittél csodákban,
a mosógépben ne higgyél,
sorsodnak nem tisztító sírja —
a holt gyilkolhatatlan, de ki él, még halandó,
miképp az meg vagyon írva."

palackok orgonasípjain
ömlik a gyászdal
pajtásom drága pajtásom
mit kezdjek a zokogással?

két szemem két gépfegyver
pattognak belőle a könnyek
és vissza belém minden tárgyról
hogy öljenek, de nem ölnek

testemből a bánat ólmait
az autóbusz úgyis ki rázza
csókra születtem pajtás
meg halálra de nem gyászra

szédeleg a rokonság lábuk előtt a bánat-sötét verem
és hullnak a holtra hófehér sörhab-virágok
fülekben lakozó ágyúdörgés tép lyukat a gyászéneken
billen a piros pohár s az arcokon vér szivárog

„Csapataink harcban állnak.
A kormány helyén van." A sírban.
De jön napja a feltámadásnak,
így hisszük, s míg hisszük, így van.
(1996. 10)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Levétel a Falvédőről

(Részlet)

De la Nistru pân-la Tisa
Tot românu plânsu-mi-sa

A falvédő – bármilyen legyen ő – a falat védi. Azt, amelyre felszegezték. Ha levelet írok erről, legalábbis Bábel polgármesteréhez intézném. Ez a legkevesebb. Mert én sem a holdról pottyantam ide, forgatagába a civakodásnak, melynek se eleje, se vége, kizárólag kellős közepe van. Tele vagyok a zuhanás zúzódásaival. De hát így van ez, így szokott lenni a keresztről való levétel után az emberi lélekkel-testtel. Képletesen és valóságosan. Ha kórházi ágyon, ha íróasztalnál, ha kötözőhelyről, ha sítúráról küldöm elhaló, avagy harsány üdvözletem, sajnos csakis személyes békejobbomat ajánlhatom fel. Többe már alig hihetek többé! Lassan még az imák többes számú részeiben se bízhatom. Bár hiszek az emberiségben. Annak ellenére, hogy majdnem minden megtörtént már, aminek következtében – mint csapatnak reménytelennek lehetne tekinteni felfejlődését a pályán. De hinnem kell a keresztül-kasulban, a nemzetek és nyelvek, a felépülő és felélő kultúrák békés egymás mellett élésében. Mert végre személyesen látom ma, amit Homérosz sok évezrednyi tényanyaggal korábban vakon is látott. Ez nem félreértés-sorozat volt, hanem Bábel metaforájának lényege: ha különbözünk – csak vicsoroghatunk egymásra. A Teremtés azért is érthetetlen, hiszen egyformát könnyebb és gyorsabb alkotni, mint sokfélét! De hát annyi minden megtanulása mellett japánul én is analfabétának számítok, és nem várom el egy peruitól, hogy megjegyezze, melyik északi–déli hosszúságon-szélességen esett meg karámomban a szövetségkötések és esküszegések kétes csodája. Csak türelmet várok és megértést. Pedig aki megöl a háborúban – békében a barátod lehetett volna... – ám erre csak egy szinte-szüntelen-izzású Szarajevó–Sztálingrád–Korea–Vietnam–Szarajevó-koszorúív fényénél jöttek rá egészen új, talán még nem is katonaköteles nemzedékek. Még nem gyűlöletköteles utódaink már bizonyára nem suta rockkoncerteken, hanem a himnuszok helyett fogják énekelni az igazi integritás efféle szövegeit, ilyetén mondatait. Mint akik már tudják, hogy a legszebben hangzó, legmarciálisabb kijelentésekhez meg kell lennie a másik szárny szimmetriájaképpen a legtoleránsabb bölcsességeknek. is. Pedig már mióta népi bölcsesség ez is: nem az a baj, hogyha betegséged támad; csak legyen hozzá elegendő egészséged is. Nos, ezért várnak az újak is csak kis türelmet és megértést. Hogy állig fegyverkezzenek ők is. Az idő nekik dolgozik úgyis. Varro-

gat, kinyújtja felénk békejobbját, s benne tű van, nyomában megfeszülő cérnájával az idegeknek. Lelkünk legmélyén a hazák mind érzelmi falvédővel vannak kitapétázva. Látni szeretném, meg akarom érni az utolsó út- és menetlevelek levételét a falvédőről. Hófehérke és a hét törpe, Jancsi és Juliska, Piroska és a farkas se homogén populáció. Csak számszerűség és tényszerűség. Egyetlen törpe vagy Hófehérke nélkül azonban gyengül, jelentését veszti. Érthetetlen. Nincs mese. Nincs integritás. Máris mennyien hiányoznak. Egy temetőnyit kitesz szeretteim és barátaim elveszett regimentje. De a halál se választ el annyi magyart és annyi románt tőlem ebben a pillanatban, ebben az évszázadban, ebben az életben, mint a tény és a helyzet, ahol és amiben lakom. S ez mindennél jobban fájhat. Vagy előbb-utóbb belefásulok? Egyiket sem akarom... „A Dnyesztertől a Tiszáig" – igen: a-dnyesz-ter-től-a-ti-szá-ig-a-ro-mán-pa-nasz-ban-ál-lig de a Dnyesztertől a Loire-ig a magyar is panaszban áll itt, s az ukrán is panaszban állig, az orosz, a csecsen, a zsidó, a kurd, az örmény, a bulgár, a baszk, mindenki panaszban állig... Egy dnyesztertől egy tiszáig... Élő ember vagyok, nem tünemény, nem fogalom, nem madártávlat – s a keltáktól kezdve valamennyi itt létezett s valaha itt létesülő állam, hatóság, közhatalom, társadalom, a legbecsületesebb granicsárok, janicsárok sem szerződhetnek elég igazságosan, kellő részletezéssel, elég rálátással a szükségleteimre és sérelmeimre – annak árnyalatairól: én hogyan érzem magam. Álláspontom változatlan: „Én túllépek a mai korcsmán, az értelemig és tovább. Szabad ésszel nem adom ocsmány módon a szolga ostobát" ...Tegyük össze, toldjuk egymáshoz a falvédőinket. Áruljunk egy-gyékényen. Hogy ne maradjunk szégyenben. Mert bárhol maradhatunk – még egy temető oldalba karcolt lövészárokban is sokáig. Vigyáznak ránk az utászok és régészek. Csak ne tőlünk, ne a mi esetünktől menjen el a kedve másnak, a többinek. Aki hinne az emberiségben. Hogy Bábel békésen együtt élhet önmagával. Az Úristen középen szeggel átütött tenyerén. Mely mégiscsak, ugyancsak békejobb. […]

(1997. 1.)

HANKISS ELEMÉR

A proletár reneszánsz

(Részletek)

[…] A hagyományos kultúrában a megélhetés kényszere és állandó erőfeszítése töltötte ki az életet, szinte semmi másra nem hagyott időt és energiát, döntő mértékben meghatározva az ember életét, életmódját, magatartását, vágyait, világlátását. Az egész civilizáció erre a megélhetésért folytatandó küzdelemre szocializálta tagjait, ezt szolgálta a kor erkölcse, ezt tanította a család, az egyház, az iskola. Aszkézisra, a vágyak megzabolázására, munkára, kötelességeink teljesítésére ösztönözte, kényszeríttette az embert.

Ma ezzel szemben nem a puszta megélhetés a lehetőség és a parancs, hanem a „Valósítsd meg önmagad" programja. A hajdani alapparanccsal, az önmegtartóztatás parancsával szemben a vágyak (és ösztönök) szabad kiélésének, mindenféle elfojtás és önkorlátozás elvetésének, önnön lehetőségeink és jogaink érvényesítésének, az élet élvezetének programját harsogja az egész civilizáció. Százmilliók vagy akár milliárdok igyekeznek manapság lázasan kiteljesíteni önmagukat, a popzene és az aerobic, a farmernadrágok és parfümök, a futball-

meccsek és a televíziós szappanoperák s kalandfilmek segítségével. Lázasan folyik a teljességnek a keresése. Mert a mai ember már nem a túlvilágon, hanem ezen a világon, ebben a rövid életében akarja megtalálni önmagát és a teljességet.

A hagyományos kultúrában és a benne élő emberek mindennapjaiban és lelki életében központi szerepet játszott a bűn–bűntudat–vezeklés–megváltás mechanizmusa.[1] A mai fogyasztói kultúra ezzel szemben az ember édenkerti ártatlanságát zengi, sugározza; nincs benne helye a bűnnek és bűntudatnak mint erkölcsi és pszichikai szabályozó elvnek. A bűnt betegségnek, torzulásnak, a bűntudatot neurózisnak tartja. „Furdal a lelkiismeretem azért, mert furdal a lelkiismeretem" – visszhangozza az amerikaiak millióinak dilemmáját Zizzy, a vicclapfigura.[2]

A hagyományos társadalom hierarchikus rendben, az engedelmesség, a türelem, a fogadd-el-azt-ami-osztályrészedül-adatott jegyében élt. Ma, ezzel szemben, csaknem minden ennek az ellenkezőjére ösztönzi az embert. Arra, hogy ne fogadja el azt a helyet, amelybe beleszületett, törjön ki az adott keretek közül, vállalja a versenyt, törjön magasra, győzzön le mindenkit és minden akadályt. A hagyományos társadalomban a hagyomány volt az igazi érték, ma az újdonság az.

Legalább ilyen fontos az, hogy kétezer éven át abban a hitben éltünk, arról igyekeztünk folyton-folyvást meggyőzni magunkat, hogy a világ közepén vagyunk, sőt talán mi vagyunk a világmindenség közepe; körülöttünk forog, miértünk van a világ. Ez a hit évszázadokkal túlélte Kopernikusz, Kepler és Newton felfedezéseit. De azért közben, lassan, erősödtek a kételyek, s ma már a mindennapi tudat elbizonytalanodott. Nem tudjuk, hogy végül is hol vagyunk, mi a szerepünk a világmindenségben; hogy kitüntetett helyünk van-e, vagy egy kozmikus mértékkel mérve jelentéktelen és végtelenül kicsi bolygón kapaszkodunk, céltalanul sodródva a semmiben.

Kétezer éven át abban is hittünk, hogy „morális univerzumban" élünk; olyan világmindenségben, amelyet erkölcsi princípium vagy erő igazgat; amelyben egy „láthatatlan kéz" igazságot tesz, megjutalmazza az erényeseket, és megbünteti a gonoszokat. Ma már, a világháborúk és polgárháborúk, haláltáborok és genocídiumok századából kilábolva, egyre nehezebb hinni a világmindenség erkölcsi lényegében. És egyre többekben elhatalmasodik az a meggyőződés, hogy értelmetlen, abszurd világban élünk, olyan világban, amely teljességgel közömbös a jóval és rosszal, illetve az emberi szenvedéssel és vágyakkal szemben.

A hagyományos kultúra egyik legnagyobb teljesítménye volt az, hogy képes volt értelemmel feltölteni az emberek életét. Képes volt abban a hitben és bizonyosságban tartani az embereket, hogy az emberi életnek – minden baj és szenvedés ellenére – célja s értelme van. Az új, a huszadik század végén kibontakozó civilizáció erre már (vagy még) nem képes. Az élet céltalanságának, értelmetlenségének élményét egyre szélesebb társadalmi rétegek élik át. A melankólia, a „spleen", az élet értelmetlenségének a fájdalma annak idején az Essex grófok, a Sir Walter Raleigh-k és a Hamlet királyfik keserű privilégiuma volt. Ma százezreket és milliókat kínoz. Korunk egyik legelterjedtebb járványos betegsége a depresszió. […]

(1998. 4, 5.)

JEGYZETEK

1. Szent Bernát (12. század) drámai erővel foglalja össze ezt a világ- és emberképet: „Bűnben születtünk, bűnösök vagyunk, és bűnösöket hozunk a világra. [...] Világra jövetelünktől kezdve sérültek vagyunk, és azok is maradunk, amíg csak benne élünk, amíg csak el nem hagyjuk; talpunktól egészen a fejünk búbjáig semmi sincs, ami egészséges lenne bennünk." A reneszánsz

gondolkodóinak és művészeinek a többsége ennek az ellenkezőjét vallja majd, és a 20. század második felének fogyasztói kultúrája sok száz decibellel ennek az ellenkezőjét harsogja majd.
2. Wechsler, Harlan J.: What's So Bad About Guilt? Simon and Schuster. New York, 1990. 13

JOHN LUKÁCS

Félelem és gyűlölet

(Részlet)

[…]

Figyelemre méltó a felvételeken Hruscsovnak és kollégáinak görcsössége, nyilvánvaló habozásuk, amely mind a kommunizmus fatális korlátoltságának tulajdonítható. A szovjet kormány nem tolerálhatta egy antikommunista nemzeti kormány létesülését az orosz birodalom érdekövezetében. De kire támaszkodhatott? A Kreml-beli szupertitkos beszélgetések gyakori témája volt a magyarországi „elvtársak" és a csúcskommunisták kisebb-nagyobb érdeme, illetve érdemtelensége. Hruscsov és társai pontosan tudták, hogy a helybeliek népszerűtlenek, de ugyanakkor féltek más személyt felhasználni: egy elvtársat találni és azt sikeresen megbízhatóvá nevelni – ez volt egyetlen lehetőségük. Ezek az aggodalmak és félelmek magyarázzák azt a furcsa döntést, hogy a jugoszláv Tito támogatását kérték. Hruscsov egy kis repülőgéppel titokban átbukdácsolt a kelet-európai éjszakán, hogy meglátogassa Titót, akit Sztálin hét évvel azelőtt kiközösített a nemzetközi kommunista szervezetből. (Hruscsov akkoriban békült ki vele.) Tito beleegyezését kérte a küszöbön álló, a magyar forradalmat megsemmisítő orosz hadjárathoz és Kádár Jánosnak a „munkás–paraszt kormány" vezetőjeként való beiktatásához. A megbeszélés, valamint annak egyenes és ronda következményei folytán (a jugoszlávok kiadták a náluk menedékjogot szerzett magyar kommunista vezetőket) Tito is ugyanolyan rossz színben tűnik fel, mint Hruscsov. Csakhogy nem is ez a lényeg, hanem a kommunista vezetők *félelme*.

Ez döntő elem. A totalitárius kormányok esetében a brutalitás természetes jelenség: gyakran valamely valóságos vagy képzelt sérelem és félelem reakciója. 1944-ben Hitler Harmadik Birodalma elfoglalta Magyarországot – szövetségesét és úgynevezett csatlósát –, tudva azt, hogy bizonyos magyar vezetők a Német Birodalommal kötött végzetes szövetségből való kiugrást szeretnék megvalósítani, és ennek érdekében már bizonytalan lépéseket is tettek. 1956-ban Hruscsov és Szovjet-Oroszország nem engedte meg Magyarországnak, hogy a kommunista rendszerből kilépjen. A két brutális közbelépés közötti különbség jelentős. A németek és helyi szövetségeseik nem féltek. Az oroszok és szövetségeseik viszont rettegtek. (Vagy el tudja-e valaki képzelni Hitlert, amint éjszaka repülőre ül, hogy Mussolini vagy Antonescu beleegyezését kérje egy már elhatározott brutális döntéséhez? Még akkor sem, amikor birodalmát minden fronton az ellenség nagyszámú csapata ostromolta. Ami a Szovjetunió esetében 1956-ban nem állt fenn.)

Hruscsov természetesen nem Hitler, és az oroszok sem németek, ráadásul az 1956-os események nem 1944-ben történtek. Ez az egyik alapvető különbség a szélsőjobb- és a szélsőbaloldal között. A gyűlölet mozgatja az elsőt, a félelem az utóbbit. […]

(1998. 10.)

„Rítusok nélkül nehezebb lenne az életünk"

Hajdú Farkas-Zoltán beszélgetése a századik évében járó heidelbergi filozófussal (Részletek)

[…]

– A *magyarok számára mindig fontos volt az a kép, amelyet a Nyugat alakított ki róluk, mert a napnyugati kultúrához való tartozás tudata kultúránk fontos eleme. Professzor úr, milyen az Ön magyarságképe?*

– A magyaroknak nagyon jó nyelvérzékük van. Többször voltam Magyarországon, az Akadémia – sokak meglepetésére – már a kommunista időkben meghívott. Az ógörög világ jó ismerője vagyok, és úgy látszik, a magyar Akadémiának már akkor is érdekében állt, hogy a saját nyelvterületén kívül élő tudósokkal is tartsa a kapcsolatot.

– *Ha általánosabbra vonjuk a kört: anyanyelvünk foglyai vagyunk-e? T. Hall amerikai antropológus szerint szorosan kötődünk anyanyelvünk kulturális dimenziójához. Mennyire merev ez a kulturális dimenzió? Átléphetők-e a határai?*

– Az anyanyelvbe való beleszületés a világ megismerésének az egyik útja. A mindannyiunkat körülvevő hagyományok összessége pedig a kommunikáció révén megismert világ, amely azonban nem annyira merev, hogy ne léphessünk ki belőle, például idegen nyelvek tanulásával. De ha csak a nyelvet sajátítanánk el, ez még nem lenne igazi tanulás. A nyelv csak eszköz, célunk másoknak a megértése, mások előítéleteinek a megértése, hogy ezáltal a sajátjainkat is tudatosíthassuk.

– *Megkérhetném, hogy; egy kicsit bővebben szóljon arról, hogy mit ért az előítéleteken?*

– Az előítélet az a valami, amelyet, annak ellenére, hogy nem tudatosul bennünk, mégis megfigyelünk másoknál, a másiknál. Mondok Önnek egy példát: itt van a kanadai származású Jean Grondin úr, aki beszélgetéseink során azokra a francia előítéletekre próbált bizonyítékokat keresni, amelyek a németeknek a katonasághoz és a hivatalnoki karhoz való viszonyára vonatkoznak. Azt kereste bennem, ami számára oly különös, oly furcsa itt Németországban. Tehát választ keresett – és remélem, nagyjából talált is – arra, hogy bizonyos dolgokban miért vagyunk olyan mások, mint a franciák. Melyek voltak azok a hatások, azok a befolyások, amelyek éppen ilyenné tettek, amilyennek a világ ma minket lát? S itt azt hiszem, hogy az engedelmességre való nevelés magas foka az egyik legfontosabb elem, amely a német államszervezetből és katonai múltunkból származik... habár a napoleoni sem volt sokkal másabb...

– *Visszaemlékezéseiben olvasom,* hogy *szülővárosában, Boroszlóban (Breslau, Wroclaw) a német lakosság poroszabb volt a poroszoknál. Vajon egy kisebbségnek saját nemzeti jellemvonásait – előítéleteit, ahogy Ön nevezi őket – jobban meg kell-e őriznie, ápolnia, mint a többségnek?*

– Hát, hogy ez Boroszlóban miért volt így, azt nem tudnám pontosan megmondani, de ha Erdélyre gondolok, akkor azt állítom, hogy igen. A magyar kisebbségnek meg kell védenie saját történelmét, ez így illik.

– *Mi a megoldás, ha az erdélyi magyarok és románok történelemszemlélete egy fontosnak hitt kérdésben szögesen eltérő – a „ki volt itt előbb" átkos kérdésére gondolok? Segíthetne-e a „hermeneutikus párbeszéd" a megegyezésben?*

– A hermeneutika ilyen esetben egyáltalában nem segíthet, mert az csak egy elmélet arról, hogy mi lenne a két fél tennivalója, ha meg szeretnének egyezni. Erre pedig csak akkor van remény, ha már olyannyira „hermeneutikusakká" váltunk, hogy képesek vagyunk fenntartások nélkül elfogadni azt a lehetőséget, hogy esetleg a másiknak van igaza. Ez természetesen még egyáltalában nem jelenti azt, hogy nekünk ne lenne igazunk, de csakis ebből az alapállásból lehetséges a dolgok hasonló szemlélete és egymás megértése. Vigyázzunk, nem a hermeneutika a művészet, hanem a megértés folyamata. A hermeneutika valójában filozófusi töprengés az érthetőség feltételeiről. Ezeket a feltételeket – elmélkedési képességünk gyümölcseit – természetesen nem kell mindenkinek ismernie, aki meg szeretne valamit érteni. A hermeneutika tehát nem egy technika! […]

– Professzor úr, én Európának abból a régiójából származom, ahol a földrajzi és társadalmi tájat hosszú időn keresztül a falvak uralták. Erdélyben a faluközösségek olyan formában maradtak fenn, amely Nyugat-Európában már régtől fogva a múlt emlékének számít. Ebben a régióban a falvak urbanizálódása korántsem zárult még le, jó néhány faluközösség középkori rítusokat, szokásokat őriz. A mindennapi élet rituális jellegével Ön több munkájában is foglalkozott, megállapítva, hogy „a rítusok sokkal fontosabb helyet foglalnak el mindennapi életünkben, mint ahogyan az a tudományok módszereivel tetten érhető vagy nyelvileg objektivizálható".

– Nézze, az önmagunkról szerzett tudásunk sohasem fogja megközelíteni emberi létünk összetettségét... ezért nem szabad megfeledkeznünk az élet rituális jellegéről...

– De mik a rítusok?

– Rítusok cselekvéseink, gondolkodásunk és nyelvünk mindazon elemei, amelyeket a megegyezés, a szokások és a hagyományok határoznak meg vagy befolyásolnak. Cselekvéseink helyessége ugyanis nem minden esetben vezethető vissza bizonyítható és formalizálható racionális lépésekre, mert létezésünk „helyessége" egy magától értetődő ethoszból származik. Nézze csak meg, mennyire ritualizált például a nevelés, az együttélés vagy éppen párbeszédeink. A rítusok az életnek azon bemérhetetlen formái, amelyek révén egy magyar különbözik egy némettől vagy egy spanyoltól. Mi itt a más? Nem is annyira az öntudat, és nemcsak a biológia, hanem a rítusok, az, ahogyan megéljük az életet, amelyet nem lehet – de nem is kell – teljes egészében objektivizálni... Itt van az objektivizálhatóság határa... A felfoghatóságnak, a viselkedésnek, érzésvilágunknak, a szeretetnek valószínűleg sokkal több köze van a rítusokhoz való „felszín alatti" illeszkedéshez, mint a tudatossághoz vagy az ellenőrizhetőséghez. De ne higgye, hogy ez a ritualizáltság korlátozná lehetőségeinket, sőt éppen ez teszi lehetővé az emberi észszerűség és a szabadság kibontakozását. Ez a szabadság persze egy álom, s ellentétben áll a hagyományok játékszabályaival, az élet rituális jellegével, úgy is mondhatnánk, hogy ez a modern világ egyik legvégzetesebb absztrakciója... Tehát a városoknak is megvannak a maguk rítusai, noha ezek már a kezdetektől fogva különböztek a falusiakéitól. Városaink kialakulása a görög és latin világban gyökerezik, a városokban kialakult nyelvben.

– Zygmund Bauman szerint a posztmodern kor városaiban átminősült az „idegen" fogalma. Míg a hagyományos közösségek „mi" tudata még pontosan el tudta különíteni az időnként feltünedező idegeneket-idegenséget, addig a posztmodern társadalomban a funkcionális differenciálódás révén kialakult individualizmus hatására az idegenség fogalma fokozatosan általánosuk, s ezzel fel is oldódott

olyannyira, hogy a mai városokban tulajdonképpen mindenki idegennek számít a *többiek szemében...*

– Ez a fajta „új" idegenség helyesen van leírva, egyetértek vele. De nézze, én sziléziai vagyok, s ezért itt még a szó „klasszikus" értelmében is idegennek számítok. Ha a Heidelberget környező falvak valamelyikében a hátam mögött rólam beszélnének, bizonyosan idegennek titulálnának. Vagyis még itt és most is fellelhetőek ezek a városiétól gyökeresen eltérő, magától értetődőeknek érzett rítusok. Még ma is létezik egy falusi és egy városi kultúra. Különben e két, sok elemében különböző kultúra kiegyezésére, közelítésére tett kísérletek közül az egyházak tényked ései a legfigyelemreméltóbbak.

– *Tulajdonképpen a város lehetővé tette a különböző származású és vallású emberek párbeszédét...*

– Így van. Ez a dolog pozitív oldala. De emellett tanúi lehetünk az erkölcsiség, az illem nagyarányú elkopásának is. Fiatalkoromban még elképzelhetetlen lett volna, ami éppen most, beszélgetésünk során megtörtént, hogy egy tanár csak úgy felhívjon telefonon, hogy munkámról érdeklődjék. Ez a múltban elképzelhetetlen volt... akkoriban a professzorok nagyobb tiszteletnek örvendtek, mint manapság. De nagy általánosságban is, a tiszteletadás formái mára már úgyszólván teljesen eltűntek... képzelje csak el, mi történik, ha diákként csak úgy felhívtam volna egy öreg professzort, hogy éppen a könyvét olvasom, s magyarázza meg, hogyan is érti ezt vagy azt a bekezdést. Ez akkoriban elképzelhetetlen szemtelenségnek számított volna. Itt is egy fontos rítus kiveszésének, eltűnésének lehetünk a tanúi. De visszatérve az Ön által említett habermasi megjegyzésre: Heideggernél jól megfigyelhető a hazai rög iránti tisztelet, a szülőföld szeretete, amely „vallási szülőföldjét" is magában foglalta. Nagy istenkeresőként sem lépett ki az egyházból, csak a teológia létjogosultságát kérdőjelezte meg.

– *Professzor úr, hol van az Ön szülőföldje?*

– Hogy mi az én szülőföldem?...Hontalan nomád vagyok... Marburgban születtem, Boroszlóban nőttem fel, rövid megszakításokkal (München, Freiburg) közel húsz évig Marburgban folytattam egyetemi tanulmányokat. Majd Boroszlót elveszítettük... Lipcsébe kerültem, amely sokban Boroszlóra emlékeztetett... de a szülőföld... nincsen igazából szülőföldem... a leghamarabb Marburgot említhetném, de Marburg is már nagyon eltávolodott tőlem. Közel ötven éve Heidelbergben élek.

– *Egyáltalában köthető-e egy földrajzi helyhez a szülőföld?*

– Nem. A szülőföld az a gyermekkor, azok az emlékek, amelyek aggastyánkorig elkísérnek. Úgy, hogy tulajdonképpen Marburg helyett inkább Boroszlót kellene említenem, hiszen ott nőttem fel... furcsa mód, ahogy öregszem, egyre élőbbekké válnak a gyermekkori emlékeim. […]

Heidelberg, 1999. május 10.
(1999. 8.)

MIRCEA CĂRTĂRESCU
Poéma egy mosdókagylóról

egy szép napon a mosdókagyló szerelembe esett
egy piciny sárga csillagért epedt a konyhaablak sarkában
kitárulkozott az asztalterítőnek és a mustárospohárnak
elsírta bánatát a nedves étkészletnek;
napok múltán aztán vallomást tett szerelméről:
– kis csillag, mért ragyogsz a malom s a kenyérgyár fölött
jöjj le onnan, nekik nincs szükségük rád
villamosközpontjuk van az alagsorban s tele vannak égőkkel
eltékozlod magad hogyha aranyadat tetőikre hinted
és a villámhárítókra.
kis csillag, nikkelem kíván, és lefolyóm mindenféle
dalokat bugyborog neked, ahogy tud,
s a halmaradékos edények máris megkedveltek,
jöjj, ragyogj e linóleum-birodalom fölött egész éjszaka,
konyhabogarak úrnője.

de ah! a piciny sárga csillag nem felelt
ő ugyanis egy levesszűrőt szeretett
ki messze földön egy könyvelőnél lakott
s így kínlódott éjjelente
felé ábrándos szemeket meresztve.
így hát a mosdókagyló egy idő után kérdésekkel kezdte
bombázni magát a lét értelmére s objektivitására vonatkozólag
s még több idő után végül ajánlatot tett az asztalterítőnek.

...egykor a szerelem megérintett engem is,
engem, a függöny hasadását, ki ezt elmeséltem,
egy krémszínű dadát szerettem, melyet egyszer láttam csupán...
de minek szaporítani a szót, hisz gyermekeim lassan iskolások
s minden, ami elmúlt, álom volt talán.
(1999. 11.)

CSEKE PÉTER
Mikó Imre élet- és pályaképe
Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán
(Részlet)

[…] Személyesen abban az időben ismerkedtem meg vele, amikor jellegzetes szürkésbarnás köpenyében a „pult mögött” állt, és két vevő között világirodalmi tanulmányait írta, kedvenc szerzőit fordította. Vagyis az Egyetem utcában működő tankönyvboltban. Nem jegyzetvásárlás végett tértem be oda 1967-ben, hanem hogy interjút készítsek vele a kolozsvári rádió *Egyetemi élet* című műsora számára. Akkor már magammal vihettem frissen megjelent esszékötetét, a *Honpolgárok és világpolgárok*at, dedikálás végett. Szemmel láthatóan jólesett neki, hogy egy székelyföldi diák a rangrejtett írót tiszteli a tankönyvárusítóban. Hát

hogyne tiszteltem volna! Hiszen a neve fogalom volt a legkisebb erdélyi faluban is, és nem csupán az unitárius egyházközségekben.

Amikor már abban a szellemi szabadcsapatban dolgozhatott, amelyik a hetvenes évek első felében a Kriterion igevárát megteremtette, találkozásaink gyakoribbá váltak a kiadó kolozsvári fiókszerkesztőségében. Így volt némi rálátásom arra, hogy mekkora munkát vállalt magára a művelődéstörténeti kiadványok szerkesztőjeként. Ráadásul nem csak a cenzúrával szemben kellett állnia a sarat, olykor a bakafántoskodó szerzők is megnehezítették a dolgát. Amidőn ezt egyszer szóba hoztam, lakonikus válasza így hangzott: „Elég ideig tartottak távol ettől a munkától ahhoz, hogy most ne panaszkodjunk." Páskándi Gézára, majd Dávid Gyulára néztem, és mindent megértettem.

Attól fogva, hogy 1975 januárjában közreadtam *Balázs Ferenc útitársa* című riportomat, vissza-visszatérő témánk természetesen Balázs Ferenc volt. Néhány hónap múlva azzal tisztelt meg, hogy átnyújtotta Balázs Ferencről írt tanulmányának kéziratát. Kíváncsi a véleményemre, mondotta, mert ez az írás kerül Balázs Ferenc művei újrakiadásának az élére a Romániai Magyar Írók sorozatban. Most tudom meg Balázs Sándor monográfiájából, hogy mielőtt kéziratait nyomdába adta volna, rendszerint mások véleményét is kikérte. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságosak a függelékben közreadott kéziratokat és dokumentumokat kísérő jegyzetek. A sokak által még ma is lenézett „filológiai aprómunkában" példamutatónak tekinthetjük Balázs Sándor eljárását, amikor sorról sorra egybeveti, hogy például a Jancsó Béla-tanulmány kapcsán megfogalmazott – önmagukban is tanulmányértékű – észrevételek közül mit fogadott el Mikó, és mit nem. Az elfogultságból táplálkozó megjegyzéseket nyilvánvalóan nem vette figyelembe, de készséggel hasznosította azokat, amelyek továbbgondolása révén lényegi összefüggésekre tudott rávilágítani. Fontos volt ez a művelet, hiszen a szóban forgó tanulmány Jancsó Béla máig egyetlen kötetének (*Irodalom és közélet*. Kriterion Könyvkiadó, 1973) élén jelent meg, ugyancsak a Romániai Magyar Írók sorozatban.

Balázs Ferencnek végül is csak a *Bejárom a kerek világot* című műve láthatott napvilágot akkoriban, a cenzúra által csonkítottan. Huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy *A rög alatt* csonkolásmentesen kerülhessen az olvasók kezébe. Akár személyes elégtételnek is tekinthetném, hogy az általam gondozott Mentor-kötet kolozsvári példányait jórészt a tanítványaim vásárolták fel.

Nemzedékek láncolata, lám, így kapcsolódik egymásba.

E gondolatsorhoz még csak annyit fűznék hozzá: Kós Károlytól jött éppen, amikor utoljára találkoztunk. Az *Akik előttem jártak* dedikált példányával tette tiszteletét nála. Készülő könyvéről, *A csendes Petőfi utcá*ról beszélt, a háború alatti négy évről, korabeli kapcsolatairól és azokról az elképzelésekről, amelyeket a történelem könyörtelenül meghiúsított. […]

(2003. 8.)

CS. SZABÓ LÁSZLÓ

Erdélyi városok

(Részlet)

[…]

Éghajlat, származás, vagyon s megpróbáltatások mind jellemalakítók voltak, de az a végső erdélyi városkép, melyre a magyarság visszaemlékszik, az *utolsó kétszáz év* társadalmi életén nyugszik. Jóllehet minden erdélyi város egy örök magatartás – örök ellenállás vagy örök gyöngeség – jelképe, végső állapota, melyhez jövendő változásait mérhetjük, 1691 és 1914 közt, a Habsburg-helytartóság és az unió korában forrt ki. Vegyük példának azt a nevezetes öt várost, melyről nemrég öt erdélyi író meghatón szép arcképet festett.

„*Kolozsvárnak* lakóit kell ismerni, hogy azt szépnek találjuk", írta egyszer Jósika Miklós. Erdély cím nélkül is örök fővárosa keleti Svájccá keveri különböző lakóit, valósággal dióhéjban szemlélteti az erdélyi együttélést. Természetes előkelőségét nem származásának, hanem csodálatos szellemi hatásának köszöni. Szövevényes társadalmából főleg a közhivatali és oktató intellektus emelkedik ki, székvárosi szelleme mágnásokban, szerzetes és kollégiumi tanárokban, tisztviselőkben s professzorokban kering lassú, méltóságteljes lüktetéssel. Rang és cím eltörpül a város természetes rangja mellett. Ritkán kezdeményez, fejedelem nélkül is fejedelmi, sosem nyúl a hatalom után, magától jut hozzá, valósággal puszta létéből meríti tekintélyét. *Várad* a vízválasztó túlsó oldalán – (a külső Erdélyben) – több falu jobbágyivadékait próbálja összeédesgetni a bihari dzsentrivel s a zsidósággal. Az ötvözet bizony minduntalan megreped. Emlékeit elpusztította a török, hagyományérzése elsorvadt, nyugtalanabb lelkű, mint a töretlen múltú erdélyi városok. Amilyen kemény Kolozsvár, olyan könnyen összecsuklik ő, sose nő ki egészen a püspöki gyámság alól, a dzsentriből, jobbágyból, zsidóból sose lesz patrícius. Sötéten maradi, türelmetlenül újító: ez a két véglet a belső gyöngeség igazi titka. *Enyed* kézművesei és szőlősgazdái lassan összebékülnek a fejedelem iskolájával, a környékbeli arisztokrácia is beszokik. Ezek a nemszeretem vendégek javítják meg a szellemét, máskülönben a város előbb-utóbb belefulladna a kispolgári kicsinyességbe. Fölötte lebeg az iskola, s beharmatozza a diákvértanúk vére. *Vásárhely* az apróipar városa, akárcsak Debrecen, s mint ott, a székely fővárosban is van egy magában élő s mégis városnemesítő iskola. *Brassó* roppant gálya, a tulajdonos, a kalmár s a kapitány szász, az evezősök magyarok és románok. Egyik végéről a székely havasok szele szellőzteti, másik végéből ered a konstantinápolyi karavánút.

Amilyen a jellemük, olyan határon túli hellyel tartanak rokonságot. A debreceni diákok tűzoltó dorongja: a gerundium Enyeden harceszköz, s véres csata után azokat szúrják a patakpartra, hogy kivirítson belőlük a híres két fűzfa; Brassóban háromnyelvű emberek születnek, akárcsak Kassán; Várad kávéváros, mint Pest. És mindegyik egy iskolaszigetet ringat a hullámain, akárcsak Párizs.

Ezekhez a változatos képekhez kell mérni az erdélyi városok jövő változásait. Mert a változás kikerülhetetlen. Erdély közjogi díszektől megfosztott magyarsága az erkölcsi vezeklés küszöbén áll, s legjobbjaiban már rászánta magát, hogy a *változó jogrendszerű, de örök erdélyi realitásért* a jogfeladás gyanúját is vállalja. A kisebbségi életnek nincs magyar hagyománya, s ahogy – Szekfű szerint – az anyaország eltompult politikai érzékét föl kell éleszteni, úgy vár mesterére az életrevaló kisebbségi érzék. Erre pedig a régi hatalmi tudathoz vagy kultúrfö-

lényhez tapadt lelki alkat végképp alkalmatlan. A magyarságmentő kisebbségi politikát csak uralmi álmok alól felszabadult új gondolkodással lehet gyakorolni; a vezeklést csak úgy lehet kiállni, ha a szervező magyarság a dolgozó magyarságot másképp becsüli, mint a múltban. Ne súgjon senki az erdélyieknek, a vizsgáztató történelemnek jó a füle! Helyettünk is vezekelnek, ne súgjuk a fülükbe régi bűneiket.

Egy biztos. Közjogi segítség nélkül – írja Mester Miklós fiatal történészünk – az erdélyi magyarság sorsa a múltban a Székelyföldön s a magyar városokban dőlt el. Ezentúl is így lesz. A keleti Svájc gyökere a Székelyföld, feje Kolozsvár.

Erdélyi városok! Az ember néha azt kívánja, legyenek Isten kedvenc palántái. Aztán óvatosan észbe kap, s kívánja, legyenek inkább sárkányfogvetemény. Mert az kiirthatatlan. Olyan kiirthatatlan, amilyennek Csokonai érezte, felfohászkodván:

Boldog vagy, óh kisded Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb széllein fekszel is, boldog vagy; és te fogod bé a legutolsó Magyarnak szemeit, mikor mi már vagy Oesterreicherek vagy Rusznyákok leszünk... […]

(2004. 10.)

KEMÉNY ISTVÁN
Állástalan táncosnő

André Kertész fotójához: kávéházi asztalnál fiatal lány kabátban újságot fut át

Vissza a kályhához, ha megvan, ha nem dobták ki még,
de úgyse dobták, mindig ez a sértődött kis bácsi volt
a hátrabillent vaskalappal – minthogyha ő megmondta
volna már a múltkor is, de hagyjuk ezt: jönnek be még
újak, hál' istennek, nekik talán még nem hiába járatom…
– De, Kályha úr édes, én pont magához jöttem, higgye el,
és tudom, hogy most utál, mert tényleg régen jártam itt nagyon,
de az élet elsodort, maga ne tudná, hogy van ez? Igenis a
a tanácsaira szomjazom, amúgy meg intelligens a háta…
– Ült volna szembe, már bocsánat, üresek az asztalok,
a kabátjára nincs szavam, habár egy becsületsértéssel ér fel
hogy képes volt kabátban leülni… de ezt is megszokom,
a tanácsaim pedig, na persze, a tanácsaim, na ja,
hát nézze, kislány, a tánc az annál fontosabb dolog,
mint hogy a táncosokra lehetne bízni, itt vagyok például
én: egyetlen lépést se tettem életemben, de mondhatom,
nem egy és nem két balerina fordult már meg itt,
és a fűtésre nem volt egy rossz szavuk! – Nekem talán volt?
– Mi az, hogy! Most is vacog, csak jólnevelten! Manapság
ennek is örülni kéne, de én már hadd ne essek hasra ennyitől!
Maga nem azzal jött be, hogy milyen jó kis meleg van itt,
de bezzeg künn a szél sikolt, hanem csak úgy… bejött.
– Pedig tényleg sikolt, ez nem tavasz, tavasz csak itt van,

itt magánál, Kályha úr! – Csak hízelegjen, táncosnőnek akkor
se szólítom, nem én! Az élet, kérem, az nem tánctanfolyam,
hogy a hirdetési oldalt böngészgetve a kályha mellől újrakezdjük!
– De akkor mi, az Isten szép szerelmére, mégis micsoda?
– Na hagyjon ezzel, kislány, ne mérgesítsen, mert a végén
még el találom mondani, hogy az összes belépő részeges
csibészben az ócskást látni, az milyen. Na nem! Inkább maga
meséljen valami szépet, hadd fiatalodjak, nem baj, ha nem igaz.
(2006. 5.)

RIGÁN LÓRÁND

Egy arisztokrata Athénban

Platón demokrata vonzalmairól
(Részlet)

[…] Mely platóni fogalmak azok, melyeket eddig nem láttak el könyvtárnyi jegyzettel? Azok, amelyek nem sajátosan platonikusak. Nem filozófiai fogalmak, hanem csak szavak. Ezek a szavak azonban igen fontos, az adott korban egyenesen formabontónak számító gyakorlatokat fednek. Ilyennek számíthat például az a szokás, hogy mielőtt még bármely athéni polgár hivatalba lépne, és ugyanígy a mandátumának lejártával is számot kell adnia önmagáról egy sorshúzással választott testület előtt. Az előzetes számadás (dokimasia) és a végső (euthynai) gyakorlatának puszta méltányolását ki kell egészítenünk azzal, hogy a számvetés ideje legalább életében egyszer minden teljes jogú polgár számára valószínűleg eljön, hiszen a hivatalok többségét közöttük az athéni demokráciában, amint azt bírálói nehezményezték is, ugyancsak sorshúzással osztják. A dokimasia és az euthynai gyakorlata elsősorban tehát a közösség arra vonatkozó előjogát fejezte ki, hogy tagjai felett ítéletet mondjon. Az előzetes elszámolás szokása kiterjedt a formális jogi kritériumokon túl származásának vizsgálatára és általános polgári kötelességeinek teljesítésére is. Sőt helyet kapott benne ezek mellett az illető jellemének, addigi életének és gondolkodásmódjának vitatása. Mindezen elemek, társítva a hivatali idő letöltése utáni korrupcióval kapcsolatos kérdésfeltevéssel, a személyes felelősség kialakulóban lévő kultúrájának megnyilvánulásai voltak. A felelősség demokratizálásának ezen ethosza összefüggésben áll a logosz hatalomigényével, amely a régebbi rituális formulákkal, ihletett nyilatkozatokkal szemben nyilvános vitákat, érvelést kezdett el szorgalmazni, ha már a közösség döntéseit egyre inkább szavak és beszédek határozzák meg. Mindez annyit tesz, hogy a közös hatalom gyakorlásában való részesedés elvileg akárki számára hozzáférhetővé válik, és többé nem személyes, szakrálisan garantált döntéshozók ügye, hanem dialogikus jellegű teszteknek rendeltetik alá.

Márpedig Szókratész még Platón drámahőseként is ezt szorgalmazza, annak ellenére, hogy a dialógusokat általában szinte kizárólag az athéni demokrácia kritikájaként olvassák. Védőbeszédeikben a szereplők számot adnak arról, ami életüket meghatározta, s így tesz maga a főhős, mikor beszámol arról, hogy élete a felelősségre vonás kultuszának a jegyében telt le. Sajátosan filozofikus mozzanat itt az, hogy a kérdező szaván fogja korának kérdését, amennyiben a hivatalos számadást mintegy negatíve terjeszti ki az egyéni lélekre. Küldetésének fő paradoxona kortársai szemében abban áll, hogy a politikai felelősség demokrati-

kus eszményét magánosította, miközben önmagát szigorúan mint magánembert határozta meg, aki a politizálás intézményes fórumai helyett újabbakat keres. Intézményekkel szembeni elégedetlensége nem az elvüket érinti, mert ezt saját tevékenységében radikalizálja. A dokimasia nem korlátozódik nála térben és időben az egyébként előírtra, bármely találkozás alkalma lehet. Mi több, nemcsak valamilyen konkrét hivatalra való képesítést érint, hanem bármiféle hozzáértésre vagy tudásra vonatkozó előfeltevést. Politikai filozófia ilyen értelemben, ha a bölcselet lehetőségeket vizsgál, mert a szókratikus filozófus polgártársai arra való képességét firtatja, hogy demokráciában éljenek, ami a hivatalok viselésére vonatkozó jogot logikailag megelőzi. A demokráciára való képesítés nem más, mint a kritikai, szempontok játékát érvényesítő gondolkodás képessége. Attól, hogy az athéni politikai gyakorlat következetes továbbgondolása Szókratészt és főleg Platónt végül ugyanannak elvetésére bírta, nem kellene azt hinnünk, hogy egyik alapelvét, a nyilvános elszámolást rögtön elutasítanák. Demokraták ők bizonyos értelemben mint legelső politikai filozófusok már annálfogva, hogy ez a kormányzati forma az egyetlen, mely a számadást önmagára vonatkoztatja, odáig menően, hogy saját megkérdőjelezésének helyet adjon. […]

(2007. 2.)

GYŐRFFY GÁBOR

A *Korunk* a cenzúrahivatal jelentéseiben

(Részlet)

A *Korunk* folyóiratban 1967–1968 során eszközölt beavatkozásokat két nagy csoportba oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a kifogásolt anyagok, amelyek a bennük foglaltat kérdéskör tárgyalásakor nem veszik figyelembe a párt- és állami vonalon kiadott legújabb irányelveket, határozatokat és utasításokat, illetve nem hangsúlyozzák a szocialista építés eredményeit.[1] […]

A külpolitikai témákat érintő cikkek azért kerülnek a cenzúrahivatal figyelmébe 1967 nyarán, mivel régebbi pártdokumentumokra hivatkoznak, ahelyett hogy Nicolae Ceauşescu pártfőtitkárnak a Nagy Nemzetgyűlés nyári ülésszakán kifejtett elveit tekintenék kiindulópontnak.[2] Ennek értelmében a *Korunk* augusztusi számában megjelenő szerkesztőségi cikknek kötelező módon tartalmaznia kell a román külpolitika legújabb irányvonalára vonatkozó tételeket.[3] A novemberi számban csak azután jelenhet meg Furdek Mátyás *Szocialista árpolitikánk* című írása, miután kiegészül a Román Kommunista Párt októberi plenáris ülésén elhangzott megállapításokkal, és ismerteti a pártnak a szocialista árpolitikára vonatkozó építő jellegű útmutatásait. A közölt cikk öt alkalommal utal az említett plenáris ülés határozataira.[4] Kun Endre írása a nemzetgazdaság vezetésének elveiről csak azután kap közlési engedélyt a decemberi számban, hogy az RKP országos konferenciájának dokumentumaihoz igazítják. […].[5]

A Sajtófőigazgatóság bukaresti központjának utasítására elhalasztják a *Korunk* 1968. júniusi számából Lázár József a bűnözésről szóló cikkének közlését, mivel nem hangsúlyozza kellő mértékben a pártnak ezen a téren kifejtett nevelőmunkáját.[6] A következő lapszámmal kapcsolatosan a cenzúra azt a részt kifogásolja Keszi-Harmath Sándor írásából, amelyben a szerző a heti pihenési rend észszerűbb megszervezésének szükségességét taglalja, a kétnapos munkaszünet bevezetése mellett foglal állást, és ennek jótékony hatásait a fejlett ország-

gok példájával támasztja alá.[7] Ennek ellenére a júliusi lapszám változtatások nélkül közli Keszi-Harmath tanulmányát a kifogásolt megfogalmazásokkal együtt. A cenzúra utasításainak látszólagos megszegése egyfelől utalhat a rendelkezések esetlegességére, másfelől a cenzúra szervei és a szerkesztőségek között kialakulóban levő alkudozásos viszonyra, amely kölcsönös érvek és ellenérvek alapján határozta meg a közlési engedély kritériumait. Általános jelenségként könyvelhető el viszont, hogy a hatvanas évek második felében a Sajtófőigazgatóság sok esetben hiányolja a társadalmi és gazdasági jelenségeket tárgyaló cikkekből, hogy a szerző nem említi meg a pártnak az illető kérdéskörben hozott intézkedéseit, valamint a szocializmus éveiben elért eredményeket.

A *Korunk* folyóiratot érintő beavatkozások második csoportja azokra az anyagokra vonatkozik, amelyek a Sajtófőigazgatóság szerint „hibásan értelmezik a nemzeti kérdést".[8] A konkrét utasításokból azonban az derül ki, hogy a megjegyzés elsősorban a romániai magyar kisebbség múltját, erdélyi jelenlétét bemutató és identitásának erősítésére vállalkozó anyagokat vette célba.

(2007. 9.)

JEGYZETEK

1. ANDJ Mureş, fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol. I. 139–148. (Notă. Grupaj de sesizări făcute în cursul semestrului II/1967).
2. Uo. 141.
3. Lásd Külpolitikánk vezérelvei. Korunk, 1967. 8. 1027–1033.
4. ANDJ Mureş, fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol. I. 18. (Notă cu unele intervenţii efectuate în revista Korunk). Lásd Furdek Mátyás: Szocialista árpolitikánk. Korunk, 1967.11. 1468–1473.
5. Uo. 139. Lásd Kun Endre: Új elvek a nemzetgazdaság vezetésében. Korunk, 1967. 12. 1627–1632.
6. ANDJ Mureş, Fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol II. 302. (Notă. Revista Korunk nr. 6/1968). Lásd Lázár József: Elmélkedés a bűnözésről. Korunk, 1968. 7. 991–996.
7. Uo. 339. (Notă. Revista Korunk nr. 7/1968). Lásd Keszi-Harmath Sándor: Ésszerű munka és pihenés. Korunk, 1968. 7. 1027–1031.
8. ANDJ Mureş, fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol. I. 142.

SORIN MITU
Szakítás a nacionalizmussal

...Nemcsak az az ember, aminek születik, hanem az is, amivé válik. Lehet, hogy ez bizonyos axiológiai és erkölcsi következetlenséget sugall. Vállalom. De azt hiszem, hogy nemcsak az őseikhez való viszonyulásban kell őszintének és lojálisnak lennünk, hanem saját lelkiismeretünkhöz való hozzáállásunkban is. Még ha konzervatív alapállásból közelítenénk is a kérdést, és úgy vélnénk, hogy a múlt bármely kortársi valóság megingathatatlan alapja, világos, hogy jogunk van újraértelmezni bármilyen hagyományt, újraolvasni bármilyen történelmi eseményt a saját olvasói szempontjaink szerint. Én nem tudom, képes volnék-e értelmiségiként élni – legalábbis a fogalomnak a nyugati kultúrában elfogadott értelmében –, ha képtelen lennék kritikailag elhatárolódni a sajátjaim múltjától, ha nem lennék képes érvényesíteni a hagyományhoz való viszonyulásomban azt a lényegi különbséget, amit az önálló gondolkodás feltételez.

Az az Erdély, amelyet örököltem, és amelyet már gyermekkoromban magamévá tettem intellektuálisan, a román nacionalizmus kreációja volt. Én is egy kis erdélyi román nacionalista voltam, büszke és boldog a belső meggyőződéseimben. Eljártam minden ősszel én is Cebére, Avram Iancu halálának évforduló-

ján, és lelkesen énekeltem az *Ébredj, román!*-t, amelyet Hedeş nagyapámtól tanultam. Ő ezt hétéves korában tanulta meg, 1918 nyarán, amikor nagybátyja, Traian Barbu (egy k. u. k. lovasdandár tisztjeként) Ukrajnából érkezett szabadságra, kivette őt a magyar állami iskolából, amelyet Gheorghe dédapa választott (aki még nem vett részt a gyulafehérvári kezdeményező összejöveteleken), és átíratta egy román egyházi iskolába. Néha, egy-egy kiránduláson, csak a magyarok bosszantására hujogattam („zsarnok barbárok") – annak a bizonyos éneknek a szellemében, amelyet nem is tudom, hol szedtem fel, még az elemiben. Hogy miért kellett őket bosszantanom, és miért kellett nekik bosszankodniuk, abban az időben meg sem fordult a fejemben. Így tanultam az iskolában, az utcán, a történelem- és irodalomkönyvekből, Erdély levegőjéből, amelyet ártatlanul lélegeztem be.

Mindezekre a bizonyosságokra egyedül kezdtem rákérdezni, tanácsadók nélkül, csak a líceumi éveim végén, a nyolcvanas évek elején. Amikor a szinkronisták és protokronisták vitáit olvastam, az utóbbiak nyelvezete már gyanús volt nekem. Hallottam még ezt-azt a Szabad Európából is. De úgy hiszem, hogy a nacionalizmustól való elszakadásom folyamatában a meghatározó impulzust, paradoxálisan, a hivatalos nacionalista, élesen magyarellenes diskurzus adta, amely a Ceauşescu-rezsim utolsó évtizedének gyakorlata volt. Számomra ez a gátlástalan propaganda revelációként hatott. Egyszerre más megvilágításban kezdtem látni azokat az igazságokat, amelyek addig világosaknak tűntek, de sötétnek és hazugnak bizonyultak.

Pontosabban: világosan megértettem, hogy Ceauşescu beszédeinek magyarellenes támadásai, amikor körülötte már minden omladozott, nem egyebek manipulációnál és diverzionál. Kádár Magyarországában az embereknek jobb volt a soruk, több volt a szabadság, nagyobb volt a jólét; mindezt könnyen lehetett észlelni határ menti városomból, a magyar televízióból, az üzletelők autóiból beszerzett farmernadrágok, rágógumik és karton Kentek révén. Márpedig Ceauşescu olcsó propagandája pont a magyarokat látta jónak szidalmazni, felhasználva mindazokat a nacionalista kliséket, amelyeket öregapáimtól meg olvasmányaimból már ismertem. Ceauşescu nacionalizmusa tulajdonképpen semmi újat nem hozott a magyarellenes román repertóriumba, csupán felújította a háború előttit, kiszedte a naftalinból, amely semlegesítette azt a proletár internacionalizmus éveiben. Milyen ostobák voltak azok a polgártársaim, akik bedőltek egy ennyire primitív manipulációnak (egyesek máig sem gyógyultak ki belőle) – soha nem győztem eleget csodálkozni ezen.

Ami engem illet, abban a pillanatban rájöttem, hogy az ideológiai aberrációk tekintetében nem Ceauşescu volt az igazi gond, hanem ez a kaméleoni és üres nacionalizmus, amelyet ilyen durva módon lehetett eszközként felhasználni, bármilyen ügy érdekében, legyen az akár a fasizmus, akár a kommunizmus. Ez a nacionalizmus állította, hogy az igazság nem a magyarok, hanem a románok oldalán áll, holott bárki megállapíthatta, hogy pont fordítva van. A román nacionalisták és kommunisták, akik egybehangzóan bírálták a magyarokat, romba döntötték az országukat, miközben „az ősi ellenség" a magyarok végezték a dolgukat, és nagyon jól éltek. A romániai helyzet szerencsétlen alakulása 1989 hajnala után ismételten bizonyította, hogy ebben a tekintetben nem tévedtem.

Később történetesen magyar lányt vettem feleségül. De ennek az eseménynek nem volt semmi köze a fentiekhez, csak abban az értelemben, hogy a soknemzetiségű Erdély teremtette meg számunkra a körülményeket, hogy találkozhas-

sunk. Egyébként „egyszerűen” egy szerelmi történet volt, amely nem befolyásolta ideológiai és intellektuális választásaimat. Különben számos példa van arra, hogy román nacionalisták más nemzetiségű nőt vettek feleségül, és emiatt mit sem változtattak eszméiken. Köztudott, hogy mindenik náci vezetőnek megvolt a maga kedvelt zsidója.

Hogy rendezzem itt a számláimat az egész családdal, el kell mondanom, hogy Traian nagyapám, noha vasgárdista múltja volt, és megható történeteket mesélt nekem, nem nevelt nacionalistának. Ellenkezőleg, nagyon higgadtan kezelte ezt a kérdést. És nem hiszem, hogy ebben szerepe lett volna a kommunista lágerek átnevelő tevékenységének, inkább az idős kor tisztánlátásával és bölcsességével magyarázom. Amikor megtudta, hogy komoly kapcsolatom van egy magyar lánnyal (anyám felháborodására és döbbenetére), Traian nagyapám csillapította a lányát, és emlékeztette azon elődeinek példájára, a Bărbulescu nemzetségből, akik az idők folyamán magyarokkal, oroszokkal, szerbekkel vagy zsidókkal keveredtek rokonságba.

Valahogy így esett az én elszakadásom a nacionalizmustól, ami arra késztetett, hogy átértékeljem az Erdély-örökséget is. Egy tipikus, „gyakorló”, azt a tényt mindennek elé helyező román nacionalistából a nemzeti jelenség konstruktivista elméleteinek hívévé váltam. Kis ideológiai megvilágosodásom 1983-ban történt, pontosan abban az időben, amikor Nyugaton megjelentek Gellner, Hobsbawn és Anderson könyvei.[1] Nyilván nem ezeknek az elméleti tanulmányoknak az olvasása késztetett eltávolodni a nacionalizmustól (fogalmam sem volt róluk abban az időben), hanem saját élettapasztalatom, melyet az RKP KB propaganda osztályának anyagai „támogattak”. Így jutottam oda, hogy megsejtsem: a nemzet nem az a halhatatlan istenség, amelyhez én is imádkoztam gyermekkoromban, hanem a modern kor egyszerű sikertörténete, a vezető elitek „találták ki” és „hirdették” bizonyos politikai célok elérése érdekében.

Mai mérsékelt nacionalistáink úgy vélik, a nacionalizmust (természetesen csak a románt) nem kellene olyan szigorúan elítélni a Ceauşescu-korszak idején gyakorolt túlzásai miatt. Dan Berindei és Eugen Simion akadémikusok például nem győzik elégszer hangsúlyozni: ne öntsük ki a fürdővízzel együtt a gyermeket is (vagyis a tiszta és ártatlan nacionalizmust).[2]

Számomra viszont a Ceauşescu nacionalizmusa nem jelentett olyan túlzást (a nemzeti szocializmus nem is volt olyan extravagáns – fékezte még bizonyos képmutató internacionalizmus). Fölfedte viszont előttem, hogy a – látszólag nemes – nemzeti eszme bármikor átalakítható egy tökéletesen manipuláló, legitimizáló és uralmat szolgáló eszközzé, akármelyik hatalmasság kezében. Innen ered az a kitörölhetetlen benyomásom a nacionalizmusról, hogy nem az, aminek mutatni akarja magát, hanem egyszerűen képmutató ideológia. A nemzeti érzést mindig bemocskolták azoknak a piszkos érdekei, akik felhasználták a hatalom megszerzésére vagy megtartására. És a „nacionalista” Erdélyt is kiszolgáltatták ilyen tisztátalan céloknak. Így született meg bennem a – talán túlzó és elfogult – szándék, hogy letépjem az álarcot a hamis bálványokról, hogy leleplezzem a hazugságot, és fölfedjem az igazságot.

Nem áll szándékomban, és nem is vagyok képes rá, hogy egyszemélyes harcot folytassak a modern kor e vallásával, amely emberek millióit hódította meg. Nem reális azt hinni, hogy belátható időn belül ez a vallás eltűnik. De meg kell állapítanom – racionálisan állva hozzá a kérdéshez –, hogy egyszerű bálvány-

imádásról van szó. E bálvány mögött nincs egyéb, mint azok reményei, álmai, hite, akik megalkották.

Ma nosztalgiával gondolok vissza nacionalista éveimre; nem bánok semmit, és nem akarom megtagadni egy részét mindannak, ami az életemet és érzékenységemet jelentette. Éppen ezért meg tudom érteni a nacionalisták nézőpontját, ha nem is osztozom a véleményükben, és örvendenék, ha ők is így ítélnének meg engem. Nem táplálok semmiféle neofita elfogultságot a konstruktivista és „invencionalista" elméletek iránt. Ennek ellenére mesterségemben gyakran hasznosnak bizonyultak ideológiai átváltozásaim, és segítettek a múlt jobb megértésében. Nem kötelező erdélyinek vagy nacionalista románnak lenni ahhoz, hogy Erdélyről írjon az ember. De néha hasznos lesz tudni mindezekről nem csupán könyvekből vagy dokumentumokból, hanem a személyes élettapasztalatból is.

Mint minden múltat becsülő ember, születésemnél fogva konzervatívnak kellett volna lennem. De liberális lettem, opció révén, intellektuális értelemben.

(2008. 1.)

Kántor Erzsébet fordítása

JEGYZETEK

1. Ernst Gellner: Nations and Nationalism. Cornell University Press, Ithaca, New York; Eric J. Hobsbawn, Terence Ranger (szerk.): The Invention of Tradition. Cambridge University Press, Cambridge; Benedict Anderson: Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso, New York – valamennyi 1983-ban jelent meg.
2. Lásd Dan Berindei bevezető megállapításait az Istoria românilor első kötetében. Academia Română, Editura Enciclopedică, Buc., 2001. XIX. 1.

VAJDA MIHÁLY

A Szellem és a szellemek

(Részlet)

[…] Az eddig mondottak igen rövid összefoglalása volt utolsó előtti könyvem, a *Mesék Napnyugatról* gondolatainak. Egy könyv a filozófusok meséiről, akik mindig újból és újból el akarták hitetni velünk, hogy az emberi ész minden nehézségen úrrá lesz, s így a földön is paradicsomi állapotokat leszünk képesek teremteni. Mesék tehát Ész istennőről. A filozófia azonban a tradicionális istenhit híján, ha megszűnik ontoteológia lenni, hiteltelenné válik. Nem tudomány, egyszerűen csak buta, s főleg haszontalan fecsegés. Ezért akar manapság a legtöbb filozófus csak olyan kérdéseket feltenni, melyekre lehetségesnek tűnik úgynevezett tudományos választ, megalapozott választ adni. Ahhoz, hogy az egészre kérdezzünk, hiányzik az alap. A tudomány korszakában pedig alaptalanul nem filozofálunk.

De volt egyszer, hol nem volt, volt egy filozófus, aki *kizárólag csak kérdéseket akart feltenni*; amikor azt kérdezték tőle, miért nem foglalkozik a mítoszok racionális magyarázatával, állítólag a következő szavakat mondotta volna: *Nekem bizony nincs időm az ilyesmire, s ennek oka, barátom, a következő: még arra sem vagyok képes hogy – a delphoi felirat értelmében – „megismerjem önmagamat", s nevetségesnek tartom, hogy amíg ebben tudatlan vagyok, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát búcsút mondva nekik elhiszem, amit a hagyomány tart róluk, és – mint az imént említettem – nem az ilyesmit, hanem önmagamat vizsgálom: vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek*

természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészéül.[1] A filozófust Szókratésznek hívták. Igen. A filozófiához mint önismerethez kellene, gondolom, visszatérnünk, ahelyett, hogy arra tennénk kísérletet, hogy megoldhatatlan kérdéseket megválaszoljunk, vagy, ellenkezőleg, mindazokat a kérdéseket, melyek – ha el nem fojtjuk eredendő kíváncsiságunkat, s nem szűnünk meg gondolkodni – mégiscsak a legérdekesebbek, száműzzük a filozófiából. Nietzsche úgy vélte, hogy a filozófia mindig is a filozófus önismerete volt. *Fokozatosan kiderült a számomra, hogy mi volt eddig minden nagy filozófia; nem más, mint szerzőjének önismerete és egyfajta akaratlan és észrevétlen mémoires*.[2] Legyen a filozófus nagy vagy kicsi, alapvető törekvése az, még ha erről nincsen is tudomása, hogy a delphoi szavak értelmében megismerje önmagát. Önmagadat megismerni azonban nem azt jelenti, hogy megismerem *a Szellemet*, mely valamennyiünk felett egyformán lebeg, hanem hogy megismerem azokat a szellemeket, azokat a kísérteteket, melyek sisakrostélyuk mögül minket, *személyesen minket* szemlélnek, és nekünk, *személyesen nekünk* kérdéseket tesznek fel. Mindannyiunkra más és más szellemek tekintenek, mindannyiunknak más és más kérdéseket tesznek fel. A többség ebből semmit sem szeretne észrevenni, egyszerűen csak az általánosat akarja tudni, hogy azt követhesse. A többség eltolja magától a szellemeket és kísérteteket. A reflektált ember azonban észreveszi, hogy *idővel az ember beleun az általánosról és megint csak az általánosról szóló örökös locsogásba*.[3] Mert az általánost csak a kivételen keresztül tudom megérteni, mely én magam vagyok. *A helyzet a következő: a kivétel azzal, hogy önmagát elgondolja, az általánost is elgondolja; azzal, hogy önmagát működteti, az általánost is működteti; azzal, hogy önmagát magyarázza, az általánost is magyarázza. A kivétel tehát az általánost és önmagát is állítja, és ha az általánost alaposan tanulmányozni akarjuk, akkor pusztán egy jogos kivétel után kell néznünk; az sokkal világosabban mutat meg mindent, mint maga az általános.*[4]

Vannak ugyanis jogosulatlan kivételek is: *…a jogosulatlan kivétel éppen azáltal lesz észrevehető, hogy az általános körül forog.*[5] […]

(2008. 4.)

JEGYZETEK

1. Platón: Phaidrosz. 229c–230a. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Steiger Kornél.
2. Friedrich Nietzsche: Jenseits von Gut und Böse. KSA 5. 19.
3. Søren Kierkegaard: Az ismétlés. Constantin Constantius próbálkozása a kísérleti pszichológiában. Ford. Gyenge Zoltán. Ictus, Bp., 1993. 108.
4. I. m. 107.
5. I. m. 106. sk.

MAROSI ERNŐ

„Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra"

Mátyás király kora és udvara a művészettörténetben
(Részletek)

2008. január 24-én volt 450. évfordulója Hunyadi Mátyás királlyá választásának Budán, a királyválasztásra összegyűlt urak kemény egyezkedése során, majd a pesti nép által való kikiáltására a Duna jegén, ahogyan Thuróczi János írta meg *Krónika*jában. Az első centenárium táján írott *Chronica*jában (Krakkó, 1559) Székely István egy „éneket" is feljegyzett, amelyről hosszú irodalomtörténeti vi-

ták után Gerézdi Rabán (*A magyar világi líra kezdetei*, 1962) bizonyította be, hogy nem az eseményekkel egykorú, hanem a 16. századi történetíró szerzeménye volt. A vers első két sora („Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra, / Mert ezt adta Isten nekünk mennyországból oltalmunkra") összefoglalta mindazt, amit akkor a visszapillantás a száz évvel előbbi kor legfőbb, már elveszett értékeiként tartott számon és siratott: a királyság és az állam isteni gondviselésből eredő, oltalmazó erejét s az ország egységét. Az első centenárium évének keserű tapasztalata a nagyrészt már végbement szétszakadás volt, s még keserűbb az országlakók egyetértésének hiánya. A Székely István által hagyományozott vers hosszú ideig megfelelhetett a Mátyásról kialakult magyar történelmi tudatnak, hiszen a pesti utcagyerekek éneke mintegy előlegezte a rendi államszemlélettel szemben a nép-nemzetit is azzal, hogy a rendi „országtanács" választása találkozott a köznép lelkes helyeslésével is. Sőt a befagyott Duna még a már a reformkorban felmerült, technikailag a Lánchíd, jogilag csak az 1873-as egyesítés által megvalósított főváros, Budapest politikai összetartozását is mintegy előrevetítette!

A nemzeti ébredés korának, a 18–19. századnak történelmi tudatában különös fontosságra emelkedett egy harmadik szempont is, amelyet első pillantásra szívesen tulajdonítanánk a humanista tradíciónak s mindenekelőtt az utókornak – akár annak a hazai értelmiségi hagyománynak, amelynek a 16. században Heltai Gáspár az egyik legfontosabb képviselője és fenntartója, akár a Sodalitas Danubiana a Jagelló-korban a Mátyás-könyvtár nevezetes kódexeire vadászó tudósainak. Azonban – bármily meglepő is ez az alapvetően írástudatlan késő középkori társadalomban – „az ország díszére felépített könyvtár" a Corvin János veresége után visszaszolgáltatott levéltárral és a koronával egy sorban szerepelt már 1490-ben. A modern kutatás hajlik arra a feltevésre, hogy a humanista kultúrát maguknak a – Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében nagyrészt idegen származású – humanistáknak nem mindenben önzetlen propagandájával azonosítsa. A Corvina-könyvtár ilyen korai, közjogi forrás által is tanúsított, nagyra értékelése azonban arról tanúskodik, hogy nemcsak kincsnek tekintették, hanem Mátyás szándékának megfelelően mint a kormányzás fontos eszközét is. Ezt a szándékot, „a múzsáknak a Dunához vezetése" célkitűzését Janus Pannoniustól kezdve három humanista generáció, Garázda Péter, majd Megyericsei János vallotta egy sajátos irodalmi műfajban, sírverseikben. Egy másik, a humanisták által antik szoborleletekhez kapcsolt s ugyancsak feliratokban előszeretettel emlegetett mítosz a pogány ókor szunnyadó kultúrájának képzetét terjesztette mindenfelé. Már Petrarca mély álomról írt az *Africa*nak azokban a nevezetes verseiben, amelyek a sötétség (a „középkor") eloszlása után az újjáéledés reményét helyezték kilátásba. Nemcsak a vatikáni Belvedere II. Julius pápa által a pápaságot mint az ókori világbirodalom örökösét reprezentáló együttesként berendezett szoborkertjében építették fel egy forrásnál szunnyadó antik nimfa/Ariadné grottáját, hanem – már Mátyás életében – egy budai szobor, „a Duna partján szunnyadó nimfa" is híressé vált, verses feliratával együtt. Mátyás korának elmúltával a szunnyadás képzete kettős jelentést kapott: nemcsak az ókori kultúra rejtőzését, hanem a várakozást is a Mátyás kor visszatérésére, a kultúra újjászületésére is.

Így vált a reneszánsz hazai hagyománya a 19. század elején egyértelművé a nemzeti ébredés gondolatával: a nemzeti politikai és kulturális öntudat kialakulása egy mély álomból való ébredésként, újjászületésként jelent meg. Az olasz

rinascita, az a szó, amely a korszakot jelző francia *renaissance* későbbi 19. századi meghonosodása előtt az irodalom és a kultúra humanista (a humanizmus ugyancsak 19. századi fogalom) megújulását jelezte, szinonimája az itáliai nemzeti egységre ébredés politikai törekvését jelző mozgalom fogalomnak, a *risorgimentó*nak. A reformkori s az azt követő, '48–49-es, majd részben az azt követő korszak Magyarországán hasonló a helyzet – nem csoda, hogy függetlenségi törekvéseinknek egyik legfontosabb ihletője és analógiája, majd az emigráció legfőbb politikai reménysége az olaszok függetlenségi és egységtörekvése volt. Amit Itália számára Dante irodalmi nyelve és a humanista tradíció jelentett, ugyanazt jelképezte Magyarországon Mátyás kora. A nemzeti kultúra intézményeinek a 18. század végétől kezdve napirendre került egész rendszere a Mátyás kori mecénásság példáira hivatkozhatott, kezdve az egyetemtől és a Magyar Tudós Társaságtól (az állítólagos humanista akadémiai mozgalomtól és az Academia Istropolitana alapításkísérletétől inspirálva) a nemzeti színházig és a Nemzeti Múzeumig (Széchényi Ferenc 1802-es alapításának középpontjában éppúgy ott állt a *Bibliotheca Corviniana* ideálképe, mint Mátyás műpártolása Jankovich Miklós nemzeti gyűjteménykoncepciójában). Az újjáélesztő és rekonstrukciós szándékok (a fennmaradt Corvinák, a Mátyás-ikonográfia s a Mátyás-kor emlékei felkutatása és lehetőleg a magyar fővárosban való egyesítése) ekkor váltak a nemzeti művészeti gyűjtemények legfontosabb céljává. Ezek váltak a legbecsesebb emlékekké, s ekkor vált – minden, az autentikus emlék és az utókor által emelt emlékmű között időközben kialakuló nemes distincióval dacolva – nemes céllá a fájdalmasan töredékes kép kiegészítése. A 19. század elejétől napjainkig a Mátyás-kor megjelenítésének egész vizuális stílustörténetét szemlélhetjük nemcsak történeti képeken és emlékszobrokon megjelenítve, hanem múzeumi restaurátori munkákon és töredékeikből kiegészített (sőt éppen napjainkban egyre inkább: kiépített) épületeken is. Bennük elválaszthatatlan egymástól a történelmi örökség s az azt értelmező historizmus önképe. Ezért, a történelmiigazolás-keresés s az általa ihletett allegorizálás állandó szem előtt tartása nélkül, lehetetlen a Mátyás korról beszélni az eszmetörténeti-historiográfiai megközelítés kritikai szempontjának figyelmen kívül hagyásával.

Különösen érvényes ez annak a változásnak az értelmezésére, amelynek ugyancsak megvan a maga története, s amely Mátyás kultúrapártoló, mecénási gesztusainak s a nemzeti kulturális intézmények előképeinek értékelésében ment végbe a 19. század kezdetétől fogva. […]

A kiegyezés utáni, dualisztikus nemzetállam magát mindenekelőtt politikai és művelődéstörténeti korként (az elterjedt német kifejezéssel: az alapítás kora, *Gründerzeit*) fogja fel és reprezentálja, s ahogyan magát korszakalkotónak fogja fel (a burckhardti értelemben műalkotásként felfogott állam s a kialakuló polgári individuum kölcsönhatásában) és ünnepli, úgy mutatja fel ennek történelmi előzményét Mátyás korában. Végül a millenniumi kiállítás történelmi főcsoportjának pavilonja a kiegyezés után állami szubvencióval folytatott műemlékvédelmi munkák eredményeit az ugyancsak Mátyás korának domináns felidézésével összefoglaló városligeti „Vajdahunyad-várban" foglalja össze. Schickedanz Albert a Műcsarnok vesztibulumában nemcsak a kort, hanem az – akár Ferenc Józseffel szemben is – kívánatos mecénási magatartást is idézi az esztergomi Bakócz-kápolna formai idézetével. Steindl Imre a Szent Korona országai apostoli királyának vadászkastélyaként készül átalakítani Vajdahunyad várát, Hauszmann Alajos Mátyás-termet rendez be a budai királyi várban, Fadrusz Já-

nos pedig az antikizáló ikonográfiai típus verrocchiói–leonardói heroizálási lehetőségeit felhasználó győzelmes condottierét állít Kolozsvár főterére – ugyancsak a burckhardti dicsőségvágy s morálfelfogás értelmében. […]

(2008. 7.)

GYÁNI GÁBOR

Demokrácia – hatalom

Az elit fogalma és történelmi változékonysága

(Részletek)

„A nagy pártok vezetőinek felelőssége volna, hogy híveiket átvezessék a modern demokráciába. A jobboldal vezére ilyesmire semmi készséget nem mutat. A baloldal vezére kiszolgáltatta magát azoknak, akiket pártja modernizálása érdekében semlegesítenie kellene."[1] A mai magyarországi demokratikus politika „nyomorúságos állapotát" elemző írásból való fenti kijelentés arra emlékeztet, ahogyan Bibó István vetette fel az elit társadalom iránti felelősségének kérdését hat és fél évtizeddel korábban. Az elit „legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon".[2] Erre pedig csak olyan elit alkalmas Bibó szerint, amely stabil (van tehát kellő önbizalma és elfogulatlan), egyúttal a társadalom támogatását is élvezi, tekintve hogy „olyan eleven társadalmi közmeggyőződés" rejlik azon értékelési rend mögött, amely az elit kiválasztásáról kezeskedik, „mely ezt az értékelést magáévá teszi, s az elit kiválasztottságát egészében elismeri[3]."

Mind Kis, mind Bibó, ez a két demokrata politikai gondolkodó egyöntetűen hitet tesz tehát az elit hatalmi létjogosultsága és pozitív társadalmi szerepe mellett, amikor koruk vitális problémáira keresi a megoldást. Hogyan fér össze vajon demokrácia és elit, amelyek – látszatra – kibékíthetetlen viszonyban állnak egymással? Utóbb Bibó maga is élesebben megfogalmazza a problémát, midőn a demokrácia körülményei közt oligarchizálódó elithatalom veszedelmét taglalja, még ha némileg elvont formában is. Korábban azt vallotta, a hatalom demokratizmusát a hatalmak elválasztásának elve és gyakorlata (a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom önálló intézményesülése) garantálja. Nem egészen érzéketlen ugyan már ekkor sem a hatalomkoncentráció veszélyével szemben, ezt az állam növekvő gazdasági beavatkozásaként, az információ állami monopolizálásaként, valamint a bürokratizálódás ellenállhatatlan folyamataként (a szervezetek mindenhatóvá válásaként) tudatosítja. Ezen úgymond „holnapi" probléma megoldására azonban akkor még nem akart és nem tudott „konkrét megoldási javaslatokat tenni". Azon szilárd meggyőződését fejezi ki csupán a kérdéssel kapcsolatban, hogy „az emberek szabadságösztöne meg fogja oldani ezt a problémát is, melyet ma még csak a levegőben érzünk".[4]

Az európai társadalomfejlődés értelme című, a hetvenes évek elején írt és csupán Bibó halála után ismertté vált esszéjében viszont már bő teret szentel a szerző a kérdésnek. Mint írja, az új hatalomkoncentráció arisztokráciája (a szakszerűség és képzettség arisztokráciája, ahogyan 1947-ben fogalmazott) az értelmiségi zsarnokság rémét idézi fel. Hogyan lehet elejét venni annak, hogy végleg elvesszen a demokrácia valós tartalma? A „nevelői, tudományos önkormányzat" autonóm hatalmi rendjét lehet, sőt kell szembeállítani vele, a tulajdonnal való

monopol jellegű rendelkezés ellensúlyozására pedig a munkásönkormányzat intézményét lehet bevetni. Ezen utóbbi elgondolás sokat köszönhet Bibó 1956 során szerzett tapasztalatainak, elméleti belátásának. Ez rejlik „a közvetlen munkát végzők önkormányzata lentről fölfelé egy piramisszerű építményben" víziójának a megfogalmazása mögött annak részéről, aki már a háborút követő koalíciós években meghirdette és programszerűen képviselte a közigazgatási önkormányzatiság koncepcióját.[5] Ekként egészítendő ki tehát Bibó szerint a demokrácia, mivel a „hatalmak elválasztása […] ma már így nem elegendő" annak megőrzéséhez és kiteljesedéséhez.[6] Nem tagadja meg azonban ekkor sem Bibó az elit szükségességéről vallott korábbi elképzelését. „Sem a demokráciának, sem a munkásigazgatásnak nem az a lényege, hogy magas szakértelmet igénylő döntéseket szakértelem nélküli tömegek hozzanak meg; a lényege az, hogy az ember politikai, közösségi munkafeltételeinek a megszabásában saját bizalmát bíró vezetők vezetése mellett tudjon dolgozni és közösségi életet élni."[7] Így jut végül vissza Bibó oda, ahonnan 1943-ban elindult a társadalmi közmeggyőződéssel alátámasztott értékelési rend kritériumai szerinti elit normatív fogalmát definiálva.

Bibó látszólagos elvi egy helyben topogása nem véletlen, de nem is kivételes. A modern politikai teória szintén nem a vagy-vagy, hanem a szimbiózis, helyesebben a kényszerházasság tényét tudatosítja szüntelenül a demokrácia–hatalom kettősségében. A 19. században volt (lehetett) csupán életképes az az illúzió, mely szerint a demokrácia és hatalom kellemetlen együttélése idővel akár meg is szűnhet. Liberális felfogás szerint a demokrácia mint végtelen folyamat evolúciós úton egyszer túllép majd a csupán részérdekeket érvényesítő állami hatalmon, a jogkiterjesztés ugyanis idővel mindenkit bevon a politikai akaratképzés intézményes gyakorlatába.[8] A szocialista politika- és társadalomelmélet ugyanakkor a demokratikus (állam)hatalom forradalom révén történő erőszakos kisajátítását (felszámolását) helyezte kilátásba.[9]

Az utópiák világába tartozó említett nézetekkel szakított az elitelmélet, melyet Gaetano Mosca fejtett ki elsőként rendszerezett formában az 1880-as és 1890-es években.[10] Mosca a demokráciának mind a liberális evolucionista (meliorista), mind pedig a szocialista forradalmat vizionáló marxi felfogásával szembefordult, midőn a politikai osztály fogalmát posztulálva kijelentette: „Minden, ami a kormányzatban kapcsolatban áll a döntéshozással, a hatalom gyakorlása, az utasítás és a felelősségvállalás, mindig egy külön osztály funkciója; igaz, az e sajátos osztályt alkotó elemek országonként és történelmi korszakonként változhatnak, bármi legyen is azonban ezen osztály pontos összetétele, mindig elenyésző kisebbségben van az általa uralt, az akaratának alávetett tömeghez képest."[11]

A politikai osztály Mosca által kidolgozott fogalma, valamint a szintén olasz Vilfredo Pareto övével sokban rokon, több ponton mégis különböző kormányzó elit elmélete[12] egyaránt feltételezi, hogy nincs, nem létezhet társadalom a vezetők (hatalmi elit) és a vezetettek (a hatalomnak alávetettek) szükséges kettőssége nélkül. Az elitelmélet, melyet ideológiaként eredetileg a forradalmi osztályelmélet ellensúlyozására, annak cáfolatául szántak megalkotói,[13] némi idő elteltével tudományos elméletté alakult át. E minőségében mindmáig hasznos analitikus eszköze a kapitalista társadalom szerkezeti leírásának. „Az »elit(ek)« terminust manapság általánosan alkalmazzák a gyakorlatban mindazon funkcionális, főként foglalkozási csoportokra, amelyek változatos okokból magas társadalmi státust élveznek."[14] A Mosca politikai osztály fogalmából és Pareto kormányzó

elit koncepciójából levezetett funkcionális politikai (hatalmi) elit puszta léte, nemkülönben befolyásának a terjedelme, időtállósága, az általa gyakorolt hatalom módja, indoka (legitimációs ideológiája) és hatékonysága a demokrácia mindenkori döntő definíciós ismérve.

Az elitelmélet sugalmazása szerint nincs tehát társadalom kormányzás (kormányzó elit) nélkül, ez a hatalom (a kormányzás) pedig mindig kevesek kezébe van letéve, és ily értelemben oligarchikus. Ha e tételt érvényesnek ismerjük el a modern polgári (alkotmányos) demokráciákra nézve is, a modern elitelméletek pedig így járnak el, akkor a demokrácia szemfényvesztésnek hat csupán.[15] Ezen az alapon jelenti ki gondolatmenete egy adott pontján a második világháború utáni amerikai hatalmi (és nem uralmi, ahogyan a könyv magyar fordításának a címében szerepel) elitet elemezve C. Wright Mills: „Ma Amerika inkább csak formális politikai demokrácia, nem pedig valóban demokratikus és szociális hatalmi rend."[16] […]

(2009. 3.)

JEGYZETEK

1. Kis János: Az összetorlódott idő. In: Dénes Iván Zoltán: Liberalizmus és nemzettudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. 468.
2. Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Uő: Válogatott tanulmányok. I. 1935–1944. Magvető, Bp., 1986. 226.
3. Uo.
4. Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In: Uő: Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949. Magvető, Bp., 1986. 396.
5. A magyar közigazgatás reformja a Nemzeti Parasztpárt javaslatában (1946). In: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Közreadja: Csizmadia Andor. Gondolat, Bp., 1979. 541–551. Vö. Gyarmati György: Közigazgatási reform és pártküzdelmek, 1944–1947. Valóság, 1984/6. 12–17.
6. Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Uő: Válogatott tanulmányok. III. 1971–1979. Magvető, Bp., 1986. 75.
7. Uo. 106.
8. Lásd például John Stuart Mill: Representative Government. In: Uő: Utilitarianism. On Liberty. Representative Government. J. M. Dent and Sons Ltd. London, 1910. különösen 276–292.
9. Lásd mindenekelőtt Karl Marx vonatkozó műveit.
10. Lásd Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare (1884), valamint Elementi di scienza politica (1896) című munkáit. Mosca életének, politikaelméletének és az utóbbi nemzetközi elterjedésének a feldolgozásához vö. Ettore A. Albertoni: Mosca and the Theory of Elitism. Basil Blackwell, Oxford, 1987.
11. Idézi Ettore A. Albertoni: i. m. 21.
12. A Systèmes socialistes (1902), valamint a Trattato di sociologia generale (1916) című munkáiról van szó.
13. T. B. Bottomore: Elites and Society. Basic Books, New York, 1964. 7–8. A munka az elitelméletek máig legjobb elemzése.
14. Uo. 8.
15. Vö. W. G. Runciman: Social Science and Political Theory. Cambridge University Press, Cambridge, 1963. 70.
16. C. Wright Mills: Az uralkodó elit. Gondolat, Bp., 1972. 280.

CZESŁAW MIŁOSZ
Emberi történetek

Ezek mind emberi történetek, patétikusan gyászosak,
De nem mondom el őket soha. Tűnődöm, hogy
Mi tartott vissza tőle. Talán annak a megértése,
Hogy mindnyájunkban van némi ferdeség
Vagy asztigmatizmus, amit gondosan titkolunk.
S hogy ennek a kinyilvánítása olyan tapintatlanság,
Mintha egy púpos embert ujjal érintenénk. De minthogy
Sámán volnék, rítusaimat kissé
Fennköltebben kell végeznem, s nem az ember alatt.
Bár kórus lehetnék egy antik színházban
Kő-merev koturnusokban lépve színre,
Sopánkodva a csapdákon, amit a Sors állít!
De az én történeteim nem voltak monumentálisak:
Gyűrött lepedők, megszegett esküvések,
Apró hazugságok, használt óvszerek,
És egy nő és férfi közt váltott, de fájdalmat okozó szavak,
Hogy az a másik földbe taposott szemétnek érezze magát,
Legintimebb méltóságában megsértve.
Kompromittálódnak a nemes elhatározások,
S nevetségesek a magunkról alkotott magasztos elképzelések.
Életük, mint a hullám, amely partnak csapódva széttörik.
Ó te Magasságos Isten!
Ne hagyd őket a szakadékban, Tisztítótűz és Pokol nélkül,
Egy labirintusban bolyongva.
Adj a számba imát
Értünk, őértük és értem is,
Értem, akinek meg kellett volna írnom őket,
De mégse tettem.
(2010. 3.)

DÁVID GYULA
Hét esztendőm első két hónapja
(Részlet)

[…] A vizsgálati fogság időszakának cellaélete alapvetően különbözik a börtönbeli élettől. Ott az embernek, miután megkapta a maga éveit – mindenen túl – már csak az a dolga, hogy töltse le őket. Szabályos időpontokban van a felkelés, az étkezés, a takarodó, közben egy negyedórás séta lent az egymástól deszkakerítéssel elhatárolt udvarparcellákban. A szabályzat szerint azonkívül semmit nem szabad csinálni. A találékony „bandita” azonban (ez volt a bevett nevünk a börtönben) sok mindent kitalál, csakhogy a napot – főképp a reggeli és az ebéd közötti, véget nem érő várakozási időt – agyonüsse: körök szerveződnek különböző idegen nyelvek tanulására (a tanulók szappandarabra, orvosságosüveg beszappanozott oldalára írják az idegen szavakat, hogy az óra lejártával bemagolhassák őket), egy-egy jobb, olvasottabb vagy fantáziadús mesélő hallgatására; az

egyik sarokban egy agrármérnök gazdasági tanfolyamot tart, a másikban egy gépészmérnök asztalra terített sötétkék köpenyen a motor alkatrészeinek titkaiba vezet be. Aki valamiről érdekesen beszélni tud, a köré tucatjával ül le a nép. Szamosújváron, 1958 tavaszán – egy 120 ágyas szobában – együtt voltam a bukaresti operaház egyik rendezőjével, aki fél délelőttöt kitöltő előadásokon mesélt egy-egy operáról, élethűen felelevenítve nemcsak a mesét, hanem a kosztümöket, a díszleteket is – épp csak az áriákat nem adta elő. A hármasával egymásra rakott ágyakon fürtökben lógott a hallgatóság, s észre sem vettük, úgy eltelt az idő az ebédig. Volt, aki a sétálóudvar réseinek eltakarására szolgáló vékony deszkákból römigarnitúrát faragott, volt, aki az udvarkerítés tetején kihúzott szögesdrót egy darabját hozta fel, hogy kötőtűt csiszoljon belőle, és szvettert kössön magának (vagy egy-két darab máléért másnak) a kincstári pokróc elbontott széleiből.

Ebben a szobában nekünk is megvolt a magunk előadóköre: a Dobai-perben elítélt László Dezső kolozsvári esperes-lelkész, Várhegyi István, az első Bolyai-perben 7 évre ítélt történészhallgató, Virág Ágoston alcsíki gazdálkodó és én. A délelőtti előadások témája tehát felváltva volt egyháztörténet, irodalomtörténet, magyar történelem és annak a Pusztai–Jeges-csoport néven ismert felső-háromszéki fegyveres ellenállásnak a története, amelyért Virág már kilencedik évét töltötte. Ezeknek az előadásoknak is volt hallgatósága, ha messze nem is olyan számos, mint az operarendezőnek.

A Szekuritáté pincéjében egy ilyen életforma elképzelhetetlen. Ott tényleg nem lehet mást csinálni, mint ülni az ágy szélén (az ágyra feküdni nap közben csak orvosi engedéllyel szabad). Beszélni csak suttogva lehet, és ha megnyílik az ajtó, mindenki arccal a szemközti falnak fordul, miközben a fogdaőr a vakszemüveggel megérinti a vállát annak, akit fel kell kísérnie kihallgatásra. A neszek is tompák, s ha valakire rátör a köhögés (vagy így akar jelt adni egy másik cellában feltételezett sorstársának), rögtön felhangzik a fojtott figyelmeztetés: „Lasă tusa!" (Hagyd abba a köhögést!)

A vizsgálati fogság másfél hónapja alatt a cellaélet különböző fázisaiban sokféle emberrel voltam együtt: ketten közülük Raoul Volcinschi Babeş egyetemi előadótanár csoportjából valók voltak: Ioan Iuga, a marxista tanszéken tanársegéd, különben aranyosvidéki móc fiú és Ioan Ganea hatodéves orvostanhallgató. Iuga 12 évet kapott, Ganea 16-ot, mert a kihallgatások során keményen tartotta magát, s már előre jelezték neki, hogy ezért megfizet. Volcinschi egy Besszarábiából menekült család fia, a szovjet megszállás és a kommunista párthatalom ellen próbált szervezkedni csoportjával, amelyben nagyobbrészt a Babeş és az orvosi egyetem hallgatói voltak. Ő volt az, aki – ottlétem alatt, 1957. május 1-jén – cellatársával együtt kitört a Szekuritáté fogdájából: az ünnep-délutáni szunyókálós hangulatot felhasználva, WC-re menés ürügyén kijutottak a cellából, és leütötték az őrt, elvették a kijárat kulcsát, s kijutottak az Árpád útra. Ott lőtték agyon a társát (egy Crişan nevű aranyosmohácsi fiatalembert, akivel korábban én is voltam együtt), ő pedig láblövést kapott és elfogták. 25 évet kapott, s ez az egész csoport helyzetét is súlyosbította. Két cellatársammal többet soha nem találkoztam, Volcinschi ma itt él Kolozsváron, s az 1989 utáni román közélet egyik tekintélyes szereplője.

A velük való beszélgetések érdekesek voltak. Nekem egyetemista koromban is voltak román diákbarátaim: 1948 nyarán a bumbeşti–livezényi vasútvonal építésénél dolgozó Bolyai-brigádban két román diák is dolgozott (egyikükkel egész haláláig, a nyolcvanas évek közepéig jó viszonyban voltam), amikor pedig

1948-ban létrehozták az egykori piarista rendházban a Józsa Béla diákotthont, harmadéves koromban három román diákkal és másodmagammal laktam egy szobában, olyanokkal, akikkel ma is szívesen találkozom. Az 1957-es cellabeszélgetés azonban egészen más volt: itt ugyanabban a szorongatott helyzetben tulajdonképpen mint „ellenségek" találkoztunk. Ők „román nacionalizmussal" vádolva, mi „magyar nacionalizmussal, sovinizmussal és irredenta célokkal". A közelebbi és a távolabbi múltra vonatkozóan eltérő képeket hordoztunk magunkban, ennek ellenére sikerült közös platformra kerülnöm, s a velük való együttlét volt az első lecke abból, hogy ezt a világot alapvetően nem a nyelv, a történelmi hagyomány vagy tapasztalat osztja két részre, hanem a cellaajtó. Aki az ajtón kívül van, az ellenség, aki belül, az legalábbis sorstárs, akit saját szenvedéséért tisztelet illet, de sokszor szövetséges, akire számíthat az ember. Meggyőződésem, hogy akik közülünk később arról panaszkodtak, hogy „a börtönben a románok őket így meg úgy..." azoknak maguknak is részük volt a számukra végül is fájdalmasan végződő konfliktushelyzetek kialakításában.

Már a kihallgatás időszakában voltam más-más felekezetekhez tartozó papokkal, különböző szekták híveivel, sőt elöljáróival.

Csoportosan voltak ott a Rusu érsek köréhez tartozó görögkatolikus papok és a papi rendből kilépett, de a hívekkel továbbra is törődő „világiak", s ezek emberi tartásukkal, műveltségükkel, az abnormális körülményeket is vállaló viselkedésükkel a jó cellatársak közé tartoztak. Tudták, miért kerültek börtönbe, és vállalásukhoz méltósággal ragaszkodtak. Rusu érseken kívül az iklódi esperessel, Suciu atyával és Teofil Bălibannal, egykori görögkatolikus vallástanárral voltam együtt a kihallgatások időszakában.

A szektásokkal (főképp jehovistákkal és pünkösdistákkal) – akik seregestül voltak bent, mert az állam biztonságára nézve veszélyesnek tartották őket a fegyverviselés megtagadása és nyugati kapcsolataik miatt – nehezebb volt kijönni: őket a világmegváltás szenvedélye fűtötte. A jehovisták tanítása szerint ugyanis Krisztus hamarosan másodszor is eljövend, s királyi székét azokkal osztja meg, akik a legtöbb embert térítettek meg. És nem lehet tudni, hogy az a Jelenések könyvében szereplő 144 000-es társuralkodó-létszám alsó határát hány megtérítettnél húzzák meg az égi hatalmasságok. Szerintem ez volt az indítéka mindent vállaló elszánt térítő indulatuknak. Vitatkoztam is velük, otthonról ugyanis meg a kollégiumi nevelés során elég alapos bibliaismeretnek voltam a birtokában, s tudtam érveket hozni a felém árasztott bibliai idézetekre. Ezek a viták azonban nem vezettek semmire, egyetlen következményük az volt, hogy felingereltük egymást. Így aztán hamarosan lemondtam arról, hogy „meggyőzzem" őket. Voltam persze egyszerű hívővel is (egy aranyosgyéresi sodronygyári munkással), akinek az élettörténetén – mert hát mit is mesélhet az ember a cellatársának két kihallgatás között viszonylag kockázatmentesen – látni lehetett, hogy a szekta remek érzékkel tapogatja ki a nyomorúságba jutott embereket, akiket aztán a segítés gesztusával örökre magához köt.

Többekkel voltam aztán együtt – főképp a tárgyalásaim lejárta után, amikor még hónapokig a Szekuritáté rendelkezési állományában tartottak – egy nagy mócvidéki „lot"-ból, a Şuşman-csoportból. A csoport névadója 1940-ben a Vasgárda rövid uralma alatt Torda prefektusa volt, majd 1944 után kihúzódott a Mócvidék egyik havasalji falujába, Podságára, s ott rejtőzködött egy vallását fel nem adó görögkatolikus pappal együtt, egészen 1957-ig. Akkor a Szekuritáté egy beépített emberrel becserkészte őket, nyár elején rajtaütöttek az erdők közötti

nyári szállásukon, s a tűzharc – mert ezeknek a „fugároknak” nyilván fegyverük is volt – a prefektus és a pap (valamint két tiszt a Szekuritáté intervenciós alakulataiból) halálával végződött. Utánuk viszont két havasalji faluból több mint száz embert tartóztattak le, hiszen még a falu párttitkára is kapcsolatban volt Şuşmanékkal. Az életben maradt fiatalabb Şuşman fiút, valamint a falu párttitkárát és egy másik elöljáróját halálra ítélték és kivégezték. A csoporthoz tartozó cellatársaim között volt húsz-egynéhány éves intelligens (engem sokban Varró Jánosra emlékeztető) fiatal legény, volt hajlott korú, de még jól váltó eszű öreg, a szomszéd cellákban pedig asszonyok is. Jó cellatársak voltak, nem volt bajom velük. Egyikük 1964-ben, szabadulásunk után fel is keresett Kolozsváron. Tőle tudtam meg, hogy akit akkor a két havasalji falu lakói közül nem tartóztattak le, azt kitelepítették. Ő Podságára érkezett haza, de két nap múlva indulhatott családja kényszerlakhelyére, a Bărăganba.

A kihallgatások, a tárgyalások időszaka és az ítélet kihirdetése után engem – most már tudom, hogy az akkor még szabadlábon lévő és csak 1958 augusztusában letartóztatott Varró Jánosék megfigyelése miatt – nem vittek át Szamosújvárra, hanem a Szekuritáté fogdájában „tartalékoltak”. Egészen 1958 márciusáig ingáztam az Árpád úti pincesor és a Honvéd utcai törvényszék épületéhez tartozó polgári börtönben kibérelt második emeleti cellák között.

Az egész idő alatt összesen kétszer voltam magyarokkal: először György Endrével, aki 1944 előtt a Szövetség Szövetkezeti Központ tisztviselője, a Magyar Népi Szövetségi időkben Bukarestben a belkereskedelmi minisztériumban szövetkezetügyi vezérigazgató volt, s akit – saját állítása szerint – Budapestről adott vissza az ÁVH. Ámulatba ejtő történetei voltak a Fő utcai ÁVH-fogházról, ahol például a börtön könyvtárosa reggelenként kihozta olvasni kinek-kinek a lista alapján általa kiválasztott könyvet, s az illető estig háborítatlanul olvashatott. Többet hírét sem hallottuk, a börtönben sem kerültem össze senkivel, aki tudott volna további sorsáról.

A másik magyar cellatársról, Dobri János teológiai professzorról már említést tettem. Tapasztalt, börtönt próbált ember volt, mint tábori lelkész esett szovjet fogságba, s hazatérése után kétszer is volt letartóztatva a cserkészmozgalom újraszervezésének kísérlete vádjával. Mindkét alkalommal annyira ítélték, amennyit leült, mert semmi alapja a vádnak nem volt. A börtön közösségi életéből azonban annál több tapasztalatot szerzett – és adott át nekünk, aminek a későbbiekben igen sok hasznát vettem, sőt még évtizedek múlva is mint különböző helyzetekben érvényes életbölcsességeket idéztem. Őt 1957 márciusában Dobai István csoportjával tartóztatták le, s a tőlük kapott magyarországi ’56-os sajtótermékek olvasásáért és továbbadásáért ítélték el öt évre. Később újra összekerültem vele, amikor 1959 májusában Szamosújvárról kivitték az első munkacsoportokat a Duna-deltába, s szabadulásunk után is jó baráti kapcsolatban voltunk. […]

(2010. 7.)

SALAT LEVENTE

A politikai közösség kérdése a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából (II.)

(Részlet)

A romániai politikai közösség a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából

A román többség és a magyar kisebbség viszonyának a szempontjából a romániai politikai közösség több ismérv alapján is a kevésbé „kész és teljes" politikai közösségek kategóriájába sorolható. A magyar kisebbség részéről kontesztáltak mindenekelőtt a politikai közösség létrejöttének a körülményei, az ezzel kapcsolatos viták a Trianon óta eltelt bő 90 esztendő ellenére sem jutottak nyugvópontra. Az uralkodó többségi narratíva több eleme – a politikai közösség definíciója az alkotmányban, a nemzeti szimbólumok döntő többsége, a közoktatásban és a nyilvánosságban tükröződő történelemszemlélet stb. – a Romániában élő magyarokat kizárja a román politikai közösségből, nem egy esetben a magyarokkal való történeti szembenállásban jelöli meg annak lényegét. Az elmúlt 15-20 év közvélemény-kutatásainak, identitásvizsgálatainak és más jellegű szociológiai elemzéseinek a tanúsága szerint a romániai magyarok, érthető módon nem azonosulnak az uralkodó narratívával, domináns identitásszerkezeteik lényeges pontokon eltérnek a többségre jellemző identifikációs mintáktól. Az említett vizsgálatokból az is kiderül, hogy a románok és magyarok véleménye gyökeresen különbözik a magyar kisebbség integrációját szolgáló intézményes megoldások tekintetében, amiből arra lehet következtetni, hogy nem adottak a románok és magyarok közötti kölcsönös tisztelet és elfogadás politikai intézményei. Az erdélyi magyarok joggal érezhetik úgy következésképpen, hogy a román állam nem képviseli kellő mértékben az érdekeiket, és nem védelmezi az általuk elvárt módon sajátos életformájukat, a román többség részéről pedig nem észszerűtlen gyanút táplálni a magyar kisebbség politikai céljait és lojalitását illetően. A közös terület és a közös politikai intézmények, illetve sok tekintetben közösnek tekinthető kulturális értékek-hagyományok ellenére a Romániában élő románokat és magyarokat nem kötik össze tehát közös értékek, mindkét részről vállalt közös identitás, illetve az egymás iránt érzett kölcsönös elkötelezettség – vagyis az, ami a politikai közösség autentikusabb formáihoz elengedhetetlen.

A romániai politikai közösség létrejöttének a körülményeit illetően fontos például szem előtt tartani, hogy 1918. december 1-jén, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesülését Romániával, Erdély magyar népességének a véleményére nem voltak tekintettel (a szászok is csak utólag, a román nemzet képviselőivel folytatott hosszas egyeztetés után fogadták el az új berendezkedést). Tény, hogy ennek az eljárásnak előzményei voltak: 1848. május 29-én, amikor a Kolozsvári Országgyűlés megszavazta Erdély és Magyarország unióját, sem a románok, sem a szászok nem értettek egyet a döntéssel.[1] Az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok túl azon, hogy kimondták Magyarország románjainak és az általuk lakott területeknek a Romániával való egyesülését, tartalmazták az új román állam megszervezésének az alapelveit is. Ezek között az elvek között kiemelt helyen szerepeltek „az együtt lakó népek" számára fenntartott jogok, amelyek „teljes szabadságot" helyeztek kilátásba, anyanyelvi jogokat ígértek a művelődésben, közigazgatásban és törvénykezésben, képviseletet a törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában, illetve felekezeti

egyenjogúságot és önkormányzatot a vallási életben.[2] Az ígéretek teljesülésének a kérdésében mai napig tart a vita magyarok és románok között: a romániai magyar kisebbség többek között ezekre az elvekre hivatkozva igényli a közösségi autonómiát, a sűrűn hangoztatott román álláspont szerint pedig a Gyulafehérvári Határozatokban egyetlen kitétel sincs, amely a nemzeti autonómiához való jogként volna értelmezhető. […]

Az alkotmány 1. szakaszának 1. bekezdése szerint „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam". Az állam szuverenitásának a letéteményese a „román nép" (2. szakasz, 1. bekezdés), a fogalom etnikai, kulturális értelmében, a román állam alapját pedig a „román nép egysége" alkotja (4. szakasz, 1. bekezdés), ami a három fejedelemség – Erdély, Moldva és Havasalföld – egységes történeti eredetére és az 1918-ban beteljesült politikai egységre utal.[3] A 13. szakasz leszögezi továbbá, hogy „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv". A román alkotmány tehát a politikai közösség „mély" változatát tükröző szemléletet példázza: egyértelműen a kulturális és politikai közösség kongruenciáját tételezi, a román államot pedig a román nemzetet szolgáló államként definiálja, amelynek célja a román nép érdekeinek, kultúrájának és életformájának a védelme.[4] Az, hogy mindehhez a magyar kisebbségnek kevés köze lehet, abból is kiderül, ahogy az alkotmány a legfontosabb nemzeti szimbólumokat – a nemzeti ünnepet (december 1.), illetve a himnuszt (*Deşteaptă-te, române!*[5]) – definiálja (12. szakasz, 3. és 4. bekezdések): mindkettő arra emlékezteti mind a románokat, mind a magyarokat, hogy egymásnak történelmi ellenségei, illetve hogy a román nemzeti kiteljesedés csak a magyar összeomlás révén vált lehetségessé. Megközelítésünk szempontjából érdekes adalék továbbá, hogy a 3. szakasz 4. bekezdése szerint „A román állam területére idegen népességek nem telepíthetők át és nem kolonizálhatók", ami a nemzeti jelleg megőrzésével kapcsolatos félelem sajátos, a 21. század Európájában egyenesen meglepő kifejeződése. […]

(2012. 2.)

JEGYZETEK

1. Noha a jelen levő 22 szász és 5 román képviselő megszavazta az országgyűlés határozatait, az uniót is beleértve, mind a román, mind a szász elit elutasította Erdély Magyarországgal való egyesülését. Az ügy részleteiről és hátteréről lásd Egyed, 2000. Fontos megjegyezni továbbá, hogy Erdély akkor a királyságon belüli tartomány állapotából lépett az egység állapotába, ami a magyar koronához való tartozáson túl a közös kormányzat alatt való egyesülés révén jelentett többet a korábbi állapothoz képest.

2. „1. Teljes szabadság az összes együtt lakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, meg fogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviseletre. 2. Egyenlő jogok és a felekezeti önkormányzat teljes szabadsága az állam összes felekezetei számára." (*Magyar Kisebbség*, 1995/2. 79–80.)

3. Ez a szakasz a 2003-ban sorra került alkotmánymódosítást követően kiegészült, jelenlegi formája a következő: „Az állam alapja a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása."

4. Érdekes adalék, hogy az uralkodó nemzetállami logika mellett megjelenik a politikai közösség felszínes, „vékony" változata is az alkotmányban: a 4. szakasz 2. bekezdése szerint „Románia összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleménytől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi eredettől függetlenül." Túl azon, hogy ez a megfogalmazás, amely a román állam etnokulturális semlegességét tételezi, nyilvánvaló ellentmondásban áll többek között a 2. szakasz, 1. bekezdésével és a 4. szakasz 1. bekezdésével, az 1990-es évekkel kezdődően a politikatudományi szakirodalom számos érvvel szolgál arra nézvést, hogy a nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől és vallástól elvonatkoztató közpolitikai megoldások nem képesek megfelelő védelmet biztosítani a

nem domináns identitásközösségek tagjai számára, és legtöbb esetben asszimilációt eredményeznek. Lásd erről bővebben Salat 2001.
5. „Ébredj, román!" – az 1848-as forradalom idején született mozgalmi dal, a szöveg szerzője Andrei Mureşanu, a zene szerzőjét illetően a vélemények megoszlanak. A szöveg a nemzeti egység és a függetlenség eszméinek ad hangot, a román nép ellenségei ellen mozgósítva a közösség tagjait.

ESTERHÁZY PÉTER
A Kántor-napló

Cage mottója szerint születik ez a napló, I have nothing to say, I am saying it, that is poetry, nincs mit mondanom, ezt mondom. Hogy ez költészet volna, nem hinném. Rajtam ragadt ez a sportizé. Futballcafrang. Hogy volna közöm hozzá, tudnék róla valamit. Alig van közöm hozzá, és vannak emlékeim, igaz, elemi emlékeim. Még azt is mondhatnám egy régi regény hangfekvésében, hogy sorsomat meghatározó emlékek. De legalábbis az életemet.

Ennek kapcsán jut eszembe, hogy mennyire nem tudok gondolkodni a sorsról. Az is lehet, hogy ezt azért gondolom most, mert reggelente, ahogy máskor, többnyire Arany Jánost, Kertész *Gályanaplój*át olvasom, nem először. Fölemelő munka (és érzéki és filozofikus és komoly és érdekfeszítő). Az az ember, aki a kudarc ezer meg ezer arcát beszéli el (énekli meg, mondanám, ha ez az ő esetében nem volna a nevetségesnél is nevetségesebb), az szolgál szinte minden sorával vigasszal. Sőt reménnyel. Derűvel; bár lehet, hogy ehhez már az én olvasásom, olvasatom is kell.

Szóval ez itt bizonnyal nem poetry, de naplónak napló. A naplónak alapvető föltétele a nap. A lóval most nem tréfálkoznék, noha lovas nemzet vagyunk, amit észbe vésnünk egyre aktuálisabbnak tetszik. Úgy tűnik, pogányok és katolikusok akarunk lenni egyszerre, kuruc önsajnálatot, hangoskodást labanc szemlélettel ötvözve, s mindebben semmiféle ellentmondást nem látva. Népi írók a kormányzó úr temetésén – ez lehetne a címerállatunk.

Hogy a napot észrevegyük, ahhoz nem elegendő fölébrednünk. – Jól alszom, és rosszul ébredek. Olyan, mintha egy nehezék lenne rajtam. Egy vaddisznónagyságú vasaló. Tessék, megint a lovas nemzet. Véletlen, mondanám védekezve, ha azonnal nem ugrana be e szóról („nekem szavakról szavak jutnak az eszembe") – ki is mondta ezt mindig? Páter Kincs, az osztályfőnököm a Piarista Gimnáziumból?, vagy, ahogy illik, az apám avval a kis gunyoros felhanggal, amit akkor is szerettem, ha én voltam vértelen áldozata? –, hogy a véletlen a buták istene. Indiai közmondás, mondja nekem az internet.

Igen, a nap. Hogy azt látni is kell, hogy létezzék. (Jesszusom, sikoltanék a nagynénéim hangján, lehet, hogy én szubjektív idealista vagyok? Ez a komcsik idején, rémlik, kárhoztatva volt. Vajon most mi lehet a helyzet? Minek keveredek mindig *erre*... Egyébként nyilván azért, mert keverve vagyok, erre [is] kevernek. De még mielőtt kitérnék a szubjektív idealizmus turulos-sámános változatára, kemény kézzel bezárom a zárójelet.) Szóval látni kell a napot, vagyis nézni, és nézéshez szempont is kell.

Most tehát az a szempont, hogy a „sport" hívószóra kell ugranom, mint a Pavlov kutyája; raportíroznom. (Kántor Lajos szerkesztő úr a szerzőit ugratja…)

E pillanatban, okot nem találok, csupán rögzítem, azt szeretném, hogy gyorsan múljék az idő. Ritka az ilyen, rendesen ellenkezőleg szokott lenni. Például munka közben a legjobb, ha megáll az idő. És persze akkor: az égen néma álló

csillagok, a földön csak te vagy és én vagyok stb. Annak idején, a pályán valahogy el is tűnt az idő. Mintha az idő nem tartozott volna a játékhoz. Legföljebb avval az érdektelen gyakorlatiassággal, amikor fontos volt tudni, mennyi van még hátra, mert vagy vesztésre álltunk, vagy ki kellett húzni a végéig, mert hirtelen föltételeztük, hogy van vég. Mennyi még, mester? Hogy utáltam, ha erre a bíró fölényesen azt válaszolta, maguk csak játsszanak nyugodtan, majd én szólok. Nyugodt vagyok, mester, csak azt kéne tudnom, mennyi még? Többnyire legyintettek válasz helyett. Gyöngyöt a disznóknak.

Más idő van a játékosban, mint az órában. Illetve nincs idő, vagy meg van állva (va-va-va-va), vagy mérhetetlen. Hát ez már majdnem poetry, miközben egyszerű, kvázi földközeli tapasztalat.

Ehhez képest nulla poetry, kizárólag nyugdíjas élvezkedés nézőként azt kívánni, hogy egy izgalmas futballmérkőzés mintegy ne érjen véget. Vagy az a mélyen megvetendő, alamuszi vágyakozás, hogy legyen hosszabbítás. Egyáltalán az esztétizáló meccsnézés...! Többször ostoroztam már, nem hittem, hogy én is itt végzem. Pedig a Barcelonának szurkolni lényegében ezt jelenti. A legszebbet választani, a szépek szépét, nem pedig a „mieinket". Nincsenek már mieink: ez a helyzet. Amely így sivár.

Szinte csak tévén nézek meccset. Olykor kisétálok valamelyik közeli pályára. Már az, hogy *kisétálok*... De csak ha jó az idő. Elácsorgok a napon, be-becsukom a szemem, időnként megismernek, köszönök, és röviden elmesélem, mi van a (volt) futballista öcsémmel. A csapatokat nem ismerem, zömmel az eredményt sem tudom. Ha megkérdezem, úgy néznek rám, ahogy én néztem volna hajdan egy *ilyenre*. Nem várom meg a meccs végét.

Nem úgy látszik, hogy a futballvonal öröklődnék. Az egyik öcsém egyik gyereke, ő az egyetlen. És ő is csak kapus (hogy a közhelyszerű hülyeséggel éljek), és ő is csak volt. Belefáradt vagy beleunt, hogy nem sikerült neki a kiugrás. Még Angliában is járt próbajátékon. Apja fia, dörmögünk családi vacsorákon. Ő hagyta mindig elsőként abba a ház előtti focizást. Vagy el se kezdte, ha esett az eső. Mintha az számítana. Rendes, enbéhármas játékos lett, jó, hogy bekk, de mégis. Ő is jobban játszott, mint én, de ezt még ő se mondta ki hangosan (ezt meg biztosan nem fogja olvasni).

Tegnap az egyik unokámmal – fociztunk, az túlzás, labdával töltöttük az időt, avval a számára meglepő korlátozással, hogy csak lábbal érhettünk hozzá. Miért? – kérdezte, de hallatlanra vettem. Ingerültségeimben, ahogy illik, az apáméit ismerem föl. Ez az unokám olyan szép, hogy eláll az ember lélegzete. Mit mondjak, egy Tadzio. (Nem vagyok elfogult, főként a vejem finom vonásait viszi tovább.) Még az idegesítő nyafogásai is elegánsak. A bőre színétől a nagylábujja körméig mindene sugárzón előkelő.

Huss, mindez egy pillanat alatt szertefoszlik, ha labda kerül a közelébe. Annyira ügyetlen, édesen ügyetlen, hogy könny szökik a szemembe. Szinte bravúrosan, ügyesen ügyetlen. Valahogy mindig az a támaszkodó lába, amelyhez érkezik a labda. Azt akkor, nemdebár, nem tudja megmozdítani (legföljebb csoszogni, csosszantani egyet). Ezért a másikkal tesz egy valószínűtlen, de mindenképp érdekes kacsázó mozdulatot (62 évem során a közelében nem voltam ennek a csalafinta mozgásnak), valahonnét a Fred Astaire és egy makacs sérüléséből éppen hogy fölgyógyult, hosszú lábú gázlómadár (kócsag?) közti mozgáskultúrából.

Az a gyönyörű, hogy a legkevésbé sem veszi észre kozmikus ügyetlenségét, egyszerűen lelkes, ami így rám is átragad. Ott botladozunk kínosan egy guruló izé körül, rémlik, labda a neve, boldogan, mintegy generációk példás egymásra találásában.

Ez is mozgás (most olvastam a *Tótékban*): „Nincs is pénztárcája. A papírpénzt kis gombócokba gyúrva hordja a zsebében, ha fizetni kell, csak odagurít egy golyót."

Ma van a születésnapom, ami e napló szempontjából aligha releváns. Idevágó. De mégis, mert a hévnél összefutottam F.-fel, akivel annak idején hosszasan együtt futballoztam. Jó volt vele játszani, mert mindig nagyon akart nyerni. És rossz volt, mert kifejezetten sportszerűtlenül, sunyin, aljasul durván játszott. Márpedig a saját csapatunkban per definitionem senki se aljas. Emlékszem, hogy ezt az ellentmondást meg kellett oldani. Minthogy szükségünk volt rá, csak az öncsalás maradt. A hazugság színesen leleményes bokrétája. Bokrétáját nyújtottuk át – magunknak. A Sanyi már csak ilyen, ami a szívén, az a száján, keménynek kemény, sarkosan, de becsületesen játszik, meglehet, olykor túloz, de hát ez nem kisasszonysport, stb. Tisztán halljuk a mai politikai maszatolásokat. Ahogy F. ordenáré talpalását a mindenre képes, ádáz ellenfél az összefüggésekből kiragadva szemléli (a földbe döngöltetvén).

Most meglehetősen alkoholista a feje, egy gramm felesleg nincs rajta. Figyelj, fűzfa, nem ma van a születésnapod? Erre meg hogyan emlékezhet? Egy ideig én kezeltem az igazolásokat, megjegyeztem. A számok beragadnak az agyamba. Most gondolok életemben először az F. agyára. Egyáltalán hogy van neki. Komoly, svájcifrank-alapú fogadásom lett volna, hogy nincs. Lehet, hogy ez a pokróc durvaságú, a végletekig önző fráter, akiből ész sose, csak valami savanyú ravaszság szivárgott – lehetett volna valaki *egészen más*? Mondjuk, egy megbízható számítógépes szakember. És ott hogyan lett volna tere az aljasságának? Ami nyilván alkati. Vagy lehetséges, hogy a foci hozta ki belőle? Hogy a játékban volt benne, mi nem is láttuk, csak őáltala, és az öncsalás egyik arca épp az volna, hogy ezt rákenjük? Hogy ő viszi el a balhét helyettünk is?

Fekvő csatár nem gyors csatár, sziszegte volt hidegen a hordágyon levitt ellenfél után. Inasságából most kiment az erő, csupán egy rossz fogú öregembert látok. Nem őszül még.

Inasról jut eszembe. Belenyugodtam a fiaim focitlanságába. Kezdetben zavart ennek a testi megnyilvánulása. Másféle izmokhoz szoktam otthon hozzá, mi mindnyájan fociztunk. Most már nemcsak megbékéltem, de tudom szépnek látni egyik fiam vízipólótól megerősödött vállait, elbűvölően széles hátát vagy a másik követhetetlen sportolási szokásoknak (sziklamászás?) köszönhető inas, csontos erejét, szigorú testét.

Azt reméltem, ahogy a nap, így e naplótöredék is szép nyugodtan ér véget. Mintha gyomron vágtak volna, olyan, mintha még *régen* volna, mintha még valóságosan érdekelne a foci: kiesett a Barcelona, semminek sincs értelme, a nap holnap nem fog fölkelni (naplók se lesznek). És az edzőjük, Guardiola is fölmondott. Korszakváltás. Eggyel kevesebb jó (szép) lesz a világban. Jók jönnek, mennek. Valami véget ért.

(2012. 6.)

UJVÁRY GÁBOR

Pozitív válaszok Trianonra

Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája

(Részlet)

Nehéz, szinte lehetetlen egy mostani fiatalnak megérteni, mit is jelentett az 1920-as és az 1930-as évek közéletében és közgondolkodásában Trianon traumája. Hogyan változtatta meg az Osztrák–Magyar Monarchia magyar értelmiségének alapvetően pozitív, a töretlen fejlődésben hívő világképét. Miként vált a Magyar Királyság gazdasági, politikai és kulturális szerepének, birodalmon belüli fokozatos erősödésének örvendő szemlélet elkeseredett útkereséssé, mely a kommunizmustól, a parasztállami álmoktól a turáni ősök kutatásán és az „egyedül vagyunk" nézeteken át a többnyire zavaros szélsőjobboldali ideológiákig terjedt, és általában kizárólagosságra tartott igényt.

Trianon hatása napjainkban is érezhető, és az is marad még jó ideig. Gondoljunk csak arra, hogy a szerbeknek mindmáig milyen begyógyíthatatlan sebeket okoz a több mint 600 éve vívott rigómezei csata; aktualizálva: Koszovó elvesztése. Vagy arra, hogy román és szlovák kollégáink manapság is az ezeréves magyar elnyomásról beszélnek, holott a nemzetiségi ellentétek a 19. század elejéig ismeretlenek voltak a térségben. Trianon nekünk is fájó és kitörölhetetlen emlék, fontos történelmi tény, de a kortársaknak a mindennapjaikban átélt szomorú valóság volt, hiszen szinte nem volt magyar család, amelyet valamilyen módon ne érintett volna. Ezáltal rengeteg fájdalom és szenvedés forrása lett.

Az általa okozott megrázkódtatásra azonban inkább negatív, kizárólag a tagadást hangoztató, a „Nem, nem soha!" – egyébként lélektanilag teljesen érthető és elfogadható – szajkózásában kimerülő válaszok születtek. Ezeknek pedig kevés közük volt a korszak politikai realitásaihoz. Velük szemben a Bethlen István vezette kormányok (1921–1931) – és miniszteréinek jó része – olyan programot vallott, amelynek lényege az építkezés, a válságból való kilábalás szándéka volt. Magyarország az 1920-as évek elején még a bel- és a külföldi politikusok által is életképtelennek tartott államnak minősült. Ehhez képest az évtized végére nemzetközi összehasonlításban az ország helyzete már majdnem ugyanolyan kedvező volt, mint közvetlenül az első világháború előtt, egy hosszú ideig tartó folyamatos gazdasági fellendülés végpontján.

E sokak által csodaként megélt konszolidációban a kultúrpolitikának kulcsszerep jutott, mivel nemcsak a szavakban, de a valóságban is stratégiai ágazattá vált. Ez pedig elsősorban egy rendkívül ambiciózus és sikeres vallás- és közoktatásügyi miniszternek, gróf Klebelsberg Kunónak (1875–1932) köszönhető, aki rövid ideig a belügyi (1921–1922), majd a kultusztárcát (1922–1931) vezette Bethlen kormányaiban. Egyedüli miniszterként kapott mindvégig szerepet a kormányfő kabinetjeiben.

Klebelsberg már miniszteri beköszöntő beszédében, 1922. június 19-én kijelentette: „nem szabad, hogy a magyar ember tetterejét a honfibú megbénítsa, nem szabad magunkat csüggedésnek adni oda. Nekünk dolgozni kell, és ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá." Néhány évvel később, 1928-ban pedig, szokatlan politikai józanságról és higgadtságról tanúskodva azt állította: „A politikai Trianonba be[le] kellett menni, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne."

Klebelsberg messzire tekintő politikai programja azonban 1922-ben még kivihetetlennek látszott. Magyarország ugyanis nemcsak gazdasági és politikai, de kulturális szempontból is – a lassú regeneráció útján haladva, ám mégis – a szétesettség állapotában volt. Ugyanakkor a kulturális intézményrendszer tekintetében mégiscsak kisebbeknek bizonyultak a károk, mint a gazdaság vonatkozásában. S ami egyébként óriási veszteségnek bizonyult, az – paradox módon – a kultúra területén akár „pozitívumot" is jelenthetett. Hiszen a trianoni Magyarországon az urbanizáció jóval magasabb szintre került, mint korábban (a történeti állam városlakóinak 62,7%-a maradt a csonka országban), ezzel párhuzamosan iparosodottabbá vált az ország, növekedett az értelmiség összlakosságon belüli aránya, és jelentősen csökkent az analfabetizmus. Utóbbi tények viszont annak is „köszönhetőek", hogy nagymértékben meggyengült az utódállamok magyarsága. Az idegen fennhatóság alá került országokban élő közalkalmazottak, valamint a felsőoktatás oktatóinak és hallgatóinak többsége, ezenkívül a középiskolai tanárok sora, a szabad pályákon mozgó orvosok, ügyvédek és más értelmiségiek egy része ugyanis – gyakran kényszer hatására vagy azért, mert nem volt hajlandó letenni a hűségesküt az új hatalomra – elhagyta szülőföldjét, és Magyarországra települt. Családtagokkal együtt mintegy 400 000 fő került így a húszas évek elején a trianoni Magyarországra. Ez egyrészt komoly nyereségnek számít, ám egyúttal rendkívüli teher is, hiszen az anyaország akkori helyzetében igencsak bajos volt ennek a nagy tömegnek – amely az akkori összlakosság 5%-át tette ki – az ellátása és integrálása az új körülmények közé. Ráadásul mindez a másik oldal, a határokon kívül rekedt magyarság – és különösen annak értelmisége – szempontjából igencsak hátrányosnak bizonyult.

További „előnyt" jelentett, hogy Magyarország 1526 óta először volt ismét önálló, független állam, amely a kulturális külpolitika előtt komoly lehetőségeket nyitott; illetve hogy a térség egyetlen homogén nemzetállamává vált. A nemzetiségi kérdéssel már nem neki, hanem a környező utódállamoknak kellett megbirkózniuk – jórészt az ott maradt magyarság miatt. Ez pedig a kultúrpolitika, elsősorban az egyház- és az oktatáspolitika szempontjából is lényeges könnyebbséget jelentett.

Nem szabad ugyanakkor elhallgatni, hogy 1919 után számos jeles művész és tudós menekült Magyarországról Nyugat-Európába és a tengerentúlra (főleg az USA-ba), hogy ott fusson be néha szédületes karriert, komoly veszteséget okozva ezáltal egykori hazájának. Ők elsősorban azért távoztak, mert az 1919-es, Tanácsköztársaság ideje alatti szerepvállalásuk miatt tartottak a politikai megtorlástól.

Ellenben megint csak a kultúrpolitika más szakpolitikáknál előnyösebb pozíciójára utal, hogy e téren az ország feldarabolása következtében kisebb károk keletkeztek, mint másutt, főleg a gazdaságban. Míg az alsófokú oktatás esetében körülbelül annyi óvoda és iskola került az utódállamokhoz, amennyit a számarányok indokoltak, a középfokú képzésnél a trianoni országra nézve kedvezőbbek voltak a mutatók: a tanerők és a tanárok többsége Magyarországon maradt. Bár az egyetemek és a főiskolák közül több intézmény is elveszett, de a tanárok és hallgatók jó része korábban is a trianoni területen élt. Ráadásul, mire Klebelsberg miniszter lett, már szinte teljes professzori karával Magyarországra költözött a kolozsvári (1921-től Szegedre) és a pozsonyi (1923-tól Pécsre) egyetem, a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémia (1919-től Sopronba) és néhány jogakadémia is. A könyv- és a sajtókiadás is viszonylag gyorsan kihever-

te Trianon sokkját. 1922-től csaknem ugyanannyi új kötetcím és napilap vagy periodika jelent meg, mint a történeti hazában. A nagy közgyűjteményeknek, a színházaknak és társulataiknak csaknem 60%-a szintén Magyarországon maradt. A veszteségek persze így is pótolhatatlanok voltak.

Klebelsbergnek 1922-ben ehhez a lehangoló helyzethez kellett – tetszett, nem tetszett – valamilyen módon alkalmazkodnia és szinte mindent újragondolnia. Ráébredt azonban, hogy a válság hasznot is hozhat. Hiszen a régi és elavult struktúrák, az ósdi megoldási módszerek lebontására, újakra cserélésére adott lehetőséget. Klebelsberg ezt azonnal felismerte. 1914-től 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium adminisztratív, majd 1917-ben Tisza István miniszterelnökségének politikai államtitkára volt, így a húszas évek elején már komoly közigazgatási tapasztalatokkal rendelkezett. Ő maga ugyan nem volt igazán eredeti gondolkodó, ám kiváló szintetizáló képessége révén – külföldi és magyar eszméket magáévá téve – mégis olyan új rendszert gyúrt össze, amelyet a magyar viszonyok között kiválóan lehetett alkalmazni. Mindenekelőtt a 20. század legelején még világelső német tudománypolitika gyakorolt rá erős hatást. Ennek részbeni megvalósítói közül Adolph von Harnack a berlini egyetemen 1895/96-ban a tanára volt, a két világháború között pedig Friedrich Schmidt-Ott és Carl Heinrich Becker is a barátja lett. […]

(2012. 11.)

ILIA MIHÁLY

Egy zöldfülű Kolozsvárt – 1959-ben

(Részlet)

Kántor Lajos barátomnak – köszönettel

[…] Egy ismeretlen, kezdő szegedi tanársegédnek Kelemen Lajos a legnagyobb ajándékot ajánlotta föl, tudom, hogy nincs olyan útikönyv, városleírás vagy idegenforgalmi kalauz, amely ezzel a lehetőséggel vetekedhetne. Utcákról, házakról, benne lakó régiekről szólt a kalauzoló úgy, hogy teljesen eltűnt számomra a jelen, és fejedelmekkel, tudósokkal, régi kolozsvári jelesekkel sétálgattunk. Sétánk közönsége megszaporodott, ugyanis valamelyik kolozsvári teológia hallgatói közül 8-10 fiatal társult hozzánk, a temető kapujáig kísértek bennünket, és hallgatták a szót a kalauzunktól. A temetőben nem jutottunk messzire, besötétedett. Engel fölajánlotta Kelemen Lajosnak, hogy hazakíséri, mentem velük. Már a városi séta alatt elvettem Kelemen Lajostól egy vászonszatyrot, hogy ne ő cipelje, lóhús volt benne, amit a macskáinak vett. Később meggyőződtem róla, hogy ezek számosan voltak. Érdekes, hogy amikor találkoztunk, és megtudta, hogy Szegedről érkeztem, azt kérdezte tőlem, hogy sütik-e még a halat a szegedi híd lábánál. Nem sütötték már akkor, de úgy látszik, hogy ez szegedi élménye volt, de nemcsak neki, hanem Nagy Imre festőművésznek is. Amikor Zsögödön nála jártam Kányádi Sándorral és Farkas Árpáddal, ő is ezt kérdezte, de volt egy harmadik is, aki a híd alatti halsütésről érdeklődött: az idősebb Kós Károly. Kelemen Lajos a Mócok útján lakott, de nem búcsúztunk el a kapuban, bevezetett az egyik lakásba, ahol meglepetésemre Jancsó Elemérék laktak, és átadott bennünket a professzornak, ő pedig elvonult a lóhússal a macskáihoz.

Jancsó Elemért ekkor ismertem meg személyesen, persze nevét ismertem már hallgató koromban, írásait olvastam, forgattam az Erdélyi Ritkaságok köteteit,

Baróti Dezső professzorunk kiadta kötelező olvasmánynak *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* iratait. Jancsó Elemérnél még Engelnek is hallgatnia kellett, ugyanis a házigazda nagy csevegő volt és nagy könyvgyűjtő. Ha fölbukkant egy név, a polcról lekerült a kötete – persze dedikálva. Ha jól emlékszem, akkor mondta el J. E., hogy párizsi egyetemista korában a Szajna-parti régi könyveseknél rálelt olyan Ady-kötetekre, amelyeket a költő Lédának dedikált, de nem volt pénze, hogy megvegye. A másik történet, amit ezen az estén J. E. elmondott, az Szabó Dezsővel kapcsolatos. Szabó Dezső többször is közhírré tette, hogy ő szegény, a kiadók rajta híznak, kéri, hogy tisztelői támogassák. Egy ilyen önreklám alkalmával Jancsó Elemér eladta arany zsebóráját, mert Sz. D. sanyarúságában el akart menni Bukarestbe kocsmárosnak – s az óra árát elküldte Szabó Dezsőnek. Csak később tudta meg Jancsó, hogy a szegény szerző valahol Olaszországban nyaral. De Jancsó nem bosszankodott, erős dohányzás közben egy kicsit gonoszul nevetett a történeten. Jancsó Elemérnél későbbi útjaimon többször megfordultam, az a hír járta, hogy szárazon, unalmasan ad elő az egyetemen. Nem tudom, nem hallgattam. Otthonában, könyvei között szellemes csevegő volt, olyannyira, hogy a vendég nem jutott szóhoz. Ennek én nagyon örültem, mert olyan időről szólt J. E., amit csak könyvekből ismertem. A Jancsónál töltött első estnek számomra volt egy meglepő, sőt megrázó élménye: megjelent a lakásban Jancsó Béla, akinek bemutattak, és mondtam neki, hogy Szegedről jöttem. Jancsó Béla nagyon szomorú arccal nyugtázta ezt, és bement egy másik szobába, azután nem találkoztam vele. És itt van ennek az emlékezés címének az igazi értelme: zöldfülű! Sem akkor, sem az 1959-es kolozsvári időzésem alatt nem tettem kísérletet arra, hogy Jancsó Bélával a szegedi egyetemista idejéről, barátairól beszélgessek. Pedig tudtam, hogy kicsoda. Baróti Dezső nekem egyetemi oktatóm volt, mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának alapító tagja jó kapcsolatokat ápolt az Erdélyi Fiatalokkal, Buday Györgyön keresztül Jancsó Bélával is, nekem sokszor beszélt erről az időről.

Valahogy nem éreztem meg a találkozás véletlenjében a lehetőséget, nem tudtam még, hogy Jancsó Béla Szegeden is, Kolozsvárt is annak a nagy szellemi föllobuzdulásnak volt az organizátora, amelyik a magyarság európai útját és föladatát kereste, és a megmaradásának lehetőségeit próbálgatta. Csapody Miklós, Cseke Péter kutatásait csak jóval később ismerhettem meg, és írom itt, hogy mindezeket pirulva olvasom, hiszen ott voltam egy pillanatban a forrásnál, de elfelejtettem meríteni belőle.

Abafáy Gusztáv javaslata volt, hogy keressük föl Balogh Edgárt a kolozsvári időzésem alatt. Utóbb kiderült, hogy A. G. akart vele beszélgetni valami régi, közös élményükről, amit én végighallgattam, de eközben Balogh Edgár azt ajánlotta nekem, hogy mi ketten sétálgassunk az utcán, és úgy beszélgessünk.

Ennek a sétálgatásnak az értelmét csak később értettem meg. Már Marosvásárhelyen is Kocziány László, amikor a Teleki Tékában fölkerestem, azt javasolta, hogy menjünk ki és sétáljunk egyet. Balogh Edgár szisztematikus beszélgető volt, alapkérdéseket tett föl, ezek részben rám vonatkoztak, részben a kortársakra, majd rátértek ideológiai, történeti ügyekre, a válaszokat nem mindig hallgatta végig. Az egyik ilyen jellemző kérdése volt: tudsz-e németül?

A válasz előtt már indokolta is: németül tudni kell, mert a mi kelet-európai ügyeinknek ezen a nyelven van a legjobb szakirodalma. Edgárról is ezt-azt tudtam már a vele való találkozásunk előtt, olvastam a csehszlovákiai sarlós működéséről, sőt még azt is tudtam, hogy 1928. május 20-án a Kerepesi temetőben

Ady kopjafájánál rendezett ifjúsági megemlékezésnek ő volt az egyik szervezője, ugyanitt Juhász Gyula mondta az emlékező beszédet. Meg is kérdeztem ekkor Edgártól: emlékszik Juhász Gyulára? Azt mondta, Juhász úgy beszélt Ady sírjánál, mint egy pap.

Sétánk közben Edgár valakit üdvözölt románul, az a valaki magyarul válaszolt neki, és amikor elértük egymást, Edgár bemutatott – emlékem szerint egy kissé korpulens úrnak, akit Constantin Daicoviciunak hívtak, történész, kolozsvári egyetemi tanár. A két barát mindjárt kávéházi beszélgetést javasolt, én ugyan el akartam válni Edgártól, de ő csak lelkelt, hogy menjek velük. Mentem, a beszéd teljesen rajtam kívül folyt, én csak erősen hallgattam. Majdnem teljesen ismeretlen tájékon barangoltak, nevek, könyvek, történetek jöttek elő, egymás szavába vágtak, végül valami meglepő dolog történt: Daicoviciu azt mondta: a kisebbség hallgasson, ha a többség beszél. Láttam, éreztem, hogy ez tréfásan hangzott el, de arra gondoltam később, kolozsvári időzésem alatt többször is, hogy a megjegyzés mélyén valami más is van, mint tréfa. […]

(2013. 5.)

EGYED PÉTER

1968–1971: a tiszta boldogság kora

(Részlet)

Freedom,freedom
Give to me
That's what I need
Freedom, freedom
To live
Freedom, freedom
That's what I need.
JIMI HENDRIX: FREEDOM

1968. augusztus 22-én családunkkal és a nagybátyámék családjával nyaraltunk a kies erdővidéki fürdőhelyen, Uzonkában, amikor az ott is meglevő „világvevő" rádiók és a bakaposta révén tudomást szereztünk Csehszlovákia megszállásáról. (Amint ismeretes, a Varsói Szerződés bevonuló erőiben – Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Szovjetunió – nem vett részt Románia hadereje, ami hosszú időkre – de alighanem mindvégig – meghatározta aztán Románia külpolitikai helyzetét és szereplehetőségeit, valamint Nicolae Ceauşescu legitimitását és helyzetének belső konszolidációját. Ekkor születtek meg a magyar értelmiséggel kötött kompromisszum nyomán a nemzetiség nagy kulturális intézményei.)

Apám bodosi szülőházának udvarán ott állt a nagymamám, aki csípőre tett kézzel, szemüvegét ezúttal pontosan az orrnyergére illesztve csak várt feszülten, és köszöntött bennünket nyugtalanul: „Végre megjöttetek!" Másik nagybátyám, a második világháború honvédtüzér veteránja pedig e szavakat intézte apámhoz – arcán furcsa mosoly villant: „"Öcsém, itt a háború!" Volt ebben a mosolyban valami örömteljesen ijesztő sötét fény, ami azóta is foglalkoztat. Nyilván a faluban összebeszélő veteránok akkor már tisztában voltak azzal, hogy az „orosz" megszállhatja Romániát – csakhogy akkor már más kontextusa lehet ennek a ma-

gyar kisebbség számára… Ezt a feltételezést igazolhatom, mert besorozott határőr katona koromban Máramarosszigeten a tisztjeink elmesélték nekünk, hogy bizony számoltak ezzel a lehetőséggel (de még az erre vonatkozó hadműveleti tervekbe is beavattak).

Tizennégy éves voltam akkor, és ha valaki megkérdezné, hogy ez volt számomra akkor Erdélyben a prágai tavasz, ami végül is és mégis csak az emberarcú szocializmus humanizmusát kellett volna meghozza – talán nemcsak Csehszlovákiának, hanem a létezett szocializmus többi országának is –, akkor azt kellene mondanom, hogy igen, ez volt számomra a prágai tavasz. És ennek részben az lehetett a magyarázata, hogy ekkor kezdődtek (hozzávetőleg a hetvenes évek közepéig tartottak) Románia legjobb évei: az osztályharc nagyjából lecsengett, az embereknek volt munkahelye, fizetése és lakása, és valóban milliós tömegek nyaraltak a tengerpartokon és a hegyekben, ideológiában ment a szocialista humanizmus romániai változata.

A kolozsvári Donát úti 15-ös számú líceumba jártam akkor, és valószínűleg éltem volna tovább én is az akkori iskolások valóban kiegyensúlyozott, unalmasacska életét, ha a különböző, mára már szinte összefoghatatlan és kielemezhetetlen impulzusok hatására, egy egész nyári keresményemből (cseresznye és fekete áfonya szedése a kolozsvári Palocsay-kertben) meg nem vásároltam volna életem első gitárját, ami akkor 350 lej volt (nagyjából ma is az lenne). A legolcsóbb tömeggitár volt, még a fedőlapja is furnérlemezből, ámde a régeni mesterek dicséretére legyen mondva, a nyak és a fogólap rendesen meg volt csinálva, a húrtartó csavarok is állták a hangolást, a ragasztás-préselés meg olyan volt, mint az atom. Ma is fülembe búg mély, kopottas, döngő hangja – amely persze azonnal érdekessé változott, amikor jóval később hangszedőt szereltünk rá. (De ez szinte egy másik történet.) És 1968 nyarán, egy iskolai záróünnepségen már a Beatles híres *Yellow Submarine*-jének a mintájára húztam a saját *Sárga tengeralattjáró*mat. (Remélem, csak a saját zenei memóriámban *kísért vissza – mert kísért* – művem és annak előadása.)

Itt van a kezdőpont. Ezzel indul életem megélésének és boldogságának a története (mert akárhány *valódi* zenész vagy zenerajongó beatnikkel beszéltem erről később – és elég sokkal beszéltem –, mindegyik, kivétel, feltétel és ellentmondás nélkül tudta azt állítani, hogy ez volt az élet, amiért érdemes volt… a napfény az erdei tisztáson, a memória mindent besugárzó világossága, a megélés ténye és típusa más megélések számára).

A gitárral és a hozzávetőleges tudománnyal másvalami is elkezdődött: a *kaszthoz* tartozás felemelő érzése és nyugtalansága. Mert akármennyire is kezdetleges volt a hangszeres tudásom (tudása a magamfajta kicsiknek és kezdőknek), a „nagyok" mégis odaengedtek a maguk közelébe, a szeretetteljes lenézés fénysugarába, és amikor látták fájdalmas és elveszett ügyetlenségünket egy-egy fogás, akkord megtanulásában, akkor magukhoz intettek, kikapták kezünkből vacak kis hangszereinket, köptek egyet a földre, kézbe kapták reszkető bal markunkat, és immár bogosodó ujjaikkal és ujjbegyeiken azokkal a tiszta büszkeséget hordozó kemény szarukkal leszorították ujjacskáinkat, hogy csak úgy roppant, hogy véssük örökre az eszünkbe az F-moll 7 akkordját például. Azzal együtt, hogy milyen átvezetésekhez, átkötésekhez alkalmas.

Az iskola egyik termében történt mindez, ahol a nagyzenekar engedélyt kapott az állandó próbálásra (néha persze kihajigálták, de mivel az iskola presztí-

zsét emelték, rövidesen ismét visszaengedték őket, sőt immár pódiumot is építettek az emeleti folyosó végébe a számukra). Ők voltak a legenda, az istenek, isteneink: a BEAT GROUP 13 zenészei – mert csak hozzávetőlegesen voltak állandó zenészei, sokszor változott a felállás. És elsősorban és számomra is megjelent az élő legenda, az idólum, maga Pap Géza, a szólógitáros (immár a kolozsvári Házsongárdi temetőben), mellette meg akkoriban Kasszián László és mindenesként Korondán Sándor. Minden szabadidőnkben ész nélkül loholtunk vissza az iskolába, hogy a próbákat hallhassuk, megtanuljuk a stimmeket, amelyeket aztán a végtelenségig próbáltunk otthon. A Beat Group elismerten Kolozsvár legjobb magyar pop-rock zenekara volt, nem utolsósorban Pap Géza istenáldotta szólista tehetsége miatt, mely tehetségénél csak óriási szorgalma volt nagyobb, amellyel otthoni garázsukban is folytatta Jimi Hendrix és Alvin Lee gitárjátékának az elemzését és elsajátítását. Most csak annyit róla, hogy egyáltalán nem volt – központi szerepéből és legendájából következően – távolságtartó és rátarti, nem, áradt belőle a hangos életöröm, az emberszeretet, a tanítás vágya, a rokonszenv, ebben fürdőztünk. Mellette csendesen és csodálattal lehetett lélegezni. Jutott belőle mindenkinek. Nagyon férfias jelenség volt mély, rekedtes hangjával és barkójával. Mindig fekete klumpában, kizárólag Levi Strauss (!) jeansben, kihajtott fehér gyolcsingben járt. (Tudni való volt: a Lee, a Jordan's, a Levi's alacsonyrendű márkáknak számítottak, amit csak a „nyálasok" viseltek. Még egy szemétbe hajított ócska cájgnadrágot is inkább felvett a magára valamit adó kasztbeli, mint egy magyar Trappert.) Ha Guzu valami neki nem tetszőt látott, hallott, tapasztalt, könyörtelen, de vidám szigorral és humorral vágott oda. Valami elképesztő emelkedést jelentett a ranglétrán, amikor már kézbe vehettem híres, nagy méretű fekete gitárját a lazán lelógó torzító karral (első fokozat), próbálhattam, később hordozhattam utána (második, fegyverhordozói fokozat), majd évekkel később, akkori iskolám, a 11. számú líceum dísztermében, egy hétvégi bulin (200 ember előtt) lazán átadta nekem a feketét avval, hogy húzzak el vagy két bluest („ahhoz legalább értesz"). Azt hittem, gitárostól, kábelestől kiszállok az ablakon, és mögöttem sugárcsóvával elhúzok az iskola fölött.

De én nem akartam autodidakta maradni, ezért 1968 őszén (végül is nekem is minden 1968-ban kezdődött) jelentkeztem a klasszikus gitárstúdiumra. Magántanárom Jánossy Ferenc volt, és hetente jártam hozzá a Petrozsény utca 13. szám alá, átvettük az ő teljes gitáriskoláját. (Civilként az akkori Népi Művészeti Iskolában tanított, és az ottani kurzusok számára alkotott meg egy Bevezetést.) Halk szavú, nagyon precíz ember volt, aki mástól is megkövetelte a fogás pontosságát és a tiszta hangzást (!), – valljuk be, nem ez volt a pop-rock erőssége. Természetesen a Carcassi és Carulli hármashangzatokra épített kis darabjai a hangszernek és a hangzásnak olyan dimenzióit mutatták meg nekem, amit addig még csak nem is sejthettem. Ha kedve volt, néha eljátszott egy-két darabot a századforduló olasz impresszionista gitárrepertóriumából. Amiből csak sejthettem, hogy hol és mit is tanulhatott. (Magáról soha nem beszélt akkurátus polgári ízléssel berendezett szobája falai között.) Emellett Pozsonyi jazz-gitáriskolájának a csuklótörő akkordjátékát is próbálgattam, csakhogy erre már nem akadt tanár. […]

(2013. 8.)

VISKY ANDRÁS
Két sírkőre

Végakarat
A poromat is vidd magaddal, mondta
anyám, ne hagyj itt belőlem semmit,
mondta, miután aláírta végakaratát.
A fogság földjében nincs megnyugvása
a testnek. Hároméves voltam. Szétomló
betűk, egymás mellé rekesztett idegenek.
N.-re hagyta mind a hét gyermekét. Egy
milicista jött meg egy másik hivatalos
személy. Okmánybélyeget is hoztak.
És pecsétnyomót lila pecsétpárnával.
Keresztet vetettek, amikor elmentek.
Soha nem láttuk őket ügyetlennek.
Anyám elmosolyodott. Próbáltam
elképzelni, hogyan földeljük el, de nem
ment. Úgy szerettem a testét, mint a
tenmagamét. Keze karomon nyugodott,
hidegen, erőtlenül. Öt hideg gyertya nyoma
a csuklóm felett. Megmaradt, itt van.
Jönnek Isten szárnyas besúgói, mondta,
amikor lecsuklott halálszép feje a szalmára.

Szünetjel
Amikor a titkosrendőrség ügynökei jöttek hozzánk,
apám terített asztalhoz ültette őket, majd elővette a
Szentírást, és felolvasta a besúgók zsoltárát, a Dávid
prófétától származó rettenetes maszkílt, az első szótól
az utolsóig: *Mit dicsekszel gonoszságoddal, /
hatalomnak embere? / Hiszen a Mindenható szeretete
mindig megmarad! / Romlásomra törsz, te cselszövő! /
Nyelved olyan, mint az éles borotva. / A rosszat
szereted, nem a jót, / a hazugságot, nem az igaz
beszédet. // (Szela.) // Szeretsz bántó szavakat
mondani, / álnok a nyelved. // Össze is tör téged a
Magasságban Lakozó végleg, / megragad, kiránt
sátradból, / kitép gyökerestül az élők földjéből. //
(Szela.) // Látják ezt az igazak és félnek, / rajta meg
nevetni fognak. / Ez az az ember – mondják –, akinek
nem kellett a Mindenható oltalma, / hanem nagy
gazdagságában bízott, / és a megrontásban volt erős. //
De én olyan vagyok, mint a viruló olajfa, / az Égben
Lakó házában lehetek, / bízom a Világ Ura szeretetében
most és mindenkor. / Hálát adok neked mindenkor, /
mert te munkálkodsz. / Nevedben reménykedem, mert
jó vagy híveidhez.* És amikor az első Szelához ért, és

szünetet tartott az előírás szerint, úgy állt előttünk, mint
akit Isten lélegzete fojtogat, a másodiknál akkora csönd
áradt a szobába, mint két harangütés között, a legvégén
meg, amikor teljes valójával a Nevet – áldott legyen! –
szólította meg, mintha tűzből tért volna vissza, azon
csodálkozva maga is, hogy életben maradt,
visszatérhetett az övéi közé a Földre, íme, itt van, itt
vagyok, lássanak hozzá, uraim, ne féljenek, napjainkhoz
napokat told, miért is teszi, az Egyedül Hatalmas.
(2014. 1.)

MISKOLCZY AMBRUS

Cioran nagy színeváltozása

(Részlet)

[…] Amikor 1978-ben Cioran találkozott Constantin Noicával, aki az 1940-es legionárius „forradalom" egyik vezérpublicistája volt, akkor kiderült, hogy ki miként változott. Cioran radikálisan, szerinte a Vasgárda: „román forradalom Románia ellen". Noica meghatározása a régi fasizmus apológiája: a Vasgárda „az egyetlen román mozgalom, amely ellen Caragiale nem tehet semmit".[1] Caragiale, az a klasszikus román író, aki tárcáiban, novelláiban, komédiáiban semmit és senkit sem kímélt, Eminescu fennköltségével szemben ő képviseli az ellentétes pólust a román irodalomban. Egy-egy gyilkos megjegyzése ma is szállóige, amellyel ünnepélyesnek szánt politikai gesztusokat rögtön nevetségessé lehet tenni. Cioran sohasem hivatkozott rá, pátosszal és önpátosszal támadta Romániát, akkor is, amikor a Vasgárdával rokonszenvezett, és utána is.

1988-ban egy Securitate-ügynöknek sikerült vele interjút készíteni, amelynek hitelét erősen vitatják, de amelynek lehetnek hitelesnek tűnő részei. Például az, amit a legionárius mozgalomról mondott: „Románia történetében a Vasgárda deliráló, sokkoló és őrült pillanat volt. A mozgalom, amelyet kezdetben nacionalista és keresztény vonások jellemeztek, végül kárhozatos tettekhez vezetett. Euforikus állapot volt, amely valamennyiünket magával ragadott. Olyan fertőző szélsőség, amely elhitette, hogy történelmet csinálunk. Mértéktelen szenvedélyes állapot. Akkor szükséges megszállottság, később maga a csőd. Fiatalok voltunk, intelligensek, energiától duzzadók, csatlakoztunk a pillanat és az álom fanatizmusához. Mindenesetre az a történelem, amelyet másképpen akartunk felépíteni, szembeköpött minket. Pofán vágott, és elnyomott a közönyével. Sajnálkozni késő!"[2] Vitalista valóban nem sajnálkozhat, és nem is gyónhat, mert nem hisz annak tisztító erejében, viszont ha ezt nyilvánosan megmondja, az csak rossz vért szülhet olyan közegben, amely gyónást vár. „Mint te – írta 1974-ben barátjának, Arşavir Acteriannak –, már régóta teljesen kigyógyultam az ifjúkori lázakból. Ebben a vonatkozásban értek kellemetlenségek régi »barátok« részéről – végül is érted, miről van szó. Ha meggondolom, micsoda tévelygés! Meghülyített minket az őrültség szele. Meg kell mondjam neked, hogy a hajdani lelkesedés nyomán sokat szenvedtem (természetesen erkölcsi értelemben). Mindenünnen és sokszor kapok szemrehányásokat. Másrészt egyetértek veled, semmiképpen sem illene, hogy megjátsszam azt, aki elszakadt múltjától, és eljátsszam a kiugrott papot. Azok már rég elmúlt dolgok, olyannyira, mintha a prehistóriából

bukkannának fel. Nem is tudod elképzelni, mennyire nem érdekel a mi »mioritikus« terünk, kivéve azt a helyet, ahol születtem. Túl sok napot és éjszakát áldoztam egy elítélt, közönséges, szánalmas és egyértelműen nem tragikus sorsnak."[3] És nem tagadta, gyakran eszébe jutott Jeni Acterian, levelezőpartnere húga, aki „kétségbeejtőnek és nevetségesnek" tartotta *România színeváltozásá*t. „A történelem iránti szomj minden őrültség oka, és sajnos ez a szomj kiolthatatlan."[4]

Cioran megtagadta legionárius múltját, ám ha az újságírók ezt a múltat firtatták, láttuk, félig-meddig kitérő válaszokat adott, de olyanokat, amelyekben mindig volt valami igaz is, csak sohasem a teljes igazság, pontosabban az, amit ő annak tartott. Naplójában fel-felbukkan a kitétel: „Sohasem fogják megtudni..."[5]

(2014. 8.)

JEGYZETEK

1. Uo. 53.
2. Emil Cioran: „Garda de Fier a fost un moment delirant, şocant şi nebunesc al istoriei României". http://expresul.ro/old/index.php?articole=1&rubrica=25&id=10775 (Utolsó letöltés: 2014. február 12.)
3. Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*. 216.
4. Uo. 219.
5. Cavaillès: Préface. In: Cioran: *Œuvres*. XXVII.

ZELEI MIKLÓS
Tanksimogató

Csak hogy megidézzük a kort, és kevés szóval minél többet mondjunk róla el, szólaljon meg a nyolcvanas évek közepéről a kiskunsági tanyás gazda, akit – sok társához hasonlóan – évtizedek alatt sem sikerült téeszbe tömöríteni: „Nincs is nálunk kommunista párttag egy se! Kivéve Schneider bácsit, de neki muszáj, mert SS-katona volt."

Ebben az időben, amikor Gábor gazda két frappáns mondatban összefoglalta Schneider bácsi életét – *valójában* fogalmunk sincs arról, hogy mi történt: *semmit nem tudunk* –, már vagy harminc éve szovjet egységek állomásoztak a futóhomokon. Az akácos – hungarikum! – út végében, Gábor gazda tanyaudvarán vasbakra állítva szovjet katonai benzintartály figyelt az árnyasból a dűlőútra, jön-e már a szovjet tartálykocsi az új feltöltéssel. Gyárilag zöld volt a bakra emelt ciszterna, Gábor gazda míniummal rozsdaszínre festette, de azért átütött az új festésen az eredeti fekete felirat: огнеопасно (tűzveszélyes).

Bort, pálinkát, szalonnát, kolbászt kaptak az oroszok a tartályért, a benzinekért, a legjobb minőségű brikettért... Fegyvert is lehetett cserélni-vásárolni.

A megszállási turizmus korszakában Gábor gazda az egyik legjövedelmezőbb üzletágra lelt rá: saját termését helyben exportálva devizáért megvásárolható árucikkeket szerzett be külföldiektől. A piaci árnál sokkal olcsóbban. Mondjuk, rá is volt szorítva a leleményre, mert mint egyéni gazdálkodót nyomták adóval rendesen. Amit tőle beszedtek, azt neki is valahogy be kellett szednie.

Megélt, taníttatta a fiait, adományozott a templomnak.

El is mehetett volna. És akkor nem kellett volna csereberélnie a megszállókkal. Meg, persze, megtehette volna azt is, hogy itthon is marad, meg nem is csereberél. Akkor betörnek a tanyájába, a pincéjébe, és úgy viszik el a tulajdonát, hogy semmit nem adnak érte.

Az otthonosságról beszélek. Az otthon, az otthonosság megteremtésének és fenntartásának vágyáról egy olyan világban, amelyben közellátás veszélyeztetése miatt bármelyik percben elvihették a gazdát, el is vitték, bilincsbe verve, amelyben folyamatosan padláslesöprők rohamozták meg és rabolták ki az otthont, majd téesz-agitátorok dúlták föl a kamrát, a górét meg a tisztaszobát – az én házam, az én váram –, azután pedig a szovjet Déli Hadseregcsoport páncélos hadosztálya vert tanyát évtizedekre a tanya mellett. Az én hazám se az én váram?

Otthon is idegenben? Amikor – és akinek! – ez olyan mértéket öltött már, hogy az idegenség is több otthonosságot ígért, következett a lépés: elmenni. Disszidálásnak hívtuk. Az otthon utáni vágy *leküzdhetetlen* megnyilvánulása. Fontos volt hát a *leküzdés*.

Mindez a diskurzus állandó tárgya volt egy időben, mostanában már kevesebbet beszélünk róla. És hogy Erdélyben mit gondolnak minderről? Azt nem tudom, noha megpróbáltam megtudni. Megkérdeztem egyszer egy erdélyi barátomat: ha ő belépett a Román Kommunista Pártba – a hazáért harcolt. Az erdélyi magyarok szabadságáért: minden egyes tagbélyeg újabb tövis volt a koszorún (a babérlevelek között). Ha én beléptem a Magyar Szocialista Munkáspártba, az hazaárulás volt, a magyarság bilincseihez kovácsoltam újabb láncszemet (homlokomról magam téptem le a babért). Hogy van ez? Azt válaszolta: így.

Aztán föltettem még egy kérdést: mit mondana egy 1920. június 5-ei kolozsvári magyar egy 2014-es kolozsvári magyarról? Ha egyáltalán lehet ezt „modellezni". De még a modellezés dolgában sem jutottunk tovább...

Azt hittem, megúszom ezt a kisdolgozatot anélkül, hogy leírjam: kollaboráció.

De már látom, nem sikerül. Nagyon szeretném ugyanis, ha elolvasnák e néhány alanti mondatot, eddig azonban sehová nem tudtam beilleszteni őket. Idehivatkozom hát a végére. Tárgyuk a kollaboráció.*

(2014. 11.)

* „»…pour ne pas châtier les coupables, on maltraitait des filles. On allait même jusqu'à les tondre.« (Hogy ne kelljen megbüntetni a vétkeseket, nőket hurcoltak meg. Képesek voltak arra vetemedni, hogy kopaszra nyírják őket.)
Ez a mottó szerepel Paul Éluard *Comprenne qui voudra* című verse fölött. Egyike ez azon kevés kortárs dokumentumnak (1944. december 2-án jelent meg a *Les Lettres françaises*-ben), mely részvétet tanúsít a meghurcolt nők iránt, és viszolyog a fülig érő mosolyú, kidüllesztett mellű megtorlóktól. (Akik – no persze, a németek eltakarodása után – géppisztolyt akasztottak nyakukba, kézigránátokat az övükbe, úgy vonultak védtelen nők ellen.)
[...]
Meglehetősen azonos módon zajlanak ezek a népítéletek. A »bűnös« felelősségre vonása hangsúlyozottan nyilvános aktus. A megszégyenítés a település valamely kiemelt fontosságú pontján (polgármesteri hivatal előtt, a templomtéren, hamarjában összetákolt pódiumon, egy háznak a térre néző erkélyén stb.) történik. A vétkest kopaszra nyírják, többnyire félmeztelenre vagy meztelenre vetkőztetik, arcára, testére, festékkel vagy kátránnyal horogkeresztet mázolnak, nyakába táblát akasztanak, amely egyértelműen minősít: »följelentő«, »kollaboráns«, »németek szajhája«. Igen gyakori, hogy a tömeg, valósággal körmenetet tartva, a település valamennyi főbb útvonalát végigjáratja a »bűnössel«." Léderer Pál: *…jöttek, s kivonszolták az utcára, hogy kopaszra nyírják…* 2000 2010. 7–8. sz. 55–76.

VASILE SEBASTIAN DÂNCU

A diaszpóra évszázada?

Interkulturális párbeszéd a román diaszpóra identitása kapcsán (Részlet)

[…] Ha létezik *állam nélküli diaszpóra* és *egy államhoz kötődő diaszpóra*, az etno-nemzeti származásra való fokalizálási perspektívájából feltételezhető a folytonosság vagy változatlanság léte egy-egy közösség létezése során. Ez a különbözőség oda vezet, hogy állandóan kontextualizálni kell a diaszpóra fogalom használatát, mivel a diaszpóraállamon átívelő realitás, de, ahogy az utolsó példából is kitűnik, transzetnikus is lehet.

A *Korunk* folyóirat nagyvonalú elgondolása ezt meg is teszi: kontextusba helyezi, leírja, szót ad a diaszpóra aktorainak (szereplőinek). Ideológiai elemzések nélkül, politizálás nélkül, rendkívüli értelmezések vagy hermeneutikák nélkül.

Az utóbbi időben a román diaszpóra politikai és intézményes témává is vált. Nagy figyelemmel követik, főleg 2009 óta, amikor a mérleg nyelvének szerepét töltötte be a romániai elnökválasztások alkalmával, amikor közel 150 000 román szavazott külföldön, és másként szavazott, mint az itt lakók, és ezzel új mandátumhoz juttatta Traian Băsescut. Ezért a Románia és a környező, valamint az emigráns román közösségek közötti kapcsolat Románia alkotmánya 7-es cikkelyén alapul, illetve a 2007/299-es törvény ama előírásain, amelyek Románia határain kívül élő románok támogatására vonatkozik. Az említett törvény a „bárhol élő románok" szintagmát használja, és ide tartoznak a „román származású, a román nyelvészeti és kulturális fonalhoz tartozó személyek, aki szabadon felvállalják román kulturális identitásukat: a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a nyelvi kisebbségek vagy a szülőföldjükön élő etnikai csoportok, aki Romániával szomszédos államokban élnek, függetlenül attól, hogy milyen népnek nevezzük őket, a román közösségek / az emigrációban élő Romániában származó közösségek, külföldi lakhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkező közösségek tagjai". A külügyminisztériumban tevékenykedik egy, a bárhol élő románok számára delegált miniszter, amely kidolgozza és életbe lépteti a bárhol élő románokkal szembeni kormánypolitikát Románia legfontosabb külpolitikai célkitűzéseivel és a kormányprogrammal összhangban. A kormánypolitikában helyet kap a Románia határán túl élő románok intézményes támogatásának szükségessége, etnikai, nyelvi, kulturális és vallásos identitásuk megőrzése és kibontakozása céljából, és túlzottan meg is van indokolva ama fontosság által, amelyet az emberi jogok és különösképpen egy-egy etnikai kisebbség és közösség jogainak tiszteletben tartásával foglalkozó európai intézmények tulajdonítanak ennek a problémának.

Lehet, hogy a XXI. század lesz a diaszpóra százada, még jobban, mint az elmúlt évszázad. Több okból kifolyólag a nemzetközi migráció, a globalizálódás, a kereskedelmi cserék, s a nagy integrációs felépítmények, mint az Európai Unió állandóan hoznak létre diaszpórákat és azok lakosait. Vajon a huszonegyedik században létrejön egy világdiaszpóra, egy hibrid identitás, egy kisebbségekből álló többség? Bármi lehetséges.

Egyelőre arra kell figyelnünk, hogy figyelmesebben és rendszeresebben kell tanulmányozni ezt a nagyon gazdag valóságot. Olyan valóság, ahol hibridizált és transzkulturális identitások jönnek létre, kultúrák közötti tranzíciók és tranzakciók, tárgyalási eljárások és interkulturális párbeszéd. Meg vagyok győződve ar-

ról, hogy léteznek általánosabb tudnivalók, amelyeket ki tudunk vonni a diaszpórabeli új identitások születési módjából, vagy arra nézve, hogyan jön létre az, amit a kutatók „*identitászavaroknak*” neveznek. A diaszpóra identitásai transzkulturálisak, mivel a nemzet, a faj vagy az etnikum különböző valóságait tömöríti, amelyhez méri magát.

A román diaszpóra eme bonyolult valósága áthatja a *Korunk* folyóirat eme számát. A zsurnalisztika eszközeivel írja le, de főleg elsőbbséget ad a román diaszpóra diskurzusának saját magáról, álmairól és aspirációiról. Teszi mindezt bámulatra méltó szolidaritási gesztussal, természetes és magától értetődő kulturális párbeszédre való felhívással.

Nagy-Hintós Diana fordítása

(2014. 12.)

KOLOZSI TIBOR

Találkozás Román Viktorral

(Részlet)

[…] A Mester tovább mesélt. A következő témával a tordai születésű Hajdú Étienne (István) szobrász műtermére összpontosított, ahol erdélyi honfitársát kivitelezőként segítette. Hajdú nagyon sikeres karriert tudhatott magáénak. Ez a munka a kezdeti párizsi évek alatt anyagi biztonságot jelentett Román Viktor számára. Megtudtam, hogy a hatvanas években a Hajdú műterméből hetente kiment egy szállítmány szobor, főképp Amerikába. Elképesztő, először szembesültem a szobrászat ilyen termelésirányú vonatkozásával. Addig csak az elefántcsonttorony-változatot ismertem, úgy gondoltam, a szobrász csak annyit és olyat dolgozik, amennyi a jókedvéből kitelik, de a termelés kényszerítő erejéről nem volt tudomásom. A Hajdút érintő beszámoló után egy kissé panaszkodni kezdett a Mester. Azt mondta, „sajnos olyan időket élünk manapság, hogy örvendenem kell, ha egy hónapban egyszer el tudok adni valamilyen szobrot”, mindamellett, hogy őt is a párizsi szobrászok élvonalában jegyzik. Ő tulajdonképpen ezekből a bevételekből tartja fenn magát, és ez Párizsban nem könnyű dolog. Ezt az életvitelt nevezik professzionalizmusnak, kevesen engedhetik meg maguknak, hogy kizárólag a művészetükből tudjanak megélni. Hát igen, akkor nem tudhattam, hogy rám még szűkebb esztendők fognak várni, én manapság annak kell hogy örvendjek, ha évente sikerül legalább egy alkotást értékesítenem.

Később szóba került a művész elhivatottsága, így fogalmazott: „Valaki, aki üzletet nyit, csődbe mehet, még egy műkereskedő is csődbe mehet, és vége; de kudarcot vallani egy művésznek – ha igazi – sohasem lehet. Ez egész életének kálváriája, de egyben hatalmas öröme.”

Mesélt a vidéki műterméről Saron-sur-Aube-ban, ahová mindketten feleségével évente több hónapra visszavonulnak dolgozni.

Kizárólag szakmai vonatkozású dolgokról is szólt, mintha hallanám: „Minden művésznek meg kell találnia nyelvezetét, legyen az festő, író, zenész vagy szobrász. A nyelvezet az legelőször is az ábécé kiválasztása. A szobrász esetében ez az ábécé állhat csak néhány, legfeljebb egypár tucat alapformából, amelyekkel aztán szabadon játszhat”, majd a következőképpen folytatta: szobrászatban egyik legfontosabb tényező a fény. Egy szobrot teljesen tönkre lehet tenni azzal, hogy rossz helyre állítjuk. A térben való helyéről van szó, de a ráeső fényről is.

Ahhoz, hogy egy szobor a fényt felvegye, az kell, hogy a fény benne legyen. A fény nemcsak a nap fénye. Egy szobornak főleg belső megvilágításra van szüksége. A fénynek a szoborban kell lennie. Azután ennek harmóniában kell lennie a nappal. Úgy érzem, hogy egy szobor legjobb helye a napon van, ég és föld között."

Későig mesélt, s időközben a bor is elfogyott. Megmutatta a fekhelyemet a műterem emeleti részében, majd elmagyarázta, hogyan fogok másnap kitalálni a RER megállóhoz, mert neki reggel van valami programja. Távozása előtt zsebébe nyúlt, és bankjegyeket vett elő, letette az asztalra mondván, ez a te zsebpénzed. Megköszöntem, majd újra ígéretet tettem a reprodukciókat illetően, és elbúcsúztam tőle, elment lefeküdni. Ott maradtam a műteremben, és nemsokára elaludtam. Másnap folytattam az utamat, a La Defense negyedben, és kerestem a Mester bronzszobrát.

A találkozás után nem telt el két év, amikor megérkezett a Mester halálhíre. Nehezen tudtam elhinni, én jó erőben láttam, gondoltam, tévedés, másvalakiről beszélnek, de sajnos igaz volt, valóban eltávozott.

Román Viktor életműve az erdélyi, a magyar, de elsősorban az egyetemes képzőművészet büszkesége, magukénak tartják a románok éppúgy, mint a franciák. Így szokott ez lenni a nagy személyiségekkel. Jelenleg ha nevét az interneten keressük, több információhoz juthatunk francia és román nyelven, mint magyarul. Örvendetes, hogy testvére, Román Elemér az általa örökölt szobrokkal vándorkiállításokat szervez. Ebben a munkában Ferenczy Ferenc is szerepet vállalt, és közösen teszik nemes dolgukat. Önzetlen erőfeszítéseik eredményeként az erdélyi közönségnek is lehetősége adódik a Román Viktor-életműből ízelítőt kapni. Szerencsére a közelmúltban volt alkalma a kolozsvári közönségnek is betekintést nyerni a nívós életműbe.

(2015. 4.)

HORVÁTH ANDOR

Száz nap – kétszáz év

(Részlet)

[…] Aligha kétséges, hogy a német nacionalizmust – kezdetben a honszeretet, a patriotizmus értelmében – a napóleoni hódítás kiváltotta megaláztatás érzése hívta életre. Az adott a továbbiakban lendületet az erős német állam megteremtésére irányuló törekvéseknek is. A napóleoni hódítások megszüntették a Német-római Birodalmat (1806), a bécsi kongresszus létrehozta a Német Szövetséget (1813), annak helyét átvette az Északnémet Szövetség (1867), a porosz–francia háború (1870–71) befejezését követően pedig megszületett a Német Császárság. A sikeres német bosszúhadjárat után következett az európai nemzetek két szörnyű 20. századi kataklizmája, ezúttal az egész földgolyó hadszínterein. Miközben a 20. század a forradalmak kora is volt: francia mintára előbb az oroszoké, majd az ő nyomdokaikon más nemzeteké szerte a nagyvilágban.

A francia forradalom és a napóleoni tekintélyuralom történelmi tapasztalatát a liberalizmus egyik nagy teoretikusa, Benjamin Constant abban a felismerésben foglalta össze, hogy a hatalomnak mindig korlátokat kell állítani. Annak is, amelyet a szuverén nép átruház egy vagy több személyre, de még annak is, amelyet a megosztott hatalmi ágak gyakorolnak. A szabadságjogokat nemcsak attól kell

védelmezni, aki, ha akar, visszaélhet hatalmával, de még az egyébként jogszerűen működő intézményekkel szemben is.

(2015. 7.)

KESZEG ANNA

Mitológiák. A város nyílt tengerének stílusegyenruhája

(Részlet)

Akkoriban megpróbáltam rendszeresen átgondolni
a francia hétköznapok néhány mítoszát.
ROLAND BARTHES

Mi a közös Coco Chanelben, Pablo Picassóban, Jean-Paul Gaultier-ban, Brigitte Bardot-ban, Jean Sebergben, Jean Cocteau-ban, John Wayne-ben, Audrey Hepburnben, Madonnában, Kate Mossban, Françoise Hardyban, Orson Wellesben, James Deanben, Anthony Quinnben, Jane Birkinben, Liz Taylorban, Marilyn Monroeban, Fernandelben, Henry Fondában, Yves Montand-ban? A válasz felháborítóan egyszerű: mindannyian hordták a 2010-es évek stílusegyenruháját, a tengerészcsíkos felsőt. (A listára Obélixet is felvehettem volna, ő viszont nem felsőben, hanem alsóban választotta a tengerészcsíkos mintát.) A tengerészcsíkos blúz az az ikonikus ruhadarab, amely annyira európai, művészfilmes divatfétis, hogy mára már csak a sznobság jogos vádját kockáztatva viselhető. Vagy némi – csak őskreatívoknál működő – játékossággal.

Az alábbiakban azt bizonyítom, hogy a kortárs divatmitológia központi francia összetevőjét érdemes mégis adoptálni. A hozzá vezető útnak azonban van jónéhány állomása. Én például (média)történeti és földrajzi állomásoknál álltam meg, s ezen most vakációs könyörtelenséggel végigvezetem a kedves és remélhetőleg stílusérzékeny olvasót.

A tengerészcsík, általában a csíkos minta története meglehetősen rosszul kezdődött. Michel Pastoureau gyűjtötte össze a bizonyítékokat amellett, hogy a csíkos textília a különcök, a társadalmi renden kívül rekedtek anyaga volt, a(z udvari) bolondoké, a prostituáltaké, a csepűrágóké, a zabigyerekeké. A 17. századtól jelenik meg először tengerészek viseleteként, viszont a nemesek egyáltalán nem, a szolgák és a rabok viselik mindössze. Ehhez képest 1858 divattörténeti episztemikus fordulatot hoz, a fehér-kék csíkos felső a francia tengerészet hivatalos egyenruhájává válik ezzel az előírással: a fehér felső huszonegy fehér mezőből áll, melyek egyenként kétszer olyan szélesek, mint az őket szegmentáló indigókék csíkok, melyből 20, maximum 21 van. A koncentrációs táborok és a rabruhák textíliája is marad még a csíkos, de ezzel a 19. század közepi mozzanattal elkezdődik az a diadalmenet, mellyel a tengerészcsík minden stílushierarchia élére kerül, s a francia stíluskö̈ztársaság egyetlen hivatalosan elismert szimbólumává válik. Aki a történetben a katalizátor, az természetesen nem más, mint a stílusdiktátor-tradíciót megalapozó Coco Chanel. Az a kis vidéki vadóc, aki számomra máig érthetetlen módon azzal a veleszületett tudással járta a világot, hogy mindenkinél jobban tud öltözni, s emiatt másoknak is szemükbe mondta, hogy miért öltöznek annyira rosszul. Pedig nem akármilyen társaságokban mozgott. Tehát ez a Cocónak mondott Gabrielle kezdi el először elirigyelni a francia

tengerészfiúk csíkos blúzát. Hordja mindenekelőtt önszorgalomból (Audrey Tautou 2009-es Chanel alakításából alighanem ez marad az egyedüli emlékezetes mozzanat: nagyon *prechaneles* abban a tengerészcsíkos felsőben – *Coco avant Chanel*, r. Anne Fontaine), aztán árulja a francia riviérán, Deauville-ben. A női emancipáció fantasztikus pillanata: a virágokkal díszített, karcsú ruhákból a tengerészcsík funkcionalitásába átöltözni maga az új világrend. Mázli, hogy lassan száz éve kezdték építeni. A második állomáson Yves Saint Laurent várja a tengerészcsíkot, aki az intézményesen egyre intenzívebben szerveződő divatvilág legfelső rétegébe ragadja: az *haute couture* lehetőségét is megmutatja benne. De a java még hátravan: Yves Saint Laurent pozícióját a nyolcvanas években megörökli Jean-Paul Gaultier, s az eddig csak statisztaszerepet játszó tengerészcsík megkapja a főszerepet. És azóta nem is engedi ki a kezéből. 2015 tavaszán a Grand Palais-ba érkezett az eredetileg Montréalban felállított Gaultier-kiállítás. A tengerészek ott voltak már az első teremben. Gyakorlatilag ők az elsők Gaultier városi dzsungelében, akikkel találkozunk. Ezek a tengerészek matrózcsíkos felsőt hordanak hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára jellemző testesztétikák szerint kigyúrt bicepszeiken és fehér trapéz, fenéken feszülő csípőnadrágjaik fölé. Időnként *drag queen*es szempillát viselnek. A fülünkbe suttognak. A matrózbábok arcára életnagyságú emberi arcokat vetítenek, a vetített arc beszél, általában önértelmező vallomás vagy csábító szó érkezik a bábok felől. A tervező-bábu oldalán a tengerészcsík estélyibe vált át: Gaultier híres ruhaterve, a tengerészcsíkos póló szintén kék-fehér csíkos tolluszályba torkollik. Gaultier tengerészcsíkjait mindenhova védjegyként viszi: a híres Pierre et Gilles portréra a margaréták közé, a korai Helmut Newton-fotón a fekete öltöny alá, a Coca-Cola formatervezett üvegére vagy az Elle Décoration patronálta lakótérprojektbe 2010-ben. A tengerészcsíkokkal bevont polgári otthon darabjai Vasarely *Testek*éhez hasonlóan csak kitüremkedő formákként jelennek meg a csíkok optikai illúziójában, s a matrózblúzos tervező is csak ebben a szimulált textiltengerben artikulálódó test. De ott van minden idők legemlékezetesebb parfümösüvege is, Gaultier szintén matrózcsíkokkal bevont férfitorzót mintázó *Le mâle*-ja, melynek kampányai rendre visszatértek a matróz testének egzotikumához.

A tengerészcsík divattörténete azonban nem állt meg a felszivárgás e mintapéldáinál, vissza- és le- is szivárgott. Egész egyszerűen azt jelenti, hogy Made in France. 2011-ben döntenek arról, hogy a francia nemzeti futballválogatott matrózcsíkos mezt kap – az előtt a matrózcsík előtt tisztelegve, mely a „francia nemzeti örökség" része a 19. század óta. 2012 októberében, a François Hollande megválasztása után megalakult kormány gazdasági minisztere, Arnaud Montebourg a *Le Parisien Magazine* borítóján tengerészcsíkos felsőben jelent meg, s e képpel indította útjára a francia termelés támogatását megcélzó kampányát. A felső Armor-Lux darab, csuklóján Michel Herbelin óra, kezében Moulinex mixer. A fotónak olyan mémes feldolgozása is volt, ahol a Moulinex helyére egy óriási üveg *Le mâle* került. A nők és homoszexuálisok emancipációját hirdető textília elkezd a franciaság helyettesítőjeként működni. A tengerészcsík márkaidentitást határoz meg: az Armor-Lux (ruházat) logójában a tengerészcsíkos póló, a Petit Bateau-ében (ruházat) kék-fehér hajó, a Le Petit Marseillais-ben (kozmetikumok) pedig egyenesen a rombuszba ültetett matróz matrózcsíkos felsőben látható. Aki a matrózcsíkot levédi, a francia piacot védi le. […]

(2015. 7.)

ERE ARE

TÁNCZOS VILMOS

Négy börtöntörténet az ünnep lényegéről

(Részlet)

[…] Az ünnepnek mindig van valamilyen eszmei középpontja, de ugyanakkor minden ünnep mégis hierarchikus szerkezetű, mert az illető ünnepben hangsúlyos értéktartalomból az ünnep minden eleme eltérő mértékben részesül. Például a szentmisét végző pap jelentősége nem lehet azonos egy egyszerű résztvevőével, a szentmisének vannak bizonyos rituális kellékei, de a kenyér és bor jelenléte elengedhetetlen egy igazi keresztény istentiszteleten.

Az ünnepek szent rítusai azért lényegiek, mert ezek teremtenek kapcsolatot az ünnepben megnyilatkozó Szenttel, ezek teszik mindenki számára átélhetővé az isteni hierophániát. A latin eredetű *rítus* szó (lat. *ritus* = 'vallásos szokás') szó tágabb jelentése 'jelentést hordozó, repetitív és formális cselekvéssor'. A rituálisan végzett cselekedetek esetében sohasem az elvégzett technikai műveleten van a hangsúly, hanem mindig az ennek tulajdonított jelentésen. A jelentéstulajdonítás egyik következménye, hogy a közösségi rítusok egyszersmind erős erkölcsi instanciákat is tartalmaznak.

Azok a jelentések, amelyeket egy-egy ünnepben az egész közösség elismer, eszmeileg egyesítik is a közösséget, ezért az ünneplésnek erős közösségteremtő funkciója is van. Például a szentáldozás (eukarisztia, úrvacsora) rítusa összekapcsol egy vallásos spirituális eszmeiséggel, a különféle gyógyító rítusok összekapcsolnak a természet vagy szellemek őserőivel, egy-egy búcsús zarándoklat (via sacra) minden zarándok számára az égi haza felé tartó örök út imitációja, sőt egyszersmind megvalósulása, és így tovább.

Az Idegen nem lehet az ünnep részese: az ünnepre szóló meghívó magába a közösségbe szól. A közösség rítusainak elutasítása egyenértékű a közösség elutasításával és önmagunk kirekesztésével az illető közösségből.

Az értelmetlen időnek értelmet adó rituális cselekmények jól meghatározott sorrendben történnek. Ezt a rendet a közösség minden tagja ismeri, és tiszteletben is tartja. Így a valódi ünnepi események előre megjósolhatók.

Az igazi ünneplésben mindig valamiféle pozitív jövőkép, bizakodás nyilvánul meg. Az ünnep tehát életigenlés, a jövő reménye. A jövő igenlésében egyszersmind benne van a múlt értékelése és természetszerűen a hálaadás gesztusa is.

A pozitív jövőkép örömtelivé teszi az ünnepet. Az ünnepléshez hozzátartozik a bőség, a pazarlás. Ilyenkor feláldozzuk a megtermelt evilági hasznos javakat és a további javak megtermelésére alkalmas hasznos időt is. Minden ünnep kilépés a profán világból, a lét metafizikai kereteinek megtapasztalása. Az én szilárd határai az ünnepben megszűnnek, ezért az ünnep jellemzői a zene, a tánc, az evés-ivás, a humor, a boldog vidámság. „Nem szomorúságra vagyunk teremtve, hogy folyton csak dolgozzunk, a törvényeknek engedelmeskedjünk és küzdjünk. Valamennyien menyegzős lakomára vagyunk hivatalosak... Ünnepe-

ink apró visszfényei az örök ünnepnek - annak a menyegzős lakomának, amelyre mindnyájan hivatalosak vagyunk." (Jean Vanier katolikus filozófus)

Az ünneplés tehát olyan szent cselekvés, amely e világi szemmel teljesen észszerűtlen, hiszen az ünneplésnek nincs semmilyen „haszna", sőt az autentikus ünneplés az egyén számára bármikor veszély forrása lehet.

„Egyetlen kultúra sem bírja ki, hogy nemzedékeken keresztül másra emlékezzenek az emberek a magánéletükben, családi körben, mint amire a hivatalos elvárások emlékezni kényszerítik őket." (Kunt Ernő)

Az ember ünnep utáni vágyával a hatalom, különösen a diktatórikus hatalom mindig visszaél, mert természetéhez tartozik, hogy önmagán kívül nem ismer el más értéket, legfőképpen az autonóm ember igazi ünnepeinek értékét nem. A hatalom csak akkor hiheti, hogy valóban uralkodik az embereken, ha sikerült integrálnia és a maga képére alakítania azok igazi ünnepeit. Ez azonban az igazi ünnep meghamisítása, kiüresítése, ami ellen az emberi méltóság tiltakozik.
(2015. 12.)

ZSOLDOS ATTILA

A szent király

(Részlet)

A középkori magyar krónikák egyik rövidebb változata a következő megjegyzést fűzte I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) leányának, a néhány évig önállóan, majd férjével, Luxemburgi Zsigmonddal (1387–1437) együtt uralkodó Máriának (1382–1395) a halálhíréhez: „Ebben a Mária királynőben végül is kihalt a szent királyok mindkét nemű ága."[1] A lakonikus mondatban a „szent királyok" kifejezés – könnyű kitalálni – azt a dinasztiát jelöli, amelyet a 18. század óta Árpádház néven ismerünk, a francia eredetű, Magyarországra azonban Dél-Itáliából érkező Anjoukat pedig azért tekintette a krónikás az Árpádok leányágának, mert a család tagjai közül az Árpádok trónjára elsőként felülő I. Károly (1301–1342) – akit Károly Róbert néven is szokás emlegetni – V. István magyar király (1270–1272) leányának, Máriának volt az unokája. Károly egyébként, miként tették azt utódai is, kezdettől fogva erre a családi kapcsolatra vezette vissza a maga magyarországi uralmát: az Árpádok örökösének s nem egy idegen dinasztia tagjának tekintette magát. A magyar Anjouk ezen álláspontját politikai érdekeik alakították ki, mindazonáltal, amint az az ismeretlen krónikás megjegyzése alapján megítélhető, idővel elfogadottá vált. Utóbb mégis feledésbe merült, így aztán a kései utókor már jó ideje 1301-től s nem 1395-től számítja a „vegyes házi királyok korát".

Az Árpád-ház számos tagja kiérdemelte – ki még a középkorban, ki jóval később – a szentek glóriáját, azok közül azonban, akik királyi koronát is viseltek, csak a keresztény magyar monarchiát megalapító I. (Szent) Istvánt (1000–1038), valamint az országot éppen az István halálát követő évtizedek zűrzavarából kivezető I. (Szent) Lászlót (1077–1095) avatták szentté: előbbit 1083-ban, utóbbit 1192-ben. Kettejük közül azonban „a" szent király minden kétséget kizáróan István volt. Ez a felfogás olyan hétköznapi tevékenységben is tetten érhető, mint

amilyennek a dátum meghatározása számított. A középkori magyar írásbeliségben az időpont megjelölésének általános, bár korántsem kizárólagos módszere volt valamely egyházi ünnephez, így például egy közismert szentéhez viszonyítani azt a napot, amelyet meg kívántak adni. Az így meghatározott dátumok között gyakran feltűnik a „szent király ünnepe” – az egyik legismertebb példája az 1222. évi Aranybullában olvasható –, s kétség sem férhet hozzá, hogy ilyenkor a szöveg megfogalmazója számára a „szent király” az államalapító István királyt jelentette, azaz augusztus 20-ról van szó. Ugyanez a helyzet, ha egy település a „Szentkirály” nevet viseli vagy csak templomát szentelték a „szent király” tiszteletére: mindkét esetben Szent István emlékezetének nyomára bukkantunk.

Az általánosan használt „szent király” megnevezés félreérthetetlenül utal arra, hogy István tiszteletében a „szent” és a „király” kultusza elválaszthatatlanul összefonódott. Nem István volt az első uralkodó, akit szentté avattak, hasonló eljárásokra már korábban is sor került Európa távoli vidékein, csakhogy azok a királyok keresztény hitükért vértanúhalált szenvedtek. István esetében, amint ez köztudomású, nem erről van szó, s a legendáiban megörökített csodák is – melyeknek az életszentség megfellebbezhetetlen bizonyítékaiként kellene szolgálniuk – meglehetősen vérszegény, sablonos történetek. István elsősorban uralkodói teljesítményével vívta ki a vallási formában is megmutatkozó tiszteletet,[2] így kultuszában kezdettől fogva sokkal erőteljesebbek az „állami” vonások, mint az egyháziak.

István tiszteletének ezen kétarcúsága világosan megmutatkozik a magyar királyok koronázásával kapcsolatos előírások rendszerében, valamint a középkori magyar országgyűlés egyik előzményének, a székesfehérvári törvénynapnak az intézményében. […]

(2016. 8.)

JEGYZETEK

1. *Krónikáink magyarul.* III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2006. 73.
2. Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Balassi Kiadó, Bp., 2000. 122–133.

BALÁZS IMRE JÓZSEF
A hang

Szilágyi Júlia születésnapjára

A hangot kellett megjegyezni,
amelyre nagy nyugalom épül.
Hogy van, amire várakozni,
amíg a világ kint valahol készül.
Ha valaki azt mondaná, kész van,
kérdés mindig lesz, nyílnak új ajtók,
s a régiek mögé benézve sorban
találni még néhány kamaszkort.
Az emlékek nyelvébe köd szivárog,
ritkák lettek a tiszta mondatok.
Legtisztábbak bent, egy párbeszédben:
határsávba íródott gyermeknyomok.

Lámpák csendjénél valaki olvas.
A képek este mellé gömbölyödnek.
Az újra s újra megtörtént sorokban
álmatlanságok és álmok hömpölyögnek.
(2016. 8.)

ZALÁN TIBOR
Átvilágító tudatosság

Hiszem amit egyáltalán nem
hiszek Különben elrohadnak
körülöttem a mesék Az em
bernek vigyáznia kell az or
rára A kihalt tengerparti
éjszakában orrzabálók szö
kellnek fától fáig Zsíros kö
pönyegükön elcsúszik a te
lihold fénye Itt lesnek tudom

rám A halpiacon heringet
veszek hajnalban és megsimo
gatom az összes merev halte
temet Emlékszem úszóim vol
tak nekem is egykoron és ba
rátságban álltam egy muréná
val Csak mint a nagy piramiso
kat betömi homokjával az
idő a kezdet mély tárnáit

miket hívhatnánk emlékezet
nek is A hitemmel malmozom
a jégkunyhó konyhaasztalán
Végső soron minden csak az e
lefántok lassú vonulásá
ról szól akik a földgolyó má
sik féltekén elindultak bőg
ve ormányukat égre tartva
hogy lelegeljék a holnapot

Isten barlangot adott melynek
mélyén ugató kígyók teke
rednek egymáson össze
vissza Szállásom régóta ez
a sötét lyuk És magamnak is
kígyóvá kell válnom Az alvás
és az álmodás idejére
magamra tekergőzöm s mérgem

a lágy homokkőbe eresztem
Hallom a harangok hangja fö
lött gyertyám sercegését ahogy
a sötétség húsába barát
ságtalanul beleharap Sziszeg
Hanyatt fekszem a keresztelő
medencében két karom kétfe
lé kitárva fekete kereszt
a festett üvegablakok ra
gyogásában és sátáni szí

nes árnyékvetésében Kopog
a sánta ember görbe botja
a vérben fürdő vágóhídi
köveken Vak ember a sánta
levágott kecskelábak lófe
jek libaszárnyak birkagerin
cek ropognak üvegcsizmája
alatt Az ajtók sorra kitá
rulnak és beömlenek rajtuk

a leölt állatok lelkei
Meglepő hogy a kandallók el
felejtkeztek a Beethoven-szo
nátákról Széttört kőtábla a
faluk és tömik beléjük a
pergamentekercseket lekvá
ros arcú rút kövér kisdedek
A rozsdás szögön pillangó szül
üres szemgödrű arcokat A

távolság hátra táncolva mér
hető Mennyire vagyunk a nagy
kaszától A tenger már a haj
nalt öklendezi Megszólalnak
az első cintányérok a fa
soron borzongás fut keresztül
kukorékolnak a smaragd ku
tyák kalitkáikban S az ablak
on egy lerúgott bugyi kinéz

Hiába tékozoltad el if
júságod kenyereskosarát
a fövenyen holtak csúsznak-mász
nak A denevért eléri a
fenomenális tudatosság
állapota halál felé kon
vergál Átlépek a kapukba

állított késeken Hiteim
bordái közt kavarog a szél
(2016. 9.)

RAINER M. JÁNOS

Nagy Imre, 1956 és a szocializmus

(Részlet)

[…]

1956 szocializmusa

Különbözött-e 1956 programja, vagy annak a szocializmusra vonatkozó része Nagy Imre „szocializmusától"? Az 1956-os forradalom céljai és eszméi hosszú időn keresztül formálódtak. Egy részük az aktuális pillanat kihívásaira válaszolt, más részük – az ország demokratikus átalakítása és a független nemzetállam visszaállítása – hosszú évtizedek óta foglalkoztatta a köz ügyei iránt érdeklődőket. Ezen belül indokolt különbséget tenni az október 23-i program, illetve a reaktív szakaszban felmerült, megváltozott követelések között.

Az előbbi egy döntő ponton különbözött Nagy Imre elgondolásaitól: egyértelműen a többpártrendszer és a szabad választások mellett foglalt állást. Ez tehát nem a tüntetésre adott erőszakos válasz, illetve az arra reagáló nemzeti felkelés „innovációja", ahogyan Nagy Snagovban látta.

1956. október 23-án nem volt szó kapitalizmusról, tiszta piaci koordinációról, a tulajdonviszonyok átalakításáról, privatizációról és reprivatizációról. (Utóbbi két fogalom amúgy akkor még ismeretlen volt.) És ez nem változott a reaktív szakaszban sem. A legtöbb, október 23-a *utáni* politikai programnyilatkozat egyértelműen leszögezte, hogy az 1949-re kialakult tulajdonviszonyokat (a földreform, valamint a gyáripar, nagykereskedelem, bankrendszer államosítása nyomán kialakult helyzetet) nem szabad megváltoztatni. (A műegyetemi pontokban jellemző módon ez még fel sem merült.) A forradalmi program – legalábbis részben – nemcsak az állami tulajdont, hanem az állam gazdaságirányító szerepét is fenntartotta volna, illetve azt valódi társadalmi tulajdonnal váltotta volna fel (a munkástanácsok által képviselt dolgozói kollektíva tulajdonjoga alapján). Ez utóbbit azonban még elméleti síkon is nagyon kevéssé dolgozták ki. A forradalom résztvevőinek szeme előtt tehát valamiféle harmadikutas „vízió" lebegett. Ez döntően képviseleti demokrácián alapuló (de azért közvetlen, „önigazgató" formákat is tartalmazó) politikai rendszert és széles köztulajdonon alapuló szociális (állam)gazdaságot jelentett. A szovjet szocializmusnak nagyon kevés híve volt 1956-ban, a szocializmusnak, különösen a magyar szocializmusnak, úgy tűnik, elég sok. A nyugati mintájú politikai demokrácia intézményeiben magyar szereplők mozogtak volna, akik a társadalmi, de főleg a gazdasági berendezkedés szovjet szocializmusra jellemző képletén mintha nem akartak volna *alapvetően* változtatni. Valószínűleg erre utaltak Nagy snagovi megjegyzései a „szocialista vívmányok" megtartása körüli egyetértésről.

Nagy forradalom előtti vitairatai nem szólnak munkás önigazgatásról, és az 1956. október 23-i követelések sem tartalmazták ezt egyértelműen. A műegyetemisták híres pontjainak, 14 pontos változata igen, a 16 pontos nem. A későbbi

pontok már egy spontán kibontakozó mozgalomra, gyakorlatra reflektáltak. Nem csoda hát, hogy ezt teoretikus utalások nélkül tették, és nem sokat törődtek a koherenciával sem. A munkástanácsok a gyári kommunista pártszervezetek tevékenységének negatív tapasztalataitól vezetve kitiltották a pártot az üzemből – az *összes* pártot; sőt nem egy általában fellépett a „pártoskodás" ellen. Nagy antibürokratikus programján tulajdonképpen egy igazán jellegzetes, azóta is vitatott eredetű dokumentum ment túl, a munkástanácsok parlamentje (valójában két tucat budapesti nagyüzem október 31-én tartott értekezlete) határozatai. Ennek első pontja mindösszesen annyit állított, hogy „az üzem a munkásoké". A további pontok egyértelművé tették, hogy nem az állami tulajdonossal és menedzsmenttel szembeni érdekkonfliktusról, hanem magának a tulajdonnak az új értelmezéséről volt szó – valódi kollektív (csoport-) tulajdonról. A közvetlenül választott tanács ugyanis a tulajdonos munkások megbízottjaként pályázat alapján választotta volna az üzem igazgatóját, aki így a tulajdonosok (és nem az állam) alkalmazottja. A tanács döntött volna minden alapvető termelési stratégiai kérdésben, a vállalati tervektől a béralapon és a külföldi szállítási szerződések megkötésén át a hitelügyletekig. A munkástanács általános munkáltató, ő hagyja jóvá a mérlegeket, dönt a nyereség felhasználásáról, és „saját kezébe veszi a vállalat szociális ügyeinek intézését". A vállalatvezetés a munkástanács határozatainak végrehajtója, és beszámolási kötelezettséggel tartozik neki. Ez a radikális javaslat sem tartalmazta a piacgazdaság célkitűzését. Ha azonban nincs mindenható (állami) koordinátor, az autonómiák együttélését és kooperációját nehéz lett volna másképp elképzelni, mint versenyben. Erre utalt a meglepően radikális terve egyetlen ellentmondása. A munkástanácsok *fogadták volna el* a gyár tervét is – hogy azonban ezt alkalmazottaik, vagyis a menedzsment készíti, vagy felülről (az állami tervhivatalból, minisztériumból) érkezik, az tisztázatlan maradt.

1956 örökre nyitott történet marad, programjainak, vízióinak megvitatására, ütköztetésére akkor nem maradt idő. A későbbi, erre irányuló kísérletek a hatás és az emlékezet történetei. Más programok és víziók alakították a későbbi évtizedeket s bennük ama rendszer történetét, amely magát szocialistának nevezte. Ha a címben szereplő fogalmat ezzel a berendezkedéssel azonosítjuk, egy lezárt történet értelmezéseit keressük. Akadnak azonban pillanatok a történelemben, amikor a rendszerre mondott nemmel egyidejűleg azzal a kérdéssel is szembe kell nézni, hogy szabadság és igazságosság vajon elválaszthatók-e egymástól. 1956 kétségkívül ilyen pillanat volt; résztvevői nemmel akartak válaszolni. Ezt a kérdést a jövő is felteheti. Ha a válaszunk nem, akkor a szocializmus valamilyen értelemben vízió, program, feladat lehet – és erkölcsi parancs marad. […]

(2016. 10.)

GÖMÖRI GYÖRGY
Kosztolányi asztala mellett

Drága Desiré sohase hitted volna
hogy egyszer még asztalod lesz a New
York kávéházban ahol tombol a szecesszió
és az árak kizárólag euróban vannak megadva
jelezvén hogy itt a magyar irodalom másodlagos
csak a jó pénz beszél hiszen ha egy kávéra
betérne ma egy-egy író hamar kinéznék
mivel látni: kevés a pénze és bizonyos
politikusok szerint az ilyen ember semmit sem ér
az új pártállam elsöpri a verset és a líra
ma már nem több mint hajdan: áruvédjegy
Kép-termeszek rágják a nyomtatott betűt
és már csak aranycirádás kopott kép vagy drága Desiré
(2016. 11.)

HERMANN RÓBERT
Kossuth Lajos, az örök rebellis?
(Részlet)

[…] „Rebellis" volt-e Kossuth, ahogy ez a közvélemény egy részében él? Egy hat évtizedes politikai pályát nyilván aligha lehet egyetlen jelzővel minősíteni, de a „rebellis" minősítés a pálya egyes szakaszaira is csak nagy-nagy megszorítással alkalmazható.

A reformkori Kossuth tudomásul vette a fennálló politikai kereteket, s törvényes eszközökkel küzdött ezek megváltoztatásáért. Noha vannak, akik már az 1840-es évek szerkesztőjében ott látják a trónfosztást kimondató „diktátort", Kossuth 1848-ig bizonyosan csak arra törekedett, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom egyenjogú alkotóeleme legyen, s az országra vonatkozó legfontosabb döntések ne Bécsben, hanem Pozsonyban vagy Budán szülessenek.

1848 tavasza merőben új helyzetet hozott, s néhány hónapig fennállt annak a lehetősége, hogy a Habsburg Birodalom a német egységmozgalom miatt régi formájában megszűnik létezni. Kossuth számolt ezzel a lehetőséggel, s kívánatosnak tartotta volna, hogy az így újjáalakuló birodalom központja Magyarországra kerüljön – de ezért az átalakulásért is csak törvényes eszközökkel küzdött.

1848 ősze, a nyílt ellenforradalmi támadás ismét új helyzetet teremtett. A birodalmi központ nem volt hajlandó elfogadni az 1848 tavaszán létrejött kereteket, s azok erőszakos megváltoztatására törekedett. Kossuth hajlandó volt vállalni ezt a konfliktust, de – hangsúlyoznunk kell – magát a konfliktust nem ő provokálta ki. Az általa vezetett kormányzat 1848 októbere és 1849 februárja között *hét alkalommal* tett kísérletet a békés megoldásra, vagy nyilatkozott úgy, hogy hajlandó békés úton rendezni a viszályt – a másik fél ezekre az ajánlatokra vagy *egyáltalán nem*, vagy *elutasítón* válaszolt. A végleges szakítást nem a trónfosztás, hanem az azt jó egy hónappal megelőző olmützi oktrojált alkotmány jelentette. A trónfosztás és a függetlenség kimondása válasz volt – aminek a *célszerűségén* lehet vitatkozni, de nem lehet a szakítás *okaként* feltüntetni.

1849 áprilisát követően Kossuth úgy látta, az önálló és egységes Magyarországnak nincs jövője a Habsburg Birodalomban. 1867-ig változó lehetőségek között azért küzdött, hogy az ország kikerüljön a birodalmi keretek közül. Összbirodalmi szempontból természetesen „lázadó" volt. Magyar szempontból viszont nem, hiszen I. Ferenc József 1867-ig nem volt Magyarország törvényes királya, csupán trónbitorló, aki az erő jogán foglalta el Magyarország trónusát.

Egy párhuzammal élve: II. Rákóczi Ferenc a szövetkezett rendek akaratából lehetett vezérlő fejedelem, de ettől még a törvényesen megkoronázott magyar királyok, I. Lipót, majd I. József ellen harcolt – magyar közjogi szempontból is lázadónak minősült. Kossuth viszont a törvényes uralkodó által szentesített törvények védelmében, majd azok helyreállításáért harcolt az ezen törvényeket semmibe vevő, törvényelen uzurpátor ellen.

1867 megint új helyzetet teremtett. Megtörtént a kiegyezés, I. Ferenc József törvényes uralkodó lett. Kossuth a fordulatot szerencsétlennek és végzetesnek tartotta, de belátta, hogy az adott politikai keretek között az ő tevékenységi lehetőségei igencsak beszűkültek. Hazatérésének feltétele lett volna az I. Ferenc Józsefre leteendő hűségeskü – ez azonban ellenkezett a meggyőződésével. Persze megtehette volna, hogy ennek ellenére mégis hazatér, s aztán „belülről bomlasztja" a rendszert – de ehhez túlzottan is erkölcsös és kényes ízlésű politikus volt. A rendszer bírálatával haláláig nem hagyott fel, „élő tilalomfa" maradt – de nem lázított. A törvényesség embere volt – a külső, formális és a belső, erkölcsi törvényeké egyaránt.

(2018. 2.)

MARKÓ BÉLA
Pótkávé

Nálunk nem árultak gázzal töltött luftballont,
így aztán mit tehettünk volna, szájjal fújtuk fel
a piros, kék, zöld, fehér vagy sárga léggömböket,
amelyek ernyedt állapotban hasonlítottak
a gumióvszerhez, ezt csak később tudtam meg,
el-elpattantak a földtől, de a tüdőnket megjárt
szén-dioxid nem emelte magasba őket,
a léggömb sem szabadult a gravitációtól mifelénk,
mint ahogy elvermelt jéggel működő
jégszekrényünk sem volt gyermekkoromban,
csak másoktól hallottam, hogy sok helyen
ilyen is van, a hegyek közt megfelelt a pince,
aztán megjelentek a fridzsiderek,
a műméz is pontosan olyan édes volt egyébként,
mint a méhektől módszeresen elrabolt virágméz,
és műlábat is gyakran lehetett látni akkoriban,
hiszen nem voltunk még messze a háborútól,
persze én most igazság szerint csak kerülgetem
a témát, ugyanis nem a luftballonról, nem a jégről,
nem is a mézről, hanem a kávéról szeretnék írni,
vagyis a kávéházak szerepéről az életünkben,

erre kaptam felkérést, ahogy mondani szokás,
csakhogy nekem nem nagyon vannak ilyen emlékeim,
nem tudom, miért vagyok ilyen bevállalós,
mi ez az állandó szereplési kényszer,
most is inkább a pótkávé sötétbarna, érdes,
nyersen illatozó korongjaira emlékszem,
talán a Franckot vagy az Enrilót csomagolták így,
cikória, cukorrépa, árpa, se repülés, se szívdobogás,
se álmatlanság, csupán a tejeskávé egyre
távolodó, felejthetetlenül puha íze,
pedig nem dobbant meg a szívünk tőle,
nem maradtunk ébren, amikor
forradalmat kellett volna kirobbantani,
nem írtunk verset műmárvány asztalokon,
csak pótverseket, amelyek mindig másról szóltak,
csak pótforradalmat csináltunk mégis
igazi vérrel, igazi reményekkel, igazi halállal,
csak emlékezünk egy igazi forradalomra
igazi könnyel, igazi koszorúkkal, igazi pirosló arccal
az Ispán-kútnál, az igazi Fehéregyháza közelében,
ahova még a léggömb is folyton visszahull,
majd ülünk sokáig a Pilvax pótkávéházban,
nem jön Petőfi, nem jön Jókai.
(2018. 8.)

Impériumváltás és színházi élet Kolozsváron, 1918–1919

Janovics Jenő visszaemlékezése
(Részlet)

[…]
Szeptember 30, kedd
Az egész város tudja, hogy ma lesz az utolsó magyar előadás a Hunyadi téri gyönyörű színházpalotában. Hamlet előadása van kitűzve. […][1]

Október 1.

Hajnali három óra. Még itt ülök a színházi irodában. Fáradtan, zúgó fejjel. A rettenetes izgalom után nem is gondolok a lefekvésre. Körülöttem órák óta már halálos csend van. Azt hiszem mindenki, közönség és színészek – Kolozsvár egész magyarsága – ébren tölti az éjszakát. Újra és újra átélem ennek a nagyszerű búcsúestének robogó eseményeit. Elevenen él a fülemben, a lelkemben minden szó, minden hang, a szenvedélyek kirobbanása és lángolása, a fájdalom vonaglása. Megpróbálom leírni, mi történt:

Már hét órakor özönlött a közönség a színház felé. Mindenki ott akart lenni ezen a nagy búcsún. Csodát vártak. Mikor már az utolsó helyig megtelt a nézőtér, úgy rendelkeztem, hogy jegy nélkül is be kell mindenkit engedni. Pillanatok alatt megteltek a széksorok közötti térségek, még a zenekari helyiség is. Szorosan egymáshoz simulva, lihegve, hegyén-hátán állottak az emberek. S mindenki fekete ruhában volt. Nem volt előzetes megbeszélés, mégis mindenki úgy

érezte, hogy nagy temetésre jön, s felöltötte ünnepi fekete gúnyáját. A széles folyosókon is szorongtak az emberek. Kinyittattam tehát a folyósóra nyíló ajtókat, hogy odakint is hallhassák legalább foszlányait a magyar szónak. Két és fél ezer ember szorongott a nézőtéren és a folyosókon, pedig a színházban csak ezerkétszáz ember számára van férőhely. A színház előtti tér is feketéllett.

Halálos csönd támadt, amikor a függöny szétnyílt. Lélegzetét is visszafojtotta mindenki, hogy ne zavarja az ünnepi némaságot. De valahányszor egy színész a színpadra lépett, vagy kiment jelenése végén, újra és újra kitört a tapsvihar.

Következett a nagy monológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a súgólyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést:

„Lenni, vagy nem lenni: ez itt a kérdés!"

Pillanatnyi megdöbbent némaság után fergetegként robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról éles női hang törte meg először a csöndet:

– Élni akarunk!

S utána kétezer torok dübörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően:

– Élni akarunk!

Mintha a történelem kerekébe akart volna ez a kétezer ember kapaszkodni. A tenyerek összeverődtek, a lábak szilajul dobogtak, félelmetes pillanat volt. Magam is megriadtam a visszafojtott szenvedélynek ettől az orkános kitörésétől. Percekig tartott ez a viharzás, azután valahogy egymást csitították el az emberek.

A rendőri készültség ekkor katonai segítséget kért a színház elé. Felvonás végeztével suttogva újságolták nekem a munkások, hogy futólépésben érkeztek a katonák és három zárt sorban körülgyűrűzték a színházat. Feltűzött szurony a vállukon. A vezénylő tisztek kezében revolver. Így újságolták a megriadt díszítőmunkások. Siettettem a dekorációk felállítását. Fejezzük be gyorsan az előadást, mielőtt vérontásra kerül sor. Színészeimnek megmondtam, hogy az előadás után lehetőleg pillanatok alatt öltözzenek át, s a kisparkra nyíló hátsó kapun siessenek haza. Ott kikerülhetik a katonai kordont, mely már körülzárta a színházat.

Éjfél már régen elmúlt, már október elsejét írtunk, amikor az előadás véget ért. A függöny utoljára csapódott össze. A színpadról elszéledtek a színészek, munkások, a kapott utasítás szerint. A nézőtéren azonban senki sem mozdult, mindenki helyén maradt, mintha a lábak gyökeret vertek volna. Ez nem volt megbeszélés, nem volt utasítás, kétezer ember gondolatának csodás találkozása volt. Mintha meg akarták volna védeni színházukat idegen támadás ellen. A torkokat a sírás fojtogatta. Tanácstalanul néztek egymásra, de helyüket elhagyni nem akarták. Valaki nem tudott tovább uralkodni idegein, felszakadt a zokogás szíve mélyéből. Mintha jeladás lett volna, egyszerre kétezer torokból jajdult fel a fájdalom. Soha ilyen felséges, ilyen megrendítő, ilyen vértkorbácsoló hangzavart nem hallottam. Ezt a jelenetet nem tudja más megérteni, mint kolozsvári ember. Nincs a világon város, ahol úgy szeretnék, úgy magukénak vallanák az emberek a színházat, mint Kolozsvárott. Minden kolozsvárinak a szívéhez van nőve a színháza. Ezért fájt úgy az elvétele.

Kint a téren már vezényszavak hallatszottak. A fegyveres erő már betörni készült. Ekkor a függöny elé léptem. A kaotikus hangzavar hirtelen elült. Reménykedő, nedves, fájdalomtól égő szemek villámlottak felém. Mégis megtörtént a csoda? Talán azt akarom bejelenteni, hogy mégsem veszik el a színházunkat? Aj-

kamra tapasztott újakkal jeleztem, hogy beszélnem nem szabad, s kézmozdulattal kértem, könyörögtem, hogy távozzanak.

Erre viharosabban tört fel a sírás. Közben dacos kiáltások sivítottak:

– Nem megyünk el, itt maradunk! Nem hagyjuk a színházunkat!

Még ott állottam a színpad elején, tehetetlenül, tanácstalanul, reszketve a fenyegető pillanatoktól, amikor a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeket, tetézettem megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak.

A nagy színházépületben csak hárman maradtunk: az öreg Méry bácsi, a házi tűzoltó, aki várta, hogy olthasson, Bürger Antal öltöztető szabó meg én. A vén szabó lehúzta rólam Hamlet királyi fekete trikóját. Azután végtelen, véget érni nem akaró, hosszú, álmatlan sötét éjszaka következett. […]

(2018. 12.)

JEGYZET

1. A kihagyott részben a román cenzúra aggályai szerepelnek, mivel a színdarab bizonyos passzusait magyar, illetve román vonatkozásúnak tartották. Pl. Fortimbras nem vonulhatott be a színdarab végén, mivel az a magyar csapatok bevonulását sejtette volna.

SZAKÁLY SÁNDOR

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása

Katonai összeomlás

(Részlet)

1918 a magyar történelemben a legtragikusabb esztendők egyike. Egy európai nagyhatalom – az Osztrák–Magyar Monarchia – tragikus katonai veresége a kortársak és az utódok által csak „nagy háborúnak” nevezett világégés és világégetés során egyúttal azt is jelentette, hogy az európai hatalmi egyensúlyban sok évtizeden keresztül meghatározó szerepet betöltő Habsburg Birodalom, illetve annak 1867-től „utóda” – az Osztrák–Magyar Monarchia – megszűnt létezni. Ezzel a tragikus véggel a Monarchia addigi társországa, a korabeli Magyar Királyság is pontot tehetett több mint ezer esztendős múltjának végére.

Hosszú-hosszú út és közel ötesztendős véres háború következménye lett mindez.

1917 őszén a központi hatalmak még úgy látták – vagy inkább csak remélték –, hogy a háború megnyerhető lesz. Vélték ezt azért, mert az Orosz Birodalom helyzete tragikus volt – a bolsevik forradalom káoszba taszította az addigra már igencsak meggyengült országot –, az Olasz Királyság erői jelentős vereséget szenvedtek az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság csapataitól Caporettónál, és az Amerikai Egyesült Államok hadereje még nem volt jelentős tényező az európai hadszíntereken.

Az idő azonban nem a központi hatalmaknak dolgozott. A már bolsevik Oroszországgal 1918 kora tavaszán megkötött békeszerződés – a breszt, litovszki béke (1918. március 3.) – ugyan jelentős erőket szabadított fel a keleti hadszíntéren, és a komoly ellátási gondokkal küzdő Német Császárság és Ausztria–Magyarország jelentős mértékben jutott vágóállathoz, gabonához, élelmiszerekhez és

nyersanyagokhoz, de ezek nem pótolhatták teljes mértékben és hosszú távon a mindezekben rendszeresen mutatkozó hiányokat. (Részben hasonló eredménnyel járt a Román Királysággal 1918. március 5-én Bukarestben megkötött, úgynevezett „előzetes béke", amely a központi hatalmak sikerét jelentette.) S a háborúk történetéből jól ismerhető volt, hogy a vereség és a győzelem nem minden esetben és nemcsak a frontokon dől el. A hátország gazdasági és morális helyzete, illetve teljesítménye legalább olyan meghatározó, mint a katonai teljesítmény a frontokon.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai teljesítménye és lehetőségei pedig erősen korlátozottak voltak 1917–1918-ban. Az ipari és a mezőgazdasági termelés nem volt elegendő a haderő megfelelő szintű ellátásához, és a hátországban komoly gondok merültek fel. A kenyér és a hús, a tejtermékek szinte eltűntek a piacról. A szövetek, a bőráruk is ritkaságszámba mentek. Mindenütt megjelentek a különböző pótanyagok és „póttermékek".

A politikai és a katonai vezetésnek mindezek mellett komoly kihívást jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségűségéből adódó gondja. A birodalom népeinek egy része nem volt érdekelt a háborúban, és egyre inkább annak befejezését kívánta, mégpedig úgy, hogy a Monarchia addig létező valóságában már ne maradjon fenn.

Ehhez a maximális támogatást és biztatást is megkapták az antanthatalmaktól, amelyek már a háború kezdetén ígéreteket tettek azon országoknak – az Olasz Királyság és a Román Királyság –, amelyek az ún. hármas szövetség oldaláról hajlandóak voltak átállni az antant oldalára osztrák–magyar területek megszerzésének reményében.

Az ígéretek nem voltak ugyan teljesen ismeretlenek az osztrák–magyar politikusok előtt, de remélték, hogy egy esetleges megegyezéses béke esetén azok nem lesznek beválthatóak, és a Monarchia bizonyos „reformok" segítségével megmaradhat továbbra is európai nagyhatalomnak.

Ezt az „álmot" némileg alátámasztani látszott az Amerikai Egyesült Államok elnökének, Wilsonnak a háború befejezésével kapcsolatban megfogalmazott 14 pontja, amelyben megjelent az annexió nélküli béke gondolata, s a népek és nemzetek önrendelkezési jogát is hangoztató javaslatnak tekintették sokan. A wilsoni „ajánlat" elfogadására azonban kezdetben nem reagáltak pozitívan a központi hatalmak, és amikor – érezvén az elkerülhetetlen vereséget – azonnali fegyverszünet megkötését és a wilsoni elvek alapján megindítandó béketárgyalásokat javasoltak 1918. október 4-én, a magukat győztesnek tekintő antant országai már nem tekintették azon elveket alkalmazhatónak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, IV Károly magyar király – osztrák császárként I. Károly – a béke hívének mutatkozott. Úgy vélte/vélhette, a birodalom egy megegyezéses békével még megmenthető lenne. Elképzelését azonban szövetségese, I. Vilmos német császár nem támogatta. Tapogatózó lépéseit utóbbi tájékoztatása nélkül hozta meg. Sajátos „béketapogatózásai" pedig annyira rosszra sikeredtek, hogy a németek bizalmát szinte teljes mértékben elveszítette. Kezdeményező szerepe – amely addig sem volt igazán érezhető – semmivé vált.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai lehetőségei is erősen a német szövetséges támogatásának függvényeivé váltak. Hasonlóan a háború korábbi szakaszaihoz, német segítség nélkül az osztrák–magyar csapatok önálló hadműveleteket alig voltak már képesek kezdeményezni. 1918 elején az oroszországi terüle-

teken lévő sereg- és csapatestek helyzete jobb volt, mint az olasz hadszíntéren lévőké, mivel előbbiek amolyan „megszálló feladatokat” láttak el, míg az olasz hadszíntéren az állóháború mérhetetlen erőfeszítést és véráldozatot követelt. Az isonzói csaták tényleges eredményt nem hoztak. A végsőnek remélt döntést – legyőzni az olasz haderőt – nem sikerült elérni. A front mozgása egyik s másik irányba viszonylag csekély volt ugyan, de mérhetetlen veszteségeket okozott az egyik és a másik félnek is.

1918 nyarára gyakorlatilag egyértelművé vált: a háború elveszett. Mindez olyan esetben és formában vált ténnyé, hogy közben az osztrák–magyar csapatok idegen országok területén állomásoztak, és ugyanez volt elmondható a német alakulatokról is. Egyik ország területén sem volt ellenséges katona – legfeljebb csak mint hadifogoly –, s a háború mégis megnyerhetetlenné vált. […]

(2018. 12.)

ROMSICS IGNÁC

Trianon okai

(Részlet)

A magánéleti tragédiát – legyen szó családi viszályról vagy egy balesetről – minden ember nehezen dolgozza fel. A nemzeti tragédiákkal ugyanígy vagyunk. Egyrészt nehéz megbarátkozni az új, a korábbinál előnytelenebb helyzettel, másrészt nem könnyű elkerülni a felelősségáthárító magyarázatok csapdáit. A magyar nemzet történetében az egyik legnagyobb ilyen trauma az 1920-as trianoni békeszerződés. Nem elsősorban azért, mert ennek értelmében Magyarország elveszítette területének és nemzeti vagyonának mintegy kétharmadát. Hanem azért, mert az elcsatolt területeken több mint hárommillió magyar is élt. Ráadásul ezek mintegy harmada közvetlenül az új határok túloldalán, vagyis az új Magyarország magyarjaitól karnyújtási távolságra. Ez még azok számára is nehézzé, sőt gyakran lehetetlenné tette a döntésbe való őszinte és tartós belenyugvást, akik egyébként elfogadták a multietnikus Magyarország nemzetiségeinek a jogát saját állam alapítására.

A nem várt és hatalmas sokk miatt évtizedekig burjánoztak a meseszerű és felelősségáthárító magyarázatok. Ezek egy része még ma is él.[1] Az évtizedek során a magyar történetírás ugyanakkor egy olyan racionális magyarázó sémát is kidolgozott, amelynek nemcsak Budapesten, hanem a világ bármely pontján hitele van. A Habsburg Birodalom és ezen belül a történelmi Magyarország felbomlását eszerint több tényező összetalálkozása idézte elő. Elsőnek és alapvetőnek a birodalom, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege és a nemzetiségi elitek elégedetlenkedése tekinthető. Második fontos oknak a birodalom déli és keleti határai mentén létrejött új államok – Olaszország, Szerbia és Románia – irredenta politikáját tarthatjuk. Vagyis azt, hogy mindhárman törekedtek azoknak a monarchiai területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek. Döntő súllyal estek latba a győztes nagyhatalmak érdekei, illetve stratégiai megfontolásai is, amelyek szintén a nemzetállami átalakulás irányába mutattak. S végül nem hagyhatjuk említés nélkül a háborút követő hónapok kaotikus magyar viszonyait sem, amelyek paralizálták a magyar államhatalmat, és sokáig lehetetlenné tették, hogy a magyar békedelegáció kiutazzon Párizsba, a békekonferencia színhelyére. […]

A reménytelen helyzettel számot vetve a Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, s átadta a hatalmat egy mérsékelt szociáldemokrata politikusokból alakult kormánynak. A Peidl-kormány azonban mindössze egy hétig maradt hivatalban. Lemondatása után a Friedrich István vezette jobboldali kabinet vette át a kormányhatalmat, miközben az ország nagy részét a román hadsereg ellenőrizte, a Dunántúl déli részén pedig a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg rendezkedett be. Ilyen körülmények között érkezett meg végre Párizsból a meghívólevél: Magyarország küldje el delegációját a munkáját lassan már befejező békekonferenciára.

A magyar békeszerződés tervezete, amelyről elvileg tárgyalni kellett volna, ekkor már több hónapja készen állt. A leendő magyar határokat a konferencia területi albizottságai állapították meg 1919 február–márciusában. A konferencia legfelsőbb szervei ezeket az előterjesztéseket 1919 május–júniusában kisebb viták után, de érdemi változtatás nélkül hagyták jóvá. Ez alól egyetlen jelentős kivétel volt: az osztrák–magyar határ. Erről csak 1919. július 10–11-én döntöttek. Az új határok a győztes nagyhatalmak méltányosabb elképzelései és a szövetséges, illetve szövetségesként elismert utódállamok túlzó követelései közötti kompromisszumok eredményeként alakultak ki. Ebből adódott, hogy az alapelvként meghirdetett nemzetiségi elvet számos esetben alárendelték a stratégiai, gazdasági és egyéb szempontoknak, s Magyarország új határai így azokon a szakaszokon sem feleltek meg a nemzetiségi választóvonalaknak, ahol minden nehézség és komplikáció nélkül megfeleltethetők lettek volna.

(2020. 5.)

JEGYZET

1. Lásd ezekre Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, 2010, Jaffa Kiadó, Bp., 2010.

KOVÁCS ANDRÁS

A humanista plébános, az asztrológus főbíró és a fejedelmi diplomata háza

(Részlet)

[…] „A lak emeletes volt, egészen új, szerfölött magas födele vörösre festve, s elöl hegyes, toronyforma csúcsban végződött s annyira kinyúlt, hogy a legnagyobb záporban ázás veszélye nélkül lehete a ház előtt mulatni. Ezen első része a födélnek nyitva állt, s igen cifra mívű karzat védte, melybe csak a födélen keresztül lehete jutni.” Jósika Miklós 1836 előtt ilyennek látta a kolozsvári főtér egyik jellegzetes lakóházát, a Bogner-házat.[1] Őhozzá szegődve tudunk meg valamit e homlokzatok eredeti színezéséről is: „De induljunk a Magyar-kapun.[2] A jobbra-balra vonuló házak nagyobbára hamuszínű s fehér kockákra vannak festve, néhányat kivéve, melyeken vagy kiáltó színeik tűnnek ki, vagy avult, egyszínű meszelés látszik.”[3] A kőből faragott tükör-, esetleg gyémántkvádereket utánzó, „kockákra festett” homlokzatok divatja a 15. század végétől mutatható ki tájainkon, s nem kétséges, hogy terjedésében a reneszánsznak nagy szerepe volt.

A homlokzat további részletein nagyvonalúan átsikló, mégis sokatmondó fentebbi leírás valószínűleg illett arra az épületre is, amelyről a következőkben szó lesz. Sem színezése, sem zsindelyes héjazata nem érte meg, hogy lefényképezzék: legrégebbi, Veress Ferenc által 1859 táján készített képén már csak a cserépfedéshez igazított modernebb tetőszerkezetet és az egyszínű, világos homlok-

zatot fedezhetjük fel. Később, a 19. század második felében, amikor Szathmári ötvösmester tulajdonában volt, Báthory-háznak is nevezték, talán éppen Jósika Miklós fentebb idézett, a szomszédos Bogner-házra vonatkozó s félreértett leírásának köszönhetően.

Ez az épület, a Wolphard–Kakas-ház (Főtér 32.)[4] Kolozsvár reneszánsz építészetének a leglátványosabb[5] és legismertebb emléke, nemcsak azért, mert 1896-ban – amikor az L alakú épület utcai szárnyát lebontva kétemeletes homlokzati szárnnyal, második emeletét pedig a megmaradt udvari szárnyra is kiterjesztve modernizálták – kivételesen pontos felmérés készült róla,[6] így szerkezetét és részleteit is viszonylag jól ismerjük, hanem azért is, mert kibontott faragványainak egy részét a Múzeumba mentették, a többi pedig eredeti helyén, az udvari szárny földszintjén és emeletén maradt fenn.

Kivételes ez az épület azért is, mert három nemzedékhez tartozó 16. századi tulajdonosai Erdély humanista kultúrájának legjelentősebb személyiségei közül kerültek ki. Az új, reneszánsz életforma hatására robbanásszerűen megnőtt lakó- és reprezentációs igényeik tükröződnek az eredetileg három helyiségre szorítkozó, földszintes gótikus épület szinte folyamatos 16. századi bővítésében, melynek eredményeként emeletes – nyomtalanul elpusztult melléképületeit nem számítva –, tizenkét szobás, rangos, fejedelmi vendégek fogadására is alkalmas polgári rezidencia lett belőle. […]

(2020. 10.)

JEGYZETEK

1. *Abafi*. Buk., 1958. 52.
2. A város keleti, a Főtér északi oldalának meghosszabbításában nyíló Magyar utca kapuja.
3. Jósika Miklós: *Abafi*. 38.
4. Az épület történetére vonatkozó fontosabb irodalom: Szádeczky Lajos: *A kolozsvári Báthory ház legendája*. Erdélyi Múzeum 1897. 17–32. – Ferenczi Sándor: *A kolozsvári Wolphard ház*. Pásztortűz 8/1922. 101–102. – Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*. Genealógiai Füzetek 11/1934. 56–61. – Balogh Jolán: *A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben*. Magyar Művészet 10/1934. 144–145. – Uő: *Kolozsvár műemlékei*. Bp., 1935. 20., 21., 23. – Uő: *Az erdélyi renaissance*. I. Kvár, 1943. 260–261. – Uő: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Erdélyi Múzeum 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 186). – Goldenberg, Samuil: *Clujul în secolul al XVI-lea*. Buc., 1958. 104–107. – Sebestyén, Gheorghe şi Vasile: *Arhitectura renaşterii în Transilvania*. Buc., 1963, 87–88, 90–92. – Pascu, Ştefan – Marica, Viorica: *Clujul medieval*. Buc., 1969. 71–73. – Kelemen Lajos: *Kolozsvár építészeti és műemlékei a XIX. század közepéig*. In: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Bev, tan., s.a.r. B. Nagy Margit. Buk., 1982. 130–132., 358. – Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*. XVI. század. Bp., 1985. – Sebestyén, Gheorghe: *O pagină din istoria arhitecturii din România*. Renaşterea. Buc., 1987. 17., 20. – Kovács András: *Csillagképek és épületplasztika*. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez. Ars Hungarica 19/1991. 157–164. – Uő: *A kolozsvári Zodiákus terem*. In: *A közművelődés szolgálatában*. Antológia a Művelődés 1990–1994-es évfolyamaiból. Kvár, 1998. 99–104. – Mikó Árpád: *Reneszánsz*. In: Galavics Géza, Marosi Ernő, Mikó Árpád, Wehli Tünde: *A magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2001. 249., 264., 294., 295. – Kovács András: *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században*. In: Kolozsvár ezer éve. Szerk. Sipos Gábor és Wolf Rudolf. Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár, 2001. 53–73. – Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. Bp.–Kvár, 2003. 30–37. – Uő: *A kolozsvári Wolphard–Kakas-ház*. http://www.mamul.hu. – Mikó Árpád: *Stílus és felirat*. Művészettörténeti Értesítő 54/2005. 205–244.
5. A város 16. századi virágkorában épült és díszített házak nagy többsége áldozata lett az 1867-et követően megindult nagyvárosi fejlődésnek. A megmaradt emlékek közül Mátyás király szülőházát számtalan restaurálás forgatta ki eredeti alakjából, így a 16. századi Kolozsvár lakáskultúrájának egyetlen, sokat szenvedett, de nagyjából hiteles emléke a Wolphard–Kakas-ház fennmaradt udvari szárnya.
6. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 186.) Kvár, 1944.

EGYED ÁKOS

Az 1848-as forradalom kezdetei Kolozsvárt

(Részlet)

[…]

Erdély március tizenötödikéje

Március 21-én azonban sokkal több és fontosabb esemény történt, mint a városi tanács ülése: ez a nap ugyanazt jelentette Kolozsvárott, mint március 15-e Pesten, ezért joggal nevezték egyes kortársak e napot Erdély március tizenötödikéjének. Az ifjúság és a nép már korán reggel ellepte a főteret, s izgalommal várta a tanácskozás eredményeit. Kolozsvár ifjúsága: a három kollégium nagyobb diákjai, tanoncok, mesterlegények tüntettek, s mindenhol jelen voltak; élükön a költő Gyulai Pál, Szilágyi Sándor, a későbbi nagy történetíró, valamint Kőváry László állt, aki mintaképének a pesti radikális ifjakat tartotta. Falragaszok hirdették az uniót, a sajtószabadságot; hirtelen felbukkantak a nemzeti szimbólumok: zászlók lobogtak, háromszínű kokárdákat tűztek magukra a tüntetők, s a *Szózat*ot énekelték, Petőfi *Nemzeti dal*át szavalták. A fiatal kora ellenére már tekintélyes tanár Brassai Sámuel boldognak látta a „jelent újjáteremtő korszak gyermekeit", mert megérhették a magyar nemzet „újjászületŏ napjait". És itt a nemzeti megújulásra, a reformkorszakban annyit hangoztatott haladásra esett a hangsúly; ezt kell látnunk a ceremoniális események hátterében is.

A március 21-i városi közgyűlést megnyitó főbíró felkérte Méhes Sámuel tanácstagot, a nemzeti liberális mozgalom lapjának, az *Erdélyi Híradó*nak a főszerkesztőjét, a Református Kollégium tanárát, hogy értékelje a kialakult helyzetet, s terjesszen elő javaslatokat a teendőkre. Méhes beszéde az előző nap elfogadott program alapján mutatta fel a tennivalókat, de új szempontokat is hangsúlyozott. Véleményünk szerint Méhes Sámuel a korábbi társadalmi-történelmi rendszer polgárivá alakításának elméletét fejtette ki a nemzeti mozgalom vezetőinek nézeteivel teljes összhangban. Az ő nevükben és megbízatásuk alapján szólt: „Alig egy hónapja, hogy a Seine partján forradalom ütött ki, s lángjaival már íme, csaknem egész Európát elborította; fényes trón hamuba dőlt, s más, szintoly fényes és hatalmas trónok meg lőnek rendítve; alkotmányok születtek; alkotmányok és igazgatásformák változtak, nyertek egészen új alakot, s mindez nem béke, hanem vérontás útján."

Érdekesek a hangsúlyok: a „trónok meg lőnek rendítve", a változások „nem béke, hanem vérontás" útján következtek be. Kolozsvár (s ezen természetesen Erdély, főként az erdélyi magyarság értendő Méhesék koncepciója szerint) nem követheti a fenti példát: az „Európát megrázkódtatott viharok dacára" a császári-királyi családnak hűséges hívei „kívánunk továbbra is maradni". De a tanácskozók – teszi hozzá az óvatosan s mégis határozottan fogalmazott feltételt – az alkotmányos monarchiát tartják egyedüli „boldogító" államformának. A „békés, alkotmányos úton" lezajló változások érdekében a magyarság hajlandó hozzájárulni mindenhez, „mi üdvös célra vezet".

Az átalakulások békés, alkotmányos kerete – hangsúlyozta Méhes – csak az erdélyi országgyűlés lehet. Ezért Kolozsvár közgyűlése indítványozta, hogy a Gubernium eszközölje ki annak összehívását. Az országgyűlés „ránk nézve halaszthatatlan életkérdéssé vált teendője" a két magyar haza egyesülésének megvalósítása. Erre azért van szükség, mert Magyarország szembetűnő előrelépése-

ket tesz az alkotmányos haladás terén, s hovatovább virágzó fejlődésben reménykedhet, Erdély viszont magára hagyva képtelen valódi alkotmányos életre vergődni. Erdély nem várhatja ölbe tett kézzel, míg „a sors felettünk" intézkedik, mikor valószínűleg az osztrák örökös tartományok is alkotmányt kapnak. Az „unió biztosítani, erősíteni fogja nemzetiségünket, biztosítani, erősíteni alkotmányos létünket és a trónt". Az országgyűlésnek az uniót össze kell kapcsolnia a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés törvénybe iktatásával, valamint a sajtóügy rendezésével, amíg a teljes sajtószabadság megvalósul.

A tanácskozáson elhangzott javaslatokból kiformált határozatot Pataky József tanácsos ismertette a városháza előtt összegyűlt „roppant néptömeggel", amely hatalmas éljenzéssel azt elfogadottnak nyilvánította. Ezt követően a feliratot a főbíró által vezetett küldöttség, nagy néptömegtől kísérve, átadta Teleki főkormányzónak. A főkormányzó megígérte, hogy egyes kérdésekben a kormányszék saját hatáskörében intézkedni fog, a város kérését pedig felterjeszti az uralkodóhoz.

A nap történetéhez hozzátartozik az esti fáklyásmenet és tüntetés, amellyel az ifjúság id. Bethlen Jánost, Méhes Sámuelt és Teleki József főkormányzót tisztelte meg. Március 2l-e értékelését Kőváry László végezte el: „Ily magatartással üdvözlé Kolozsvár a szabadság, egyenlőség, testvériség első reggelét. Senki ellen semmi demonstráció. Csupán a fáklyák süllyedtek alá, mikor a menet a conservatív vezérek háza előtt vonult el." Az események után tizenkét évvel kiadott *Erdély története 1848–49-ben* című könyvében március 21-e eseményeivel kapcsolatban a fentiek mellett még szükségesnek látta megjegyezni: „Azonban a királyt, Magyarország nádorát [a nép] még folyvást éltette; boldog hiedelem volt." De ezt az akkori eufóriás hangulatban senki sem tudhatta, hiszen Bécs olyan engedményeket tett a magyar szabadság javára, amelyeket kevesen remélhettek.

A korábbi liberális ellenzék vezetői tehát Kolozsvárott kidolgozták és először egy pártszerű értekezleten, majd a városi közgyűlésen, valamint a nagy népgyűlésen elfogadtatták az erdélyi magyar nemzeti törekvések programját, amely gyökeres, forradalmi átalakulásokat irányzott elő, de csak békés, alkotmányos úton kívánta azok megvalósítását.

Kolozsvár márciusának jelentős eseménye volt a nemzetőrség vagy – ahogyan városokon nevezték – a polgárőrség megalakulása. A nemzetőrség – mint közismert – először az amerikai függetlenségi háborúban jelent meg, s az 1789-es forradalom óta általános példaként szolgált az európai polgári forradalmak számára. A magyar forradalom 12 pontjában követelésként szerepelt a „nemzeti őrsereg" létesítése.

Kolozsvár sem késlekedett: már a március 21-i városi közgyűlés elhatározta a „közcsend, élet- és vagyonbátorság [biztonság] fenntartása […] tekintetéből nemzeti polgári őrsereg" felállítását, s már választmány is alakult annak megszervezésére. A bizottmány rövidesen kidolgozta a nemzeti őrsereg szabályzatát, amelyet aztán az erdélyi magyar nemzetőrségek példának fogadtak el. Főparancsnokká a Kolozsvárt nagyon népszerű gr. Mikes Kelement, majd helyette gr. Mikes Jánost választották meg. A kolozsvári polgárőrségről még csak annyit, hogy a belső rend fenntartásában igen jó szolgálatot tett. […]

(2020. 10.)

Közép-Európa büszkesége és balítélete

Eszme- és irodalomtörténeti megfontolások

(Részlet)

[…]

A Közép-Európa-fogalom magyarországi kontextusa

Aki, mint én, a rendszerváltás előtti évtizedben járt Magyarországon vagy magyar nyelvű egyetemen a bölcsészkarra, szükségszerűen a Szűcs Jenő – Bibó István-páros munkásságából vezeti le Közép-Európa politikafilozófiailag releváns fogalmát. Mindez független attól, hogy az illetőnek milyen politikai meggyőződése volt akkoriban. Bibó ugyanis maga volt a megtestesült erkölcsös politika, ennyiben puszta kiállása 56 mellett minden józan ítélőképességű ember számára mércét jelentett. Amikor Európa regionális megosztottságáról kezdett gondolkodni, sokan azt hihették, mindez csak politikaelméleti fikció, történetileg igazolhatatlan. Az evidensen Bibóra támaszkodó Szűcs Jenő viszont nagyon is szakszerű, ettől még persze nyilván támadható érvekkel szolgált arra vonatkozólag, hogy Európának három történeti régiója van: a nyugati és a keleti modell között van egy átmeneti típus, amelyet ő – meghatározott történeti jegyek alapján – önálló régióként azonosított. Igaz, ez utóbbi tézist kétségbe vonta Péter László nevezetesen szkeptikus dolgozata, amely inkább úgy olvasta Szűcs Jenő teóriáját, mint amelyben Közép-Európa „inkább a másik két régió társadalmi strukturális elemeinek egyfajta keverékeként jelent meg, mintsem saját identitással bíró régió”.[1] Ám nem ez Szűcs dolgozatának egyetlen lehetséges olvasata: egy másik értelmezés szerint a történész úgy vélte, igenis létezett egy különálló régió, hisz rögtön dolgozata elején leszögezte: „Az egykori római limes nyomvonala is benne maradt Európa morfológiai térképében, a »Nyugat« fogalmán belül már kezdettől elkülönítve »Közép-Európa« csíráját.”[2] Míg szerinte Bibó kifejezetten történeti érzékkel rendelkező politikatudós volt, Szűcs Jenő a maga részéről a politikaelmélet és politikai gondolkodás iránt nyitott történész volt. Ezért érdekes a kettejük „együttműködése”. Az 1981-ben megjelent legendás tanulmány Európa három történeti régiójáról persze már nem találta élve Bibót, de „a római jellem” (Réz Pál) tekintélye ekkoriban állt talán a legmagasabban. Elég csak a nevezetes Bibó-emlékkönyvre utalni, amelyben az ellenzéki és tűrt értelmiség jó része felsorakozott Bibó mellett. Szűcs Jenő párhuzamosan jelentette meg írását ebben a kötetben és a hivatalos *Történelmi Szemlé*ben is, elindítva elmélete recepcióját a hivatalos és a földalatti irodalomban is. A Bibóra hivatkozó Szűcs-írás ugyanis – nem érdemtelenül – rögtön a figyelem középpontjába került. Nem csoda, ha két éven belül kötetet is megjelenthetett a témáról, sőt újabb két éven belül francia kiadása is kijött a nyomdából, Fernand Braudel előszavával. Ezzel pedig a magyar és az európai vita Közép-Európáról összeért.

Mielőtt azonban a vita európai dimenziójára is kitérnénk, jegyezük meg, hogy egészen a rendszerváltás idejéig Közép-Európa az egyik legfontosabb hívószó maradt a magyar nyilvánosságban, legyen szó akár a szamizdatos ellenzékről, akár pedig az épp intézményesülő MDF-es értelmiségről vagy a leendő Fidesz körüli szellemi mozgásokról. A rendszerváltás korabeli viták jó összefoglalását adja például a Gyurgyák János szerkesztésében megjelent *századvég*es válogatás, a *Kell-e nekünk Közép-Európa?* 1989-ből. A válogatás kiemelt szerzői

voltak: Kende Péter, Bojtár Endre, Gyarmati György, Jeszenszky Géza és Tőkéczki László, de a vitát dokumentáló anyagban ott találjuk Norberto Bobbio, Schöpflin György, Zbigniew Brzezinski, Timothy Garton Ash, Czesław Miłosz, Václav Bělohradský, Hans-Peter Burmeister, Vajda Mihály, Milan Kundera, Joszif Brodszkij és Emil Cioran írását is, valamint körkérdés formájában a kortárs magyar értelmiség számos tagját is megszólították, Ágh Attilától Fejtő Ferencig, Borbándi Gyulától Kosáry Domokosig. E névsort is figyelembe véve kimondhatjuk: Közép-Európa fogalma a magyar rendszerváltás egyik kiemelt témájává, ha tetszik, ikonikus metaforájává vált. […]

(2022. 3.)

JEGYZETEK

1. Péter László: *Közép-Európa visszavetítése a múltba*. Európai Utas 2004. 3 sz. 64–77. 72.
2. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Történelmi Szemle 1981. 3. sz. 313–359. 315.

CSAPODY MIKLÓS

Bakancsban a vér

Irodalom, emlékezet, feledés

(Részlet)

[…]

Rekviem

Még a hetvenes években is megtörtént, hogy a hazatértek közül valaki lázításért kapott ítéletet, mikor kitudódott, hogy háborús visszatekintést ír, pedig a doni harcokban résztvevők már a hatvanas évek elejétől leadhatták emlékezéseiket a Hadtörténeti Múzeum levéltárába. Az *Ez történt Mohács után* (1966) Ludovikát végzett szerzője, Nemeskürty István film- és irodalomtörténész, a Mafilm-stúdió társutasnak mondott vezetője nemcsak ezeket böngészte végig, mielőtt 1968-ban nekifogott volna *Requiem egy hadseregért*, az ideologikus kommunista történetmagyarázatokkal leszámoló történelmi esszéje megírásához (1972), hanem minden elérhető forrást. A kis alakú, alig háromszáz oldalnyi *Requiem* címlapján fekete-fehér térkép és körző a Budapest és Voronyezs közti 2000 kilométeres távolság vörös vonalával, mottója Keresztury Dezső epigrammája: „Hol nyugszunk, nem tudja barát, feleség, gyerek. Elszórt / Testünk nyomtalanul nyelte magába a föld. / Szívetek őrizzen: milliók eleven milliókat. / *Áldozatunk nem a gaz jogcíme. Jóra parancs*." (*Sírvers*)

Ha a Don mellett pusztultak elsiratásában valami fordulatot hozott, az a *Requiem* volt. Nemeskürty a Horthy- és a Rákosi-rendszerben egyaránt elhallgatott eseményeket, a feledésre ítélt áldozatokat a köztudatba nem visszahelyezte, hanem beemelte, a tényeket a nemzeti önismeret részévé téve. A mű kulcsmondata: „Ezek az emberek megfagytak és elvéreztek és meghaltak és megsebesültek és szenvedtek és megőrültek és hóvakságot kaptak, és éhen haltak, és kihunyó tudatuk utolsó értelmes fellobbanásával hazagondoltak, igen, a hazájukra, amelyről tudták, bizonyosan tudták, hogy nem a Donnál kell megvédeni: de ha már egyszer mégis ott kellett meghalniok, és sok vad s madár gyomra lett koporsója feláldozott testüknek, akkor legalább egy könnyet ejtsünk értük." Már csak az volt eldöntendő, hogy a doni katonák áldozatok voltak-e vagy hősök. „Aki nem lehet hős, lehet azért becsületes és bátor ember. Ami a 2. magyar hadsereg

százezer halottját illeti, legjobb, ha úgy van velük a nemzeti emlékezés, mint a második világháború minden magyar katonai és polgári áldozatával: sem hőssé magasztalni, sem elfelejteni nem szabad őket! […] szerencsétlen áldozatokká lettek, pedig lehettek volna hősök is." (Mesterházi Lajos: *Hősök vagy áldozatok?*) Nem voltak mind hősök, ellenkezőleg, de mind áldozatok lettek, a nemzeti önérzet, „néplelkünk elmezavart súroló állapotában" mégis „Mintha természetes lenne, hogy százezernyi halottunkról nem beszélünk. Csakhogy nem százezerről, hanem százezrekről szoktuk meg a hallgatást. Az egész második háború magyar áldozatainak nyughelye egyetlen hatalmas névtelen sír." (Cseres Tibor: *Elveszett holtak temetése*)

A *Requiem* olvasása után Örkény azt ajánlotta Nemeskürtynek, írjanak belőle darabot. Így született meg *A holtak hallgatása*, amelyet a Pesti Színház mutatott be 1973 elején Várkonyi Zoltán rendezésében (ötven előadást ért meg). A szövegkollázs Nemeskürty munkája volt, a dokumentumdráma Örkényé. Miután elkészült, „Felsőbb ellenőrző szerveink egész egyszerűen elutasították a darab bemutatását, mert ez az ügy nem volt egészen tisztázott, nem dőlt el, hogy ez a kétszázezer ember ott a Don-kanyarban requiemet érdemel-e, vagy egyszerűen egy fasiszta hadsereg volt, melyről nem érdemes beszélni, pusztulása nem kell, hogy érdekeljen bennünket." Várkonyi, bár ismét elutasították, úgy vélte, „akár magyar történelemszemlélet, akár szovjet–magyar kapcsolatok, akár társadalomkritikai szempontok szerint is pozitív műről van szó." A „perdöntő problémákat" mégsem sikerült tisztázni: „nem kell rekviem, az elesetteket nem kell elsiratni, mert bár igaz, hogy „áldozatok voltak, de azáltal, hogy mi megsemmisítettük a régi uralkodó osztályt, igazságot szolgáltattunk nekik. Így ez a százezer ember nem halt meg hiába." Várkonyi ezt sem volt hajlandó tudomásul venni, hiszen eszerint mindazok, „akik egy agressziós háborúban, idegen földön Horthyék aljas és ostoba számításai folytán odalökve, vezetőik gyávasága folytán életüket vesztették, hiába haltak meg." Épp az a katarzis, hogy a dráma leleplezi a történelmi vétket, mert nem igaz, hogy Magyarországnak „nem volt választása". Még az utolsó percben is „lett volna még lehetőség arra, hogy ezeknek az áldozatul odalökött szerencsétleneknek legalább a puszta életét megmentsék". Minthogy a politikai vezetés célja nem a darab betiltása volt, hanem az informális cenzúra, az MSZMP KB agitációs és propagandaosztálya ez ügyben is Aczél intencióit követve azt írta: „Az állami-helyi vezetés és a színházak alkotó együttműködése, a menet közbeni ellenőrzés problematikus mű esetében eredményesnek bizonyult. Nemeskürty–Örkény *A holtak hallgatása* című dokumentumdrámája többszöri megvitatás és átdolgozás után nyerte el végleges formáját." A *Reqiuem* ihlette Hidas Frigyest a *Gyászzene a Doni II. Magyar Hadsereg emlékére* (1973) megírására, amit a rádió csak késő este sugározhatott, Kósa György kantátája, a *Bikasirató* 1975-ben, Hollós Máté oratóriuma, az *Egyenes adás a háború dúlta Budapestről* 1985-ban született. A *Volt egy seregünk*et, Moravetz Levente Nemeskürty művéből írott drámáját 2021-ben vitte színre a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház. A második világháborúról a *Reqiuem*, a *Hideg napok* (1964), Cseres regénye és a *Nyugati hadtest* (1979) Székely János novelláskönyve maradt meg leginkább az olvasók emlékezetében. […]

(2023. 1.)

KOVÁCS KISS GYÖNGY

A történész mestersége

(Részlet)

A cím természetesen kölcsönzött. Marc Blochnak, az Annales-iskola egyik megteremtőjének azonos című, posztumusz kötete a történészi munka gyakorlatával és a történelem elméleti-módszertani kérdéseivel foglalkozik. Hogyan dolgozik a történész? Mi a történelem, és mi a „célja"? Mi a „történelmi valóság"? Hol helyezkedik el a történelem a társadalomtudományok között? – fejtegeti Bloch. Az általa felvetett problematikák azonban nem új keletűek, ezek valójában már hosszú idő óta foglalkoztatták és foglalkoztatják a történetírókat/ történészeket.

A történelem definícióját az évszázadok során különböző civilizációs szinten és égtájakon, különböző eszmerendszerek nyelvezetén megszámlálhatatlanul sokan fogalmazták már meg. Kimondva vagy közvetett formában minden korszak megalkotta a maga történelemmeghatározásait. Marsiglio Ficino reneszánsz filozófus szerint a történelem szórakoztat, könnyedebbé teszi az emberi létet, és megerősíti a letűnt korokra vonatkozó tudásunkat.

A nála több mint négyszáz évvel később élt angol történész, Edward Hallett Carr így fogalmaz: „a »Mi a történelem?« kérdésre az első válaszom az volna, hogy szakadatlan kölcsönhatás a történész és a tények, soha véget nem érő párbeszéd múlt és jelen között".

De minősíthették a történelmet úgy is, ahogy a második világháborúban a Sorbonne ötvennégy éves professzora, magát akkor a „francia hadsereg legidősebb századosának" nevező, említett Marc Bloch hallotta: „1940 júniusában történt, ha jól emlékszem, éppen azon a napon, amikor a németek bevonultak Párizsba. Abban a normandiai kertben, ahol vezérkarunk csapatok nélkül maradva, tétlenül, tehetetlenül töltötte az időt, a szerencsétlenség okán rágódtunk szüntelen. Azt kell hát hinnünk, hogy megcsalt bennünket a történelem? – szólalt meg egyikünk csendesen."

A történelem fogalmát végtelenül sokféle (és végletes) minősítés is kíséri: „gazdag tárház", „hősök csarnoka", „az élet mestere". „Dicsőséges" vagy éppen „könyörtelen". Néha „igazol", „büntet", „megver", „kárpótol", „igazságot szolgáltat", „nevel", „tanít". Aszerint, hogy vesztesek vagy nyertesek, erőhatalom vagy leigázottak, katasztrófák túlélői vagy a túlélők felett győzedelmeskedők ruházzák fel tulajdonságokkal.

A 21. századra szinte napi szokássá vált a történelemre hivatkozni – inteni, példálózni, fenyegetni, biztatni vagy vigasztalni vele. Gyakran tegnapi tekintélyek szájába adva a szót, vagy az ókor nagyjaitól kölcsönözve minősítéseit. Vajon közben nem kopott-e el, nem vált-e tartalom nélküli, kiürült fogalommá?

Mégis kultúránk mélyen gyökerező vágya a kérdésnek a megválaszolása: mi a történelem? És – nem mellékesen – miben áll a „történész mestersége"? Vajon az utóbbiak milyen válaszokat fogalmaztak és fogalmaznak meg?

A történészek általában mesterségüket űzik, és mert a történelemmegismerés és -előadás (történetírás) talán az egyik leginkább időigényes tudomány, általános elméleti kérdésekre esetenként kevés energia jut. A történelem mibenlétével azonban naponta szembesülnek. És tudják, hogy nem *csak* az egyéni élmény prizmájának fénytörésében és nem *csak* szerencsés vagy szerencsétlen korszakok nyomaiban, szimbólumaiban kell megérteniük azt. Semmit nem tudnak

kezdeni a napi politika kisajátító sémáival és értéktelennek tekintik a pátoszos külsőben eladott történelemlenyomatokat.

Hitelesen próbálják megragadni, mi is a történelem – és miben áll a történész mestersége.

Utóbbit vélhetően könnyebb gyakorolni, mint világosan és tömören meghatározni. Közkeletű vélekedés szerint a történész a múlttal foglalkozik. Jelentős gondolkodók azonban úgy vélik, hogy ez csak egyfajta „álca", amely mögé bújva a történész valójában a jelenre és jövőre vonatkozó gondolatait mondja el. De még ez a „fedőtevékenység" – a múlttal való foglalkozás – is nagyon különböző lehet. Térben és időben jól körülhatárolható múltbeli eseménysorozatok megismerése és elbeszélése ugyanúgy a történetírók feladatkörébe tartozik, mint az egész emberiség szerteágazó múltjának a felidézése – vagyis a „történelmi valóság" egyes részleteinek és teljességének a feltárása.

A történetírás tárgyára vonatkozó definíciók nagy része egyszerűbb vagy bonyolultabb formában a felé az eszme felé konvergál, miszerint a tárgy maga az ember. „A történelem – mondja Georges Florovsky – az ember múltjának és nem a múltnak általában véve a tanulmányozása." […]

(2023. 8.)

ZUH DEODÁTH

Van-e jó tömegművészet?

(Részlet)

A kérdésre a válasz egyértelmű igen. De még a teljesen egyértelmű válaszok esetében is meg kell indokolni azokat, illetve meg kell tudnunk határozni azokat a kritériumokat, amelyek a tömegművészet feltételezett jó minőségét szavatolják. Ha ez sikerül, mégis nehéz helyzetbe kerülünk. Mint látni fogjuk, a helyzet elsősorban erkölcsileg nehéz, de sem teoretikus, sem funkcionális szempontból nem okoz különösebb problémát. A legnagyobb dilemma elfogadnunk, hogy valami annak ellenére, hogy többnyire negatív ízlésítéletet forgalmazunk róla, lényegében ugyanazon kritériumok alapján ítélendő meg, mint valami, amit a nemtetszésünk tárgyával szemben igencsak szeretünk, de amelynek – mármint nemtetszésünk tárgyának – felépítése szakmai szempontból nézve hasonlóképpen igényes. A művészet minősége szempontjából szinte teljesen mindegy, hogy magas, populáris vagy tömegművészetet hozunk létre. A tartalmak bonyolultsága másodlagos kérdés, a lényeges mindig a kifejezett tartalmak és a kifejezőeszközök közötti viszony kvalitásainak biztosítása. Hasonlóképpen a művészet médiumspecifikus elméleteinek legtöbb bírálatához,[1] nem állítok mást, mint hogy ahogyan nincs médiuspecifikusan előadott, csak a médium használata által jól és rosszul előadott mondanivaló, úgy a jó vagy a rossz előadásmód egyformán lehet része a réteg- és a tömegművészetnek is. Ahogyan vannak csapnivaló, ám magasra aspiráló munkák, úgy léteznek tömegművészeti mesterművek is. A két kifejezésforma különbsége megmarad ugyan, de legalább minimális erőfeszítést kell tennünk annak érdekében, hogy az azonosítsuk a szempontokat, amelyeknek köszönhetően mindegyik ugyanahhoz a szakmai látásmódhoz és ezáltal a szakmainak nevezhető tevékenységek egy olyan köréhez tartozik, amely nem szenved sem az ízlésítélet, sem a különböző tartalmak sajátosságainak relativitásától. A tartalmak és a tartalmak kifejezésének viszonya ebben az

értelemben mindig fontosabb marad maguknál a tartalmaknál vagy annál, hogy ezekről ki milyen magán- vagy közösségi véleményt formál.[2] Természetesen a tartalmak és a tartalmak kifejezése közötti viszonynak számot kell vetnie magukkal a tartalmakkal is, de az összefüggés mégis egészen jól formalizálható marad. Ha a kifejezőeszközök egyszerűbbek tudnak maradni a kifejezett tartalomnál, akkor jó okunk van azt gondolni, hogy a kifejezett tartalmak is nagyobb eséllyel jutnak el a befogadóhoz.

Javaslat: a tömegművészet azonosításának kritériumai

Noël Carroll könyve, *A tömegművészet filozófiája* kimerítően tárgyalja a tömeges termelés és befogadás számára tervezett műalkotások értelemezhetőségének szempontjait. Alapmű, amelyet bizonyos kérdésekben máig nem sikerült érdemeben meghaladni. Ennek sajátosan fontos eleme az a fejezet, amelyben a tömegművészeti alkotások beazonosításának három sarkalatos szempontját vázolja.[3] Ebben így fogalmaz: „X egy tömegművészeti alkotás, de akkor és csakis akkor, ha 1. több példányban létező, típusos; 2. tömegtechnikával állítják elő és terjesztik; 3. tudatosan úgy tervezik, hogy a szerkezeti jellemzői [...] minimális erőfeszítéssel, gyakorlatilag első érintkezésre, a legtöbb képzetlen (vagy viszonylag képzetlen) befogadó számára hozzáférhetőséget biztosítsanak."[4]

A három sarkalatos pont tehát az, hogy a tömegművészetet 1. típusos módon, több példányban; 2. tömeges termelési technikával és a 3. a könnyű fogyaszthatóság számára célzatosan és tudatosan *tervezik*. […]

(2024. 8.)

JEGYZETEK

1. Erről írtam jómagam is korábban jelen folyóirat egyik lapszámában. Lásd Zuh Deodáth: *Megoldások problémák nélkül. A film médiumspecifikus jellege és azok kritikusai*. Korunk 2019. 6. 68–77.
2. A vázolt helyzet nagyon hasonlít ahhoz, amelyről a vizuális kultúra egy új definíciója kapcsán igyekeztem kiemelni. Lásd Zuh Deodáth: *A vizuális kultúra kezdetei. Egy definíció és egy definíció története*. Korunk 2020. 7. 52–60.
3. Lásd ehhez magyarul: Noël Carroll: *The Philosophy of Mass Art*. Oxford: Clarendon [University] Press, 1998. Magyarul: *A tömegművészet filozófiája*. MMA Kiadó, Bp., 2023. Főleg: 272–326. A vonatkozó fejezetek egy változata korábban is megjelent: T*he Ontology of Mass Art*. Journal of Aesthetics and Art Criticism 1997. 2. 187–199. Az itt tárgyalt kérdések vitájához érdemes még hozzávenni a szerző egy későbbi vitacikkét: *Mass Art as Art: A Response to John Fisher*. Journal of Aesthetics of Art Critism 2004. 1. 61–65.
4. Noël Carroll: *A tömegművészet filozófiája*. 289.

ABLONCZY BALÁZS

Trianon: egymásra rétegzett balsorsok

(Részlet)

[…] A másik körülmény, ami kivételes erővel véste be a magyar társadalom emlékezetébe az országvesztést, az a káosz tudata, a háború utáni háború képe, amely 1918 és 1921 között eléggé próbára tette a magyar lakosságot. Korábban, I. Ferenc József 49 évig tartó uralkodása alatt nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a kétségtelen gazdasági fejlődés mellett nem tapasztaltak sem háborút, sem fegyveres konfliktust az ország területén: bár az orosz hadsereg 1914–1915-ben betört Magyarország északkeleti vármegyéibe, majd a román hadsereg 1916 kora őszén néhány hétre megszállta Dél- és Kelet-Erdély egyes városait, de a lakosság

zömének nem volt közvetlen háborús élménye: a férfiakat persze elvitték katonának, bevezették a jegyrendszert és a lakosok látták persze a hazatérő sebesülteket vagy hadirokkantakat, de az idegen megszállás, az ezzel járó erőszak (a túszszedések, botozások, kivégzések és igen, nemi erőszak is) hirtelen zuhant az országra; rövid időn belül öt politikai rendszerváltással, politikai gyilkosságokkal (például Tisza István megölésével), legalább két forradalommal, államcsínykísérletekkel (mint amilyen a Friedrich-kormány hivatalba lépését megelőzte, de magukat a királypuccsokat is nyugodtan tekinthetjük ilyeneknek), szegedi ellenkormánnyal, ellenforradalmi lázadásokkal és azokat követő megtorlással, vörös- és fehérterrorral. A Tanácsköztársaság meglehetősen agresszív hatalompolitikája azt az újdonságot is elhozta sokak számára, hogy a modern magyar állam, történetében először, akarattal és kiszámítottan egyes állampolgárai ellen fordult, csak azért, mert azok más, általa nem preferált társadalmi osztályba tartoztak. Ez is sokként hatott az évtizedes stabilitáshoz és a viszonylag kiszámíthatóan működő állami környezethez képest. 1918 őszén, kora telén, a forradalmi hangulat takarásában egy spontán katonaforradalom, szociális lázongás is végigszalad az országon. A helyiek (köztük meglepően sok nő!), frontról/hátországból hazatért katonák legalább három dolgot majd' minden településen megtesznek: megverik, vagy akár el is űzik a jegyzőt, az államhatalom helyi adminisztrátorát (körülbelül 1000 jegyzői állomás ürül meg Magyarországon a körülbelül háromezer-háromszázból 1918. november–decemberében); feltörik a szatócsboltot és megisszák a pálinkát, ha pedig van a községben kúria, úrilak, azt is kifosztják. A kastély fáit kivágják, a vadaspark gímszarvasait lelődözik: egy ősi, a paraszti egyenlőség visszatértét reménylő új kurzus első jeleként. Amire válaszcsapásként megérkezik a környékbeli falvak, kisvárosok nemzetőrsége, és „rendet rak": ennek az oda- és visszacsapásnak körülbelül 3-5000 halálos áldozata volt országszerte.

1919 őszén a trianoni országterület mintegy négyötödén idegen katonai megszállók uralkodtak; a román hadsereg nemcsak Budapestet foglalta el, de előretört Győrig, és elfoglalta a Dunántúl olyan jelentős településeit is, mint Veszprém vagy Székesfehérvár. A legújabb magyar történeti kutatások szerint ez a megszállás mintegy 1725 halálos áldozatot követelt, többet, mint a vörös- és a fehérterror együttvéve. Rögtön hozzá is kell tenni: az erőszaknak nemcsak az az áldozata, aki meghal miatta. Áldozata a megbotozott lelkész, a túsznak fogott és megvert állomásfőnök, a parasztgazda, a gyógyszerész, és az is, aki mindezt látta, és valószínűleg örökre megjegyezte. Ez is volt a cél.[10]

Harmadrészt pedig az 1918 és 1921 közötti időszakról (túl) sokszor beszélünk a politikatörténet nyelvén, uralom- és kormányváltások egymásutánjaként, holott az ország átmegy egy irtózatos mértékű gazdasági válságon is: a társadalom egyes csoportjainak 50-90%-kal csökkent az életszínvonala 1913-hoz képest. A korona 1913-as értékének körülbelül negyedét érte 1918-ban és 0,57%-át 1921-ben[11]: a meglóduló inflációval a kezdeti pánik után egészen jól megbarátkozott a magyar kormányzat, és rájött, hogy egy sor kötelezettségének immár nem kell eleget tenni, fizessenek az országlakosok. Ekkor mentek füstbe azok a hadikölcsönbe, bankbetétbe, részvényekbe konvertált vagyonok, amelyek a magyar középosztály egzisztenciális alapját jelentették. A lakhatási és a munkaerőpiaci válságot tetézte az a 4-500 ezer menekült, aki 1924-ig beáramlott a megmaradt országterületre: döntően állami, városi, vármegyei tisztviselők vagy állami vállalatok alkalmazottai (posta, MÁV), akiknek az elhelyezése, mun-

kába állítása irtózatosan megterhelte az állam és társadalom tűrőképességét. Azokat, akik nem találtak maguknak alkalmazást a magánszektorban, 1922–1923-tól, több hullámban bélistázták: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében például a kétharmadukat elbocsátották.[12] A gondokat tetézte a közellátás összeomlása: a szén, az élelmiszerek vagy a gyógyszerek krónikus hiánya. És a közegészségügy összeomlása mellett az állam tehetetlenségét is jelezte az 1918 végén az országon végigsöprő spanyolnátha-járvány, a maga mintegy ötvenezer halottjával.[13]

Ezek az egymásra rétegzett összeomlások, a háború utáni háború képzete, az országban dúló hideg polgárháború mind-mind aláhúzták a „mindennek vége" képzetét, a menekültek és leszármazottaik, a különböző menekülthullámok nyomán a mai Magyarországon élő mintegy 2,5-3 millió határon túli gyökerekkel rendelkező lakos, a határon túli magyarok sorsa nem engedi, hogy ez a történet „hideg emlékezetté" váljon és meglepő szívóssággal van jelen a mindennapokban és a köztudatban – bár egyre kevesebb pontos faktuális adat kíséretében. […]

(2025. 8.)

JEGYZETEK

10. Perczel Olivér: *Egy megszállás anatómiája. Román világ Magyarországon 1918–1920.* Jaffa, Bp., 2024.
11. A www.artortenet.hu alapján számítva
12. Ablonczy Balázs: *„Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani". Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében.* Történelmi Szemle 2023. 2. sz. 275–290.
13. Ezekről a kérdésekről ld.: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után.* MTA BTK, Bp., 2018.
14. Jászi Oszkár naplója i. m. 118.

VIRGIL POP

Bánffy Miklós – a modern ember

(Részlet)

[…] Bánffy modern ember, és amikor a bonchidai kastély korszerűsítésén gondolkodik, ezt nagyon reális és technikai módon teszi: elemzi és tanulmányozza a kastély eredeti tervrajzait a déli toronyban levő családi levéltárban.[9] Ez az általa említett archívum a második világháború végén, a tűzben elpusztult. Ezek a modernizációs gondolatok visszatérnek, amikor Adrienne-nel Svájcban tartózkodik: „Dénestornyán némi modernizálás. Villany. Két új fürdőszoba."[10] A 19. század végén, 20. század elején a folyóvíz és a villamos áram a modernitás és a kényelem csúcsát jelentette.

A bonchidai kastély leírásában szinte egy hipotetikus restaurálási munka tervezési témáját vázolja fel, és tulajdonképpen a restaurálás dilemmáit sorolja fel. „Igen, talán kár, hogy Dénestornya meg nem maradt érintetlenül a maga régi állapotában, akkor nagy tanulság volna, milyen volt a várépítés a 15. vagy 16. században; tanárok magyarázhatnák, hogy innét nyilaztak, innét öntöttek olvasztott szurkot, vagy dobtak égő zsarátnokot az ostromlók nyakába, és hogy milyen behatások alatt épült, vajon német, francia vagy olasz várépítési rendszert követtek-e ekkor vagy akkor. Akik pedig csudát látni végigsétálnának a termeken, jóízűen szörnyűlködhetnének, milyen hideg lehetett bennük és a keskeny lőrések miatt – ó, milyen sötét is. Az Abádyak azonban itt akartak lakni, és itt is laktak szakadatlanul. Nem tartottak arra, hogy kultúrtörténeti tananyag legyen az ott-

honuk, hanem időről időre át-átidomították a saját koruk igényei szerint, díszítették, lakályossá tették – már amennyire az ilyen öregvárat lehet –, megszélesítették az ablakait a fejedelmi idők végén, több belső lépcsőket csináltak, és mikor megszűnt a törökveszedelem, a védőfalak helyét virágok foglalták el. Így fejlődött, változott, alakult át folyton, és talán ezért van az, hogyha az ember messziről nézi az Aranyos völgyéből vagy a távolibb dombokról, olyan az öreg várkastély hosszú homlokzataival, kupolás tornyaival, elnyúló mellékszárnyaival, mindez együtt, összefogva annak a földhátnak a végén, amelyen áll, mintha onnan nőtt volna ki, egy volna a tájjal, annak szülötte volna, nem is emberi kéz mesterséges műve. A háta mögött a fönnsíkon, előtte, alatta a térségen erdőszerű park, liget és berek óriási fák rengetegével, melynek közepében ül a kastély, ül benne, részben el is takarva, mintha puha lombpárnába süllyedne kényelmesen, otthon. És mintha mindig ott lett volna és az nem is lehetne másképpen."[11]

Ebből a leírásból a századforduló restaurálásának dilemmái rajzolódnak ki: a stíluskoherencia, a kompozíciós koherencia, a történetiség és az eredeti anyag fontosságának kritériuma. Abban az időben sok műemléket „megtisztítottak" a restaurálás nevében, de Bánffy úgy vélte, kortársait megelőzve, hogy jobb, ha megmarad az összes hozzáadott stádium. Véleménye összhangban van a későbbi, ma is érvényes elméletekkel.

A román fatemplommal kapcsolatos véleményei megelőzik a korát. „Érdekes kis templom. Egészen fából épült. De belül végig volt vakolva, és a vakoláson földtől mennyezetig kiföstve… Bár a színek már megfakultak, mégis jól látszik még minden. Naiv festés, a bizánci iskola távoli utódja, átformálva annak a vándorpiktornak a kedve szerint, aki… piktálta… Bálint nem vizsgálhatta sokáig a faliképeket..."[12].

Amikor az ortodox pap pénzt kér tőle a templom bővítésére és részleges lebontására, Bánffy egy mai műemlékvédő módjára válaszolt „– Mi lesz azonban ezzel az »Utolsó ítélet«-tel, ha odajön a toldás, akkor ez elpusztul? – kérdezte Bálint… – Nem baj! Rossz ez úgyis, nem baj..."[13] – válaszolt a pap. Ez a párbeszéd elképzelhetetlenül gyakori a 21. században. Bánffy (Bálint) különösen pozitív hozzáállása a román fatemplomhoz az idegengyűlölet teljes hiányának és a magát elnyomottnak látó kategóriával szembeni együttérzésnek tulajdonítható. Így szól a regény számos kritikája, de még ebben az esetben is a korát megelőző esztétikai érzéket láthatunk. Az európai művészeti elit ügyetlenül értékeli az egzotikus művészetet. Az egzotikum Bánffynak bizonyára bizánci gyökerű, naiv művészetnek tűnt.

Zenei ízlése is a modern emberé. László, Bálint unokatestvére, aki szintén Bánffy alteregója, impresszionista zenét komponál: „…Azt a csak félig befejezett fantáziát, amelyet »Pesti hajnal«-nak keresztelt el, melyben a kofaautók zaját, hajószirénák búgását, villanyosok csilingelését és a csarnokba sietők vásárlók tipegését próbálta érzékeltetni; elég bolondos zene volt és bizony kissé vad… Újszerű és kegyetlen muzsika, sokkal több fájdalommal teli, mintha édes, szomorú mollok sóhajtoznának benne…"[14] Nyilvánvalóan egy impresszionista zeneművet ír le így, ami akkoriban – a regény írásával egy időben – született.

A zenén keresztül a budapesti szalonok kiváltságos élvezőit veszi célba. Amikor László egy Richard Strauss-dalocskát játszik Fannyval, és megkérdezik, hogy mi az, ő azt válaszolja, hogy Strauss, és az úr egy valcert dúdolva ballag el a vörös szalon felé.[15]

Az építészet és épített örökség meg a zene értékelési módja révén Bánffy: modern ember.

Ma, amikor a „modernitás” maga is történelmi, másképp láthatjuk a regényt. A korábban említett, hasonló témájú műveket író szerzők alkotásai a hanyatlásról és bomlásról szóltak. Talán jobban, mint Bánffy. De a két világháború közötti időszak végén és a második világháború utáni első évtizedekben a közönség érdeklődése a modernségre irányult, a jövőbe tekintett. A trilógia témája már nem volt érdekes. Csak a posztmodernitásba való átmenet után aratott sikert, más hangnemben, a „tárgyában régimódi (elavult)” regény és Bánffy maga – a modern ember. […]

Pásztor István fordítása

(2025. 10.)

JEGYZETEK

9. Uo. II. 222.; III. 294. „Idehaza sok dolog. Sok tervezgetés. Építészük fölveszi Dénestornyán annak a szárnynak a részletrajzát, ahová költözni fognak. Tárgyalások vállalkozókkal, vízvezeték és villany iránt. Motorerő hajtsa, vagy turbina a malomból? Sok-féle terv, amit apróra meg kell tanácskozniok, majdnem naponta.”
10. Uo. 224.
11. Uo. I. 389–390.
12. Uo. 202.
13. Uo.
14. Uo. 152.
15. Uo. 145.

100

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy és
Balázs Imre József

„A *Korunk* sajátossága, hogy nem kisebbségi provinciális, hanem össznemzeti »kozmopolita« folyóirat, amely – ma szinte egyedüliként – képviseli és integrálja a teljes magyar nyelvű tudományos és szellemi életet. […] Napjainkban az egyetlen olyan havonta megjelenő értelmiségi folyóirat, amely a szellem igazi tágasságában tájékozódik és tájékoztat." **(Gyáni Gábor)**

„Mindig meglep az a szerkesztői ötletesség és merészség, ami ezeket a nem hagyományos témákat bemutató számoknál megfigyelhető, s csak gratulálni tudok hozzá. Külön érdekes számomra, hogy egy-egy tudomány- vagy művészeti ághoz kötődő tematikus számok mellett megjelennek az »asszociatív«, egy-egy fogalom, jelenség köré épülő számok, amelyekben az egyes írások között valóban csak igen laza kapcsolat van. A *Korunk* ebből a szempontból is egyedi jelenség a magyar folyóirat-irodalmon belül." **(Hermann Róbert)**

„Nem szűkül le a Korunk érdeklődése nemzedékre, politikai programra, világnézetre vonatkozóan. Ami különösen tetszik nekem: a tematikus számok tematikájának kiválasztása: mindig meg tudnak lepni az épp aktuális vizsgálati anyagukkal." **(Hörcher Ferenc)**

„Sommás véleményem a Korunk szerkesztési koncepciójáról talán az lehetne, hogy: van szerkesztési koncepciója. […] A lényeg: a *Korunk* ma is pótolhatatlan, nem pedig egy a sok közül." **(Markó Béla)**

TÁMOGATÓK

RMDSZ
Communitas Alapítvány
Nemzeti Kulturális Alap
Bethlen Gábor Alap
MOL
Hungarian American Coalition
iskola alapítvány

„Íme a koordináták, melyek között az új *Korunk* helytállni próbál. Kategóriák, konstellációk, korrekciók, kritériumok – csupa figyelmeztető »k«, amelyek legújabb kori történetünket írják. A régebbi, előző történetből – emlékezetünk s az idegen szavak szótára segítségével – melléjük kell írnunk e szintén k-betűs szavakat: kaleidoszkóp, kaliber, kapitalizmus, katalizátor, katasztrófa, kommunizmus, kompromisszum, konstruktivizmus, kozmopolita, kozmosz, kultúra, kultusz, kurzus, kvantum.
A *Korunk*-kezdő »K«-ból remélhetőleg jó néhány kihullt, kihull fokozatosan a rossz-emlékű kísérő-fogalmakból, de marad a legfontosabb: *kultúra*. A magyar nyelv értelmező szótárából pedig – mert hát magyarul írunk – ugyancsak illik ide másolnunk a számunkra fontos k-betűs (számtani? mértani?) sort: kapocs, kapu, kar, kard, Kárpátok, kenyér, kérdés, kéz, kezdet, kiáltás, korszak, költészet, kőműves, könny, könyv, körkép, kötelez, közeleg, közösség, közvélemény, közvetít, kulcs, kutat, külföld, küzd.
A kulcsszót szándékosan kihagytam a felsorolásból, hogy a többi fogalmat is magyarázzam, erősítsem vele: *kötés*. Amiképpen őseink mondták, *új kötést* szerzünk. Maibb szóhasználattal – amit azonban a kereskedelem erősen devalvált – új szerződéskötést ajánl olvasóinak a *Korunk*." (Kolozsvár, 1990. december 21–22.)

(Kántor Lajos)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 26002

10 LEJ
950 FT

KORUNK – 100
(1926–2026)